

Acta Academiae Beregsasiensis

2016

ISSN 2310-1954

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМЕНІ Ф. РАКОЦІ ІІ

Acta Academiae Beregsasiensis

Том XV

Науковий вісник

Берегове–Ужгород
2016

УДК 001.2
ББК 72
А – 19

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ №20186-9986Р від 18.07.2013 р.

„Acta Academiae Beregsasiensis” засновано у 2000 році
та видається за рішенням Видавничої ради
Закарпатського угорського інституту імені Ф.Ракоці ІІ

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ
(протокол № 4 від 31.08.2016 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
кандидат педагогічних наук *І. Орос*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

історичні науки

І.Мандрик доктор історичних наук (заст. гол. ред.)
М.Матьовка доктор історичних наук
П.Федака доктор історичних наук
В.Брензович кандидат історичних наук
І.Самборовські-Нодь кандидат історичних наук
Ю.Чотарі кандидат історичних наук
А.Бочкор кандидат історичних наук

філологічні науки

М.Сюсько доктор філологічних наук (заст. гол. ред.)
А.Золтан доктор філологічних наук (Науковий університет ім. Лоранда
Етвеша, Будапешт)
М.Контра доктор філологічних наук (Сегедський науковий університет)
І.Ковтюк кандидат філологічних наук
О.Кордонець кандидат філологічних наук
І.Пенцкофер кандидат філологічних наук (відповідальний редактор)
С.Черничко кандидат філологічних наук

педагогічні науки

Н.Лисенко доктор педагогічних наук
Л.Макаренко доктор педагогічних наук
М.Левринц кандидат педагогічних наук
І.Орос кандидат педагогічних наук
І.Силадій кандидат педагогічних наук (відповідальний секретар)

A-19 **Acta Academiae Beregsasiensis:** науковий вісник / Міністерство освіти і науки
України, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ; гол. ред.:
І.Орос. – Берегово: Вид-во , 2016. – Том XV – 232 с.

У науковому віснику „Acta Academiae Beregsasiensis” Закарпатського угорського
інституту імені Ференца Ракоці ІІ розглядаються актуальні питання наукових досліджень
докторантів, аспірантів, викладачів навчальних закладів та співробітників наукових установ
не лише України, але і зарубіжних країн.

УДК 001.2
ББК 72

ISSN 2310-1954
ISBN 978-

© Автори статей, 2016
© Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці ІІ, 2016

ISSN 2310-1954

UKRAJNA OKTATÁSI ÉS TUDOMÁNYOS MINISZTERIUMA
II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

Acta Academiae Beregsasiensis

XV. évfolyam

Tudományos folyóirat

Beregszász –Ungvár
2016

УДК 001.2
ББК 72
А – 19

Nyomtatott tömegtájékoztató eszközök állami nyilvántartásának igazolása:
széria: KB № 20186-9986P; kiadta: Ukrajna Állami Nyilvántartási Szolgálat 2013.07.18-án

Az *Acta Academiae Beregsiensis* 2000-ben lett alapítva, és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Tanácsának határozata alapján jelenik meg

Kiadásra javasolta: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2016.08.31., 4. számú jegyzőkönyv)

FŐSZERKESZTŐK:

dr. Orosz Ildikó

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

történelemtudomány

dr. Bocskor A.
dr. Brenzovics L.
dr. Csatáry Gy.
dr. Fedaka P.
dr. Mandrik I. (főszerkesztő-helyettes)
dr. Matyovka M.
dr. Szamborovszkyné Nagy I.

filológia

dr. Csernicskó I.
dr. Kontra M.
dr. Kótyuk I.
dr. Kordonec O.
dr. Penckófer J. (felelős szerkesztő)
dr. Szjuszko M. (főszerkesztő-helyettes)
dr. Zoltán A.

pedagógia

dr. Liszenko N.
dr. Lőrinc M.
dr. Makarenko L.
dr. Orosz I.
dr. Szilagvij I., (felelős titkár)

KORREKTÚRA:

G. Varcaba I., Lőrinc M., Kordonec O.

TÖRDELÉS:

Tótin V.

A szerkesztőbizottság címe:
90202 Beregszász, Kossuth tér 6.,
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola
Tel.: (03141) 4-24-35
E-mail: kiado@kmf.uz.ua

© A szerzők, 2016
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola, 2016

ISSN 2310-1954

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
FERENC RÁKÓCZI II. TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN INSTITUTE

Acta Academiae Beregsasiensis

Volume XV

Research Journal

Berehove–Uzhhorod
2016

УДК 001.2
ББК 72
А – 19

Certificate of State Registration of Printed Mass Media, Series KB № 20186-9986P,
Issued by the State Registration Service of Ukraine, December 20th, 2013

The journal „Acta Academiae Beregsasiensis” was established in 2000 and is published by the
Publishing Council of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

Recommended to publication by the Scientific Council of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian
Hungarian Institute, record № 4 from August 31, 2016.

EDITOR-IN-CHIEF:
dr. I. Orosz

EDITORIAL BOARD:

history

dr. Bocskor A.
dr. Brenzovics L.
dr. Csatóry Gy.
dr. Fedaka P.
dr. Mandrik I. (Deputy Editor-in-Chief)
dr. Matyovka M.
dr. Szamborovszkyné Nagy I.

philology

dr. Csernicskó I.
dr. Kontra M.
dr. Kótyuk I.
dr. Kordonec O.
dr. Penckófer J. (Editor of the issue)
dr. Szjuszko M. (Deputy Editor-in-Chief)
dr. Zoltán A.

pedagogy

dr. Liszenko N.
dr. Lőrincz M.
dr. Makarenko L.
dr. Orosz I.
dr. Szilagyij I. (secretary)

PROOF-READING:

G. Varcaba I., Lőrincz M., Kordonec O.

MAKEUP:

Tótin V.

The address of editorial board:
Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute
Kossuth square, 6,
90202 Berehove, Ukraine
Tel.: (380-3141) 4-24-35
E-mail: kiado@kmf.uz.ua

© Authors, 2016
© Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian
Hungarian Institute, 2016

Зміст

ПОЛЛОЙ ЛАСЛО: Економічні наслідки Першої світової війни в Угорщині	15
ДЕМЕ АННАМАРИЯ: Порівняльна характеристика суспільного життя Закарпаття і сучасної Саболч-Сотмар-Березької області в період дуалізму	24
САКАЛ ІМРЕ: Протоколи Русинської народної ради Угорщини (1918-1919)	33
НОДЬ НИКОЛЕТТА: Діяльність асоціацій та громадських організацій на Закарпатті в період 1942-1944 років	59
КЕРЕПЕСКІ РОБЕРТ: Листи з фронту. Калман Дорані в епоху «Великої війни» та революції	68
САИБОРОВСКИ-НОДЬ ІБЮЯ: Поява та встановлення радянської влади в угорських школах м. Берегове (1944–1946 рр.)	83
ПАЛЛАГІ ЛАСЛО: Рання історія села Шом	100
ЧОТАРІ ЮРІЙ: З історії архіву Березького комітату	117
*	
МІКОНЯ ДЕРДЬ: Педагогічні можливості розвитку талантів	130
ГОМБОШ НОРБЕРТ – КОЛЛАР ЧОБО – ВІНАРНЕ БЕЛЛАС ЖУЖАННА: Миттєвості з життя Будаїського педагогічного інституту	143
ПОЛОЙ МАРІЯ: Вивчення другої іноземної мови: труднощі та проблеми	160
*	
ГІЯБО ХРИСТИНА: Додатки до історії римо-католицької громади с. Оросієво	165
МОЛНАР ФЕДІР: Окремі аспекти біографії мукачівського греко-католицького єпископа Василя Поповича	175
*	
ШЕБЕШТЕН ЖОЛТ: Гідроніми Закарпаття: долина Чорної Тиси	183
БАРАНЬ ЄЛИЗАВЕТА – ГАЗДАГ ВІЛЬМОШ: Угорські лексичні елементи у збірці закарпатських народних казок <i>Дерев'яне чудо</i>	199

*

ВІНАРНЕ БЕЛЛАС ЖУЖАННА – ГОМБОШ НОРБЕРТ – КОЛЛАР ЧОБО : Регіональний та локальний маркетинг в Угорщині.....	221
КОЛЛАР ЧОБО – ГОМБОШ НОРБЕРТ – ВІНАРНЕ БЕЛЛАС ЖУЖАННА: Інформаційна економіка та інформаційна безпека. Точка зору на інформаційне суспільство.....	225

Tartalom

PALLAI LÁSZLÓ: Az első világháború gazdasági hatásai Magyarországon	15
DEME ANNAMÁRIA: Kárpátalja és a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye társadalmi képeinek összehasonlító leírása a dualizmus korában	24
SAKÁL IMRE: A Magyarországi Ruszinok Néptanácsának jegyzőkönyvei (1918–1919)	33
NAGY NIKOLETTA: Egyesületek, társadalmi szervezetek tevékenysége Kárpátalján 1942–1944 között	59
KEREPESZKI RÓBERT: Levelek a frontról. Darányi Kálmán a „Nagy Háború” és a forradalmak korában	68
SZAMBOROVSKYKÉ NAGY IBOLYA: A szovjet hatalom megjelenése és berendezkedése Beregszász magyar iskoláiban (1944–46) (Történelmi vázlat)	83
PALLAGI LÁSZLÓ: Som korai története	100
CSATÁRY GYÖRGY: Bereg megye levéltárának történetéből	117
*	
MIKONYA GYÖRGY: A tehetséggondozás pedagógiai lehetőségei	130
GOMBOS NORBERT – KOLLÁR CSABA – VINÁRNÉ BELLÁSZ ZSUZSANNA: Pillanatképek a közép- és a felsőfokú budai tanítóképző életéből	143
PALLAY MÁRIA: A második idegen nyelv elsajátításának nehézségei és kihívásai	160
*	
HIÁBA KRISZTINA: Adalékok a sárosorosi római katolikus egyházközség történetéhez	165
MOLNÁR FERENC: Vázlatok Popovics Bazil munkácsi görögkatolikus püspök életrajzához	175
*	
SEBESTYÉN ZSOLT: Kárpátalja víznevei: a Fekete-Tisza völgye	183
BÁRÁNY ERZSÉBET–GAZDAG VILMOS: Magyar lexikai elemek a <i>Derevjane chudo</i> című kárpátaljai népmese gyűjteményben	199

*

VINÁRNÉ BELLÁSZ ZSUZSANNA – GOMBOS NORBERT – KOLLÁR CSABA: Régió- és településmarketing Magyarországon	221
KOLLÁR CSABA – GOMBOS NORBERT – VINÁRNÉ BELLÁSZ ZSUZSANNA: Az információs gazdaság és az információbiztonság. Az információs társadalom egyik lehetséges megközelítése	225

Contents

LÁSZLÓ PALLAI: Economic Impact of the First World War on Hungary.....	15
ANNAMÁRIA DEME: Comparative Analysis of Transcarpathia and the Contemporary Social Picture of Szabocs-Szatmár-Bereg County in the Epoch of Dualism.....	24
IMRE SZAKÁL: Protocols of Ruthenian National Council of Hungary (1918-1919).....	33
NIKOLETTA NAGY: Activity of Associations and Non-Governmental Organizations in Transcarpathia during 1942–1944.....	59
RÓBERT KEREPESZKI: Letters from the Front. Kalman Darányi's "The Great War" and the Age of Revolutions.....	68
IBOLYA SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY: The Appearance and Arrangement of Soviet Power in the Hungarian Schools of Beregszász (1944–46).....	83
LASZLO PALLAGI: The Early History of Shom	100
GYÖRGY CSATÁRY : From the History of the Archive of Bereg County	117
*	
GYÖRGY MIKONYA: Educational Opportunities for Talent Management.....	130
NORBERT GOMBOS – CSABA KOLLÁR – ZSUZSANNA VINÁR-BELLÁSZ: Screenshots of Secondary and Post-Secondary Teacher Training Institute's Life Periods in Buda	143
MÁRIA PALLAY: Learning a Second Foreign Language: Difficulties and Challenges....	160
*	
KRISZTINA HIÁBA: On the History of the Roman Catholic Church in Sárosoroszi.....	165
FERENC MOLNÁR: Some Aspects from the Biography of Vasyl'ii Popovych, Bishop of Greek Catholic Eparchy of Mukachevo.....	175
*	
ZSOLT SEBESTYÉN: Valley of the Black Tisza	183
IELYZAVETA BARAN – VILMOS GAZDAG: Hungarian lexical elements in the collection of Transcarpathian folk tales <i>Derevjane chudo</i>	199

*

ZSUZSANNA VINÁR-BELLÁSZ – NORBERT GOMBOS – CSABA KOLLÁR: Regional and Settlement Marketing in Hungary.....	221
CSABA KOLLÁR – NORBERT GOMBOS – ZSUZSANNA VINÁR-BELLÁSZ: Information Economy and Information Security. Information Society Approached.....	225

PALLAI LÁSZLÓ*

Az első világháború gazdasági hatásai Magyarországon**

Rezümé. Az első világháború gyökeres változásokat hozott Magyarország gazdaságában. Nőtt az infláció, megjelent az áruhiány, melyet a fogyasztás korlátozásával és a pótanyagok bevezetésével próbálták enyhíteni. Nagy gondot jelent a szakképzett munkaerő hiánya is. Mindezek az életszínvonal, a megélhetési körülmények gyors romlásához vezettek. Ezen jelenségek nagymértékben hozzájárultak az 1918–19-es politikai eseményekhez és a politikai élet radikalizálódásához.

Резюме. Перша світова війна спричинила докорінні зміни в економіці Угорщини. Збільшилася інфляція, виник дефіцит товарів, який спробували зменшити обмеженням споживання та введенням заміників. Великою проблемою стала і нестача кваліфікованої робочої сили. Все це призвело до швидкого погіршення рівня життя. Такі явища в економіці значною мірою зумовили політичні події 1918-19 років та радикалізації політичного життя.

Abstract. Radical changes were brought about in the Hungarian economy by World War I. Inflation rose, shortage occurred and, steps were taken in order to alleviate these by restricting consumption and introducing surrogates, however, lack of skilled labour was also a major preoccupation. All of these led to the rapid deterioration of living conditions and the standard of living. Such events have considerably contributed to the radicalization of political life and to the scenes of politics of 1918–1919.

Az első világháború, melyet a kortársak a „Nagy Háborúnak”, vagy „Nagy Világégésnek” neveztek, nemcsak területi értelemben rendezte át alapjaiban Európa térképét, hanem a világgazdaságban is gyökeres fordulatot hozott. A XIX–XX. század fordulójától kezdve megfigyelhető volt az USA és a tengeren túli területek – pl. Kanada, Argentína stb. – szerepének növekedése, mely most még nagyobb lendületet vett. A világ elindult „amerikanizálódni”, az USA lett egyértelműen a világ legnagyobb ipari hatalma és hitelezője. Az ezt követő évtizedekben egyetlen egy európai pénzügyi probléma sem tudott rendeződni amerikai közreműködés

* Igazgatóhelyettes, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete. Zastupnik direktora Institutu istorii Debrecenського університету. lpallai@yahoo.com

** A téma alapvető szakirodalmára és a tanulmányban megemlített adatok forrására lásd: GUNST Péter: Magyarország gazdaságtörténete 1914–1918. Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó. BEREND T. Iván – RANKI György: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században. Budapest, 1976, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Uő. A magyar gazdaság száz éve. Budapest, 1972, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. BEREND T. Iván – SZUHAY Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Budapest, 1978, Kossuth Kiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. KAPOSI Zoltán: A 20. század gazdaságtörténete. Budapest – Pécs, 2004, Dialóg Campus. Uő. Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Budapest – Pécs, 2010, Dialóg Campus. SZTERÉNYI József – LADÁNYI Jenő: A magyar ipar a világháborúban. Budapest, 1933, Franklin. BALLA Antal: A legújabb kor gazdaságtörténete. Budapest, 1938, ECKHART Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve 1841–1941. Budapest, 1941, BRUSATTI, Alois (szerk.): Die Habsburgermonarchie. Band I. Die wirtschaftliche Entwicklung. Wien, 1973, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft. FISCHER, Wolfram (szerk.): Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart. Stuttgart, 1987, Klett-Cotta. ALDCROFT, Derek H.: Die zwanziger Jahre. Von Versailles zur Wall Street 1919–1929. München, 1978, Deutscher Taschenbuch Verlag. BERGHAN, Volker: Der erste Weltkrieg. München, 1973, Verlag C.H Beck.

nélkül, pl. a jótételési kérdés kezelése. A katonai események főbb helyszínei Európában zajlottak. A háborús pusztítás, a hadigazdaságra való átállás gyökeresen átalakította az egyének és a közösségek mindennapjait. Olyan negatív jelenségek sokasága határozta meg az európai társadalom mindennapjait – pl. infláció, áruhiány, a szakképzett munkaerő problémája, háborús pótanyagok megjelenése, radikális és gyors életszínvonal-csökkenés –, melyek nélkül az 1918–19-es forradalmak, a politikai élet radikalizálódása, az egyének világlátásának átalakulása nem érthetőek meg. A háborús emberveszteségekre, a sebesültekre, rokkantakra és az ezzel járó csonka családok millióinak háború utáni működésének biztosítására az akkori szociális rendszer nem lehetett felkészülve. Mindezek nagyban hozzájárultak Európa háború utáni politikai helyzetének sajátosságaihoz, a demokráciák általános meggyengüléséhez.

Ápólónők és hadi sérültek az erdélyi Arad egyik kórházában

Forrás: <http://fortepan.hu/?tags=beteg%C3%A1pol%C3%A1s%2C+%&x=13&y=10&view=query&lang=hu&q> (Letöltve: 2016. május 10.)

A tanulmány célja a háború gazdasági következményének bemutatása Magyarországon példaként, segítve annak megértését, hogy az 1918–19-es forradalmaknak melyek voltak a társadalmi, szociális előzményei.

Mai szemmel meglepőnek tűnhet az az Európa-szerte megfigyelhető lelkesedés, mely 1914 nyarán a háború kitörését kísérte. Mind a közvélemény, mind a szellemi, kulturális élet meghatározó személyiségei Európa-szerte azonosultak

a nacionalista lelkesedéssel. Ez azonban ősre hamar elmúlt. Nem pusztán a katonai kudarcok, a gyors lefolyású háborúban való csalódás, az embervesztések hatottak kijózanítóan, hanem azok az életszínvonalat, munkakörülményeket, közellátást alapvetően befolyásoló intézkedések is, melyek sorra napvilágot láttak, és szembesítették a korábbi lelkesedőket a háború és a hadigazdaság mindennapjaival. Magyarországnak és a többi központi hatalomnak nem pusztán a hadigazdálkodás és következményei jelentettek problémát, hanem az antant által folyamatosan fenntartott gazdasági blokádnak is, mely bizonyos energiahordozók, nyersanyagok esetében tovább növelte az ellátási gondokat és vele együtt a folyamatos áremelkedést. A központi hatalmak közismert sebezhetőségét jelentette a nyersanyag és energiahiány, különösen azáltal, hogy a villámháború kudarca után az „anyagcsata” vált egyre meghatározóbb tényezővé.

Mindenki villámháborúra készült. Egy hosszan elhúzódó háború részletes gazdasági, pénzügyi, szociális következményeivel senki sem számolt. Egy kortárs gazdasági szakíró szerint: „Teljes készületlenség az egész vonalon, ez volt az akkori helyzet. ... Teljes volt a tájékozatlanság, mégpedig nemcsak a gazdasági körökben, hanem az arra illetékes legfelsőbb hatóságoknál is, melyeknek egyes, nem eléggé előrelátó intézkedései, éppen mert semmi előkészület nem volt, senki háborúra nem készült, még hozzájárultak ahhoz, hogy a gazdasági élet vérkeringését rövid időre bár, de annál hatásosabban megakasszák.”¹

1914 előtt már minden feltétel adott volt egy nagy nemzetközi konfliktus elindulásához. Kiformálódtak az egymással szemben álló szövetségi rendszerek, elkészültek a haditervek, egyre gyarapodtak a feszültségzónák, sorra növekedtek a költségvetésben a hadikiadások. Magyarországon már 1911-ben 220 millióról 345 millió koronára növelték a katonai kiadásokat. 1912-ben elfogadták a LXIII. törvényt „A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről.”² Ez a törvény a kormányzat számára háború esetén nem pusztán a politikai jogok gyakorlását korlátozhatta, de ármaksimalizálással az árak szabályozásába is beleszólhatott. Ezzel a kormány először 1914. november 28-án élt.

Nagy problémát jelentett a besorozások következtében azonnal megjelenő munkaerőhiány, különösen a szakképzettek hiánya. Az első világháború alatt a világon kb. 71 millió embert soroztak be, a Monarchiában 8,3 milliót, ennek 43%-át a történeti Magyarországról, azaz kb. 3,6 millió főt.³ Ezekből az adatokból kiderül, hogy Magyarország népességéhez viszonyítva nagyobb arányban hozott áldozatokat a háború alatt a részvétel tekintetében. A KSH összeállításából az is kiderül, hogy a magyar vidék, elsősorban az alföldi részek férfi népességét sorozták be nagyobb arányban. Ennek következtében a vidéki munkások kb. 50%-a

¹ SZTERÉNYI József–LADÁNYI Jenő: A magyar ipar a világháborúban... i.m. 62. p.

² A törvény szövegét lásd <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7188> (Letöltve: 2016. március 30.)

³ A háború demográfiai hatásairól lásd: Háborúk, válságok, diktatúrák demográfiai hatásai. I. A Nagy Háború. Központi Statisztikai Hivatal, 2014. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/haboruvalsg/nagy_haboru.pdf (Letöltve: 2016. március 20.)

hiányzott. A Monarchiában a 18 és 50 év közötti férfiak 75%-át sorozták be. A felnőtt férfi népesség frontra küldése nem pusztán a családok alapvető működését borította fel, hanem átalakította a hagyományos nemi szerepeket is. Megnőtt a nők súlya nemcsak a gazdasági életben, hanem a családok fenntartásában is. A munkaerőhiányt azokon területeken, mely különösebb szakképzést nem igényelt, kisebb-nagyobb mértékben sikerült pótolni, pl. a mezőgazdaság területén. Más munkakörökben, ahol a gyakorlati ismeretek, szaktudás elengedhetetlen volt, ott ezt nem sikerült kiváltani, és súlyos ellátási problémák jelentek meg, azaz a termelés kiesés oka nem pusztán a nyersanyaghiány, a hadigazdálkodás kiterjedése volt, hanem a szakképzett munkaerő hiánya is.

Nők a mezőgazdasági munkákban

Forrás: <http://fortepan.hu/?tags=arat%C3%A1s%2C+%x=16&y=9&view=query&lang=hu&q=http://fortepan.hu/?tags=arat%C3%A1s%2C+%x=16&y=9&view=query&lang=hu&q=> (Letöltve: 2016. május 10.)

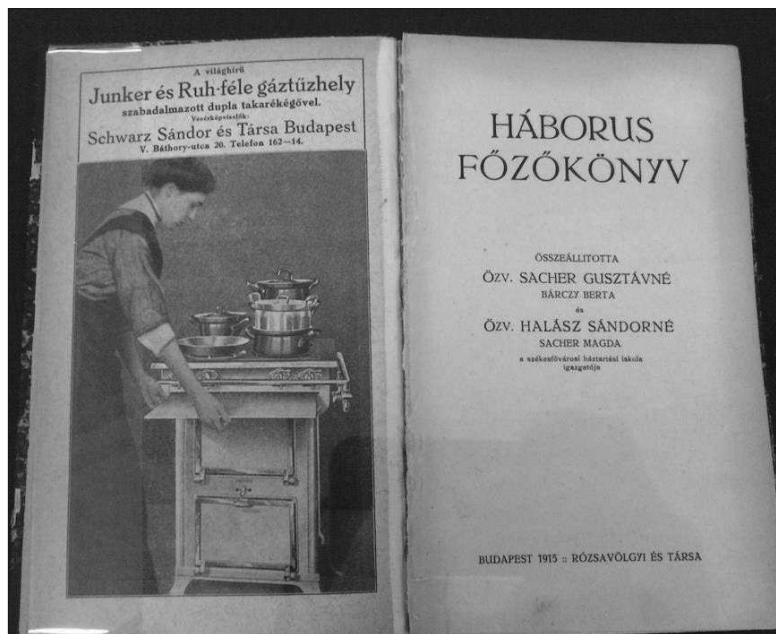
A XIX. század háborúi gyorslefordulású konfliktusok voltak, ahol a nagyhatalmak általában csak rövid időre konfrontálódtak: pl. 1866, 1870–71. A hátrországot, a civil szférát nem is érte komolyabb veszteség. A lakosságnak nem kellett tartósan szembenézni a hadviselés konkrét következményeivel. Most viszont több nagyhatalom tartósan konfrontálódott, és Európa jelentős területe tartósan hadi cselekmények színterévé vált. Ez elsődlegesen a mezőgazdasági területek kiesését jelentette. Flandriában legalább 1 millió szarvasmarha pusztult el. Ez nem pusztán a hús- és tejtermelés visszaesését jelentette, de hosszú távú következményként a talajerő-utánpótlás is nagy károkat szenvedett.

Megtörtént a termelés hatósági ellenőrzése és irányítása az alábbi célok biztosítására: Az ipari termelés ellenőrzése és szabályozása a közellátás és a hadsereg igényeinek biztosítása érdekében. Anyagtakarékosság és pótanyagok bevonása. Tervszerű hulladékgazdálkodás. Kötelező minőségmegjelölés az anyagtakarékosság és a hamisítások elkerülése miatt.

A hadigazdaság és a vele járó egyre növekvő hiány a gyakorlatban az áremelkedéseket, a központi készletgazdálkodást, a jegyrendszer és a pótanyagok bevezetését jelentette. Mindennek jogi alapját az 1914-ben elfogadott L. törvény adta. Ennek értelmében: „**1. §** A minisztérium rendeletére a közigazgatási hatóság az életszükségleti és más elsőrendű közszükségleti cikkekért követelhető legmagasabb árakat megállapítani köteles. A hatósági ármegállapítás ellen birtokon kívül fellebbezésnek van helye a kereskedelemügyi miniszterhez, aki mező- és erdőgazdasági cikkek tekintetében a földművelésügyi miniszterrel egyetértőleg határoz. ... **3. §** A minisztérium közérdekből azt is elrendelheti, hogy az életszükségleti és más elsőrendű közszükségleti cikkek birtokosa cikkeiből a saját házi vagy gazdasági szükségletének megállapított mértékét meghaladó mennyiséget a közigazgatási felszólítására köteles a törvény értelmében hatóságilag megszabott legmagasabb áron készpénzfizetésért a közigazgatási hatóságnak a minisztérium rendelete értelmében átengendi. ... A minisztérium elrendelheti különösen, hogy a malomvállalatok csak egyes meghatározott minőségű liszt-fajtákat állítsanak elő, valamint azt is, hogy búza- és rozsliszt csak más termények őrlményével keverten legyen forgalomba hozható. Ez utóbbi esetben a minisztérium a keverés arányát is megállapíthatja. A kevert liszt csak e minőségének és a keverés arányának feltüntetésével hozható forgalomba.”⁴

A pótanyagok a minőségromlást hozták magukkal. 1915. február 16-án rendelet szabályozta, hogy a kenyérliszt 50%-ának lisztpótlóból kell állnia. Ennek hátterében a gabonatermelés visszaesése állt. Míg 1915-ben 71 millió méter-mázsa volt a termelés, 1917-ben már csak 51 millió, 1918-ban pedig 42 millió. A háború előrehaladtával a fogyasztást korlátozó, központilag szabályozó intézkedések száma egyre nőtt, ahogy az ezekbe tartozó termékek köre is. 1915 márciusában 10%-kal emelték a liszt és a kenyér árát, júniusában központilag zárolták a gabonatermést, júliusában heti két hústalan napot vezettek be, majd novemberben a tejet is jegyre adták. 1916-ban előbb a cukorkészletet zárolták, majd korlátozták a papírfelhasználást és az újságok terjedelmét. Ezen év végén jelentősen emelkedett az áram és a gáz ára is. Mindez alaposan kihatott a családok mindennapjaira. Különösen nagy terhet jelentett a háztartást irányító asszonyokra. Megjelentek a háborús mindennapokat segítő kiadványok, pl. szakácskönyvek.

⁴ <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7306> (Letöltve: 2016. március 20.) A törvény szövegét az eredeti helyesírással idézzük.

Az egyik legismertebb szakácskönyv 1915-ből

Forrás: https://www.google.hu/search?q=h%C3%A1bor%C3%BAs+f%C5%91z%C5%91k%C3%B6nyv&espv=2&biw=1366&bih=675&source=lnm&t&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwi-q-3O7ITNAhVpP5oKHWkqDDwQ_AUIBigB#imgrc=zqQLBslIGWkUgM%3A (Letöltve: 2016. május 10.)

A belső ellátás koordinálására 1916. október 26-án megszerveződött a Közélelmezési Hivatal és Tanács. A korlátozások a növekvő élelmiszerhiány, a nyers- és fűtőanyagok csökkenése, az áremelkedések és spekuláció miatt az élet egyre szélesebb területére terjedtek ki. 1917 januárjában a szénhiány miatt korlátozták a szórakozóhelyek nyitva tartását. Februárban jegyrendszert vezettek be a petróleumra, a szén, a tűzifa és a gyógyszerek ára is radikálisan emelkedett. Márciusában jegyre adták a szappant, a kenyér fejadagját pedig 34 dekáról, 28-ra csökkentették. A gabonatermelés a tényleges szükségleteknek csak kb. 2/3-át tudta kielégíteni. 1916-ig a hiányt némileg lehetett enyhíteni Romániából, 1917 után pedig Ukrajnából. A háború folyamán az időjárás is számos alkalommal kedvezőtlenül alakult a mezőgazdasági termelés szempontjából. „Mintha a természet is csaknem az egész háború ideje alatt a közép-európai hatalmak ellenségei mellé állott volna.”⁵ Összegezve elmondhatjuk, hogy a már jelzett talajerő-utánpótlás hiánya mellett a kedvezőtlen időjárás és a munkaerő-probléma járult a drasztikus termés-csökkenéshez. Az antant gazdasági blokádja meggátolta a műtrágyagyártáshoz szükséges nyersanyagok behozatalát is.

⁵ ECKHART Ferenc: A magyar közigazdaság száz éve ... i. m. 184. p.

A fontosabb mezőgazdasági termények mennyiségének alakulása 1913=100%⁶					
	1914	1915	1916	1917	1918
Búza	68	97	73	80	60
Árpa	82	70	64	47	50
Rozs	83	91	75	83	47
Zab	85	78	85	52	42
Tengeri	93	86	52	56	53
Dohány	106	71	57	40	64
Takarmányrépa	101	91	67	48	64

A növénytermesztés kedvezőtlen alakulása kihatott az állattartásra is. Az állatállomány csökkenése ördögi körként tovább csökkentette a szántóföldi kultúrák terméseredményeit a természetes trágya hiánya miatt. A harmadik háborús évben a szarvasmarha állománya 21%-kal, a sertés 28%-kal, a juhállomány 36%-kal csökkent. Az utóbbi számának alakulása még kedvezőtlenebbé vált Románia hadba lépésével és Erdély bizonyos területeinek hadszíntérré válásával. Szükséges megjegyezni, hogy az állatállomány csökkenésének hosszabb távú következményei is voltak abban a tekintetben, hogy a nagyállatok állományának növelése hosszabb időt vesz igénybe, mint a növénytermesztés újjászervezése.

A folyamatos hiány és áremelkedés az iparcikket is érintette, ahol a szaképzett munkaerő pótlása lehetetlen feladatnak tűnt. Átalakult a hadigazdálkodás következtében az ipari termelés szerkezete. Az ipar potenciáljának 50%-a a katonai célokat elégítette ki. Ennek következtében az életszínvonalat meghatározó ágazatok termelése különösen visszaesett. A háború miatti gyors termeléseszkökenés azonnal érezte hatását, a szakmunkások hiánya miatt is. Már 1915-re az előző évhez képest a bányászatban foglalkoztatottak 20%-kal, az építőiparban 32%-kal, a faiparban 50%-kal, a textil- és ruházati iparban 36%-kal, a nyomdaiparban 31%-kal csökkent. A női foglalkoztatottak aránya nőtt ugyan – az 1913-as 22,8%-ról 1917-re 28,2%-ra –, de a szakképzetteket ők sem tudták pótolni. A sörtermelés a háború utolsó két évében csökkent radikálisan, a boré azonban nem, sőt az egyik legfontosabb élelmiszeripari exportcikkünké vált a háború alatt. A hadiipar igényeire való átállás jól mutatja az alábbi táblázat. Ott alakult ki nagyobb foglalkoztatási adat, mely a katonai célokat szolgálja. Más ágazatokban – melyek az életszínvonalra, életminőségre hatnak – jelentős csökkenés látható

Munkáslétszám alakulása az egyes iparágakban 1917 végén a háború előttihez viszonyítva⁷	
Vas- és fémipar	+28.358
Gép-, villamos- stb. ipar	+15.290
Kő-, agyag-, üveg- stb. ipar	-42.815

⁶ ECKHART Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve ... i. m. 185. p adatainak felhasználásával szerkesztve

⁷ Uo. 194. p adatainak felhasználásával szerkesztve

Fa- és csontipar	-36.041
Munkáslétszám alakulása az egyes iparágakban 1917 végén a háború előttihez viszonyítva	
Bőr-, sörte-, szőr- stb. ipar	+3.570
Fonó- és szövőipar	-15.525
Ruházati ipar	-3.997
Papíripar	-1.401
Élelmezési ipar	-7.188
Vegyészeti ipar	+7.057
Sokszorosító- és műipar	-2.424
Összesen	-55.116

Az elhúzódó háború megterhelte az államháztartást, közvetve az egész társadalmat. Egyre nagyobb gondot jelentett az infláció elszabadulása, melynek azonnali vesztesei a fogyasztók lettek. Az állam a katonai kiadások részleges fedezésére bevezette a hadikölcsön rendszerét, melyet először 1914. november 16-án bocsátottak ki 6%-os kamattal.

Az áremelések, infláció, a megtakarítások elértéktelenedése miatt a szociális helyzet, életkörülmények radikálisan romlottak. Látványosan csökkentek a reálbérek is. 1914–18 között a gyári munkások 53,4%-os, a tisztviselők 32,9%-os, a mezőgazdaságban munkát vállalók 46,2%-os reálbércsökkenést éltek át. A háború végére az 1913-as évhez viszonyítva a megélhetési költségek 8,5-szeresére nőttek. Ahogy a bevezetőben is említettük, ezen tények hiányában nem érthetjük meg a Magyarországon 1918–19-ben történeteket.

Miközben a front és a hadigazdaság igénye folyamatosan növekedett, a hátsó ország termelésének volumene láthatóan csökkent. Ez a feszültség egyre nagyobb áthidalhatatlan problémát jelentett, amit a civil szféra rovására próbáltak megoldani. Tovább rontotta helyzetet a GDP csökkenése. Ausztriában a háború során 70%-ára, Magyarországon 80%-ára esett vissza. A kereskedelmi- és fizetési mérleg egyre nagyobb mértékben romlott. Az állam eladósodása nőtt, a nemesfém-tartalék folyamatosan csökkent, ezzel szemben a bankjegyforgalom nőtt.

	Osztárk–Magyar Bank	
	Bankjegyforgalom	Nemesfém-tartalék
	millió koronában⁸	
1914. július 25.	2.194	1.420
1914. december 31.	5.137	1.195
1915. június 30.	6.385	857
1915. december 31.	7.162	811
1916. június 30.	8.265	592
1916. december 31.	10.889	354
1917. június 30.	12.689	373
1917. december 31.	18.440	382
1918. június 30.	23.873	383
1918. október 26.	30.680	343

⁸ ECKHART Ferenc: A magyar közgazdaság száz éve ... i. m. 214. p.

Közismert tény, hogy az első világháborút többek között területekért vívták. Így mindenki tisztában volt vele annak kitörésétől kezdve, hogy bármi is legyen annak kimenetele, gyökeres területi átrendeződés fogja követni. A Monarchia veresége szükségszerűen magával hozta a történelmi Magyarország szétesését. Olyan területi, demográfiai feltételek közé került, melyek között korábban sohasem működött, ez már önmagában is súlyos megrázkódtatást jelentett a magyar társadalom számára, részben a felkészületlenség miatt. Mindezt tovább nehezítette a háborúnak az a gazdasági, demográfiai, szociális öröksége, melynek főbb adatairól a tanulmányban szóltunk. Ilyen körülmények között köszöntött Magyarországra 1918 ősze. A következmények és események ismertek.

Kárpátalja és a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye társadalmi képezének összehasonlító leírása a dualizmus korában

Rezümé. Kárpátalja és a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye dualizmus kori összehasonlítása eléggé összetett problémakör, amennyiben annak politikai és földrajzi kötődését vizsgáljuk. Az egyazon kormányzás alatt lévő régiók fő eltérést elsősorban az etnikai és nemzetiségi hovatartozásban mutatnak, ami köré épül az egész politikai rendszer. A Szabolcsban jelentős számban koncentrálódó cigányság, illetve a mai Kárpátalján jelenlévő többségi ruszinság sajátos, a régiókra jellemző oktatáspolitikai kidolgozását tette szükségessé, amelynek eredményei régióként mást mutatnak. A történelmi vármegyék magyarsága a társadalmi rétegződés függvényében megőrizte jelenlétét, fejlődését, amit a demográfiai adatok jól tükröznek.

Kulcsszavak: Kárpátalja, dualizmus, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, társadalom.

Резюме. Порівняльне дослідження географічних та політичних зв'язків Закарпаття і сучасної Саболч-Сотмар-Березької області у період дуалізму є досить складною проблематикою. Основна відмінність цих регіонів, які входили до одного адміністративно-територіального утворення, це етнічна і національна приналежність, навколо якої розбудовувалася вся політична система. Велика кількість ромів у Саболчській області і перевага русинів на Закарпатті зробили необхідною розробку окремої освітньої політики, результати якої в кожному регіоні відрізнялися. Угорці на території комітату на тлі формування нових суспільних прошарків зберегли свою присутність і забезпечили подальший розвиток, що відображається і в демографічних даних.

Ключові слова: Закарпаття, дуалізм, Саболч-Сотмар-Березька область, суспільство.

Abstract. The comparison of Transcarpathia and Szabolcs-Szatmár-Bereg county in the epoch of dualism poses a serious problem, if we take into consideration their political and geographical relationship. The regions demonstrate significant differences in the ethnics and in the national identification even under the same leadership. The Gypsies and the Ruthenians exerted a great influence on the politics of the educational system of Transcarpathia. The Hungarians of the historical parts kept living and developing on the territories occupied by them previously, which can be seen owing to the population explosion.

Key words: Transcarpathia, dualism, „Szabolcs-Szatmár-Bereg”, society.

Kárpátalja (mai nevén Zakarpatska oblaszty) önálló politikai története csak 1918 végén, az Osztrák–Magyar Monarchia szétesésekor kezdődött, a négy vármegyét (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros) magába foglaló régió korábban a történelmi Magyarország szerves része volt, ami szorosan kapcsolódott az Európai politika történetéhez. Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros, valamint Zemplén vármegyéket a XIX. századi magyar térképeken „Északkeleti Felvidék” néven is emlegetik.

* Ungvári Nemzeti Egyetem, Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék. Végzés éve: 2013. A tanulmányt Zubánics László lektorálta. Ужгородський Національний Університет, Кафедра Історії Угорщини та Європейської Інтеграції. Завершено: 2013. Uzhgorod National University, Hungarian history and European Integration Department. Completed: 2013.

A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye története a már nevében említett három történelmi vármegye által képviselt magyarországi régiót foglalja magába, beleértve a történelmi Ung és Ugocsa vármegye történetét is. Ez a terület a Nagyalföld északkeleti részénél csatlakozik a mai Kárpátaljához.

E két régió összehasonlítása – amely földrajzilag is egybefolyik a vizsgált 1867–1918. közötti időszakokkal –, több eltérést is mutat még akkor is, ha Bereg vármegye területét egyikhez vagy másikhöz soroljuk.

A téma aktualitása abban rejlik, hogy e két régió napjainkban is szorosan kapcsolódik egymáshoz, azonban igen sok különbséget is mutat mind társadalmi, mind politikai tekintetben, ami felszínre hozza a fő hibákat, valamint a két terület országokénti periférikus jellegét is. Ezenkívül összehasonlító jellemzősükkel nem sokan foglalkoznak.

A történelemben a dualizmus néven ismert korszak (1867 júliusától a Monarchia széthullásáig) egy olyan duális államformát hozott létre, amelyet addig a magyar történetírás nem ismert. Ez a bécsi udvar és a magyar politikai vezetők között született megállapodás volt, amelynek értelmében az osztrák dinasztia feje egy személyben a magyar király is volt.

A téma ismertetése a két régióban lévő társadalmi szerkezet és rétegződés, nemzetiségi különbségek, valamint az iskolázottság és műveltség köre épül.

A társadalmi szerkezet legszembevetőbb mozzanatai a demográfiai változások voltak. A mai Kárpátalját demográfiai szempontból stabil régióként tartják számon. Az 1900–1914 között megfelelő arányban váltakozott a születés és halálozás. A háború kitörésekor jelentősen megtizedelődött – különösen – a férfi lakosság részaránya és lecsökkent a születésszám.¹

1880-ban magyarok alkották Kárpátalja mai területén a lakosság több mint egynegyedét. Ez az arány egészen 1910-ig – a Trianon előtt lebonyolított utolsó magyar népszámlálás időpontjáig – folyamatosan nőtt, ekkorra meghaladva a 30%-ot². Az 1880. december 31-i népszámlálás adatai alapján a mai Kárpátalja területén 401 280 ember élt. Az 1900-as és 1910-es népszámlálások között Kárpátalja népességének a száma 602 774 főre gyarapodott.

Ezzel szemben Magyarország területén, így Szabolcs és Szatmár vármegyékben sem volt olyan hirtelen népességrobbanás, mint amilyen a legtöbb országban az ipari forradalmat kísérte. Az 1850 és 1910 közötti időszakban a lélekszám egyharmadával növekedett, miközben a XVIII. században több mint kétszeresére gyarapodott a lakosság. Az 1870-es évektől kezdett el csökkenni a halálozás: a kötelező védőoltás hatására visszaszorult a himlő, a csatornázás, ivóvíztisztítás következtében pedig a kolera is, amely még a hetvenes években is százezrek halálát okozta. A halálozási arány csak lassan javult, sőt, a századforduló Európájában

¹ Dupka György: Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseltek Kárpátalján. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, 2011., 20. o.

² Molnár József, Molnár D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász., 2005., 10. o.

szinte a Monarchiában volt a legrosszabb. 1846-ban ezer élve született csecsemő közül 288 halt meg egyéves kora előtt, 1911-ben még mindig 206. Tovább csökkentette a népesség létszámát a nagyarányú kivándorlás. A dualizmus korában mintegy 1,5 millió ember vándorolt ki véglegesen Magyarországról.

A természetes szaporulat Bereg vármegyében volt pozitív előjelű, itt 1869–1880 között évente 25-tel több élve születést jegyeztek fel, mint halálozást. Szabolcs vármegyében 4 681-gyel, Szatmár vármegyében 8 117-tel kevesebb születést anyakönyveztek, mint halálozást. A népességcsökkenés még nagyobb mértékű volt a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági adottságú nyírségi településeken³. A XIX. század utolsó évtizedétől kezdődően az egészségügyi ellátás javulásával emelkedett a lakosság átlagos életkora, a magas születési arány mellett csökkent a halálozások száma, amely számottevő népességgyarapodást eredményezett.

A dualizmus korának magyar társadalmát sajátos csoportosulás jellemzi. Elkülönül a pozícióörző arisztokrácia, a felbomló nemesség, az átalakuló polgárság, az értelmiség, a kialakuló munkásosztály és a differenciálódó parasztság.⁴ Ez a folyamat jól megfigyelhető a vizsgált szabolcsi régióban is. A társadalmi rétegződés megmutatja, hogy az egyes elemek és csoportok miben különböznek egymástól, tehát a differenciáltságot és az egyenlőtlenséget. Egyfelől a polgárosodás számos jele mutatkozott: megnövekedett az ipari munkásság létszáma, erőteljes városiasodás indult be, egyre nagyobb gazdasági és politikai jelentősége lett az ipari, pénzügyi és kereskedő nagypolgárságnak. Növekedett az értelmiség, ezen belül a műszaki értelmiség létszáma, társadalmi tekintélye. Ugyanakkor a földművesek továbbra is a társadalom többségét adták.⁵

A magyarországi helyzet a kiegyezés idején a nemesi típusú átalakulás jellemzőit mutatja. Szabolcsban nem igazán, de a mai Kárpátalján inkább megfigyelhető volt, hogy a változó etnikai összetétellel szemben az uralkodó osztály etnikai összetétele nem változott, így a társadalmi szembenállás etnikai szembenállást is jelentett. Pl. a nem magyar ajkú jobbágyoknak magyar földesurai voltak, de ez fordítva is előfordult, ami a későbbiekben jelentősen hozzájárult a Kárpát-medencén belüli etnikai konfliktusokhoz, s végső soron a történelmi Magyarország bomlásához is.

A kor magyar társadalma csúcsán az arisztokrácia állt, amelynek hatalmát óriási földbirtokai és a monarchia anakronisztikus berendezkedése biztosította. Ez jelen volt Szabolcs és Szatmár vármegyékben, illetve a mai Kárpátalja területén is. Nagyon szűk rétegről beszélhetünk, körülbelül 500–1200 család, amelynek

³ Dr. Hanusz Árpád–dr. Kókai Sándor: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja humán erőforrásainak állapota, a turisztikai képzés helyzete és a szakember-ellátottság szükségletei. – Nyíregyháza, 2009., 8. o.

⁴ Kovács Ágnes: Az osztrák–magyar külpolitika és a magyar társadalom. Az 1867-es kiegyezés. – Grotius e-könyvtár, 2009., 24. o.

⁵ Uo. – 25. o.

birtokában az összes művelhető földterület 27–45%-a koncentráldott.⁶ Ennek az egy kézben lévő nagy mennyiségű földterületnek a következményeként jelent meg a nincstelen parasztság nagy létszáma, a XIX. század végére kiélesedő agrárválság és a nagyszámú kivándorlás.

A szabolcsi régióra erősen (míg a mai Kárpátaljára kevésbé) jellemző a városi munkásréteg létrejötte, ami a korszak végére jelentős számot tett ki. Ez annak is köszönhető, hogy Nyíregyházán, Nagykállón, Szatmárnémetiben hamarabb megindulhatott a városiasodás és várososodás fejlődése. A mai Kárpátalja tekintetében ez a folyamat lassúbb volt, Ungvár, Munkács és a többi magyarlakta város nehezen zárkózott fel, egész történelme folyamán ez a régió volt Magyarország legelmaradottabb szeglete, sokkal rosszabb szociális-gazdasági helyzetben, földnélküliségben és munkanélküliségben, mint a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Míg a korszak elején a szegények többsége a mezőgazdaságban dolgozott, a korszak végére nagy részük inkább a városi proletárok közül került ki.

Az 1867-es nagy politikai változások expanzív szakaszba lépett majorsági rendszerű gazdaságokat találtak Magyarország területén, ami a mai Kárpátalja területén ritkábban fordult elő. Ezáltal a köznemesi réteg mutatja a kor társadalmi rétegződési térképén az egyik legnagyobb differenciáltságot. Egy vékony rétege a feudalizmus megszűnésével azért nem került hátrányos helyzetbe, mert a nemesi birtokokat kárpótló rendszer a majorsági birtokoknak bizonyos védettséget biztosított.⁷

Ami mindkét vizsgált régióra elmondható, hogy a parasztság fogalmába igen különböző helyzetű emberek tartoztak. Negyedüket az 50–200 holdas módos gazdák alkották, akik közül maguk is sokat dolgoztak, de családtagjaik mellett szegény földműveseket is alkalmaztak. Közülük kerültek ki a falvak előljárói. A parasztok háromnegyede 20 hold alatti kis- és törpebirtokkal rendelkezett. Sokukat fenyegette a veszély, hogy lesüllyednek az agrárproletárok közé. A parasztok különböző rétegei is elzárkóztak egymástól, de még a legszegényebbek is igyekeztek kimutatni azt, hogy ők a birtokos parasztság „rangos” társadalmába tartoznak.

Fontos volt, hogy a tulajdonviszonyok szorítása által kényszerítve, a speciális táji adottságok, a közeli piac által ösztönözve erősen specializálódó mezőgazdasági és az önellátó háziipar hagyományaira támaszkodó kézműipari tevékenység bontakozott ki, amelyet a saját és idegen termékek fuvarozása, forgalmazása egészített ki.⁸

A legnagyobb eltérések Szabolcs-Szatmár és Kárpátalja között a közös kormányzás alatti időszakban vitathatatlanul a nemzetiségi különbségekben, nemzetiségi sokféleségben keresendők. A nemzetiségi kérdés a Monarchia történetének

⁶ Поп Д. – Поп И.: В горах и долинах Закарпаття. – М. 1971 – с. 32.

⁷ Kovács Ágnes: Uo. – 25. o.

⁸ Glósz József: Zsellérek és töredékelkes jobbágyok a munkaerő- és áru piacon a 19. század első felében. A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. Ipar és társadalom a 18–20. században. – Salgótarján–Budapest, 2003., 187. o.

egyik legfontosabb momentuma, mivel stabil fennállását is ez biztosította.⁹ Bár 1868. december 8-án a Magyar Országgyűlés megalkotta a kor legliberálisabb nemzetiségi törvényét, ám a nemzetiségi probléma a dualizmus egész korszakát végigkísérte. A nemzetiségek a meglévőnél sokkal szélesebb jogokat követeltek, ezzel szemben a korszak kormányai az erőszakos magyarosítás (asszimilálás) eszközeivel csorbították a nemzetiségek nyelvhasználati és politikai jogait.¹⁰ Emellett a dualizmus fél évszázada alatt a magyarság számaránya 41%-ról 54,5%-ra nőtt. Ez a momentum egyszerre volt jelen mindkét vizsgált régióban.

De vizsgáljuk meg e tekintetben elsőként a mai Kárpátalját. A történelmi Magyarország négy vármegyéjében (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros) a Magyar Királyság, az Erdélyi Fejedelemség, az Osztrák–Magyar Monarchia századokon át az itt élő ruténokat, ruszinokat nevezte meg többségi népcsoportnak. A többi népcsoport történelmével, helyi kulturális viszonyok elemeivel¹¹ asszociálódott etnikumként a ruszinság lélekszáma az összlakosságéhoz hasonlóan folyamatosan nőtt. A növekedés mértéke meghaladta a teljes népességét, ami 1880 és 1989 között a ruszinok arányának közel 20%-os emelkedését eredményezte. Ez az arány a magasabb természetes szaporulat, továbbá a pozitív migrációs mérleg és az asszimiláció eredménye volt. A magyarság a mai Kárpátalja területén a népszámlálások kezdete óta a második legszámosabb nemzet. A növekedés motorja az asszimiláció volt, bár a számlálóbiztosok, mint az államalkotó nemzet kimutatott számarányát „növelő” hibalehetőségét nem zárhatjuk ki. Őshonos nemzetiségek közé sorolják a magyar, szlovák, cseh, román, német, zsidó, lengyel nemzetiségeket.

A kárpátaljai magyarság a dualizmus időszakában 10 ezer fővel volt több, mint ma, az asszimiláció és a népességfogyás már ekkor megkezdődött. Az első világháborút követő határmódosulások sok magyart a kitelepülésre kényszerítettek. Mint már említettük, a magyarság a megye mai területén a népszámlálások kezdete óta a második legszámosabb nemzet. Lélekszámában azonban – az össznépelességen belüli arányához hasonlóan, az összeírások tanúsága szerint jelentős – eltérő irányú változások történtek. 1880-ban magyarok alkották Kárpátalja mai területén a lakosság több mint egynegyedét¹². A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően tízévente lebonyolított népszámlálások szolgáltattak átfogó felmérést Kárpátalja népességéről, ilyenekre 1890-ben, 1900-ban és 1910-ben került sor.

A mai Kárpátalja területén a dualizmus korában nem számottevő csoportot alkotott a cigányság és zsidóság. II. József tovább szűkítette a romák jogait: megfosztották őket a cigány nemzetiségtől és újmagyaroknak nevezték őket. Ezt

⁹ Szarka László: Területi konfliktusok és nemzeti önrendelkezés. Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra. (szerk: Fedinec Csilla–Vehes Mikola). – Budapest: Argumentum Kiadó, 2010., 22. o.

¹⁰ Harmat Árpád Péter: Magyarország társadalma a dualizmus korában. // <http://tortenelemeik.hu/node/242>

¹¹ Anthony D. Smith: „The Origins of Nations,” in *Becoming National*, ed. Geoff Eley and Ronald Grigor Suny. – Oxford: Oxford University Press, 1996., 110. o.

¹² Molnár József–Molnár D. István: Uo. – 10. o.

igazolja az is, hogy az 1857, 1870, 1900 és 1910-es években a népszámlálási rubrikákban mint nemzetiségek már nem szerepelnek. A cigányság térhódítása a szaporulat révén töretlen vonalban való emelkedést mutatott Kárpátalján is.¹³ Meglehetősen egyenlőtlen elosztású tömbökben, kolóniákban, táborokban élnek, köztük is Ungváron, Beregszászban, Szolyván, Királyházán, Munkácson, Tiszaújlakon, Szőlősvérgárdóban. Az itt lakók kétharmada a településen belül elkülönülő telepen, illetve a jómódúak lakótelepeken, kommunális családi házakban élnek.

A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye etnikai, nemzetiségi képe, igencsak meglepő statisztikát mutat az 1867–1918 közötti időszakban. Természetesen legnagyobb lélekszámot a magyarok adták 1900 és 1910 között 8 651,5-ről 9 944,6-re emelkedett, követték őket a románok és szlovákok, németek, szerbek, és feltörekvően a cigányok, 54,4-ről 108,8-re gyarapodva. Már akkor komoly problémákat okoztak a régióknak, ami azóta is tart.

Magyarországon 1893-ban hajtották végre belügyminiszteri rendeletre, közbiztonsági megfontolásból – Európában elsőként – a cigányok első, részletes, településszintű összeírását. Ebben az időpontban a mai államterületen hozzávetőlegesen 65 000 cigányt számoltak össze, akiknek 43,5%-a az Alföldön élt. A legtöbb alföldi cigánynak – csakúgy, mint napjainkban – Szabolcs-Szatmár-Bereg megye jelenkori területe adott otthont.

A cigányság térbeli eloszlása kapcsán az 1893-as cigányösszeírás szöveges magyarázója kitér a településterületek kialakulásának etnikai sajátosságaira is: „...a cigányok leginkább oláh lakta vidékeken vannak legnagyobb számmal. Általában véve elég jól megférnek a magyarral is. A földrajzilag kevésbé rossz helyzetű tótok közt is elegendően vannak, s helyenként a szerbek között is. A német természet, merőben ellenkezik a cigánnyal.”¹⁴

A városokban lakó cigányok aránya 20,9% volt, ettől függetlenül 1893-ban az Alföld cigányságának közel 80%-a már állandóan letelepedett falusi lakos volt. Cigányokat legmagasabb arányban tömörítő, az évszázadok során kialakult területek az Alföld északkeleti részén és a Közép-Tisza-vidéken voltak. Hasonló részletességű összeírásra 1893 óta nem került sor sem az Alföldön, sem pedig Szabolcsban.¹⁵

A cigányság tömeges megjelenésének háttérben az alföldi tradicionális paraszti társadalom felbomlása állt. A cigányok térbeli eloszlása sem egyenletes. Közel 75%-uk a három észak-alföldi megyében él (a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben). Tovább árnyalja a képet, hogy az itt élő cigánynépesség közel fele Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében koncentrálódik.

¹³ Dupka György: Uo. – 103. o.

¹⁴ Kocsis Károly–Kovács Zoltán: A cigányság helye az Alföld társadalmában. Alföldi társadalom, II. kötet – Békéscsaba, 1991.,– 9. o.

¹⁵ Uo. – 9. o.

Hátrányos életkörülményeik főként azért tűnnek kilátástalannak, mert egy önmagában is periférikusnak számító régió belül foglalnak el periférikus helyzetet, amelyet tovább súlyosbítanak a kis- és aprófalvas településstruktúrából eredő alapellátási gondok. Anyagi, kulturális lemaradásuk nem csupán a helybéli magyarokhoz viszonyítva jelentős, hanem az ország más tájain, valamint a fővárosban élő társaikkal szemben is.¹⁶

Mint látjuk, sokkal szembetűnőbb különbségeket tár elénk a nemzetiségi és kisebbségi mérleg Kárpátalján és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, mint az eddig felsorolt egyéb adatok. Fontos még ismertetni az iskolázottság és műveltség helyzetét e két régióban a dualista kormányzás idején. Nehéz reális és egységes képet alkotni, ugyanis a nemzetiségi sokféleség, főleg Kárpátalján, megnehezítette az oktatás menetét és mikéntjét, így a meglévő különbségek is inkább helyenkéntiek, s nem magában az oktatási rendszerben keresendők.

A tudomány, a kultúra és művelődés megalapozója az iskolarendszer volt. Ennek mindkét régióban sajátos elemei voltak. Megállapítható, hogy mind Szabolcsban és Szatmárban, mind a mai Kárpátalján az iskolafenntartásban domináns szerepe volt az egyháznak. Az iskolák működésének kötelezettsége nem az államé, hanem a községé volt. Az Eötvös-féle népiskolai törvény előírta az oktatás anyanyelven történő menetét. Ugyanakkor a tankötelesek hatoda nem járt iskolába, a tanítóképzést pedig négyéves tanidőszakhoz kötötték. A népiskolákban nemzetiségi nyelven folyt az oktatás, de a tisztán nemzetiségi tannyelvű iskolák aránya a századfordulóra 30, a korszak végére 21%-ra csökkent.¹⁷

A dualizmus öt évtizede alatt 2 744 állami iskolát hoztak létre, ugyanakkor a felekezeti iskolák száma 13 262-ről 12 075-re csökkent, a községi iskolák száma pedig 479-ről 1 339-re nőtt. A felekezeti népiskolák abszolút túlsúlya azonban változatlanul fennmaradt.¹⁸

1879-ben törvényt fogadtak el a magyar nyelv tanításáról, a törvény kötelezővé tette a nemzetiségi iskolákban a magyar nyelv ismeretét a tanítók számára is.¹⁹ Kemény magyarosítási lépésként értékelendő az is, hogy a községeket olyan fajta gazdasági iskolák létesítésére kötelezték, ahol a tannyelv rendszerint és kizárólag magyar, a diákok száma elérte a több mint 40-et.²⁰

1884-ben törvény írta elő az iparostanonc iskolák felállítását, a képzés ideje 3 év volt. Megjelent az érettségi, ami a középosztályba való belépést szolgáltatta, azonban a középiskolák és gimnáziumok száma nem nőtt gyorsan. Az érettségivel gyakorlatilag bármely felsőoktatási intézménybe be lehetett iratkozni. Érettségit

¹⁶ Kocsis Károly–Kovács Zoltán: A cigányság helye az Alföld társadalmában. Alföldi társadalom, II. kötet – Békéscsaba, 1991., – 17. o.

¹⁷ Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő: Magyarország története. Előidőktől 2000-ig. – Budapest: Pannonica Kiadó, 2002., 484. o.

¹⁸ Szarka László: Modernizáció és magyarosítás. Korunk, 2007.

¹⁹ Kordonec Olekszandr (szerk.): Kárpátalja évszámokban 1867–2010. – Ungvár: Hoverla 2011., 17. o.

²⁰ Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő: Uo. – 485. o.

adtak még az ipariskolák, de ezekből jó, ha egy-kettő működött a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.²¹

Az 1883-as minősítési törvény előírta a négy középiskolai osztály bevezetését. Ez az alapképzettség meghaladta az elvben 12 éves korig tartó elemi iskolakötelezettség határait. A minősítési törvény szerint hivatalosan is középosztályinak (úrinak) tekintett pozíciók elnyerésére jogosítottak fel.²² 1891-ben törvényt fogadtak el a kisdudóvókban való magyar államnyelv tanításáról.

1908-ban I. Ferenc József szentesítette az ingyenes népiskolai oktatást.²³ Véleményem szerint ez egyértelműen hozzásegítette a nem tehetős, illetve szegény rétegek felzárkózását főleg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol a cigányság erős koncentrációja hátráltatta a régió perifériáról való lekerülését. Természetesen, az említett társadalmi rétegnek jó, ha fele élt ezzel a lehetőséggel.

Kárpátalja kulturális életét felpozícionálta az Ungvári Drugeth Gimnázium, amelynek új épülete 1893-ban épült. Itt tevékenykedett számos nevezetes ember, mint Heverdle Ferenc festőművész, Virágh Gyula, Novák Andor, Csontvári Kosztká Tivadar is. 1883-ban Ungváron megnyílt az Agyagipari Szakiskola, ahol sok keramikus és szobrász szerzett elismerést, mint Petridesz János.²⁴

Kárpátalja egyik legnagyobb elismerést szerzett embere Munkácsy Mihály, akinek Ferenc József király a „munkácsi” előnévvel adományozott nemesi címet. Munkácsy a dualizmus korának egyik legnagyobb kárpátaljai alakja, s nemcsak hogy Szabolcs-Szatmárban, de az egész monarchia területén sem volt hozzá hasonló sikeres pályájú művész.²⁵

A felsőfokú oktatás jelentősen fejlődött Magyarországon, de ez a két vizsgált régióval kapcsolatban egyáltalán nem mondható el. Egyetemekről nem is beszélhetünk, csupán agrártudományi és mezőgazdasági képzésekről. Nagymértékben hozzájárult Kárpátalja értelmiségi rétegének a gyarapodásához, hogy 1902-ben Ungváron megalakult az Unió Könyvnyomda Rt. A dualizmus korában a szomszéd régiót is szellemi és kulturális fellendülés jellemezte. Jósza András létrehozta a később róla elnevezett nyíregyházi múzeumot, számos egyesület alakult, s nem utolsósorban a városi lakosság körében teret nyert a nyomtatott sajtó, pl. az először 1880-ban megjelenő, *Nyírvidék* című hetilap.

A következőket levonva elmondható, hogy e két régió, amelyet egy azon kormányzás alatt tárgyaltunk, földrajzilag is szorosan egybekötődik, ám általánosságban vett összehasonlító jellemzését reálisan visszatükrözni nagyon nehéz. Bizonyos társadalmi szegmenseket vizsgálva vehető észre, hogy kevésbé demográfiai, viszont hatalmas nemzetiségi különbségek jellemzőek a két régióban,

²¹ Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő: Uo – 485. o.

²² Karádi Viktor: Iskolázottság, rétegződés és értelmiség. – *Educatio*, 2013., 472. o.

²³ Kordonec Olekszandr: U.o. – 27. o.

²⁴ Dupka György (szerk.): Magyar művészet Kárpátalján. Kultúr - és művészettörténeti vázlat. Ungvár, Intermix Kiadó. 2012., 28. o.

²⁵ U.o. – 38. o.

utalva itt a cigányságra Szabolcsban, és a ruszinságra Kárpátalján. Az oktatási szféra is ennek fényében alakult, eredményeiben régióként más és más volt. A tömbmagyarság és tömbruszinság területein kiválóan működtek a népiskolák, a egyes területeken nehezebb volt alkalmazni az oktatáspolitikát, valamint kidolgozni a nemzetiségi politikát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ANTHONY D. SMITH, "The Origins of Nations," in *Becoming National*, ed. Geoff Eley and Ronald Grigor Suny. – Oxford, Oxford University Press. 1996.
2. ПОП Д. – ПОП И.: *В горах и долинах Закарпаття*. М. 1971.
3. DUPKA GYÖRGY: *Fogyó, gyarapodó nemzetiségek, érdekképviseletek Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2011.
4. DUPKA GYÖRGY (SZERK.): *Magyar művészet Kárpátalján. Kultúr- és művészettörténeti vázlat*. Ungvár, Intermix Kiadó, 2012.
5. DR. HANUSZ ÁRPÁD–DR. KÓKAI SÁNDOR: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Kárpátalja humán erőforrásainak állapota, a turisztikai képzés helyzete és a szakember-ellátottság szükségletei*. Nyíregyháza, 2009.
6. FEDINEC CSILLA–VEHES MIKOLA (SZERK.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.
7. GLÓSZ JÓZSEF: *Zsellérek és töredéktelkes jobbágyok a munkaerő- és árupiacon a 19. század első felében. A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. Ipar és társadalom a 18–20. században*. Salgótarján–Budapest. 2003.
8. HARMAT ÁRPÁD PÉTER: *Magyarország társadalma a dualizmus korában*. <http://tortenelemcikkek.hu/node/242>
9. KARÁDI VIKTOR: *Iskolázottság, rétegződés és értelmiség*. – *Educatio* – 2013.
10. KOCSIS KÁROLY–KOVÁCS ZOLTÁN: *A cigányság helye az Alföld társadalmában. Alföldi társadalom, II. kötet*, Békéscsaba. 1991., 9. o.
11. KORDONEC OLEKSZANDR (SZERK.): *Kárpátalja évszámokban 1867–2010*. Ungvár, Hoverla, 2011.
12. KOVÁCS ÁGNES: *Az osztrák–magyar külpolitika és a magyar társadalom. Az 1867-es kiegyezés*. – *Grotius e-könyvtár*, 2009., 22. o.
13. KRISTÓ GYULA–BARTA JÁNOS–GERGELY JENŐ: *Magyarország története. Előidőktől 2000-ig*. – Budapest. Pannonica Kiadó, 2002., 484. o.
14. MOLNÁR JÓZSEF–MOLNÁR D. ISTVÁN: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, 2005.
15. SZARKA LÁSZLÓ: *Modernizáció és magyarosítás*. *Korunk*, 2007. December.

SZAKÁL IMRE*

A Magyarországi Ruszinok Néptanácsának jegyzőkönyvei (1918–1919)**

Rezümé. Kárpátalja 1918 és 1919 közötti történelmének megismeréséhez még sok, eddig nem kutatott forrás áll rendelkezésünkre. Jelen tanulmányban tíz, a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban fellelhető dokumentumot közlök. A források közreadásával az volt a célom, hogy segítsen a Magyarországi Ruszinok Néptanácsa történetének, illetve a régió helyzetének és kilátásainak megismerését a nevezett időszakban.

Резюме. В історичній літературі ситуація на Закарпатті у 1918-1919 роках ще детально не вивчена. У статті представлено десять архівних документів, які знаходяться в Державному архіві Закарпатської області. У документах знаходяться корисні дані про діяльність Русинської народної ради Угорщини та ситуацію на території тогочасного Закарпаття.

Abstract. In the historical literature there is no detailed information about the situation of Transcarpathia between 1918 and 1919. In my paper I would like to present ten documents from the documentary holdings of the State Archive of Transcarpathian Oblast. In the documents we could find useful information about the activity of the Ruthenian National Council of Hungary and the situation of the territory of Transcarpathia in 1918-1919.

Az 1910-es népszámlálás adatai alapján a Magyar Királyságnak 464 270 rutén anyanyelvű lakosa volt.¹ A latinosan rutén, a népnyelvben inkább ruszin vagy rusznyák elnevezéssel illetett lakosok az Északkelet-Felvidék megyéiben éltek nagyobb számban, nagyfokú szegénységben.² A ruszinok lakta területek gazdasági felemelését hivatott szolgálni a hegyvidéki akció. A gazdaságfejlesztési program főként az első világháború kitörése, s annak kedvezőtlen gazdasági hatásai, valamint következményei miatt nem tudott hosszú távú sikereket elérni.³ A megélhetési problémák egyik következménye volt a ruszin lakosság körében a XIX–XX. század fordulóján felerősödő kivándorlás. 1899–1914 között Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéből több mint 90 000 ember kelt útra, főként az Amerikai Egyesült Államokba jobb kereseti lehetőségek reményében. A korabeli adatok alapján a kivándorló személyek több mint 60%-a volt „rutén

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék tanára Викладач Кафедри історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту Teacher of Department of History, Transcarpathian Hungarian Institute named after Ferenc Rákóczi II.

** A tanulmány elkészültét a Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi ösztöndíja támogatta.

¹ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi Népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, 1912. 5. o.

² GÖNCZI Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején.* PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár – Beregszász, 2007. 16. o.

³ BRAUN László: *Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898 – 1910 között.* PoliPrint Kft. Ungvár, 2011. 30. o.

anyanyelvű”.⁴ A ruszinoknak nem csupán a gazdasági helyzetük volt rossz, műveltségi viszonyaik tekintetében is elmaradtak a többi magyarországi nemzetiség mögött. 1910-es adatok szerint a ruszin népesség körében az írni-olvasni tudók aránya mindössze 22,7% volt.⁵ A ruszinok körében a legnagyobb jelentőséggel bíró szervezet kétségtelenül a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye volt, mely a pravoszlavizmus és a nyugati kereszténység között egyfajta kultúrhatárt képezett. Az egyházmegye papsága és tanítói jelentették a szűk ruszin értelmiséget, akik hozzájárultak a népi kultúra és az anyanyelv megőrzéséhez.⁶ A XX. század első évtizedében, elsősorban a ruszinok szociális és gazdasági elégedetlenségének talaján megjelent a skizmatikus mozgalom, mely ugyan a görögkatolikus egyház pozícióit lényegesen nem tudta meggyengíteni, azonban a magyar vezetés reakciója a jelenségre, illetve a hosszan elnyúló máramarosi per visszhangja az első világháború végéig hatással volt egyrészt a magyar nemzetiségi politika nemzetközi megítélésére, másrészt a magyar államhoz hű görögkatolikus egyház és hívei viszonyára.⁷ Az első világháború kitörése a korábnál is sanyarúbb helyzetet teremtett a ruszinok lakta hegyvidéken. Ezt az állapotot nem csupán a hadigazdálkodásra történő átállás, de a 1914–1915-ös orosz betörések is tetézték. Ezen túl pedig a ruszin lakosság körében is magas volt a háborúban elesettek aránya. A három császári és királyi, valamint két honvédgyalagezred kötelékében harcoló ruszinok veszteségei elérték a 12 000 főt.⁸ A Nagy Háború hatása azonban nem csupán a kritikus gazdasági helyzetben, és az áldozatok magas számában mutatkozott meg. A 1914–1915-ös orosz betörések időszakában általános bizalmatlanság volt megfigyelhető az északkeleti vármegyék rutén lakosságával szemben, bár erre valós alapot nem szolgáltatottak, néhány elszigetelt esetet leszámítva, amikor az orosz hadsereg katonáival együtt fosztogattak.⁹ A ruszin lakosság hangulatának nem kedvezett ebben a feszült környezetben az sem, hogy a világháború éviben

⁴ BRAUN László: *Kivándorlás vidékünkéről a XIX–XX. század fordulóján*. In Acta Hungarica 18. évfolyam, Ungvár, 2007. 312. o.

⁵ BELUSZKY Pál: *A modernizáció területi differenciái a századelő Magyarorszáján*. In „...Ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota, 2002. 17. o.

⁶ FEDINEC Csilla: *Az ungvári görög katolikus tanítóképző kultúrmissziója az észak-keleti Felvidéken*. In A magyar művelődés és a kereszténység – La civiltà ungherese e il cristianesimo. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai, Róma-Nápoly, 1996. szeptember 9–14., szerk.: Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Sárközy Péter, Budapest–Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság-Scriptum Rt. 1998., 1813–1819. o.

⁷ GÖNCZI Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom...*, i.m. 96. o.

⁸ SUSLIK Ádám: *Az Osztrák–Magyar Monarchia rutén katonasága az első világháború időszakában (statisztikai elemzés)*. In: Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében. Határhelyzetek VI. A Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Kutatói Szakkollégiumának Évkönyve. Szerkesztette: Fedinec Csilla és Szoták Szilvia. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013., 59. o.

⁹ TUTUSKÓ Ágnes: *A kárpátaljai rutén nép reagálása az 1914–1915. évi orosz betörésekre*. Pro Minoritate, 2012. nyár. 65. old. lásd továbbá: TUTUSKÓ Ágnes: *Az 1914–1915. évi orosz betörések nemzetiségpolitikai vonatkozásai. Doktori (PhD) értekezés*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016. http://btk.ppke.hu/uploads/articles/7429/file/DISS_T%C3%81_.pdf. Letöltés ideje: 2016. május 10.

kísérelték meg a cirill betűs írás kiszorítását, és a latin betűs írás ruszinok körében való meghonosítását, valamint a Julián-naptárról a Gergely-naptárra történő áttérést.¹⁰ Ezek az intézkedések a munkácsi egyházmegye területén feszültségeket szültek. Papp Antal püspök a naptárreformról így írt lelkészeinek 1918 őszén: „*A beérkezett hivatalos jelentésekből mély lelki fájdalommal látom, hogy az 1916. évi VI. körlevélben 2660. sz. a közölt rendelettel ugyanazon évi június hó 24-től kezdve behozott naptáregyesítés híveink egy részénél félreértéseket okozott és elégedetlenséget szült. [...] híveink egy része ezen, az ő javukat szolgáló céljainkat félreértve, nem tudott beleilleszkedni a naptáregyesítés által teremtett helyzetbe, hanem a reform által vallásos érzületében érezvén magát megbántottnak, a hívők és lelképásztoraik között olyan surlódások támadtak, amelyek a lelkek békéjét megzavarni alkalmasak.*”¹¹

Az első világháborúnak a XIX. század folyamán különböző szinten lezajlott nemzeti ébredésekre gyakorolt élénkítő hatása nem került meg az Északkelet-Felvidék ruszin lakosságát sem. A ruszinok körében, főként az értelmiségi réteg szűk volta miatt, a nemzetiségi ébredési mozgalom kevesebb sikerrel járt. Az Északkeleti-Kárpátoktól délre elterülő vármegyék ruszin lakossága mellett az erős érdekérvényesítő képességgel rendelkező egyesült államokbeli ruszin emigrációnak is befolyása volt a régió sorsára. A XIX. század végén – XX. század elején a jobb életkörülményekre vágyó ruszinok tízezrei hagyták el szülőföldjüket és telepedtek le nagy számban elsősorban Pennsylvaniában, Ohióban, New Yorkban és New Jerseyben. Főleg a görögkatolikus egyház szervezésének köszönhetően több társadalmi szervezetük is létrejött az első világháború idejére. Kiemelt jelentőséggel az Amerikai Ruszinok Néptanácsa bírt.¹² A néptanács 1918. július 23-án jött létre Homesteadben két görögkatolikus szervezet egyesülésével. Elnöke Nyikolaj Csopoj lett, a szervezet követeléseinek megfogalmazásával pedig Gregory Zhatkovych ügyvédet bízták meg.¹³ Guy E. Campbell demokrata kongresszusi képviselő támogatásával Zhatkovych fel tudta venni a kapcsolatot W. Wilson elnökkel. A megfogalmazott kívánságok: a ruszinok (az eredeti szövegben használt kifejezés: „Uhro-Rusy”, azaz magyar-oroszok) teljes függetlensége, ha ez nem lehetséges, akkor a területnek valamelyik szomszédos szláv országhoz csatolása autonóm jogokon, ha pedig Magyarország kötelékében marad, akkor is kapjon széles körű autonómiát.¹⁴ Az amerikai elnökkel való októberi találkozót követően Zhatokvichék Philadelphióban tárgyaltak T. G. Masarykkal, mely során a későbbi csehszlovák elnök felajánlotta a ruszin delegációnak a leendő csehszlovák államhoz való csatlakozás lehetőségét, és annak esetén a teljes körű ruszin autonómiát.

¹⁰ MAGOCSI: *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948...*, 72. o.

¹¹ KTÁL, Fond 151., Op. 4., Od. zb. 2774.

¹² Uo. 77. o.

¹³ FEDINEC Csilla: *Kárpátalja történeti kronológiája 1918–1944*, Fórum Intézet, Dunaszerdahely, 2002. 13. o.

¹⁴ MAGOCSI, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus' 1848–1948*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 1978., 83. o.

Az Amerikai Ruszinok Néptanácsa ezt követően tagja lett a Közép-Európai Demokratikus Szövetségnek, és aláírták Philadelphiában a független közép-európai népek nyilatkozatát.¹⁵ 1918. november 12-én pedig Scranton városában az amerikai ruszinok körében népszavazást rendeztek Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros területének hovatartozásáról. A „népszavazáson” az amerikai ruszin szervezetek képviselői vehettek részt, szavazatot minden öt fő után lehetett leadni. A szavazók arról dönthettek, hogy a nevezett területek függetlenek legyenek, vagy teljes autonómiát élvezve kerüljenek Csehszlovákia, Oroszország, Ukrajna kötelékébe, vagy maradjanak meg Magyarország részeként, ugyancsak autonóm jogokon. A szavazás pontos körülményei napjainkig nem ismertek. A szavazatot leadók 67%-a támogatta a Csehszlovákiához való csatlakozást, 28%-a az Ukrajnával való egyesülést. A leadott 1102 voks közül pedig mindössze 27 támogatta a teljes függetlenséget, 10 az Oroszországhoz csatolást, és 9 a Magyarországgal való egységet.¹⁶ A scrantoni eredményt Zhatkovych ismertette Masarykkal, illetve Wilson elnökkel és Robert Lensing amerikai külügyminiszterrel.¹⁷ A párizsi békekonferencián a csehszlovák delegáció ezzel az eredménnyel érvelt a régió Csehszlovákiához való csatlakozása mellett.

A Magyar Királyság kötelékében élő ruszinok között az első világháború végén felerősödött az ukrán orientáció is. Ennek kétségtelenül lendületet adott az a tény, hogy a Kárpátoktól keletre Galíciában, illetve a Dnyeper mentén is ukrán államalkotó törekvések bontakoztak ki. Különösképp a galíciai ukrán politikai szervezetekkel való együttműködés eredménye volt az, hogy 1919. január 8-án az ún. Hucul Néptanács Kőrösmezőn kikiáltotta a Hucul Népköztársaságot, mely eseményt egy Galíciából támogatott fegyveres felkelés is kísérte. Mind a 42 tagot számláló Néptanácsot, mind a rövidke életű népköztársaságot Sztepan Klocsurak vezette.¹⁸ Az első világháborús tapasztalatokkal is rendelkező Klocsurak rendkívül szkeptikusan viseltetett a magyar kormányzat ruszin önrendelkezés kérdésének megoldására irányuló rendezési tervekkel szemben.¹⁹ A kőrösmezei mozi egyik termében megszerveződő tanács 1918. november 8-ra hívta össze a környék lakosságát, akik előtt megfogalmazott nyilatkozatban a létrejövő Ukrajnához való csatlakozást mondták ki. Ugyanebben a nyilatkozatban a magyar hatalom számlájára rótták fel a háború következtében elszenvedett súlyos veszteségeket, illetve az akkori és korábbi magyar kormányzatokat is azzal a váddal illették, hogy a „ruszin-ukrán” kultúra

¹⁵ FEDINEC: *Kárpátalja történeti kronológiája...*, 13. o.

¹⁶ MAGOCSI: *The Shaping of a National Identity...*, 85. o.

¹⁷ FEDINEC: *Kárpátalja történeti kronológiája...*, 13. o.

¹⁸ ПЕТРЕЦЬКИЙ, Віктор: *Історичні особливості становлення політичної еліти Закарпаття (перша чверть ХХ століття)*. Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики. Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2014. 27. o.

¹⁹ Erről részletesen lásd: КЛОЧУРАК, Степан: *До волі (Спомини)*, Карпатський Союз, Інк., Нью-Йорк, 1978. továbbá: МУШИНКА, Микола: *Лицар Волі: Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака*. – Видання друге, змінене і доповнене. – Ужгород: Гражда, 2011.

gyakorlásának és fejlesztésének lehetőségétől megfosztották az illetékeseket.²⁰ A csatlakozási szándékukat 1919. január 2-án a Nyugatukrán Népköztársaság Nemzeti Tanácsának sztanyiszlavi ülésén be is jelentették a Klocsurak vezette küldöttek. A csatlakozás gyakorlati megvalósítása céljából az orthodox karácsony idején, január 7-8-án felkelést szervezett a Hucul Néptanács a Kőrösmezőn állomásozó magyar helyőrség ellen.²¹ A „kőrösmezei kántálás”²² eredményeként kikiáltották a Hucul Köztársaságot, melynek területét fegyverrel kiterjesztették a Rahói járásra, előre nyomulásukat azonban a román hadsereg megállította.²³

1919. január 21-én pedig Huszton a Mihajlo Brascsajko ügyvéd által vezetett kongresszus kimondta Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes és Abaúj-Torna vármegyék ruszinjainak egyesítését Nagy Ukrajna ruszin-ukrán lakosságával.²⁴ A visszaemlékezések, illetve a kongresszus jegyzőkönyvei szerint az eseményen 150 település 420 küldötte vett részt, akik Mihajlo Brascsajko felszólalását követően döntöttek „*Uhorszka Rusz*” (Угорська Русь) Ukrajnával való egyesüléséről.²⁵ Az esemény időpontja azért is volt lényeges, mivel másnap, január 22-én Kijevben kimondták az Ukrán Népköztársaság és a Nyugatukrán Népköztársaság egyesülését. Az Ukrán Népköztársaság Direktóriumára Univerzálét adott ki az egyesülésről, mely szerint „*Uhorszka Rusz*” Galíciával és Bukovinával együtt a Nyugatukrán Népköztársaság kötelékében csatlakozott a „*Dnyepermenti Nagy Ukrajnához*”.²⁶ Az egyesülés deklarálása nem járhatott együtt valós területi egység megteremtésével, hisz az ukrán mozgalom sem a Dnyeper mentén, sem Nyugat-Ukrajnában nem volt képes fennhatóságot kialakítani. Előbbi területen a szovjet katonai térnyerés, illetve a kibontakozó polgárháború okozta káosz, utóbbin pedig a lengyel hadsereg térfoglalása tette lehetetlenné ukrán hatalom felállítását, a mozgalom széles körű társadalmi támogatottságának hiányáról, irányítói között megjelenő feszültségekről mint akadályozó tényezőkről nem is beszélve.²⁷

Témánk szempontjából különösen fontos a ruszinok körében megjelenő magyar orientáció, melynek elsődleges kifejezője a Magyarországi Rutének Népta-

²⁰ КЛОЧУРАК, Степан: *До волі (Спомини)*, Карпатський Союз, Інк., Нью-Йорк, 1978. 103–104.

²¹ FEDINEC: *Kárpátalja történeti kronológiája...* 49. o.

²² Klocsurak visszaemlékezései szerint annak érdekében, hogy ne keltsék fel a hatóságok figyelmét, a karácsonyi kántálás során jártak házról házra és szervezték meg a felkelést. – КЛОЧУРАК, Степан: *До волі (Спомини)*, ... 1978. 131. o.

²³ FEDINEC: *Kárpátalja történeti kronológiája...*, 53. o.

²⁴ БОЛДИЖАР, Михайло: *Закарпаття між світовими війнами. Факти, події, люди, оцінки*. Ужгород 2011., 13–40. o.

²⁵ ВЕГЕШ, Микола, ТОКАР, Маріан: *Карпато-українське державотворення. До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України*. Ужгород, Видавництво УжНУ «Говерла», 2009., 132. o.

²⁶ ВЕГЕШ, Микола, ТОКАР, Маріан: *Карпато-українське державотворення. До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України*. Ужгород, Видавництво УжНУ «Говерла», 2009., 134. o.

²⁷ Ettől részletesebben lásd: ГРИЦАК, Ярослав: *Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX-XX ст.*, Генеза, Київ, 2000. továbbá: *Нариси історії української 1917-1921 років*. Друга книга. В. А. СМОЛІЙ (et.al.), НАН України. Інститут історії України. – Кн. 2. – К.: НВП «Видавництво „Наукова думка” НАН України», 2012.

nácsa²⁸ lett. A tanács létrejöttét Papp Antal püspök ösztönözte. A 1912-ben püspökké szentelt Papp Antal 1893-tól tevékenykedett a Munkácsi Egyházmegyénél, először mint egyházmegyei írnok, majd Firczák Gyula püspök titkáraként dolgozott, az egyházmegye vezetésének átvétele előtt pedig tizenegy évig egyházmegyei irodaigazgató volt.²⁹ Az egyházmegyében uralkodó állapotokat a püspök tehát évek óta figyelemmel kísérte. Az ungvári székhelyű ruszin ráda létrehozását legalább két ok miatt is fontosnak tarthatta az egyházmegye feje. Az egyik az őszirózsás forradalom győzelme következtében kialakuló változások voltak. A Magyar Népköztársaság létrejöttéről az 1918. november 5-én keltezett körlevelében a következőképp írt a püspök lelkészeinek: *„Amidőn most Magyarország a világháború rettenetes véráldozatai és szenvedései árán, egy rövid, de annál lelkesebb és mondhatni vértelen politikai újjáalakulás folytán elérte teljes függetlenségét, lehetetlen, hogy híveink őszinte örömmel ne köszöntsék a szabadságnak felvirradó hajnalát. Meg vagyok róla győződve, hogy híveink mindenütt az őseiktől öröklött hűséggel állanak őrt ennek az új független Magyarországnak az ő véreikkel is megszentelt határain annál is inkább, mert ez a megújított, demokratikus Magyarország népünk részére is megadja mindazon jogokat, melyek az emberi méltóság elismeréséből s a szabadság, egyenlőség és testvéri szeretet elveiből folynak.”*³⁰ Másrészt fontosnak tartotta a püspök, hogy az egyre terjedő propagandát, mely az egyházmegye lakosságát más államalakulatok iránti elkötelezettségre kívánta megnyerni, ellensúlyozzák a magyar állam iránti hűségre való felszólítással. Papp Antal ezt a szándékát a következőképp fogalmazta meg az egyházmegye egyik esperesének írott levelében: *„Azt jelentették hozzám, hogy híveink egyes községekben az ukrán államhoz való csatlakozási vágyaknak adtak kifejezést. Bár arról is értesültem, hogy ez a megnyilatkozás az egyes községekben is annyira sporadikus jelenség, miszerint csak is egyes emberek véleményének mondható, mégis szükségesnek tartom esperes Úrnak s általa kerülete lelkészeinek figyelmét nyomatékosan felhívni ezen jelenségre, fölkérve mindnyájukat, hogy a lelkészetükben netalán mutatkozó hasonló s bizonyára csak is meggondolatlanságból, avagy esetleges titkos agitációból eredhető jelenséget szeretetteljes és okos felvilágosításaikkal feltétlenül megszüntessék.”*³¹ Ugyanebben a levélben arra is felhívta a figyelmet, hogy milyen ígéretekkel lehet a hívekhez fordulni: *„Hangsúlyozzák, a múltra bizony nem indokolatlanul fájdalmasan visszatekintő s a jövőben a múlthoz hasonló állapottól méltán félő híveik előtt, hogy a független és szabad Magyarország az itt lakó testvérnépeket, ezek önrendelkezési joga alapján ezeketán jobban fogja megbecsülni, szeretni s ezt intézményesen – saját főis-*

²⁸ A jegyzőkönyvekben a néptanács különböző elnevezéseivel találkozhatunk. 1918 decemberéig Magyarországi Rutének Néptanácsának, helyenként Nemzeti Tanácsának nevezték, decembertől 1919 januárjáig Magyarországi Ruszinok Néptanácsa névvel illeték, majd januártól a Руська Рада elnevezést használták.

²⁹ VÉGHSEŐ Tamás: *Görögkatolikus papok történeti névtára. 1. kötet.* A Hajdúdorogi Egyházmegye és Miskolci Apostoli Exarchátus 1850 és 1950 között felszentelt papjai. Nyíregyháza, 2015. 58. o.

³⁰ Державний архів Закарпатської області – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban KTÁL), Fond 151., Op. 4., Od. zb. 2774.

³¹ KTÁL, Fond 151., Op. 4., Od. zb. 2776.

pánjaink, közigazgatási stb. tisztviselőink alkalmazásával a kulturális, szellemi, gazdasági és politikai jogok kiterjesztésével, illetve létesítésével fogja és már meg is kezdte biztosítani. S ennek biztos megvalósítását nem csak a mai Kormány ígérete, de a népek önrendelkezési joga alapján a művelt világ, az én főpásztori éber gondoskodásom s a híveink érdekeinek intenzívebb megvédésére alakult Magyarországi Ruthének Néptanácsa is biztosítja.”³² Elmondható tehát, hogy az egyházmegye vezetése fontosnak tartotta egy olyan görögkatolikus fennhatóság alatt működő tömörülés létrehozását, mely illeszkedik a Magyarországon létrejövő nemzeti tanácsok sorába, s így valamilyen módon kifejezhetik érdekeiket, ezzel együtt pedig közreműködhet a görögkatolikus klérus azon munkájában, mellyel az egyre erősödő magyar államellenes propagandát kívánták ellensúlyozni.

A tanács alakuló ülésére 1918. november 9-én került sor Ungváron. Az esemény jegyzőkönyve szerint jelen volt „több mint száz egyén és pedig egyháziak, világiak, városi lakosok, vidékiek, különféle értelmiségi osztálybeliek, iparosok és a köznép számos tagja”.³³ Az ülést Volosin Ágoston görögkatolikus lelkész, tanítóképzői igazgató nyitotta meg az Unió Könyvnyomda Részvénytársaság³⁴ igazgatói tagjaként, mely szervezet a tanács megalakulását előkészítette. Volosin volt az, ki Szabó Simon görögkatolikus kanonokot a tanács elnöki pozíciójára felterjesztette, akit végül a pozícióra meg is választottak. Az újdonsült elnök magyar és rutén nyelvű felszólalásában az ülésen felvázolta elképzeléseit a tanács működését illetően. A beszédből egyértelműen látszik, hogy a tanács létrehozásával csatlakozni akarnak ahhoz a folyamathoz, mely Magyarországon elkezdődött. Ezt a következőképp fogalmazta meg: „...halálos bűn volna népünk számára nem követelni azokat a jogokat, előnyöket és szabadságot, amelyeket az ország többi nemzetei meg fognak kapni.”³⁵ Beszédében ezen túl felhívta a figyelmet az elszakadási törekvéseket szító propaganda elleni fellépésre: „több helyütt Ukrainához akarnak csatlakozni. A népet e veszedelemtől csak úgy lehet megmenteni, ha megnyugtadjuk, hogy van intézmény, mely az ő nemzeti és emberi jogait lelkiismeretesen és becsülettel akarja munkálni.”³⁶ Az ülésen megtörtént a tanács tagságának kijelölése, illetve egy intézőbizottság felállítása, a leglényegesebb esemény kétségtelenül azoknak a programpontoknak az elfogadása volt, melyek alapján a Magyar Nemzeti Tanácshoz való csatlakozásukat kijelentették:

„A Magyarországi Ruthének Néptanácsa kijelenti, hogy örömmel üdvözli az újjáalakuló független Magyarországot és csatlakozik a Magyar Nemzeti Tanácshoz a következő programpontok alapján:

³² KTÁL, Fond 151., Op. 4., Od. zb. 2776..

³³ KTÁL, Fond 1134. Op. 1. Od.zb. 1.

³⁴ Az Unió Könyvnyomda Részvénytársaság 1902 nyarán alakult, célja az ugyanebben az évben feloszló Szent Bazil Társaság kiadó tevékenységének folytatása. A Szent Bazil Társaság 1864-től működött Ungváron, célja a munkácsi és az eperjesi egyházmegyékben élő görögkatolikusok művelődésének előmozdítása volt. – Хроніка Закарпаття 1867-2010 – Kárpátalja évszámokban 1867-2010. Ужгород, Видавництво УжНУ «Говерла» 2011. 24. old. és Magyar Katolikus Lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/> - Letöltés ideje: 2016. április 29.

³⁵ KTÁL Fond 1134. Op. 1. Od.zb.1.

³⁶ Uo.

1. *A magyarországi ruthén nép ragaszkodik ősi hazájához és annak területi integritásához, egyúttal tiltakozik minden olyan törekvés ellen, mely a magyarországi ruthéneket az ősi magyar hazától elszakítani kívánja, vagy amely a haza állami egységét veszélyezteti.*
2. *A magyarországi ruhtén nép számára követeli a néptanács mindazon jogokat, melyeket a kialakuló új demokratikus Magyarország a nem magyarajkú népfajoknak juttatni kíván.*
3. *A gör.kath. ruhtén egyház részére külön autonomikus szervezetet kíván.*
4. *A hazai ruthén nép szellemi és anyagi életének és fejlődésének biztosítását célzó szociális földbirtok – és iparpolitikai reformok keresztülvitelét kívánjuk.*³⁷

Tevékenységüket azzal kezdték, hogy felhívást intéztek Károlyi Mihályhoz és Jászi Oszkárhoz, akikkel tárgyalást kezdeményeztek, illetve táviratoztak Sáros, Zemplén, Ung, Máramaros megyékbe, valamint Ungvár és Beregszász városába, mely szerint ők egyedül a ruszin nép hivatalos képviselői. Kezdeményezték tovább egy politikai párt létrehozását Ruszin Demokrata Párt néven. A ruszinok kérései részben találkoztak a magyar kormány politikájával, hisz 1918. december 21-én kiadták X. sz. néptörvényt, mely jogszabályba foglalta Munkács központtal a ruszin autonóm terület létrehozását. A törvény megjelenése körüli napokban érkezett a többi nemzeti tanács mintájára alakult ungvári tanács delegációja Budapestre, ahol Jászi Oszkárral folytattak tárgyalásokat. A néptörvény kiadását mindenképp üdvözölték.³⁸

A demarkációs vonalak kijelölése után a csehszlovák hadsereg 1919. január 12-én elfoglalta Ungvárt. Szabó Simon 1919. január 16-án tartott gyűlésen tájékoztatta a néptanácsot a csehszlovák katonai megszállásról, amellyel kapcsolatban, ahogy fogalmazott, „*passzive viselkedünk*”.³⁹ A csehszlovák hadsereg a demarkációs vonalat 1919 áprilisában lépte át, ezzel csatlakozott a román hadsereg akciójához az 1919 márciusában megalakult a tanácsköztársaság ellen, mely véget vetett a magyar fennhatóságnak a későbbi *Podkarpatska Rus* területén. 1919. május 8-án Volosin Ágoston vezetésével részben a Magyarországi Rutének Néptanácsának tagjaiból, és az eperjesi, valamint huszti tanácsokból létrejött a Központi Ruszin Néptanács – amely kimondta a Csehszlovákiához való önkéntes csatlakozást.⁴⁰

A párizsi döntést, akárcsak a csehszlovák állam létrehozását Tomáš Masaryk, Edvard Beneš és Milan Štefanik diplomáciai erőfeszítései alapozták meg. A békekonferencián a csehszlovák delegáció érvelése kettős volt. Elsőként a történelmi határok elvét hangoztatták a szudétánémet, a cseh, a morva és a sziléziai területek esetében. Szlovákia és a ruszin régió megszerzése céljából pedig a nemzeti önrendelkezés elvét hozták fel érvként.⁴¹ Valójában egyik elv sem érvényesült. Kárpátalja fontosságát mindenekelőtt az alapozta meg, hogy területén haladt keresztül

³⁷ KTÁL, Fond 151., Op. 4., Od. zb. 2776.

³⁸ KTÁL, Fond 1134., OP. 1., Od. zb. 1., 7. lap

³⁹ Uo. 4. lap.

⁴⁰ FEDINEC: *Kárpátalja történeti kronológiája...*, 55. o.

⁴¹ ROTHSCHILD, Joseph: *Csehszlovákia története a két világháború között*. Szeged, 1995. 10. o.

az a vasútvonal, amely biztosította a szárazföldi összeköttetést Csehszlovákia és Románia között.⁴² A békekonferencia „*a Kárpátoktól délre lakó rutének*” területét teljes autonómiát ígérve Csehszlovákiához csatolta az 1919. szeptember 10-én aláírt saint-german-en-lay-i békeszerződéssel.

*

A kutatómunka során a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár⁴³ iratanyagát vizsgáltam. Az iratcsoport, amelyekből forrásokat válogattam, a 1134. számú fond⁴⁴ volt. Ez egy igen sajátos alapegysége a beregszászi levéltárnak. Az elnevezése azt tükrözi, hogy a Központi Orosz (Ruszin) Nemzeti Tanács iratait tartalmazza. Ez a tanács 1919. május 8-án jött létre Ungváron az eperjesi, huszti, ungvári ruszin tanácsok egyesülésével, és mondta ki a Csehszlovákiához való önkéntes csatlakozást.⁴⁵ Azonban az levéltári gyűjteményben rábukkanhatunk a Magyarországi Rutének Néptanácsának irataira is. Ez azért jelentős, mivel, mint már fentebb említettem, ez volt az egyetlen magyar irányultságú ruszin tanács. A munkában ennek a szervezetnek az 1918 novembere és 1919 januárja között keletkezett és fennmaradt jegyzőkönyveit közlöm. Az iratokhoz tartozó regesztumok tartalmazzák az irat szerkesztett elnevezését, és amennyiben megállapítható volt, az irat keletkezésének idejét és helyét, valamint az irat forrását. Törekedtem a szöveg-hűsége, a korra jellemző szóhasználatot, nyelvi fordulatokat meghagytam. Bizonyos esetekben szükség volt a nyilvánvaló elírások javítására, illetve előfordulnak olyan kéziratos dokumentumok, ahol nem sikerült bizonyos szavakat kibetűzni. Ezeket az eseteket jegyzetben jeleztem.

**

Iratok

1.

A Magyarországi Rutének Néptanácsa alakuló ülésének jegyzőkönyve

Ungvár, 1918. november 9.

(Forrás: KTÁL Fond 1134. op. 1. od. zb. 1, f. 1–5.)

*

Jegyzőkönyv

Mely felvétellett Ungváron, 1918. év november hónap 9. napján a Magyarországi Ruthének Nemzeti Tanácsának alakuló közgyűlésén. Jelen van több mint száz egyén és pedig egyháziak, világiak, városi lakosok, vidékiek, különféle értelmiségi osztálybeliek, iparosok és a köznép számos tagja.

Tárgy

1. Volosin Ágoston ungvári tanítóképezdei igazgató úr az emelvényre lép és rövid, de mély gondolatokkal telt beszédében tudomására hozza az

⁴² ROTHSCCHILD, Joseph: *Csehszlovákia története a két világháború között...*, 18. o.

⁴³ Державний архів Закарпатської області – Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban KTÁL).

⁴⁴ Центральна руська народна рада, м. Ужгород. 1918-1919.

⁴⁵ FEDINEC CSILLA: A csehszlovákiához került Kárpátalja (1918–1921). In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században, FEDINEC CSILLA, BÁRDI NÁNDOR, SZARKA LÁSZLÓ, Gondolat, MTA Kisebbségkutatató Intézet, Budapest, 2008. 41. o.

egybegyülteknek, hogy most, midőn az új világalakulat a magyarországi ruthén nemzet kérdését is felszínre vetette, a ruthén nép kulturjavit jelenleg egyedül munkáló társaság az ungvári „Unió Könyvnyomda Részvénytársaság”⁷⁴⁶ igazgatósága, kötelezettségének tartotta megindítani azt a mozgalmat, illetőleg megalakíttatni azt a szervet, melynek joga van valóban a ruthén nemzet nevében beszélni s egyúttal célja a ruthén nemzet jogait és kívánságait pontosan körvonalazni s azok keresztülvitele végett Magyarország mostani törvényes kormányával érintkezésbe lépni. Épen ezért a fent említett intézmény igazgatósága folyó hó 6-án rendkívüli közgyűlésen meghatározott, hogy a mai napon nemcsak a magyarországi ruthén nemzet értelmiségét, vezetőit, hanem magát a köznépet is egybehívja a további teendők megbeszélése végett. Midőn most örömmel látja a megjelentek számából a rendkívülileg megnyilvánult érdeklődést és utalva azokra a külföldről ideirányított törekvésekre, melyek a ruthén népet ősi hazájuktól elszakítani kívánják s amelyek ellen a népnek egyetemlegesen tiltakozni kell üdvözli a megjelenteket s az előkészítő bizottság megbízásából ajánlja, hogy e népgyűlés elnökévé Dr. Szabó Simon kanonok urat [válassza].

A közgyűlés általános lelkesedés között elnökévé közfelkiáltással Dr. Szabó Simon munkácssegyházmegyei kanonokot választja meg, ki a megbízatást elfogadja.

2. Dr. Szabó Simon elfoglalja az elnöki emelvényt és megtartja a gondolatokban dús magyar és ruthén nyelvű beszédét. Nem annyira saját erejében bízik, mint inkább a megjelentek lelkes támogatásában és ügybuzgó érdeklődésében. Meggyőződése, hogy a magyarországi ruthéneknek is néptanácsot kell alakítani, mint ezt már az összes többi hazai nemzetek is megtették. Halálos bűn volna népünk számára nem követelni azokat a jogokat, előnyöket és szabadságot, a melyeket az ország többi nemzetei meg fognak kapni. Az eddigi dadogó kurzust meg kell változtatni. Nálunk eddig az volt a jelszó, hogy legjobb politika nem politizálni és nem nemzetieskedni, a mi még azzal is meglett toldva, hogy antinemeteskedés történt és a volt kormány imperialista politikáját szolgáltuk, meg hogy már mindenki meg volt győződve a ruthén nép faji jellegének elvesztéséről. Azonban gazda nélkül történt a számítás. A gondviselés megfordította az események menetének szekerrúdját. A nép meghallotta Wilson elnök ébresztő szavát s a maga faviskóiban szélteben beszél a nemzetek önrendelkezésének jogairól. A ruthén nép hamarosan követeli maga számára az életet s a nemzeti élet feltételeinek megvalósítását. A jelenlegi magyar nemzeti kormány ezt a jogot az ország területén minden nemzetnek megadta. Nálunk azonban speciális nehézségek merülnek fel. A nép ugyanis nélkülözi az értelmes nemzeti intelligenciát, mely őt politikai

⁴⁶ Az Unió Könyvnyomda Részvénytársaság 1902 nyarán alakult, célja az ugyanebben az évben feloszló Szent Bazil Társaság kiadó tevékenységének folytatása. A Szent Bazil Társaság 1864-től működött Ungváron, célja a munkácsi és az eperjesi egyházmegyékben élő görögkatolikusok művelődésének előmozdítása volt. – Хроніка Закарпаття 1867-2010 – Kárpátalja évszámokban 1867-2010. Ужгород, Видавництво УЖНУ «Говерла» 2011. 24. o., és Magyar Katolikus Lexikon <http://lexikon.katolikus.hu/> - Letöltés ideje: 2016. április 29.

magatartásában vezetné- Ezen epochális időkben létének és jogainak érvényesítésében magára hagyatva, a maga zavaros ideológiájából kifolyólag tévedésekbe és szertelenségekbe esett. Így több helyütt Ukrainához kívánnak csatlakozni. A népet e veszedelemtől csak úgy lehet megmenteni, ha megnyugtatjuk, hogy van intézmény, mely az ő nemzeti és emberi jogait lelkiismeretes és becsülettel akarja munkálni. E mozgalom nem szeparasztikus, hanem ellenkezőleg Magyarország területi integritásának ügyét kívánja szolgálni a Ruthén Néptanács s azt a másik fontos célt, hogy a ruthén népet megnyugtassuk és ezen eszme köré gyűjthessük. Az eljárásban és működésben az a jó angol jelszó vezessen: *Honesty is the best policy – A becsületesség a legjobb politika.*” A szándék becsületos s becsületesen akarjuk megvalósítani a munkát. Őseink hagyományát követjük *pro patria et libertate!*

3. Dr. Szabó Simon elnök, miután az ülést megnyitja, jegyzőkönyv vezetésére felkéri dr. Grigány Gyula teológiai tanárt, a jegyzőkönyv hitelesítésére pedig Gulovics Tivadar gimnáziumi és Stéfán Ágoston tanítóképző intézeti tanárokat.

A nevezettek a felszólítást, illetőleg megbízást elfogadják.

4. Dr. Szabó Simon elnök felhívására a népgyűlés egyhangú lelkesedéssel mondja ki, hogy megalakítja a Magyarországi Ruthének Néptanácsát, és ezután az elnök felolvastatja magyar és ruthén nyelven a Magyarországi Ruthének Néptanácsának az előkészítő bizottság által előre összeállított és a „Hayka” című ruthén nyelvű néplapban közzétett programpontjait és kéri azoknak megbeszélését és elfogadását. A programpontok a következők:

„A Magyarországi Ruthének Néptanácsa kijelenti, hogy örömmel üdvözli az újjáalakuló független Magyarországot és csatlakozik a Magyar Nemzeti Tanácshoz a következő programpontok alapján:

1. A magyarországi ruthén nép ragaszkodik ősi hazájához és annak területi integritásához, egyúttal tiltakozik minden olyan törekvés ellen, mely a magyarországi ruthéneket az ősi magyar hazától elszakítani kívánja, vagy amely a haza állami egységét veszélyezteti.

2. A magyarországi ruthén nép számára követeli a néptanács mindazon jogokat, melyeket a kialakuló új demokratikus Magyarország a nem magyarajkú népfajoknak juttatni kíván.

3. A gör.kath. ruthén egyház részére külön autonómikus szervezetet kíván.

4. A hazai ruthén nép szellemi és anyagi életének és fejlődésének biztosítását célzó szociális földbirtok – és iparpolitikai reformok keresztülvitelét kívánjuk.”

Dr. Hadzsega Gyula, Gulovics Tivadar, dr. Hadzsega Bazil, Dudinszky István, Flenyky János, Kossey Elek, Bacsinszky Tivadar, dr. Eckmann János és mások magyar és ruthén nyelvű felszólalásai után a Néptanács a fenti programpontokat elfogadja és hangsúlyozza, hogy ezentúl a magyarországi ruthén nép nevében beszélni senki más nincs feljogosítva, mint a Magyarországi Ruthének Néptanácsa.

5. Volosin Ágoston úr jelenti a Néptanácsnak, hogy dr. Novák István eperjesi püspök úr önmaga, káptalana, mint a hívei nevében a programpontokat fenntartás nélkül elfogadja. Lelkesedéssel fogadtatik, és örvendetes tudomásul szolgál

6. Dr. Szabó Simon elnök úr felkéri a Népgyűlést, hogy ejtse meg az intéző bizottság és a tanács megválasztását.

A népgyűlés az Intéző-Bizottság tagjait így alakítja meg. Elnök: dr. Szabó Simon, alelnök: Kossey Elek, titkár: Volosin Ágoston, Pénztáros: Gulovics Tivadar, jegyző: dr. Grigány Gyula és dr. Kaminszky József.

A Néptanács tagjaiul pedig a következőket választja meg: Beszkid Antal (Budapest), Bihary Emmánuel (Bártfa⁴⁷), Bilák Sándor (Kövesliget⁴⁸), dr. Demjanics Emil (Budapest), Demeter Mihály (Ungvár⁴⁹), Dolinay Péter (Pálosremete⁵⁰), Duliskovics Elek (Ungvár), dr. Egressy Gyula (Técső⁵¹), dr. Ekmann János (Munkács⁵²), Fenygyor Igor (Nagyberezna⁵³), Flenyó János (Órdarma⁵⁴), Földesi Gyula (Ungvár), Gebé Péter (Ungvár), Gorzó Elek (Kökényes⁵⁵), Homa Joakim (Munkács), Hnátkó Emil (Gálszécs⁵⁶), Kacsanóvszky József (Budapest), [...] ⁵⁷, Koleszár János (Ungvár), Leukánics Emil [...] ⁵⁸, Mihálka János (Csongova⁵⁹), Neviczky Emil (Sárosújlak⁶⁰), Neviczky Konstantin (Radváncz⁶¹), Pásztor Sándor (Ungvár), dr. Pedrik Igor (Torna⁶²), Polivka János [...] ⁶³, dr. Rusznák Miklós (Eperjes⁶⁴), dr. Stéfán Ágoston (Rahó⁶⁵), Szabó Endre (Máramarossziget⁶⁶), Szabó Eumén (Nagyszöllős⁶⁷), Szkunzevics Kornél (Budapest), Tegze László (Sóhát⁶⁸), [...] ⁶⁹ Volenszky Kálmán (Nagyszöllős), Vrabely Mihály (Budapest), Zseltvay Viktor (Ungvár)

7. Volosin Ágoston előterjeszti egy népnevelési egyesület szervezését.

⁴⁷ Bártfa, Bardejov (Szlovákia)

⁴⁸ Kövesliget, Драгове (Ukrajna)

⁴⁹ Ungvár, Ужгород (Ukrajna)

⁵⁰ Pálosremete, Ремеі (Románia)

⁵¹ Técső, Тячів (Ukrajna)

⁵² Munkács, Мукачеве (Ukrajna)

⁵³ Nagyberezna, Великий Березний (Ukrajna)

⁵⁴ Órdarma, Сторожниця (Ukrajna)

⁵⁵ Kökényes, Тернове (Ukrajna)

⁵⁶ Gálszécs, Sečovce (Szlovákia)

⁵⁷ Kibetűzhetetlen szó

⁵⁸ Kibetűzhetetlen szó

⁵⁹ Nagycsongova, Боржавське (Ukrajna)

⁶⁰ Sárosújlak, Údol (Szlovákia)

⁶¹ Radvánc, Радванка (Ukrajna)

⁶² Torna, Turňa nad Bodvou (Szlovákia)

⁶³ Kibetűzhetetlen szó

⁶⁴ Eperjes, Prešov (Szlovákia)

⁶⁵ Rahó, Рахів (Ukrajna)

⁶⁶ Máramarossziget, Sighetu Marmaіiei (Románia)

⁶⁷ Nagyszöllős, Виноградів (Ukrajna)

⁶⁸ Sóhát, Чорноголова (Ukrajna)

⁶⁹ Kibetűzhetetlen szavak

A közgyűlés ezen egyesület megalakítását szükségesnek mondja ki és a korábbi lépések és a korábbi lépések intézkedésére a Néptanácsot felhívja. [...]

Dr. Szabó Simon elnök, miután felszólítja a népgyűlést, hogy pénzbeli adományaikkal járuljanak hozzá az előforduló rendkívüli költségek fedezéséhez, lelkesítő beszéddel berekeszti a népgyűlést, mely Duchnovics Sándor „Подкарпатский русины оставте глубокий сонъ”⁷⁰ kezdetű hazafias dalával ért véget.

Dr. Grigány Gyula s.k.
jegyző

Dr. Szabó Simon s.k.
elnök

Hitelesítjük:
Gulovics Tivadar s.k.
Stéfán Ágoston s.k.

2.

Jegyzőkönyv a Magyarországi Rutének Néptanácsának üléséről Ungvár, 1918. november 28.

(Forrás: KTÁL Fond 1134. op. 1. od.zb. 2. f. 2–5.)

*

69/918

Jegyzőkönyv

a Magyarországi Rutének Néptanácsának 1918. november 28-án tartott tanácsüléséről. Elnököl dr. Szabó Simon, a jegyzőkönyvet dr. Kaminszky József vezeti.

Elnök megnyitja után a jegyző fölolvassa a f. évi november hó [...] ⁷¹ tartott tanácsülések s a f. évi november hó [...] ⁷² napjain tartott intézőbizottsági ülések jegyzőkönyveit.

A tanácsülés a jegyzőkönyveket hitelesnek jelenti ki.

Gulovics Tivadar ismerteti a hajasdi⁷³ körjegyző jelentését az ungvári Magyar Nemzeti Tanácshoz. Nevezett körjegyző többek között azt is kiemelte jelentésében, hogy a felvidéki nép hangulata nem fedi a Magyarországi Rutének Néptanácsának álláspontját, sőt a hajasdi körjegyzőség lakossága ukrán érzelmű, amit azon tény mutat, hogy e községek bírái nem voltak hajlandók esküt tenni a Magyar Nemzeti Tanácsra. Előadja, hogy a bírák azért tagadták meg az esküt, mert tovább szolgálni nem kívántak, s ebbeli kívánságukat már előbb közölték főbírájukkal, aki azonban nem volt hajlandó őket állásukból fölmenteni. Az ungvári Nemzeti Tanács elnöke is közölte szólóval, hogy a hajasdi körjegyző jelentése nem fedi e tekintetben a valóságot.

Tudomásul szolgál.

⁷⁰ Kárpátaljai ruszinok ébredjete a mély álomból

⁷¹ Hiányzó dátum

⁷² Hiányzó dátum

⁷³ Hajasd, Волосянка (Ukrajna)

Dr. Kaminszky József kifejti a nyilvános szívbéli agitatív halaszthatatlan szükségességét. A kiadások fedezésére megkérendő a kormány, a kormánybiztos-főispánnak ideérkezése után azonnal kimerítő jelentés teendő.

Neviczky Konstantin az ungi Fölvidkről kapott jellemző esetekkel érvel a helyszíni agitálás mellett, kívánatosnak tartja a köznép köréből választani agitátorokat.

Elnök a máramarosi helyzetet ismerteti, a maga részéről szintén sürgősnek tartja a szóbeli agitálás megkezdését.

Karczub Géza fontosnak véli ellenagitatio szervezését ott, ahol az agitálás programunk ellen máris érezhető eredményeket ért el.

A helyzetről s az agitatio gyors megindításával a kormánybiztosnak kimerítő jelentés teendő.

Dr. Andrásró, mint máramarosi ember közvetlen kapcsolatait mondja el, ismerteti a bedői⁷⁴ gyűlés befolyását. Az a meggyőződése, hogy a néppel lehet beszélni s meg lehet győzni a mi álláspontunk helyességéről. Úgy látta, hogy vallási kérdésekben a nép azon vidéken hajthatatlan, jobbnak véli a vallási kérdések fessegetésének egyelőre mellőzését. Az agitatio kérdésében mindenben csatlakozik dr. Kaminszky József nézetéhez.

Gulovics Tivadar ismerteti a kisgejőczi⁷⁵ görög katolikus magyarok sérelmét, akik a református többség nyomása alatt a községi elöljáróságba soha egy emberünket sem tudták bejuttatni. Szóló beszélt az ungvári járás főszolgabírójával, aki kijelentette neki, hogy a közeli napokban járásának minden községében átválaszthatja az elöljáróságot s biztosította szót arról, hogy a kisebbség részéről is be fog választani elöljárósági tagokat. A jelöltek megbízhatóságáról a lelkésztől kér információt.

Tudomásul.

Gulovics Tivadar jelenti, hogy a mai napon megjelent Köblér⁷⁶ község lakosainak küldöttsége a zsidó bíró vezetésével s közölte tanácsunk intézőségével a község kívánalmait. Felszólítottuk őket, hogy alakítsák meg a tanácsot a s alakuló gyűlésük jegyzőkönyvét kívánalmaikkal egyetemben terjesszék be tanácsunkhoz. Kifejeztük rosszallásunkat afelett, hogy községük élén zsidó áll. Ugyancsak Alsópásztélytól⁷⁷ is megjelent a nép küldöttsége s panaszkodta, hogy bár a nép mindig a maga köréből akart bírót választani, a járási főszolgabíró legutóbb is zsidót jelölt.

Az esetek közlendők a kormánybiztossal.

Gulovics Tivadar olvassa a munkácsi püspök átiratát a máramarosmegyei visóvölgyi rutén községek helyzetéről a bekebelezéssel szemben.

Felhívandók a községek, hogy közgyűlésen fejezzék ki tiltakozásukat s a jegyzőkönyveket terjesszék be hozzánk.

⁷⁴ Bedóháza, Бедевля (Ukrajna)

⁷⁵ Kisgejős, Мали Геївці (Ukrajna)

⁷⁶ Köblér, Кибляри (Ukrajna)

⁷⁷ Alsópásztély, Бегендяцька Пастіль (Ukrajna)

Ugyanő ismerteti [...] ⁷⁸János, a Negyilja szerkesztőjének levelét a lapjánál a cirill betűk behozatala, helyeslten visszaállítása iránt.

Távíratilag kérendők föl a földművelési és nemzetiségügyi miniszterek.

A jegyző fölolvassa a kormánnyal folytatott tárgyalások alapjául szolgáló budapesti előértekezleten fölvelt jegyzőkönyvet.

Mint történeti jelentőségű okirat irattárba teendő.

Gulovics Tivadar fölemlíti, hogy a budapesti végrehajtó bizottságnál oly egyén neve is kombinációba jött, mint Tóth Ferenc, aki görögkatholikus ugyan, de nem rutén. Figyelmeztetendő budapesti végrehajtó bizottságunk, hogy tagjai kiegészítésénél gondosan ügyeljen arra, hogy a vallás ne vétessék egynek a nemzetiséggel.

Közlendő a budapesti végrehajtó bizottsággal.

Neviczky Konstantin szükségesnek és időszerűnek látná a rutén kanton határainak megállapítását.

A békekonferencia hatáskörébe tartozik.

Ugyanő különösnek tartja, hogy üléseink tárgyalási nyelve nem kizárólag rutén. Javasolja a rutén tárgyalási nyelvet.

Elnök: Habár közölünk mindenki beszél ruténul, de köznyelven sokaknál nehezségbe ütközik a nehezebb szöveg kifejezése. Felhossa az ír és angol példát. Most kezdetben maradjunk meg eddigi gyakorlatunk mellett.

Tudomásul.

Jegyző felolvassa dr. Volenszky Kálmán kormánybiztos-főispán kiáltványát Ugocsa vármegye közönségéhez.

Tudomásul, hírlapilag közlendő.

Dudinszky Tivadar kéri tanácsunkat, hogy a néphez küldött kiáltványok, röpiratok tót nyelven latin betűkkel is kiadassanak, mert pl. a Szobránc ⁷⁹vidéki nép a cirill betűs rutén kiadványokat nem érti.

Az ülés helyesli a kérelmet, a megoldást az intézőbizottságra bizza.

Petrik Jenő indítványozza, hogy a helyi tanácsok megalakulásánál a nép leszavaztatandó, a jegyzőkönyvet a résztvevők írják alá. Ez által már most képet nyerhetünk a rutén nyelvterület plebiszituma eredményéről.

Tudomásul szolgál. közlendő a lapokban.

Földessi Gyula bejelenti, hogy a saját neve alatt és költségén kiáltványt intéz a néphez. Bemutatja a kiáltvány szövegét.

Amennyiben, mint tanácsunk tagja e minőségének kitüntetésével bocsátja ki a kiáltványt, az ülésnek nincs ez ellen kifogása.

Vaszócsik Gyula az agitálásnál felajánlja a maga szolgálatát.

Tudomásul szolgál.

Dr. Kaminszky József
jegyző

Dr. Szabó Simon
elnök

⁷⁸ Kibetűzhetetlen szavak

⁷⁹ Szobránc, Sobrance (Szlovákia)

4.

A Magyarországi Rutének Nemzeti Tanácsa intézőbizottságának rendkívüli üléséről készült jegyzőkönyv**Ungvár, 1918. december 1.****(Forrás: KTÁL Fond 1134. op. 1. od.zb.1, f. 6–9)**

*

Délutáni ülés 4 órákor.

Jegyzőkönyv

A Magyarországi Rutének Néptanácsa intézőbizottságának 1918. december hó 1-én tartott rendkívüli üléséről. Elnököl: dr. Szabó Simon, a jegyzőkönyvet dr. Kaminszky József vezeti. A tagokon kívül jelen vannak: dr. Kutkafalvi Miklós beregi főispán és Kossey Elek beregi főesperes.

Elnök üdvözli Bereg megye első rutén főispánját. Kossey Elek a közeli országgyűlési és törvényhatósági választások sürgősen követelik, hogy a ruténség is politikailag szerveződjék. Mi a választásoknál csak úgy érvényesülhetünk, ha a választókerületek a mi érdekeinknek megfelelően lesznek megalkotva. A Vázsonyi-féle beosztás⁸⁰ teljesen kiszolgáltatta a ruténséget a magyarságnak. Javasolja, hogy Néptanácsunk maga dolgozza ki a rutén kerületek tervezetét és annak keresztülvitelét követeljük a kormánytól.

Volosin Ágoston indítványozza, hogy előbb kérjük ki a kormánytól a másik munkálatban lévő tervezetet s rámutatva a hiányokra, esetleg sérelmekre, tegyük meg rá megjegyzésünket s így vigyük keresztül a rutén területeknek érdekeinknek megfelelő beosztását. Mindenesetre először ismernünk kell a kormány tervezetét.

Dr. Kaminszky, dr. Grigány, Gulovics, dr. Kutkafalvi felszólalása után az intézőbizottság kimondja, hogy követeljük a választókerületeknek ethnográfiai alapon való beosztását, erről dr. Szabó Oreszt kormánybiztos útján értesítjük a kormányt és a kormánybiztost felkészítjük, hogy jogainkat a választókerületek beosztásánál érvényesítse.

Volosin Ágoston indítványozza egy önálló rutén politikai párt megalakítását, melynek a „Rutén Demokrata Párt” elnevezést ajánlja. A választásoknál csak úgy érvényesülhetünk, ha mint önálló politikai párt állítunk jelölteket.

Gulovics Tivadar csatlakozik az indítványhoz, dr. Kaminszky József szükségesnek tartja, hogy a Rutén Demokrata Párt programja a maga demokratikus tartalmával ne legyen kevesebbet ígérő, mint a vele szembekerülő más pártok. Nekünk versenyképeseknek kell lennünk. Dr. Kutkafalvi, Gulovics és Dr. Grigány rövid felszólalása után az intézőbizottság kimondja a Rutén Nemzeti Demokrata Párt megalakulását, a program kidolgozásával dr. Kaminszky Józsefet bízza meg, elhatározza, hogy a párt megalakulásának ténye és programja

⁸⁰ Az 1918. évi XVII. törvénycikkre utal, mely Lex Vázsonyiként ismert, és Vázsonyi Vilmos által 1917-ben a törvényhozás elé terjesztett választási törvényjavaslat átdolgozott változata.

annak idején a rutén lapokban, a G.K. szemlében⁸¹ és a fővárosi lapokban közlendő.

Az ülés folyamán megjelent Pajkossy István ungdaróci⁸² h. lelkész előadja, hogy a helybeli közjegyző közgyűlést hirdetett, melyen a képviseletet meg akarja szavaztatni az állami iskola és óvoda tannyelvét illetőleg.

A képviseleti gyűlésen lelkész olvassa föl a tannyelvre vonatkozó miniszteri rendeletet s figyelmeztesse a közjegyzőt, hogy nincs joga ezen ügyben a népet leszavaztatni.

Dr. Kutkafalvi főispán szükségesnek tartja, hogy a megalakult Rutén Demokrata Párt önállóságának és szabad működésének fenntartása mellett csatlakozzék a mostani kormányzó pártok egyikéhez. A maga részéről ajánlja a Károlyi-pártot⁸³, mint az egyesült polgári pártot.

Gulovics, dr. Kaminszky és Szabó Simon ellenzik a csatlakozást, és a választások idején valós kölcsönös támogatásnak nincsenek ellene.

Az intéző bizottság kimondja, hogy előbb alakuljanak meg, a párt állásfoglalása más pártokkal későbbi idők dolga.

Dr. Lukács Géza a kormányhoz intézendő memorandum szövegét terjeszti be az ungvári törvényszék visszaállításáról. Jegyző felolvassa az emlékiratot.

Köszönettel tudomásul veszik ezen nagyfontosságú és aktuális kérdésfelvetést. Felterjesztés intézendő az igazságügyi miniszterhez és az összkormányhoz. Kiemelendő az a tény, hogy az ungvári törvényszék felállításáról 1909-ben törvényjavaslat került az országgyűlés elé, melyet a Tisza-kormány ígérete dacára levett a napirendről, kiemelendő az is, hogy Beregszász⁸⁴ színmagyar város, az ottani törvényszék is színmagyar vidéken fekszik, az Ung megyei ruténség pedig lakhelye közelében nem bír törvényszékkal.

Gebé Péter előadja, hogy az Ung megyében 1919. évben tartandó országos vásárok közül december 4-én Ungváron országos vásár lesz. Miután ünnepünk van e napon, a vásár átteendő a következő napra.

Fölrirandó a kereskedelmi miniszternek.

K.m.f

Dr. Kaminszky József
jegyző

Dr. Szabó Simon
elnök

Jegyzőkönyv felvétellett Ungvárott a „Rutén Tanács” rendkívüli üléséről.

⁸¹ Görögkatolikus Szemle

⁸² Ungdaróc, Дравци (Ukrajna)

⁸³ Függetlenségi és 48-as Párt

⁸⁴ Beregszász, Берегове (Ukrajna)

5.

A Magyarországi Rutének Néptanácsa intézőbizottságának üléséről készült jegyzőkönyv**Ungvár, 1918. december 2.****(Forrás: KTÁL Fond 1134. op. 1. od.zb. 1, f. 10–11)**

*

Jegyzőkönyv

a Magyarországi Rutének Néptanácsának 1918. december 2-án tartott intézőbizottsági üléséről. Elnököl dr. Szabó Simon, a jegyzőkönyvet dr. Kaminszky József [vezeti].

[Az] elnök kifogásolja, hogy a Nauká⁸⁵-ban nincsen közölve a helyi tanácsok megalakulása.

Átirandó a szerkesztőséghez.

A betegsége miatt távollévő titkár helyett Gulovics Tivadar olvassa:

a felsőpásztélyi⁸⁶ rutén helyi tanács - ,

az alsósárad⁸⁷-,

a tizzaszirmai⁸⁸-,

a várkulcsai⁸⁹ rutén helyi tanácsok alakuló üléséről fölvetett s csatlakozásukat bejelentő jegyzőkönyveket.

Tudomásul szolgál, lapokban közlendő.

Ugyanő közli Dezsőfy János sóháti⁹⁰ kincstári főellenőr csatlakozó levelét.

Ugyanő jelenti Balog László és társai nagylyucska⁹¹ lakosoknak a Schönborn grófi hitelbizomány elleni birtokperében a földm. Miniszterhez beadott kérvényét, melynek másodpéldányát a munkácsi püspök intézkedés végett Tanácsunkhoz tette át.

Kiadatik véleményes javaslatétel végett dr. Kaminszky Józsefnek.

Jegyző olvassa Fenczik Endre panaszát a drugetházai⁹² lelkész, állami iskolai gondnoksági elnök panaszát amiatt, hogy Drugetháza község és a közokt. minisztérium között 1903. évben létesült szerződéses egyezmény ellenére az állami iskolában nem gör.kath. tanítónő, Csiszár Pálné öz. Kulina Emma van alkalmazva, aki ruténul nem tud, összeférhetetlen, stb.

Bejelentős, értesítendő, hogy nevezett tanítónő kicserélését a tanfelügyelőség-nél kell szorgalmazni. A megkérdezendő Ung megyei főispánnak jelentést tenni.

Jegyző olvassa Dolinay Péter levelét a Néptanács programjával ellentétes meggyőződése tárgyában. Kérdi, megtarthatja-e tanári tagságát. – Válasz adandó.

⁸⁵ A Nauka (Tudomány) 1886-tól Ungváron megjelenő ruszin lap.

⁸⁶ Felsőpásztély, Розтоцька Пастіль (Ukrajna)

⁸⁷ Alsósárad, Нижне Болотне (Ukrajna)

⁸⁸ Tizzaszirma, Дротинці (Ukrajna)

⁸⁹ Várkulcsa, Ключарки (Ukrajna)

⁹⁰ Sóhát, Чорноголова (Ukrajna)

⁹¹ Nagylyucska, Великі Лучки (Ukrajna)

⁹² Drugetháza, Зарічово (Ukrajna)

Gulovics Tivadar ismerteté Dandár János sztankóci⁹³ kántortanító levelét a régi naptár visszaállítása miatt a hívek körében támadt zúgolódásról. – Átírandó a püspöki kormányhoz.

K.m.f.

Dr. Kaminszky József
jegyző

Dr. Szabó Simon
elnök

1918. dec. 2. i.h.

Jegyzőkönyv felvétel Ungváron 1918. decz. 2-án tartott intéző bizottsági üléséről. (Elnökölt Dr. Szabó Simon)

6.

Jegyzőkönyv a Magyarországi Ruszinok Néptanácsának üléséről Ungvár, 1918. december 19.

(Forrás: KTÁL Fond 1134. op. 1. od.zb.1, f. 12–13)

*

71/1918

Jegyzőkönyv

A Magyarországi Ruszinok Néptanácsának 1918. december 19-én Ungváron tartott tanácsüléséről. Elnököl dr. Szabó Simon, a jegyzőkönyvet dr. Kaminszky József jegyző vezeti.

Elnök megnyitja az ülést s fölhívja a jegyzőt az 1918. december 14-ki tanácsülésről s a december 16-ki intézőbizottsági ülésről fölvett jegyzőkönyvek fölolvasására. – A jegyzőkönyvek hitelesítetnek.

Jegyző olvassa a nagyszöllősi, kiscsongovai⁹⁴, nagycsongovai⁹⁵, ölyvösi⁹⁶, magyarkomjátí⁹⁷, felsőkaraszlói⁹⁸, szőlősvégardói⁹⁹, ilonokújfalui¹⁰⁰, alsókaraszlói¹⁰¹, tekeházai¹⁰², gödényházai¹⁰³, rákospataki¹⁰⁴, verécei¹⁰⁵, király-

⁹³ Sztankóc, Stankovce (Szlovákia)

⁹⁴ Kiscsongova, Завадка (Ukrajna)

⁹⁵ Nagycsongova, Боржавське (Ukrajna)

⁹⁶ Ölyvös, Вільхівка (Ukrajna)

⁹⁷ Magyarkomját, Великі Ком'яти (Ukrajna)

⁹⁸ Felsőkaraszló, Гребля (Ukrajna)

⁹⁹ Szőlősvégardó, Підвиноградів (Ukrajna)

¹⁰⁰ Ilonokújfalu, Онок (Ukrajna)

¹⁰¹ Alsókaraszló, Заріччя (Ukrajna)

¹⁰² Tekeháza, Текове (Ukrajna)

¹⁰³ Gödényháza, Гудя (Ukrajna)

¹⁰⁴ Rákospatak, Горбки (Ukrajna)

¹⁰⁵ Veréce, Веряця (Ukrajna)

házai¹⁰⁶, alsóveresmarti¹⁰⁷, szászfalui¹⁰⁸, tiszasásvári¹⁰⁹, rakaszi¹¹⁰, mátyfalvi¹¹¹, tiszahetényi¹¹², felsőveresmarti¹¹³, és fakóbükki¹¹⁴ helyi tanácsok képviselőinek Nagyszöllősön tartott közös gyűléséről fölvetett, a csatlakozásukat bejelentő jegyzőkönyvet. – Tudomásul (vétetik) lapokban közlendő.

Felolvassa a felsőkaraszlói, füzesmezői¹¹⁵, nagyturjaszegi¹¹⁶ és poroskői¹¹⁷ helyi tanácsok alakuló és csatlakozó ülésének jegyzőkönyvét. – Tudomásul szolgál.

Ismereti Zúgó¹¹⁸ község lakosainak panaszát a gróf Serényi uradalom ellen. – Átteendő a kormánybiztosnak.

Előadja Balog László és társai nagylucskai lakosoknak a gróf Schönborn uradalom ellen a vall. és közokt. miniszterhez intézett kérvényét. – Pártolólag terjesztendő föl kormánybiztoshoz.

Felolvass a magyarországi Ruszin Demokrata Párt általa kidolgozott programjának tervezetét. – Sokszorosítandó s tárgyalás előtt szétosztandó a tanácsstagok között.

K.m.f

Dr. Kaminszky József
Jegyző

Dr. Szabó Simon
elnök

Jegyzőkönyv felvétellett Ungvárott a Magyarországi Ruthének Néptanácsának tanácsüléséről.

7.

Jegyzőkönyv a Magyarországi Ruszinok Néptanácsának intézőbizottsági üléséről

Ungvár, 1918. december 23.

(Forrás: KTÁL Fond 1134. op. 1. od.zb. 2., f. 39–40.)

71/918

Jegyzőkönyv

a Magyarországi Ruszinok Néptanácsának 1918 évi december 23-án tartott intézőbizottsági üléséről. Elnököl dr. Szabó Simon, a jegyzőkönyvet dr. Kaminszky József, vezette.

¹⁰⁶ Királyháza, Королеве (Ukrajna)

¹⁰⁷ Alsóveresmart, Мала Копаня (Ukrajna)

¹⁰⁸ Tiszaszászfalu, Сасове (Ukrajna)

¹⁰⁹ Tiszasásvár, Тросник (Ukrajna)

¹¹⁰ Rakasz, Рокосів (Ukrajna)

¹¹¹ Mátyfalva, Матієве (Ukrajna)

¹¹² Tiszahetény, Гетиня (Ukrajna)

¹¹³ Felsőveresmart, Велика Копаня (Ukrajna)

¹¹⁴ Fakóbükk, Букове (Ukrajna)

¹¹⁵ Füzesmező, Лоза (Ukrajna)

¹¹⁶ Nagyturjaszög, Туриця (Ukrajna)

¹¹⁷ Poroskó, Порошкове (Ukrajna)

¹¹⁸ Zúgó, Гукливиий (Ukrajna)

Jegyző ismerteti az újszemerei¹¹⁹, ungesztenyési¹²⁰, turjavágási¹²¹, kapuszögi¹²² és fenyvesvölgyi¹²³ lelkészeknek a munkácsi e. m. kormányhoz intézett föliratát híveiknek politikai hangulatáról. Tudomásul szolgál.

Ismerteti a Ruszin Nemzeti Önállóság pártjának fölhívását.

Az 1919. január 21-i ruszin nemzetgyűlés határoz majd afölött, melyik pártprogramot teszi magáévá.

Titkár felolvassa a fenyvesvölgyi lelkész és jegyző följelentését az ottani postamester ellen.

Gulovics Tivadar, mint a főispán mellé kinevezett ruszin előadó közli, hogy a főispán már intézkedett ezen ügyben a Kassai postaigazgatóságnál.

Tudomásul szolgál.

Jegyző ismerteti a nagybereznai¹²⁴, drágabártfalvai¹²⁵, kölcsényi¹²⁶ és szélestói¹²⁷ helyi ruszin néptanácsok alakuló ülésének jegyzőkönyvét és csatlakozásukat.

Tudomásul szolgál azzal, hogy a sérelmeket és kívánalmakat tartalmazó jegyzőkönyvek visszavárolag átteendők az illetékes főispánhoz.

Gulovics Tivadar egyébírányú elfoglaltsága miatt kéri a pénztári teendők ellátása alól való ideiglenes fölmentését.

A pénztárost dr. Grigány Gyula helyettesíti.

Dr. Lukács Géza fölolvassa a létesítendő ruszin népbankról készített terjedelmes munkálatát.

Az intézőbizottság elismerő köszönetét fejezi ki dr. Lukács Géának munkájáért. A memorandum dr. Szabó Oreszt kormánybiztos útján fölterjesztendi a pénzügy miniszterhez.

K. m. f.

Kaminszky József

jegyző

1918. XII. 23. i. b. jkr.

71/1918

Dr. Szabó Simon

elnök

Jegyzőkönyv felvett a „Magyarországi Ruthének Néptanácsának” intézőbizottsági gyűlésén.

¹¹⁹ Újszemere, Сімерки (Ukrajna)

¹²⁰ Unggesztenyés, Лінці (Ukrajna)

¹²¹ Turjavágás, Тур'я Пасіка (Ukrajna)

¹²² Kapuszög, Ворочово (Ukrajna)

¹²³ Fenyvesvölgy, Ставне (Ukrajna)

¹²⁴ Nagyberezna, Великий Березний, (Ukrajna)

¹²⁵ Drágabártfalva, Доробратове (Ukrajna)

¹²⁶ Kölcsény, Кольчине (Ukrajna)

¹²⁷ Szélestó, Шелестово (Ukrajna)

8.

A Magyarországi Ruszinok Néptanácsa heti gyűlésének jegyzőkönyve**Ungvár, 1919. január 9.****(Forrás: KTÁL Fond 1134. op. 1. od.zb. 6., f. 1–3. lap)**

*

Jegyzőkönyv

mely felvétellett Ungváron, 1919 év január hó 9. napján a „Руська Рада” heti gyűlésén. Elnök: dr. Szabó Simon, jegyző: dr. Grigány Gyula.

Tárgy

1. Dr. Szabó Simon elnök elmondja budapesti utazásukat. Amikor felmentek a ruszin miniszter kinevezése már megtörtént. Ugyanakkor eszközölték a többi főbb hivatalok betöltését is, így az államtitkári kormányzói hivatalét. A küldöttség, melynek tagjai sorában volt dr. Szabó Oroszt miniszter és számos civil egyén, először Jászi nemzetiségi miniszterhez ment, mivel a miniszterelnök akkor el volt foglalva. A küldöttséget vezető elnök körülbelül a következő beszéddel járult a miniszterhez:

A ruszin nép háláját tolmácsolom azon alkalomból, hogy a Руська Крайна [sic!] megalkotása által a tényleg élő népek sorába léptünk. Tudjuk, hogy e tény megvalósításában a miniszter úrnak oroszlán része van. Ismertük a nevét és működését a háború előtti időkből is, midőn megvédeni igyekezett a gyámoltalan és szegény nemzeteket a hatóságok brutális túlkapásai ellen. Olvastuk a művét és cikkeit a nemzetiségi kérdés megoldásáról hazánkban. Természetes ennek folytán, hogy végtelen öröm és megnyugvással fogadtuk az új népkormány azon intézkedését, hogy nemzetiségi miniszternek éppen a miniszter urat hívták meg. Ekkor már biztosak voltunk, hogy ügyünk igazságos megoldást fog nyerni. Várakozásunk – hál' Istennek – gyors megoldást nyert a X. néptörvényben. Mély tisztelettel és hálával hódolunk ezért a miniszter úr előtt s kérjük, hogy e gyenge s a maga lábán járnai még alig képes intézményt – a Руська Крайнát [sic!] – tartalmas támogatásával a jövőben is kegyeskednék. A jó Isten áldja meg s éltesse sokáig, hogy eszményeit megvalósíthassa és sok öröme legyen bennök.

Jászi miniszter, ki igen meg volt hatva a ruszka rada figyelmétől, válaszában kijelentette, hogy nem kényszerből cselekedett, mikor a ruszin nemzet autonómiáját segítette megvalósítani, csupán régóta született elveinek és belső meggyőződéséből fakadó nemzetiségi politikájának gyakorlati megvalósításán fáradozott. Kifejezést adott a miniszter annak a reménynek is, hogy a ruszin nemzettel való további barátságos együttműködés nagyban hozzá fog járulni ahhoz, hogy a békekonferencia nem fog Magyarország feldarabolása mellett állást foglalni, hanem elfogadj az az álláspontot, hogy a ruszin mintára oldják meg a magyarországi nemzetiségi kérdés egész komplexumát.

A miniszterelnök d. u. $\frac{3}{4}$ 3 órákor fogadta a küldöttséget az elnök [...] ¹²⁸ ezen szavakkal üdvözölte:

¹²⁸ Kibetűzhetetlen szavak

Midőn hírt vettünk a Руська Крайна [sic!] megalkotását kijelentő néptörvényről első érzésünk a hála volt a jó Isten s azon nemes férfiak iránt, kik e nagy tény magvalósításánál közreműködtek s első gondolatunk, hogy hálaérzetünket személyesen is s lehetőleg leggyorsabban kifejezzük miniszterelnök úrnak s a kormánynak azon nemesszívúságéért és készségéért, hogy a wilsoni elvek megvalósítását már most, a békekötés előtt, alkalmazni méltányoltak a ruszin néppel szemben. Eltekintve azon körülménytől, hogy e néptörvény a legfényesebben s a legékebben szóló bizonyossága a magyar kormány becsületes s őszinte jövőbeli szándékainak, már különösen azon szempontból fontos e törvény, hogy úgy külső, mint belső ellenségeink támadásaival szemben megőrizte a pozíciókat. Külső ellenségeink azon szomszédjaink, akik azzal izgatják a ruszin népet, hogy a legnagyobb rosszat akkor választja magának, ha bennmarad a magyar állam kötelékében, a belsők pedig olyan testvéreink kik a magyar kormány iránt a nép között bizalmatlanságot szítva, azt idegen államalakulatokba csalogatják olyan indoklással, hogy a javunkra kiadott néptörvényben nincs kijelentve, hogy a ruszin népgyűlés beleegyezése s hozzájárulása nélkül nem változtatható meg. Hogy e tekintetben is leszerelhessük az ellenségeket, kérjük miniszterelnök urat, hogy ez a hiány és minden hiány korrektívumot nyerjen. Így fog megvalósulni az a gyakorlati princípium, hogy: clara pacta, boni amici. Miniszterelnök úr! Mi mindent elkövetünk, hogy, hogy a ruszin nép testvéri egyetértésben és szeretetben maradjon meg a magyar néppel és amidőn ismételve legmélyebb hálánkat fejezzük ki miniszterelnök úrnak az eddig tapasztalt kegyes jóindulatáért és megértéséért, kérjük, hogy kegyeskednék a jövőben is ami zsenge s még – úgyszólván – most járnai tanuló intézményünket a Руська Крайна [sic!] hathatós támogatásával segíteni.

Károlyi Mihály miniszterelnök válaszában hangsúlyozta, hogy az új esztendő új érárt jelent Magyarország történelmében. Ruszka Krajna kantonszerű megteremtése régi ideáljának részben való megvalósítása. Az az óhajta, hogy a Magyarországon élő összes nemzetek a wilsoni elvek alapján autonómiához jussanak és megalkothassák a keleti Svájcot. Sajnos eszméit nem tudta idejekorán megvalósítani, későn jutottak kormányra, amikor már annyira el volt rontva a helyzet, hogy már szinte kimondhatatlan akadályokba ütközik annak megvalósítása, amit pár hónappal előtt könnyen meg lehetett volna csinálni. Bízunk azonban a jövőben és abban, hogy a győztes entente-nál is felülkerekedik a jobb belátás és a békekonzferencián sikerülni fog jogainak megvédeni.

A Hodzsa Milán cseh-szlovák követtel való tárgyalás főleg a ruszin minisztériumnál nem talált kedvező fogadtatásra. Azonban még a beregiek és máramarosiak is igen fontos dolognak deklarálták azon kérést, hogy mi fog történni velük a cseh-szlovák megszállással kapcsolatban.

Hodzsával Legeza Pál kormánybiztos és Volosin Ágoston titkár tárgyalt bizalmasan, majd dr. Reisman ügyvéd és [...] ¹²⁹ polgármester jelentek meg. Ezen

¹²⁹ Kibetűzhetetlen szavak

tárgyalásról a Рада titkára fog részletesen referálni a „Kárpát” című lap legközelebbi számában.

A Рада legelsőleg tudomásul veszi az elnök által előadottakat s a kiküldöttek fáradozásaiért köszönetet mond.

2. Bemutattatnak Tekeháza, Zúgó, Kiskolon¹³⁰, Alsókaraszló, Nagyábránka¹³¹ és Galambos¹³² községek csatlakozó jegyzőkönyvei.

Tudomásul szolgál.

3. Felolvastatik Beregpapfalva¹³³ helyi tanácsának panasza.

Átteendő a beregi főispánhoz.

4. Miután részletesen megbeszéltettek a „Руська Народна Партія” program-pontjai, elhatározottak, hogy a program-pontok sürgősen közlendők a lapokban s egyúttal másolatok küldendők a ruszin miniszterhez s a négy főispánhoz. A válaszok beérkezése után meg lesz állapítva a párt megalakulásának napja.

5. Felolvastatott az ungi főispán kormánybiztos átirata a nép megnyugtató-sáról.

Tudomásul vétetik s a lapokban közlendő.

6. Volosin Ágoston előadja, hogy az egységes ruszin nyelv és irodalom megteremtése végett nélkülözhetetlen az irodalmi társaság megalapítása. A maga részéről ajánlja a „Duhnovics Irodalmi Társaság” szervezését legközelebb be fogja mutatni.

Az eszme egyhangú helyesléssel találkozik s az ezen célt szolgál propaganda a lapokban sürgősen eszközendő.

K. m. f.

Grigány Gyula
jegyző

1919

Dr. Szabó Simon
elnök

Jegyzőkönyv felvétel az ungvári „Руська Рада” heti gyűlésén.

9.

A Magyarországi Ruszinok Néptanácsa heti gyűlésének jegyzőkönyve Ungvár, 1919. január 16.

(Forrás: KTÁL Fond 1134. op. 1. od. zb. 6., f. 4.)

*

Jegyzőkönyv

mely felvétel, 1919 év január 16-án a „Руська Рада” heti gyűlésén.

Elnök: dr. Szabó Simon. A jegyzőkönyvet dr. Grigány Gyula vezeti.

Tárgy

1. Az elnök jelenti, hogy az utolsó gyűlés óta a cseh-szlovák csapatok megszállták Ungvár városát, amellyel szemben passzive viselkedünk. – Egy másik

¹³⁰ Kiskolon, Kolonica (Szlovákia)

¹³¹ Nagyábránka, Локіть (Ukrajna)

¹³² Galambos, Голубине (Ukrajna)

¹³³ Beregpapfalva, Ділок (Ukrajna)

nagyobb dolog is történt egy hét óta, annak ellenére, hogy a X. néptörvény egyenesen kimondta, hogy a négy rutén megyében csakis ruszin lehet a főispán, a minisztérium mégis Szabó Zoltán, ungvári főispánt, aki nem ruszin, nevezte ki Ung megye főispánjává. Ezen jogsérelem ellen az intéző bizottság tiltakozását jelentette be a miniszterelnöknél, a belügyi és nemzetiségi miniszternél — Folytatólagosan jelenti az elnök, hogy a ruszin miniszter egy gk. templomot és papi lakot Izán¹³⁴ jogtalanul átadott a skizmatikusoknak. Az intéző bizottság ez ellen a legerélyesebben tiltakozott. Az előadottak helyeslőleg tudomásul vették.

2. Bejelentetnek Kispásztély¹³⁵ és Ungsasfalva¹³⁶ csatlakozásai és panaszai.

Tudomásul szolgál, a panaszok áttétnak az illetékes kormány biztosokhoz.

3. Flenykó János arra figyelmeztet, hogy antalóczi¹³⁷ gyár a Ruszka Krajnáé.

Gulovics T. felszólalása után a Рада azon véleményen van, hogy ezen gyár a hadügyi kincstár tulajdona.

4. Volosin Á. felolvassa a Duchnovics Irodalmi Társaság szabályait.

A Рада véleménye az, hogy, ha majd többen hozzászólottak a lapokban a kérdéshez, kitűzendő a megalakulás napja.

K. m. f.

Grigány Gyula

jegyző

1919

Dr. Szabó Simon

elnök

Jegyzőkönyv felvétel az ungvári „ruthén tanács” heti gyűlésén.

10.

A Magyarországi Ruszinok Néptanácsának jegyzőkönyve Ungvár, 1919. február 13.

(Forrás: KTÁL Fond 1134. op. 1. od. zb. 6., f. 5. lap)

*

Jegyzőkönyv

mely felvétel Ungváron, 1919. év február hó 13-án, a „Руська Рада” gyűlésén.
Elnök: dr. Szabó Simon, a jegyzőkönyvet dr. Grigány Gyula vezeti.

Tárgy

1. Napirend előtt – sürgős elutazása miatt – Kossey Elek alelnök betérjeszti és részletesen megmagyarázza az általa megalkotandó „Ruszin Népszövetség” alapszabály tervezetét s egyúttal kéri a Рада ezen irányú erkölcsi támogatását.

A tervezet a Рада messzemenő erkölcsi támogatásában fogja részesíteni.

2. Felolvastatik a múlt ülés jegyzőkönyve.

Hozzászólás nem lévén, változatlanul hitelesítetik.

¹³⁴ Iza, Iza, (Ukrajna)

¹³⁵ Kispásztély, Пастілки (Ukrajna)

¹³⁶ Ungsasfalva, Ірлява (Ukrajna)

¹³⁷ Antalóc, Анталовці (Ukrajna)

3. Dr. Szabó Simon részletesen elreferálja a Masaryk cseh-szlovák állam elnökének kiküldöttjével – Spirecky kapitánnyal történt tanácskozását úgyszintén az eperjesi Раданak kiküldött négy tagjával történt megbeszéléseket. A Рада egyenes megbízása szerint a kiküldöttekkel végleges megállapodás nem történt, hanem a nekik adott válasz lényege abban állott, hogy nép nélkül most nem lehet politikát csinálni, akinek kell a nép, az járjon utána.

A Рада az elnök által előadottakat tudomásul veszi.

4. Gebé Péter Рада-tag a f. é. február 8. és 9. tartott Рада üléseknek, illetőleg a ruszin minisztérium kiküldötteivel történt tanácskozásoknak corollariuma gyanánt egy Nyilatkozat-tervezetet olvas fel és kéri a Раdat, hogy azt a jelen ülésből kifolyólag dr. Szabó Oreszt miniszterhez juttassa el.

A Рада behatóbb tárgyalás után az előterjesztett Nyilatkozat megtételét egyhangúlag helyesli. A végleges szöveget pedig az irattárba helyezetteti s a minisztert jegyzőkönyvben értesíti a Nyilatkozat szövegéről.

K. m. f.

Grigány Gyula

jegyző

1919

elnök

Jegyzőkönyv mely felvétellett Ungváron 1919. II. 13-án a „Руська Рада” gyűlésén.

NAGY NIKOLETTA*

Еgyesületek, társadalmi szervezetek tevékenysége Kárpátalján 1942–1944 között

Rezümé. Jelen munka célja bemutatni, hogyan alakult az egyesületi élet fejlődése Kárpátalján az 1942–1944 közötti időszakban, továbbá ismertetni az újonnan alakult szervezetek és társaságok céljait és törekvéseit. A téma aktuális, hiszen a társadalmi szervezetek munkájára mindig szükség van, és azt, amennyire az illető társadalom vagyoni helyzete, műveltsége, tagjainak szociális érzéke engedi, fel kell használni. Ezekben az években a vidék újra Magyarország kötelékébe tartozott, egészen 1944 őszéig, amikor is a szovjet seregek betörésének következtében Kárpátalján megszűnt minden társaság, szervezet és egyesület. *Kulcsszavak:* Kárpátalja, visszacsatolás, egyesület, társaság, szervezet.

Резюме. Мета даної роботи – представити, як відбувався розвиток громадських об'єднань на Закарпатті у 1942–1944 рр., а також познайомити із завданнями діяльності і прагненнями нових або відновлених організацій та товариств. Тема є актуальною, оскільки завжди існує необхідність у роботі громадських організацій, і тим, що дозволяє фінансовий стан суспільства, освіченість громадян, соціальна відповідальність, треба скористатися. У цей період край знову став частиною Угорщини, аж до осені 1944 року, коли на Закарпатті внаслідок наступу радянських військ були ліквідовані всі товариства, організації та громадські об'єднання.

Ключові слова: Закарпаття, приєднання, громадське об'єднання, товариство, організація.

Abstract. The prior aim of this article is to present the variations of the development of the society life in Transcarpathia in the period of 1942–1944, as well as to review the aims and the ambitions of the newly founded and remodelled organizations and societies. The theme is current, since the work of the social organizations is always needed. During the designated period, the region was a part of Hungary again, until the autumn of 1944, when as a consequence of the invasion of the Soviet army, all the societies, organizations and associations came to an end in Transcarpathia.

Keywords: Transcarpathia, reannexation, society, associations, organizations.

Az első és második bécsi döntés értelmében az első világháború után elcsatolt területek jelentős része – többek között Kárpátalja is – visszakerült Magyarországhoz. Kárpátalja visszacsatolása után a vidéken először ideiglenes katonai közigazgatást, majd 1939. július 7-én polgári közigazgatást vezettek be, amelynek élén kormányzói biztos állt, akit Horthy Miklós¹ Magyarország kormányzója nevezett ki. Ezt a posztot Perényi Zsigmond báró (1870–1946), majd Kozma Miklós (1884–1941) egykori belügyminiszter töltötte be 1941 végén bekövetkezett haláláig.²

* Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, PhD-hallgató, nagyniki19@gmail.com. A tanulmányt dr. Kerepeszki Róbert lektorálta. Дебреценський університет, Докторська школа історії та етнографії. Лектор публікації: Керепеські Роберт доктор історичних наук. University of Debrecen, Historical and Ethnographical Doctoral School. The study was reviewed by Róbert Kerepeszki Dr.

¹ Horthy Miklós (1868–1957) tengerésztiszt, 1920 és 1944 között Magyarország kormányzója

² Boltik József – Dupka György: Ez hát a hon... Ungvár, 1991, Mandátum–Universum. 48. o.

A visszacsatolás utáni első hónapokban a népművelési tevékenység szünetelt, majd az 1940–1941-es években újra felélénkült az egyesületi élet. Az egyesület fogalmának definiálására a korabeli felfogást alkalmazzuk, miszerint az egyesület „meghatározott, nem kereseti célból alakult, szabad társuláson alapuló, állandó jellegű társadalmi szervezet”.³

A társadalmi szervezetek viszonylagos visszaesése a második világháború időszakában főként azzal függött össze, hogy a Teleki-kormány 1939-ben bevezetett háborús intézkedései között (sajtócenzúra bevezetése, árak rögzítése, ország mozgósítási kormánybiztosok kinevezése) szerepelt a gyülekezési és egyesületi jog korlátozása is.⁴

Kozma Miklós halála után, 1942. január 5-én hivatalba lépett az új kormányzói biztos, Tomcsányi Vilmos Pál.⁵ Annak ellenére, hogy Kárpátalja kormányzói biztosai közül ő volt a legtovább hivatalban, jelentősen kevesebb irat maradt fenn az ő időszakáról, ezért nehezen lehet a szándékainak és nemzetpolitikai céljainak a lényegi elemeit megragadni. Bemutató beszédében is azt említi, hogy nem kíván konkrét programmal előállni, mivel elődei már elvégezték az úttörő munkát, ő csak az általuk kitaposott ösvényen szeretne tovább haladni.⁶

Ennek ellenére az egyesületi élet tovább fejlődik azáltal, hogy újabb és újabb szervezetek és társaságok próbálják meg felkarolni és tömöríteni a különböző nemzetiségeket vagy csoportokat. Kitűnő példája ennek, az 1942. január 31-én megalakult **Keresztény Nemzeti Liga** ungvári szervezete. Célja, „a keresztény magyarság összehozása, hogy mint egytestvér küzdjenek a szebb, jobb, magyar holnapokért”. Elnökévé Ortutay Jenőt (1889–1950) választották, aki görögkatolikus kanonok volt, 1928 és 1938 között pedig Beregszász polgármestereként tevékenykedett. Ugyanezen év október 18-án, Munkácson és Ungváron járt Kállay Miklós (1887–1967) miniszterelnök és Antal István (1896–1975) nemzetvédelmi miniszter. Kállay beszédet mondott a *Kárpátaljai Egyesült Keresztény Nemzeti Liga* ungvári nagygyűlésén. 1943. december 1-jén a Keresztény Liga ungvári szervezetének ülésén Ortutay Tivadart (1898–1999) megbízták a „szórványmagyarság gondozásával”.⁷

³ Kerepeszki Róbert: A politikai és társadalmi élet határán. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Horthy-korszakban. In Gebei Sándor–Ifj. Bertényi Iván–Rainer M. János (szerk.): „... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger, 2011., Linceum Kiadó, 373. o.

⁴ Kerepeszki, i. m. 387. o.

⁵ Tomcsányi Vilmos Pál (1880–1959) jogász, 1920–1922 között igazságügyi miniszter, 1927-től 1939-ig kormánypárti programmal országgyűlési képviselő. 1942-től 1944 májusáig Kárpátalja kormányzói biztos

⁶ Brenzovics László: Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944. Ungvár, 2010., Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 164. o.

⁷ Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta-Dunaszerdahely, 2002., Lilium Aurum Könyvkiadó, 386. o.

1942. december 1-jén a **Magyar Turisták Országos Szövetsége** és a **Magyar Turista Egyesület** Ungváron országos kongresszust rendezett. Céljuk „a turista szellem megerősítése és a kárpátaljai turista idegenforgalom fellendítése”.

A községekben már a visszacsatolás utáni hónapokban látható volt, hogy a kulturális-felvilágosító, népnevelő munkát a helyi tanítókra kívánják bízni. A megfelelő ismeretek elsajátítása érdekében ezért már 1940-ben vezetőképző tanfolyamokat rendeztek kárpát-ukrajnai tanítók és tanítónők 25–25 fős csoportjai részére az „anyaországban”.⁸

Fedinec több olyan megyei tanítóegyesületet említ, amelyek 1942 után alakultak:

- ✓ *Ungvári és Ungmegyei Általános Tanító Egyesület* (1942);
- ✓ *Beregvármegyei Általános Tanítóegyesület* Beregszászban (1942);
- ✓ *Máramarosi Közigazgatási Kirendeltség Általános Tanítóegyesülete* Huszton (1942);
- ✓ *Ugocsavármegyei Általános Tanítóegyesület* Nagyszőlősen (1943)
- ✓ *Beregi Közigazgatási Kirendeltség Általános Tanító Egyesülete* Munkácscon (1942. november 14). Elnök: Jantsky Béla.

Ebben az időszakban a munkácsi zsidó gimnázium, valamint a munkácsi zsidó polgári iskola fenntartója a Munkács székhelyű **Kárpátaljai Zsidó Iskolaegetesület** volt, az ungvári héber gimnázium fenntartója pedig a **Javne Héber Kultúregetesület**. 1943-ban azonban az utóbbi egyesület alapszabályát a belügyminisztérium nem erősítette meg, így április 14-én az iskolafenntartó Javne Egyesület és vele együtt a középiskola is megszűnt. Az érintett szülők aláírást gyűjtöttek az ungvári zsidó gimnázium és héber elemi iskola fenntartása érdekében. Azonban június 1-jén a belügyminisztérium a neológ (kongresszusi) hitközségnek adta az ungvári zsidó gimnázium és héber elemi iskola fenntartási jogát, viszont sem az iskolaépületet, sem a Javne vagyont nem kapták meg, amire igényt tartottak. Az indoklás szerint, az épület átengedése gimnázium céljára „a jogutódlás tényével volna egyértelmű”. (Az ungvári héber gimnázium épületében ma a 10. Sz. Dayka Gábor Középiskola található).⁹

Hasonló sorsra jutott az **Ungvári Ruszin Népkönyha Egyesület**, melyet a miniszterelnökség 1942 tavaszán szüntetett meg. Az indoklás szerint „nem kívánatos az, hogy a megélhetésében veszélyeztetett népréteg nemzetiség szerint legyen különválasztva és segítve”. Az egyesület vagyona a város kezelésébe került azzal, hogy „ezt hasonló szociális célra tartozik továbbra is felhasználni”.¹⁰

A **Kárpátaljai Tudományos Társaság** működése továbbra is zavartalanul folyt, ily módon – hathatós állami támogatással – megteremtődtek a magyar–orosz

⁸ Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Budapest, 1967., Akadémiai Kiadó, 250. o.

⁹ Fedinec Csilla: *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Budapest, 1999., Nemzetközi Hungarológiai Központ, 16. o.

¹⁰ Fedinec, i. m. 2002., 390. o.

(ruszin) és a magyar nyelvű könyvek intézményes kiadásának feltételei. A társaság 1941. január 26-án alakult meg Ungváron, létrehozását Kozma Miklós kormányzói biztos indítványozta.¹¹ Egy év múlva a társaság második évi közgyűlésén, 1942. június 2-án Hadarja János ügyvezető igazgató – kinek összeállításában és szerkesztésében napvilágot látott egy kárpátaljai ruszin nyelvtankönyv – adott számot az addig végzett munkáról, és elemezte a társaság négy sorozatban addig megjelent kiadványait. A közgyűlésen Hodinka Antal¹² egészségügyi állapotára hivatkozva lemondott a társaság elnöki tiszteréről. Helyére Illiczky Sándor (1889–1947) görögkatolikus nagyprépostot, Kárpátalja főtanácsadóját választották meg elnöknek.¹³

A KTT 1943. évi – május 21-én tartott – közgyűlésén Illiczky nyitóbeszédében hangsúlyozta a ruszin népi nyelv irodalmi szintre való emelésének a fontosságát. Kijelentette: „Kárpátalja népe teljes lelki egységben áll nagy püspöke mögött s benne látja azt a szellemi útmutatót, aki összeköti a ruszinságot a magyar állammal”¹⁴. Majd dr. Hadarja János szólt a ruszinok kulturális igényeinek kielégítéséről. Többek között elmondta, hogy a ruszin politikai és irodalmi lapokon kívül 10 ruszin nyelvű könyvet adtak ki 1943 addig eltelt hónapjaiban. Beszámolt a tervezés alatt álló ruszin színházról, és felvetette egy ruszin néprajzi múzeum megnyitásának szükségességét. Megemlítette, hogy a *Literaturna Negyilja* kiadásának teljes költségét a kormányzósági hivatal állta.¹⁵

A háborús viszonyok ellenére – mindössze három és fél év alatt – 1941 tavaszától 1944. október végéig, a Vörös Hadsereg Ungvárra való bevonulásáig – a Kárpátaljai Tudományos Társaság példanélküli művelődési munkát fejtett ki. Kiadásában és annak nyomdájában 1941. és 1944. között, négy sorozatban, illetve azon kívül összesen 92 tudományos, tudományos-népszerűsítő és szépirodalmi kötet jelent meg.

Kárpátalja szovjet katonai megszállásától, 1944. október végétől a társaság működése lehetetlenné vált. Tagjai közül egyesek elmenekültek, másokat száműzték. Akik egyikre sem kényszerültek és maradtak, azok egy életre megbélyegzettek lettek. Az egyesület vagyonát – székházát, nyomdáját, könyvtárát – 1945. március 2-án elkobozta és államosította az ungvári néptanács, azaz a kárpátaljai kormány. Ennek következtében a Kárpátaljai Tudományos Társaság megszűnt,

¹¹ Apró István–Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből.* Budapest, 2014., Médiatudományi Intézet. 73. o.

¹² Hodinka Antal (1864–1946) történész, egyetemi tanár, az MTA tagja.

¹³ Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945.* Nyíregyháza, 2005., 54. o.

¹⁴ A tudományos társaság egyik fő támasza a munkácsi görögkatolikus egyházmegye, s annak főpásztora, Sztojka Sándor (1890–1943) püspök volt, akit 1942 júniusában a társaság dísztagjává is fogadott.

¹⁵ Apró–Paál, i. m. 2014., 73. o.

mindez természetesen nem volt véletlen, hiszen a társaságnak döntő szerepe volt abban, hogy a ruszin nép nemzeté válása a befejeződéshez közeledett.¹⁶

1942 júniusában Ungváron megalakult a **Bajtársi Szolgálat Munkaközössége**. Munkácson az elnök Bertók Béla volt református püspök. Feladata: „a sorsdöntő időben komoly szociális ténykedéssel legyen a társadalom segítségére s a társadalmi egyesületek bevonásával és közreműködésével végezzen egységes, a közösség és a nemzet javát szolgáló munkát”.¹⁷

1942. augusztus 7-én Beregszászban Bereg vármegye törvényhatóságának kisgyűlése határozatot hozott arról, hogy a következő kulturális és hazafias egyesületeket támogatja: Északkelet-magyarországi Kultúregyesület, Beregszászi Magyar Internátus Egyesület, Magyar Revíziós Liga, Országos Jegyzői Árvaház, Számvevőségi Tisztviselők Országos Egylete, Beregszászi Vöröskereszt Egyesület, Kárpátaljai Vakok Egyesülete, Beregi Református Népfőiskola, a Beregszászi Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete.

Ezek közül kiemelendő a **Magyar Revíziós Liga**, melynek helyi csoportja 1940. június 23-án alakult Munkácson. Az 1927-ben Budapesten alakult társadalmi szervezet célja, hogy felvállalja a trianoni békeszerződés békés revíziójának előkészítését. A Liga első és legfőbb követelése a következő: „A magyar anyaországtól elválasztott, területileg összefüggő és lényegileg magyar vidékeket, amelyek lakosait megkérdezésük nélkül és akaratuk ellenére kényszerítették idegen uralom alá”.¹⁸

Sor került továbbá a „**Északkelet-magyarországi Magyar Kultúregyesület**” (**ÉMKE**) újjáalakítására Ungvár központtal, amelynek Munkácson és Huszton voltak kirendeltségei. Az egyesület elsősorban a kárpátaljai hegyvidéki folyóvölgyekben élő magyarság kulturális „szórványgondolását” vállalta fel, de Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék Tisza menti magyarlakta részein is tevékenykedett. Az ÉMKE-nek a kirendeltségeken kívül fiókjai is működtek, így például Bustyaházán. A szintén ungvári székhelyű, **Kárpátaljai Magyar Kultur Egyesület** ügyvezető elnöke 1940. áprilisi beadványában azt panasozta Ung vármegye főispánjának, hogy másfél éve, mióta „visszakerültünk az Anyaországához”, nem kaptak anyagi támogatást. Később, 1942 januárjában Simon Menyhért, az egyesület területi titkárságának vezetője emlékiratot terjesztett fel a miniszterelnökséghez, kérve a kormányzat sürgős támogatását. A társaság – hosszas vajúdas után – 1942. május 17-én hivatalosan is újjáalakult, felvette az Északkelet-magyarországi Kultúregyesület nevet, s elnökének Sáfáry Józsefet választotta.¹⁹

1943. augusztus 23-án az Északkelet-magyarországi Kultúregyesület rendkívüli közgyűlést tartott Beregszászban abból az alkalomból, hogy a belügyminiszter jóváhagyta az egyesület módosított alapszabályát, mely szerint az egyesület központja Beregszász lett. Egy hónappal később, szeptember 11-én

¹⁶ Botlik, i. m. 2005., 58. o.

¹⁷ Fedinec, i. m. 2002. 392. o.

¹⁸ Fedinec, i. m. 2002. 358. o.

¹⁹ Botlik, i. m. 2005. 24. o.

az ÉMKE beregszászi vezetőségi ülésén az egyesület elnökévé Benda Kálmán (1913–1994) történést választották meg.²⁰

1943 novemberének végén Munkácson közös értekezletet tartottak az ÉMKE ungvári, munkácsi és beregszászi helyi szervezeteinek képviselői. „Az értekezlet célja volt, hogy miként a múltban, úgy az elkövetkező téli és tavaszi kultúrévadra is közös kultúrprogramot állítsanak össze a három város részére.” „Az értekezlet résztvevői megállapodtak abban, hogy az egyes városokban egy-egy szervezési megbízottal szervező központokat állítanak fel, melyeknek feladata lesz a közvetlen környék falvainak beszerzése és a már meglévő helyi csoportok rendszeres látogatása.”²¹

A kárpátaljai magyar értelmiség jelentős része a ruszin értelmiséggel való együttműködés helyett helyesebbnek vélte, ha kifejezetten magyar karakterű és magyarosító célú népművelő munkát végez a nemzetiségi lakosság körében. Ők a Beregszász központtal működő ÉMKE (Északkelet-magyarországi Magyar Kulturális Egyesület) keretében tevékenykedtek.²²

Tomcsányi új programot hirdetett az 1943-as évre, melynek lényege a politikai és társadalmi élet megindítása Kárpátalján. Az egyesületi élet tekintetében kijelenti, hogy: „az ez idő szerint nem működő társadalmi szervezetek helyébe egy egységes kárpátaljai társadalmi és közművelődési egyesületet óhajtok létrehozni, mely magában egyesítene mindenkit, bármely egyesületben volt is a múltban, aki a Szent István-i gondolat jegyében hajlandó a magyar-rutén testvériség mélyítését és a rutén nép művelődésének fejlesztését előmozdítani.”²³

1943. február 12-én megalakult az *Ung Vármegyei Bajtársi Szolgálat*. E szervezet feladata „a fronton küzdők hozzátartozóinak segélyezése és erkölcsi támogatása”. Vezetője: Köszörű Károly főszolgabíró.

Egyre népszerűbbek a női szervezetek, szövetségek:

- 1942 januárjában megalakult az *Ungvári Magyar Nőegylet*;
- 1942 tavaszán a *Munkácsi Ruszin Népszövetség*;
- 1943. március 17-én a *Munkácsi Református Nőszövetség*;

1943. május 7-én a *Kárpáti Magyar Hírlap* írta: „a magyarság nemzeti életmegnyilvánulásainak tömörülései”, „nemzetvédelmi keresztetek” Kárpátalján: a MOVE, a Baross Szövetség, a Faluszövetség és a Nemzeti Munkaközpont.

1943. október 29-én az *Ungvári Iskolán Kívüli Népművelési Bizottság* évi rendes közgyűlésén elhangzott, hogy a beszámolási időszakban 73 közművelődési előadást, 34 műsoros délutánt, 9 műkedvelő előadást, 2 hangversenyt, 87 gyermekdélutánt, és több tanfolyamot szerveztek. A városban közel 70 egyesület működik, ezek közül a kultúraápolás terén különösen figyelemre méltó az Arany-

²⁰ Fedinec, i. m. 2002. 405. o.

²¹ Fedinec, i. m. 2002. 406. o.

²² Dupka György–Horváth Sándor: Múltunk s jelenünk. Balogh Edgár nyomában Kárpátontúlon. Ungvár, 1987 Kárpáti Kiadó. 55. o.

²³ Brenzovics, i. m. 2010. 167. o.

érmes Dalárda, a *Gyöngyösi Irodalmi Társaság*, a *Magyar Nőegylet*, a *Katolikus Missziós Társaság*, a MANSZ, a Szent Bazil Rend, a Gizella-ház tevékenysége.²⁴

A közművelődési szervezet tevékenységéről nem sokat tudunk, valószínűleg a kezdeményezés kudarcba fulladt a háborús viszonyok és az ellenségeskedő rutén értelmiség érdektelenségei miatt. Az egyetlen működő társadalmi szervezet az Illiczky Sándor által létrehozott *Görögkatolikus Ifjúsági Egyesület* volt. Az ungvári szeminárium rektora, Minya Lajos által vezetett szervezet szorosan együttműködött a KALOT-tal és a Levente Egyesületek Országos Központjával. A szervezet népfőiskolákat szervezett az ifjúság számára, színjátszó köröket működtetett, és hetilapot is kiadott *Negyelja* címen, amely nyelvben és szellemiségében a rutén irányvonalat képviselte. Tomcsányi nagy fontosságot tulajdonított a szervezet működésének, sőt 1943 februárjában meg is látogatott egy Ungváron szervezett népfőiskolát. A háborús viszonyok ellenére a szervezet élénknek mondható tevékenységet folytatott, s bár a népszerűtlen Levente-mozgalommal való együttműködése miatt támadható volt, jelentős népszerűsége tett szert Kárpátalja rutén lakossága körében.²⁵

Hogy a kárpátaljai képzőművészetekről is szó essék, megemlítenéd, hogy miután Kárpátalja újra Magyarország része lett, a magyar kultúrpolitika a művészet terén is elősegítette, hogy az itteni képzőművészek integrálódjanak az egyetemes magyar szellemi vérkeringésbe. A képzőművészeti élet újjáéledése többnyire az Erdélyi Béla vezette *Kárpátaljai Képzőművészek Egyesülete* szervezésében történik, amely 1941 nyarán alakult újjá. Az egyesület tagjaik részére egyéni és csoportos kiállításokat, szakmai fórumokat, nyári művésztelepeket, külföldi tanulmányutakat szerveztek, kiadványokat jelentettek meg.

A legjelentősebb kulturális rendezvény az 1942 májusában lebonyolított *Ungvári Művészeti Hetek*, később pedig az 1942 decemberében rendezett *Ungvári Művészeti Napok*. Országos kiállítások követték egymást, ahol az anyaországi művészekkel közösen állították ki az egyesület tagjainak munkáit.²⁶

1944 áprilisában hadművelési területté nyilvánítják Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyéket. A terület kormánybiztosának Tomcsányi Vilmos Pált nevezik ki, a kormánybiztos teljes teljhatalommal rendelkezik. Ezzel egy időben megkezdődik a zsidók kitelepítése. A kormányzói biztos valószínűleg nem kíván részt venni ebben, így 1944. május 11-én saját kérelmére felmentik.²⁷ Ezzel ellentétben Marina Gyula memoárjában a kormányzói biztos lemondásának okát kiújuló májbajában látja. Az anyagi támogatás elapadása miatt az egyesületek munkája is akadozott, és forrásanyag híján nehezen is lehet ennek az időszaknak az eseményeit fölgöngyölíteni.

²⁴ Fedinec, i. m. 2002. 406. o.

²⁵ Brenzovics, i. m. 2010. 168. o.

²⁶ Dupka, Gy., Fuchs, A., Klisza, J., Réti, J., Soltész, P.: Magyar művészetek Kárpátalján. Ungvár, 2012., Intermix Kiadó. 88. o.

²⁷ Brenzovics, i. m. 2010. 170. o.

Kárpátalja új kormányzói biztosa, Vincze András nyugalmazott altábornagy, 1944. május 12-én vette át hivatalát. Marina Gyula így jellemezte őt: „Vincze András altábornagy volt a negyedik és egyben utolsó kormányzói biztos... Hadvezéri bölcsességével, bátor, higgadt, mindig nyájas modorával vezetett át minket az utolsó féléven, mely valóban a sorozatos csapások ideje volt.”²⁸

Kárpátalja újabb sorsfordulója 1944. szeptember 27-én kezdődött – Ungvártól több mint 250 km-re – a Tatár-hágónál, ekkor tört be területére a szovjet hadsereg. Október 28-án Vincze András Ózdra költöztette közigazgatási hivatalát, ezzel az intézkedéssel pedig megszűnik a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság működése.²⁹ Ugyanezen a napon, Ungvár elfoglalásával gyakorlatilag megtörtént a vidék teljes szovjet katonai megszállása Csap kivételével, melyet november 29-ig tartottak a magyar honvédség alakulatai. „...a ruszin/ukrán lakosság nagyobb része némi felszabadulásként élte meg a Vörös Hadsereg bevonulását, a magyarok számára ez üldöztetést, a fasizmushoz hasonló módszereket hozott Kárpátalján”.³⁰

A megszálló szovjet hatóságok már 1944. november 19-én bevezették az egypártrendszerrel, majd december 17-én a munkácsi városi filmszínházban megtartották *Zakarpatszka-Ukrajna Ifjúsági Szövetségének* első kongresszusát. Már az első hetekben megalakították a különféle kommunista eszmeiségű társadalmi szervezeteket. Decemberben megtartották a pedagógusok, majd a művelődési dolgozók első kongresszusát, amelyeken a küldöttek „...egyhangúan állást foglaltak... a közoktatási és kulturális rendszer szovjet alapokon való átszervezése mellett”.³¹

A Kárpátalján ideiglenesen létrehozott államalakulat hatalmi szervének irányítói megszüntették a magyar művelődési és kulturális egyesületek, klubok, társaságok működését, megtiltották a magyar földrajzi elnevezések, feliratok, a települések eredeti nevének használatát: „Az új hatalomnak kezdetben nem a magyar szellemi élet korlátozása, hanem teljes kiirtása volt a célja. Se iskolák, se sajtó, se színház (...) – semmi, de semmi.”³²

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy 1942 után is sikeresen folytatódott az a munka, amely Kárpátalja Magyarországhoz való visszacsatolása után, 1939-ben kezdődött és az egyesületi élet felélénkítését tűzte ki célul. A magyarok és ruszinok összefogásával továbbra is több társaság és szervezet alakult, melyek elősegítették a társadalom kulturális és közösségjavító munkáját. Ilyenek voltak: a Kárpátaljai Tudományos Társaság, az Északkelet-magyarországi Magyar Kultúregyesület (ÉMKE), a Kárpátaljai Képzőművészetek Egyesülete, a Görögkatolikus Ifjúsági Egyesület stb. 1944 vészes hónapjai azonban rányomták bélyegüket az egye-

²⁸ Marina Gyula. Ruténsors: Kárpátalja végzete. Toronto, 1977., 152. o.

²⁹ Botlik, i. m. 2005., 245. o.

³⁰ Botlik József: *Egestas Subcarpathica*. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest, 2000, Hatodik Síp Alapítvány. 284. o.

³¹ Boltik, i. m. 2005., 264. o.

³² Apró-Paál, i. m. 2014., 77. o.

sületi élet fejlődésére. A szovjet csapatok megjelenésével megindult a szellemi élet korlátozása, megszűnt minden egyesület, társaság és szervezet.

Célom volt bemutatni azt, hogy a terület két legnagyobb lélekszámú nemzetisége – a magyarok és a ruszinok – hasonló jogokkal rendelkezett a társadalmi törekvéseik megvalósítását illetően. Véleményem szerint ez a magyar kormányzat nemzetiségi politikájának volt köszönhető, mely azt szorgalmazta, hogy Kárpátalja újra beilleszkedjen az anyaország politikájába. Mindez természetesen csak rövid összefoglalása a Kárpátalján működő egyesületek és szervezetek tevékenységének, számos kisebb társaság, egyesület és szövetség létezett még, melyek kisebb vagy nagyobb mértékben hozzájárultak Kárpátalja kulturális és társadalmi fejlődéséhez 1942 és 1945 között.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. APRÓ ISTVÁN–PAÁL VINCE (SZERK.) (2014): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből*. Budapest, Médiatudományi Intézet.
2. BOTLIK JÓZSEF (2000): *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány.
3. BOTLIK JÓZSEF (2005): *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történeti visszatérés után, 1939–1945*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
4. BOTLIK JÓZSEF–DUPKA GYÖRGY (1991): *Ez hát a hon...* Budapest, Mandátum Universum.
5. BRENZOVIK LÁSZLÓ (2010): *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
6. DUPKA GYÖRGY–HORVÁTH SÁNDOR (1987): *Múltunk s jelenünk. Balogh Edgár nyomában Kárpáton túlön*. Ungvár, Kárpáti Kiadó.
7. DUPKA GYÖRGY (SZERK.) (2012): *Magyar művészetek Kárpátalján*. Ungvár, Intermix Kiadó.
8. FEDINEC CSILLA (1999): *Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991)*. Budapest, Nemzetközi Hungarológiai Központ.
9. FEDINEC CSILLA (2002): *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta-Dunaszerdahely, Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó.
10. KEREPESZKI RÓBERT (2011): A politikai és társadalmi élet határán. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége a Horthy-korszakban. In Gebei Sándor–Ifj. Bertényi Iván–Rainer M. János (Szerk.): „... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Eger, Liceum Kiadó, 373–388. p.
11. MARINA GYULA (1977): *Ruténsors. Kárpátalja végzete*. Toronto.
12. TILKOVSKY LÓRÁNT (1967): *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

*KEREPESZKI RÓBERT**

Levelek a frontról.

Darányi Kálmán a „Nagy Háború” és a forradalmak korában

Rezümé. Ismert tény, hogy a Horthy-kori magyar politikai elit számos tagja aktív résztvevője volt a „Nagy Háborúnak”. Ezt mindegyikük korabeli életrajzában (almanachokban, lexikonokban) fel is tüntették, és a későbbi biográfusok is megemlézték. Azonban viszonylag kevés olyan munka született, amely külön ennek az életrajzi időszaknak szentelt volna kiemelt figyelmet, holott az első világháború frontvonalain szerzett tapasztalatok alapvető hatást gyakoroltak a világképükre és politikai gondolkodásukra. Ez az esettanulmány egy Horthy-kori magyar miniszterelnök, Darányi Kálmán világháborús élményeit mutatja be.

Резюме. Відомий факт, що чимала кількість представників угорської політичної еліти епохи Хорті були активними учасниками Першої світової війни («Великої війни»). Про це вони згадували у своїх мемуарах, писали про це і їхні біографи. Проте є доволі мало таких праць, які б присвятили окрему увагу саме цьому відривку їхнього життя, натомість здобутий на фронтах Першої світової війни досвід став визначальним у їхньому світогляді та політичному мисленні. У цій публікації зроблено спробу висвітлити факти з біографії прем'єр-міністра епохи Хорті Калмана Дорані, які стосуються часів Першої світової війни.

Abstract. This is a well-known fact that many members of political elite in the Hungarian Horthy Era took an active part in the 'Great War'. This has been stated in the contemporary biography (almanacs, lexicons) and the latter biographers mentioned that, as well. However, only few works examined this biographical period, although, the experience gained in war basically affected their world-view and political thinking. This case study presents the war experiences of the Hungarian Prime Minister Kálmán Darányi.

A két világháború közötti magyar politikai elit tagjai számára az egyik legmeghatározóbb élmény a „Nagy Háború”, majd az azt követő ún. forradalmak kora volt. A legjelentősebb közéleti személyiségek korabeli almanachokban, életrajzi lexikonokban szereplő biográfiai adatai között rendre meg is találjuk az erre vonatkozó alapinformációkat (pl. szolgálati helyek, alakulatok stb.). A történettudomány mostani művelői számára ez az életrajzi időszak kulcsfontosságú, és nem véletlen, hogy egyre nagyobb figyelmet szentelnek neki, hiszen olyan élményekkel, tapasztalatokkal gazdagodtak a világháborúban részt vevő későbbi politikusok, amelyek döntő hatást gyakorolhattak a világképükre és a gondolkodásmódjukra.

* PhD, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Modernkori Magyar Történelmi Tanszék, adjunktus. Дебреценський університет, факультет гуманітарних наук, Інститут історії, кафедра сучасної історії Угорщини, ад'юнкт. University of Debrecen, Faculty of Arts, Institute of History, Department of Modern Hungarian History, Assistant Professor, kerepeszki.robert@arts.unideb.hu

A Horthy-korszak miniszterelnökei közül is többen aktív résztvevői voltak a „Nagy Háborúnak”. Közéjük sorolható a sokszor csak „szürke” bürokrataként jellemzett Darányi Kálmán is, aki 1936 őszétől 1938 tavaszáig, az ország története szempontjából sorsdöntő időszakban állt a magyar kormány élén. Alig volt még 30 éves, amikor a világháború az ő életét is megváltoztatta, és közel három esztendő törést jelentett a szépen alakuló közigazgatási pályájában. Darányi Kálmánt Fogarason érte Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolásának és a kölcsönös hadüzenetváltások híre is 1914 nyarán, ahol előbb (1910-től) főszolgabíró, majd vármegyei főjegyző lett. Ebben a környezetben testközelből tapasztalta meg a nemzetiségi konfliktusokat, amelyek jelentős hatást gyakoroltak a történelmi Magyarország utolsó éveire.¹

Közismert, hogy a magyar társadalom jelentős része örömmel fogadta a „Nagy Háború” kirobbanását. Jól szemlélteti ezt Kozma Miklós későbbi belügyminiszter naplóbejegyzése, aki a hadüzenetváltások napjait huszártisztként élte át a Budapesten: „A városban háborús lelkesedés. [...] Tömegek vonulnak, ütemesen lépve, »Vesszen Szerbia!« kiáltásokkal.” Ezt látva a Kozma mellett álló katonatársa keserűen, mintegy jóslatszerűen megjegyezte: „Ezek nem tudják, mi a háború! Mi el fogunk esni, ezek közül is rengeteg, és amelyik majd megmarad, az éppen úgy ordít majd a békéért, mint most a háborúért. És a végén talán forradalmat fognak csinálni!” Ennek a háborús lelkesedésnek sajátosan ellentmondásos hátterét is igyekszik értelmezni a Kozma-napló, amikor azt írja: „Nekünk ebben a háborúban fene kevés a keresnivalónk! Ha győzünk is: mi semmit sem kaphatunk, de ha elbukunk: mindent elveszthetünk.”² És mégis a magyar csapatok őszinte lelkesedéssel mennek bele ebbe a nem nemzeti háborúba. Miért? Tulajdonképpen csupa etikai okból. Elsősorban, mert öreg királyunk így akarja. A magyar katonának fogalom az öreg király. Azután megérti a legegyszerűbb ember is, hogy az ország trónörökösét és feleségét orvul meggyilkolták. Az nem változtat a dolgon, hogy mi magyarok tudtuk, hogy ő nem volt a barátunk. És végül vissz bennünket az – ami nem is ok, de a magyar természetben rejlik – valami olyan »Ki a legény a csárdában«-féle, a magyar vérben keringő erő. Ha már kell verekedni és meghalni, akkor azt csináljuk legényesen, férfiasan.”³

A háború az ország későbbi sorsát jelentősen veszélyeztető lehetséges következményeit Kozma idézett tisztársához hasonlóan csak viszonylag kevesen láthatták előre. A legóvatosabbak az éppen Erdélyben, különösen a határszéli

¹ Darányi életéről lásd részletesen KEREPESZKI Róbert: *A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886–1939)*. Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok 1. Pécs–Budapest, 2014., Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat.

² Gyakorlatilag szinte szó szerint ugyanezt jegyezte fel a háború kirobbanásakor naplójába Vincze Géza, Darányi fogarasi jó barátja is, aki Alvinczy álnéven írta meg 1938-ban a Darányi Kálmánról szerzett benyomásait: „Ebben a háborúban mi csak veszíthetünk – ha győzünk, kevesebbet, ha veszünk – mindent.” ALVINCZY Géza: *A fiatal Darányi Kálmán*. Budapest, 1938., Bethánia, 38. p.

³ KOZMA Miklós: *Egy csapattiszt naplója 1914–1918*. Budapest, 1931., Révai, 5, 12. p. Az 1914. július 27-i és augusztus 14-i naplóbejegyzések.

vármegyék közigazgatásában dolgozó magyarok voltak, akik a háborút megelőző években testközelből tapasztalhatták meg a nemzetiségi feszültségeket, és érezték, hogy egy esetleges vereség katasztrofális helyzetet eredményezhet az ország számára. A veszélyt minden bizonnyal Darányi Kálmán is érezte Fogarason. Az 1914. augusztus 14-én nagybátyjának írt levele nemcsak az említett feszültségekre utal, hanem felmutat más, az általános mozgósítással kapcsolatos problémákat is: „Az általános mozgósítással, s a különböző kivételes intézkedések végrehajtásával rendkívül sok dolgunk volt. Még éjszaka is dolgoztam. Elképzelem, hogy milyen borzasztó felfordulás lehetett, és van most is Budapesten, mikor még nálunk is az volt. Itt a mozgósítás a várakozáson felül jól sikerült. A románok közt sem volt a legkisebb zavar sem. A szászok és magyarok pedig lelkesedtek. Nagyszébenben, ahol pedig az erdélyi hadtestparancsnokság van, még egy lovassági tiszti revolvert sem lehetett kapni, annyira kifogytak a készletek. Most más úton próbálok én is egyet beszerezni. [...] Képzelem, hogy az amúgy is rossz közigazgatási állapotainkra minő rossz hatással van a nagy feszültség, moratórium stb. Az erdélyiek egy kicsit tartanak az orosz invázió lehetőségétől, s attól, hogy ez esetben Románia amúgy is kissé talán kétes barátságára még kevesebbet lehetne számítani. A közigazgatás nálunk még ez idő szerint normálisan működik. A behívottak családtagjainak feleségelyezésével sok gondunk van.”⁴ Tömörebben, de hasonlóan jelezte a veszélyeket Darányi Ignácnak írt levelében, valamivel később, 1914 decemberében is: „Itt különösebb újság nincsen. Csak az oláhoktól félnek az itteni magyarok, mert tény az, hogy Bukarestben folytonosan tüntetnek ellenünk.”⁵

A Darányi által tapasztalt jelenségeket magasabb helyi körökben is érezték. Szinte teljesen egybecseng a fogarasi főjegyző idézett leveleinek tartalma Erdély kormánybiztosának, Betegh Miklósnak az 1915. januári táviratával, aki a következőkre figyelmeztetett: „[...] egy esetleges román betörés esetén nemcsak a lakosság felkelésétől kell a legkomolyabban tartani, de magának a hadseregnek román ajkú tisztjei és katonái, hacsak megtehetik, ellenünk fognak fordulni. A lakosságban, különösen ennek intelligenciájában nagyon is él egy nagy Románia iránt való vágy, s ha a betörés megtörténne, minden román kivétel nélkül ennek az eszmének szolgálatába állana. [...] Épp ezért, egy esetleges betörés esetén csak kizárólag magyar avagy német csapatokban lehetne megbízni. Ha ezek hazai csapatainkból nem telnének ki, Németország haderejére kellene csapatcserével apellálni. A lakosság intelligens eleme az első komoly percben őrizet alá volna

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban MNL OL), a Darányi család levéltára, P 1442, 6. tétel, Darányi Kálmán levele nagybátyjának, Darányi Kálmánnak. Fogaras, 1914. augusztus 14.

⁵ MNL OL, P 1441, 5. d. 14. tétel, Darányi Kálmán levele Darányi Ignácnak. Fogaras, 1914. december 4.

veendő. Ma azonban a lakosság között egyelőre semmi nyugtalanság nem észlelhető.”⁶

Ezeket tapasztalva Darányi Kálmán vélhetően nemcsak hazafias lelkesedésből, hanem sokkal inkább kötelességtudatból (is) jelentkezett önként szolgálatra még 1914 nyarán. Ezt sugallja egy későbbi, 1928 tavaszán adott interjúja is, amelyben a rá jellemző szükszavúsággal így emlékezett vissza az akkori időkre: „Amikor a háború kitört, én még nem voltam katona, mert mint közigazgatási embert fölmentettek a hadiszolgálat alól. 1914 októberében azonban az oroszok bevonultak Máramarosszigetre és én nem vártam tovább: jelentkeztem katonai szolgálatra. Nagy írást kaptam, amelyben maga a miniszter [ti. Sándor János belügyminiszter – K. R.] azt kívánta, hogy épen kerüljek vissza a háborúból, harci dicsőséggel.”⁷ Amint azt leveleiből tudjuk, végül csak 1914. december közepén kapta kézhez a behívóját.⁸

Ezt követően közel másfél hónapig tartalékosként szolgált az erdélyi Szeben vármegye medgyesi körletében – az életrajzi almanachok szerint a 13. császári és királyi (jászkun) huszárezredben, családi levelei szerint viszont a 2. császári és királyi (debreceni) huszárezredben. A frontra kerülésével kapcsolatban sok volt a bizonytalanság, amit jól mutat az 1914. december 17-én írt levele is: „Nemsokára fel fogok menni a harctérre, de hogy mikor, azt én nem tudhatom most még, mert az őrnagy sem tudja, csak azt mondta, hogy legyek elkészülve.” Annyit azonban már ekkor is tudott, hogy a harctéren századparancsnok lesz, ezért – mint írja – már Medgyesen is rendkívül elfoglalt volt: „inpraxi [gyakorlatban – K.R.] meg kell tanulnom mindent. Ma az éles lövést vezettem kint a lövőtéren. Reggel 6 órakor indultunk el, s ½ 2 órakor érkeztünk vissza.”⁹

Emellett sokszor és részletesen beszámolt családjának a Medgyesen tapasztalt állapotokról és a harctéri hírekről is. Darányi Ignácnak írt 1914. december 14-i levelében a következőképpen fogalmazott: „A harctéri helyzet jelenleg – amint itt a tisztek látják – momentán nagyon kedvező. Nagy baj, hogy a kiképzésnél a háborúban szerzett tapasztalatokat alig értékesítik.” Huszártisztként érzékelte és el is panaszkolt az otthoniaknak, hogy „a bánásmód a legénységgel szemben szigorú, de sokszor igazságtalan; a lovakat és [a] legénységet nem edzik eléggé, a lovaknál az a fő, hogy jól meg legyenek pakolva, s egész nap bent vannak [...] az istállókban, ahelyett hogy még éjjel is a szabadban lennének; a parádékat most is

⁶ Betegh Miklós kormánybiztos távirata a nagyszebeni katonai parancsnoknak, 1915. január. Közli: SZABÓ Dániel (szerk.): *Az első világháború*. Budapest, 2009., Osiris, 211. – Az idézett távirat körülményeiről Betegh részletesen ír a visszaemlékezésében is. Lásd BETEGH Miklós: *Erdély a világháborúban. Néhány adat az 1914–1917. évek történetéhez*. Dicsőszentmárton, 1924., Erzsébet Könyvnyomda, 52–55.

⁷ *Pesti Napló*, 1928. március 29.

⁸ MNL OL, P 1441, 5. d. 14. tétel, Darányi Kálmán levele Darányi Ignácnak. Medgyes, 1914. december 14.

⁹ MNL OL, P 1442, 6. tétel, Darányi Kálmán levele nagybátyjának, Darányi Kálmánnak. Medgyes, 1914. december 17.

követelik”. Megállapította, hogy „mindenki látja itt ezeket a hibákat, de ellenkező felsőbb rendeletek nélkül nem mernek semmit sem csinálni”. Azt is fontosnak tartotta megemlíteni az otthoniaknak, hogy ezredében több régi ismerősével, barátjával (például a későbbi földművelésügyi miniszter erdélyi nagybirtokossal, báró Bánffy Dániellel) szolgál együtt, ami nemcsak számára jelentett pozitívumot, hanem a családtagoknak is megnyugtató körülmény lehetett.¹⁰

1914. december utolsó és 1915. január első napjaiban már egyre közelebb került a frontra utazás időpontja, amit jeleznek a leveleiben az egyre fokozottabb készülődés motívumai is. December 30-án Debrecenbe utazott többedmagával új lovakat vásárolni az ezred számára, megkapta a szükséges kolera- és tífuszelleni védőoltásokat (az oltóanyagot egyébként testvére, Gyula küldte el a számára), az egyik századnak ő tarthatta a lelkesítő beszédet, és egyre többet számolt be a jó hangulatról, illetve a már napi rendszerességgel történő gyakorlatozásokról. De megemlítette azt az érdekes körülményt is, hogy átalakított magának egy egyszerű közhuszár uniformist, mert „a tisztek mind ilyennel mennek a harctérre, tekintve, hogy az oroszok nagyon pályáznak a tisztekre”, és a „saját csapata úgyszintén ismeri az embert”. Az ezredét végül 1915. január második felében vezényelték ki az orosz frontra.¹¹

Ekkortól csak töredékes információk állnak rendelkezésre Darányi Kálmán sorsáról, ugyanis – tudomásunk szerint – nem vezetett naplót, és érthető módon leveleket írni is csak jóval ritkábban tudott. Ezek többségét a katonaságnál rendszeresített kicsi, mindössze 14x9 cm nagyságú, rózsaszín kartonpapírból készült tábori levelezőlapra (Feldpostkarte-ra) rögzítette, ahogy minden szolgálatot teljesítő katona.¹² Ezek a levelezőlapok méretükből adódóan nem sok helyet, az előrenyomulás és a harcok pedig nem sok időt hagytak a részletes beszámoló megírására. Ezért csak néhány szűkszavú, olykor valódi tartalom nélküli, sablonos megfogalmazásokat (például „Tudatom, hogy hál’ Istennek megvagyok”) tartalmazó üzenetéből tájékozódhatunk sorsát illetően. Ezekből is kiolvashatóak a fronton és az új környezetben átélt élmények személyiségére gyakorolt hatásai, mindennapi életének eseményei (életkörülmények, ünnepnapok, a bajtársakkal, a helyi civil lakossággal kialakított kapcsolatok), az ellenségről alkotott véleményének megnyilvánulásai és egyéni érzelmei is.

Darányi huszárként teljesített szolgálatot a „Nagy Háborúban”, és a lovas katonáknak több elfoglaltságuk volt a háborús helyzetben, mint a gyalogos katonáknak. Jól szemlélteti ezeket a körülményeket a már idézett Kozma Miklós naplóbejegyzése, aki szintén huszártisztként harcolt a világháború több frontján: „A gyalogságnál, ha kvártélyra érkezett, vége a szolgálatnak, a baka levágja magát

¹⁰ MNL OL, P 1441, 5. d. 14. tétel, Darányi Kálmán levele Darányi Ignácnak. Medgyes, 1914. december 14.

¹¹ ALVINCZY, 1938. 42–43.; MNL OL, P 1441, 5. d. 14. tétel, Darányi Kálmán levele Darányi Ignácnak. Medgyes, 1914. december 30.

¹² KÖRNYEYNE GAÁL Edít: *Az első világháború emlékei a népi kéziratos forrásokban és a szájhagyományban*. Debrecen, 1985., KLTE Néprajzi Tanszék, 169–170.

vagy felszerelve, vagy ha lehet, anélkül és jön a rövid, annyira szükséges alvás. A lovaskatonának ilyenkor kezdődik csak még el az igazi nagy munkája. Lenyergel, de úgy, hogy minden együtt legyen, mert hiszen percek alatt bármikor újra készen kell lennie. Az izzadságtól gőzölgő lovat le kell csutakolnia, ha van szalmával, ha szalma nincs, mással, még ágytakaróval vagy paplannal is, ha egyéb nem akad. Azután: zabot lepakkolni, etetni, szénát, szalmát keríteni, itatni és csak ha mindez megvan, ami legalább másfél órát eltart: akkor gondolhat a tiszt és legénység magára. A lovasság háborús éjszakai kétszeresen rövidek.”¹³

Ahogy a hazairó katonák döntő többsége, Darányi Kálmán is leggyakrabban a szállás- és élelmezési viszonyokról számolt be. A világháború hadművelési területein és a harctereken gyakran nem tudták biztosítani a katonák megfelelő elszállásolását, ennek tapasztalatai visszatükröződnek Darányi leveleiben is. 1915 májusában például a következőket írta ironikusan az egykori Lengyelország Oroszországhoz csatolt, pontosabban nem beazonosítható területéről: „Az idő itt nagyon szép, s ez igen fontos, mert cigány életet élünk. Néha sátor alatt, néha a Hotel Sonne-ban [érts a szabad ég alatt – K. R.] lakunk.”¹⁴ Egyébként éppen ebben az időszakban vett részt először ütközetben, és az ennek túléléséből adódó pozitív érzelmek, például a társak dicsérete, illetve némi bizakodás is kicsendül egy másik leveléből: „A tűzkeresztségen s azután több ütközetben hál’ Istennek szerencsésen átestem. Csapatunk győztesen haladnak előre. A magyar (székely) bakák és huszárok nagyon kitüntették magukat [...] Sok borzalmas dolgot láttam itt, de sok felemelőt is. Most felgyújtott városokon és falvakon keresztül nyomulunk előre.”¹⁵ Máskor, például 1915 szeptemberében, pozitívabb, mégis tipikusan háborús életkörülményekről is beszámolt: „Már régen akartam írni, de csak most van egy igazán nyugodt percem, hogy ezt megtehessem. Itt most egy muszka gazdasági iskolában vagyok igen jól bekvártélyozva. Leveletem az iskola padján írom. Momentán nekünk – lovasságnak nincsen dolgunk. A muszka erősen lövi tűzérével a mi szegény rezervánkat már kb. két órája. Szerencse, nem nagy sikerrel. De a mi pattantyúsaink sem maradnak adósok. Ebből aztán olyan koncert keletkezik, hogy az iskola falai remegnek bele. De ehhez hozzászokik az ember.”¹⁶

A leghosszabb ideig, 1915 őszétől 1916 nyaráig Oroszország területén, ezen belül is a mai Ukrajna északnyugati részén található Volhíniában (a korabeli forrásokban Wolhynia) harcolt és állomásozott. Erről a régióról roppant érzékletes, borús képet festett Kozma Miklós, aki maga is több hónapot töltött itt: „Szomorú világ ez a Wolhynia. Szelíden hullámos síkság, legnagyobb része mocsár, a magasabb helyeken homok. Száz kocsinyom-széles utak, melyekben agyig süllyed a kerék. Szomorú, festetlen, vakolatlan, szürke viskók, szürkék és vigasztalanok. Csak az ablak- és

¹³ KOZMA, 1931. 113.

¹⁴ MNL OL, P 1442, 6. tétel, Darányi Kálmán levele nagybátyjának, Darányi Kálmánnak, 1915. május 14.

¹⁵ Uo. Darányi Kálmán levele nagybátyjának, Darányi Kálmánnak, 1915. május 14.

¹⁶ ALVINCZY, 1938. 44.

ajtókeretek sötét színe üt el a ház színétől, mely éppoly színtelen, mint az időverte tető. Néhol kis fatemplom – a falu díszé – zöld bádogtetővel, mellette temető. Csupa két-három méter magas sírkereszt, minden keresztben egy Veronika-kendőt lenget a wolhyniai szél. A lélek – lengyel felfogás szerint – addig vár a purgatóriumban, amíg a kendőt a szél és eső teljesen foszlányokra nem tépi és el nem fűjja. Azt hiszem, a wolhyniai bűnösök aránylag igen rövid időt töltenek a purgatóriumban, mert eső és szél az van itt bőven. Sok sík erdő, sok túlevelű fa. Az erdő mind mocsaras, tőzeges. Néhol kicsillog a mocsárvíz, a haragos, buckás zombékok között. Keserű sásos szénáját nem szívesen eszi az állat. Az erdők sötétek. [...] Erre igazán a madár sem jár. Néhány verében meg néhány hullákon hízott varjún kívül madarat, de még bogarat sem láttam. Az erdők alig élnek, bennük csak tompa csend hallgat. [...] Állítólag itt békében sok volt a szarvasmarha, most annál kevesebb. Ló egyáltalán nincs. Az idevaló nép, kivéve a német telepeseket, állati sorban él. A férfiak valami orosz katonasapkaféle fejedővel, hosszú bundában járnak s az asszonyok szürke ruhájánál csak az arcszínük fakóbb. [...] Mindenütt sok sír, a keresztken vegyesen baka- és legionárius-sapka, német sisak és huszárcsákó. A magas-keresztes béke-temetők mellett mindenütt egész kis erdő katonakeresztekből. Wolhynia, elfutott lakossága helyett, katonahalottakkal népesül be.”¹⁷

Erről a régióról Darányi Kálmán benyomásai is hasonlóak voltak, és különösen nagy volt számára a különbség ahhoz képest, amit korábban még a lengyel területen tapasztalt. Míg 1915 áprilisában a következőket írta: „Most egy kis lengyel faluban vagyok, s egy kis parasztházban lakom. Az ágyúdörgés folytonosan hallatszik. Gyakran látok repülőgépeket is. Az időjárás kellemes, tavaszi. [...] Itt csak rövid ideig maradunk – hogy meddig, azt nem tudom. Ennivalónk van bőven. A lengyelek elég barátságosak aránylag.”¹⁸ Az 1915 szeptemberében már Volhíniából írt sorai, noha szüksézáva, mégis beszédesen érzékeltették a kontrasztot: „Itt a muszkákon kívül az időjárással, sárral – s a legyek millióival is küzdünk. De, ami fő, csapataink előre mennek. [...] Lengyelország szimpatikusabb volt, Oroszország talán érdekesebb. A muszkák közül kevés maradt itt. Jámbor nép. A felderítés most nehezebb, mint régen lehetett, mert az ellenség jól fedi magát.”¹⁹

Darányi orosz katonákkal kapcsolatos benyomásait némi lekicsinyléssel vegyülő óvatosság jellemezte. Ugyanakkor ő is felfigyelt az első világháborús orosz harcmodor jellegzetességeire, így az erős, szinte állandóan „munkában” lévő tüzérségi akciókra, viszonylag ritkábban történő direkt támadásokra, tehát a jószerével kimeríthetetlen katonatömegnek és a jól működő felderítésnek ellentmondó óvatos stratégiára. Ezt a következőképpen mutatta be az 1915. október 19-i keltezéssel írt tábori levelezőlapján: „Itt most elég nyugalom van. Az oroszok támadásait csapa-

¹⁷ KOZMA, 1931. 296–298. Az 1915. november 8-i naplóbejegyzés.

¹⁸ MNL OL, P 1442, 6. tétel, Darányi Kálmán levele nagybátyjának, Darányi Kálmánnak. Oroszlengyelország, 1915. április 25.

¹⁹ ALVINCZY, 1938. 44.; MNL OL, P 1442, 6. tétel, Darányi Kálmán levele nagybátyjának, Darányi Kálmánnak. Oroszország, 1915. szeptember 7.

taink véresen visszaverték. Nekünk most – a lovasságnak – elég jó dolgunk van, mert lovaink fedél alatt vannak csűrökben. Mi pedig kis parasztházakban vagyunk bekvártélyozva. Az időjárás itt elég hideg. A csendet csak a tüzérség zavarja. Az oroszok csak úgy ontják a lövegeket, de nem nagy eredménnyel szerencsére.”²⁰

A háborús szolgálat során Darányi Kálmánt – ahogy valamennyi katonát – számtalan impulzus érte, amelyek pszichológiai hatásai egyértelműen tetten érhetőek érzelmvilágának alakulásában. Már az eddigieknél is komorabb, szinte depressziós hangulatát tükrözi az a hosszabb levele, amelyet érdekes módon épp egy pozitív élmény után vetett papírra 1915. szeptember végén. Ekkor az ezrede összekerült egy század somogyi huszárral, és megünnepelve a találkozás örömét, Darányiéék vendégül látták a tisztikart és a legénységet. Ezt követően merengett el a harcok traumatikus és a nyugalmasabb napoknak az emberi jellem gyengeségeit előcsalogató hatásairól barátjának, Vincze Gézának írt levelében: „Különös dolog, hogy az ember magán és környezetén is konstatálja, hogy mindinkább vegetatív életet él. A primitív viszonyok bizonyos tekintetekben befolyásolják a gondolkodást is. Érdekes, hogy mihelyt a nyomasztó veszélyek elmúlnak, a nyugalom idején rögtön jelentkeznek az apró dőreségek, kis emberi gyarlóságok mindnyájunknál. A háború tisztító hatása tehát – bár részben tagadhatatlan, de másrészt sok tekintetben problematikus is.”²¹ Néhány hónappal később, 1916 januárjában nagybátyjának, Darányi Ignácnak pedig arról írt, hogy bár ismét nyugalmasabb napjai vannak, és szabadidejét német szépirodalmi művek olvasásával töltheti, azonban ezek „a bizonytalanság, a környezet, s a különös körülmények miatt” alig kötik már le a figyelmét.²²

A hosszú ideig távol, idegen környezetben és állandó életveszélyben lévő katonát jellemző érzelmek, mint a honvágy, az otthoniakkal való kapcsolattartás igénye, illetve a róluk szóló hírek utáni sóvárgás is egyre gyakrabban megfigyelhető Darányi Kálmán leveleiben. Érdekes, hogy ezek elsősorban nem a családnak (számukra talán igyekezett erősnek mutatkozni), hanem sokkal inkább a barátnak írt tábori levelezőlapokból tükröződnek vissza. 1915 júniusában a következőket írta Vincze Gézának: „Sok nehéz és véres nap után ismét van egy percnyi fellélegzés. Kihasznlom az alkalmat... csak még élek hál’ Istennek. Sőt most momentán jó dolgom van. Három tisztársammal együtt egy kis gazdasági cselédházban ülök. Az ablakok reszketnek az ágyútűztől. Támadást készít elő a tüzérségünk. Jól bent

²⁰ Uo. Darányi Kálmán levele nagybátyjának, Darányi Kálmánnak. Oroszország, 1915. október 19. – Ugyanezt szemlélteti Kozma Miklós naplóbejegyzése is: „Az oroszoknak nemcsak az óriási tömeg és a sokkal erősebb tüzérség az előnye. Több a haditapasztalata is, mint a mienk. [...] A »Verschleierung«, a saját helyzet elfátyolozása, náluk igen jó, úgyszintén a kémiszolgálat is. Viszont semmit sem kockáztatnak. Roppant óvatosak, tehát lassúak. Ez lehet látszatelőny a csapat szemében, mely így kevesebbet vérzik, de viszont stratégiaileg elég nagy hiba. Ha vállalkozó szellem volna bennük, akkor az elmúlt két hét alatt végképp elintézhettek volna bennünket.” KOZMA, 1931. 44.

²¹ ALVINCZY, 1938. 44.

²² MNL OL, P 1441, 5. d. 14. tétel, Darányi Kálmán levele Darányi Ignácnak. Oroszország, 1916. január 27.

vagyunk Oroszországban... Nagyon örülnék, ha néha egy sort kapnék, nekem igazán nehéz írnom. Sokszor egészen állattá lesz az ember a kimerüléstől...” Néhány hónappal később, 1915 szeptemberében pedig egyenesen kérlelte őt, hogy „ha egy kis ideje van, írjon”, és szinte megindító, ahogy hozzáfűzte ehhez: „Szíveskedjék eltekinteni attól, hogy én ritkán írhatok, mert ezt fizikai okok gátolják...”²³

Ezek az érzelmek még inkább felerősödtek Darányi Kálmánban 1916 nyarán, amikor több, a keleti frontot, a Monarchia haderejét és végső soron Magyarország helyzetét döntően meghatározó katonai fordulat történt. Júniusban ugyanis elindult a legnagyobb orosz ellentámadás, az ún. Bruszilov-offenzíva, amelynek egyik fő csapásiránya éppen a volhíniai régió volt. A hadműveletek során az orosz erők áttörték a Monarchia védelmét, jelentősen nyugat felé tolták vissza a frontvonalat, és az osztrák–magyar csapatoknak csak több százezer fős emberveszteséggel (halálos áldozatok, hadifoglyok), illetve német segítséggel sikerült megállítani előrenyomulásukat. Ez az offenzíva az egyébként sem túl sikeres osztrák–magyar hadsereg megroppanásához és morális állapotának súlyos visszaeséséhez, végső soron pedig német alárendeltséghez vezetett. Ezekhez hasonlóan fontos következmény volt az is, hogy az eddig hezitáló Románia is elszánta magát a háborúba való belépésre. 1916. augusztus 17-én megkötötte az Antant hatalmakkal a titkos bukaresti egyezményt, amelyben neki ígérték Erdély, illetve a Tisza vonaláig Kelet-Magyarország területét. Tíz nappal később megtörtént az, amitől a háború kitörésekor a józanabbak tartottak, Románia hadat üzent az Osztrák–Magyar Monarchiának, és csapatai betörték Erdély területére.²⁴

A Bruszilov-offenzíva okozta állandó készültség és harcok ellenére a román támadás és a határ menti vármegyék evakuálásának híre azonnal eljutott az orosz fronton harcolókhöz, így Darányi Kálmánhoz is. Ő ugyan nem volt erdélyi születésű, azonban fogarasi hivatali éve során kialakult sok érzelmi és baráti szál miatt mégis odavalósínnak érezhette magát. Nem véletlen, hogy a román offenzíva utáni napon, 1916. augusztus 28-án Darányi Ignácnak írt levelezőlapján szükséztlenül szinte csak annyit írt: „Ma kaptuk a r[omán] hadüzenet hírét. A székely huszárok mind szeretnének lemenni arra a frontra s én is.”²⁵

Erre 1916 őszén került sor, amikor Darányi ezredét Erdélybe irányították át, hogy az ország területére betört román csapatok visszaverésében részt vegyenek. Tudjuk, hogy az osztrák–magyar haderőnek csak a német császári csapatok hatha-

²³ ALVINCZY, 1938. 43–44.

²⁴ Az 1916-os év háborús fordulatairól lásd részletesebben JULIER Ferenc: *1914–1918. A világháború magyar szemmel*. Budapest, 1933, Magyar Szemle Társaság. Elektronikus kiadás: Magyar Elektronikus Könyvtár, 2000. Online: <http://www.mek.oszk.hu/02200/02221/html/> (letöltve: 2015. július 10.)

²⁵ MNL OL, P 1441, 5. d. 14. tétel, Darányi Kálmán levele Darányi Ignácnak. Táborig posta, 1916. augusztus 28. – A román támadásról és Erdély evakuálásának nehézségeiről érzékletes képet ad BETEGH, 1924. 65–75.; MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1916. szeptember 18-i ülés, 38. napirend. (Jelentés Csík, Háromszék, Brassó, Fogaras, Széchenyi és Hunyad vármegyék kiűritéséről)

tós közreműködésével sikerült a támadókat visszaszorítania, ami még inkább az alárendeltség állapotához vezetett. Ezt azonban a fronton harcoló katonák bizonyára kevésbé érzékelhették. Darányi Kálmán leveleiből sem érződik ez a körülmény. 1916. november közepén a következőképpen számolt be a saját helyzetéről és a katonai körülményekről nagybátyjának, Darányi Ignácnak: „Most egy idő óta egy helyben vagyunk, s így felhasználhatom az alkalmat, hogy életjelt adjak magamról. A szászok földjén, de a székely földön különösen előnyomulásunk diadalút volt. Most kissé nyugvópontra jutottunk. Egy lovas hadosztályban vagyunk, s lóról leszállva magas (1600–1800 m-es) hegyeket tartunk megszállva. A felváltás 6 naponként történik. 6 nap után a faluba megyünk, hol lovaink vannak, s hol igen jó kvartélyaink vannak.”²⁶

Érthető, ha újra magyar földön még inkább felerősödött Darányi Kálmánban a honvágy és a családdal való kapcsolat hiánya. Ugyanebből a leveléből kicsendült a szűkebb otthonáért, a családi gazdaságért való aggodalom is, és megértően konstataálta, hogy „a gazdasággal most sok baj lehet mindenütt”, és „a sok egymásnak ellentmondó rendelet közt nehéz eligazodni”. Ezeket az érzéseket csak felerősítették a rokonaitól, barátaitól kapott levelek, esetleg csomagok. Kicsit komikusan hat például az idézett levele előtt pár héttel szintén Darányi Ignácnak küldött tábori levelezőlapja, amelyben a következőképpen szabadkozott: „Igen tisztelt kedves Náci Bácsi! A sok nehéz és fárasztó harc alatt még arra sem volt alkalmam, hogy megköszönjem a küldött pompás szivarokat...”²⁷

1916. november közepén már abban reménykedett, hogy „nemsokára a szabadságok is megnyílnak”, és akkor ő is hazamehet a karácsonyi ünnepekre, azonban nem sokkal később – egy időre – felfüggesztették a szabadságolásokat. Ezek után lelkiileg különösen nehéz lehetett számára, hogy újabb ünnepet kell a hadszíntéren töltenie. 1916. december 24-én kelt levelében beszámolt arról, hogy a karácsonyt már az ezredparancsnok környezetében töltheti, ami kis megnyugvást jelenthetett számára, azonban a többi sorából némiképp kitűnik a panaszos honvágy hangja: „Azon hiszem, hogy az ünnepekre már otthon (szabadságon) leszek, már régebben nem adtam életjelt magamról. A szabadságot beszüntető rendelkezés azonban keresztülhúzta a számításaimat. Így csak akkor mehetek szabadságra, ha az itteni hadműveletek ismét nyugvópontra jutnak, ami úgy hiszem, hogy csak hetek kérdése.”²⁸

Érdemes még megemlítenünk, hogy tisztí rangjából adódóan Darányi Kálmán háborús élményeihez hozzátartozott a frontra látogató ismert közéleti személyiségekkel való találkozás is. 1916 novemberében például az erdélyi katonai helyzetet ellenőrző, hosszabb körúton lévő Tisza István kormányfőt és belügyminiszterét, Sándor Jánost említette egyik levelében, néhány hónappal ko-

²⁶ MNL OL, P 1441, 5. d. 14. tétel, Darányi Kálmán levele Darányi Ignácnak. Tábori posta, 1916. november 18.

²⁷ Uo. Darányi Kálmán levele Darányi Ignácnak. Tábori posta, 1916. október 30.

²⁸ Uo. Darányi Kálmán levele Darányi Ignácnak. Tábori posta, 1916. december 24.

rábban, 1916 februárjában még Volhíniában pedig a Monarchia trónörökösével, a későbbi IV. Károlyal találkozott, aki „nagyon sympathikus” volt a számára.²⁹

Darányi Kálmán végül 1917 januárjában vonult vissza a tényleges katonai szerepvállalástól, és egy rövid ideig a Hajdú vármegyei Földesen teljesített szolgálatot kiképzőtisztként. Katonai szolgálataiért kitüntetésben részesült, megkapta az ezüst és bronz SignumLaudist a kardokkal.³⁰

Nem sokkal később, 1917 júniusában azonban újabb belpolitikai fordulat következett, amikor a háborús események hatására Tisza István lemondott a miniszterelnökségről. A kormányváltás most is személycseréket eredményezett az államigazgatásban és a vidéki közigazgatásban. A korabeli gyakorlatnak megfelelően a főispánok ez alkalommal is felajánlották lemondásukat az új kabinetnek. Ekkor megnyílt a lehetőség Darányi Kálmán előtt, hogy folytathassa a háború miatt megszakított hivatali pályáját, és 1917. július elején kinevezést kapott Esterházy Miklós Móric kormányától Zólyom vármegye főispáni posztjára.³¹ Ebben ismét a családi kapcsolatok játszottak döntő szerepet. A már idézett 1928. márciusi interjújában a következőket mondta: „Ugron Gábor kért fel arra, hogy vállalam el a főispánságot, ő terjesztett föl kinevezésre a megboldogult Károly királynak.”³² Ugron az 1917 nyarán kormányra kerülő Esterházy Miklós Móric kabinetjében belügyminiszter lett, ráadásul korábban szintén az erdélyi közigazgatásban dolgozott, ennek révén személyesen ismerhette Darányi Kálmánt, ám minden bizonnyal a legtöbbet az számított, hogy Darányi Ignác Országos Alkotmánypártjának igazgatója volt. Véltetően ez a személyi-családi kapcsolat játszhatott szerepet abban, hogy a rendkívül fiatal kora ellenére az új zólyomi főispán kinevezését nem érte komolyabb politikai kritika. Ezt Darányi az előbb idézett interjúban is megemlítette: „Én 31 éves voltam, amikor főispán lettem és gróf Tisza István, aki megtámadta az összes fiatal főispánok kinevezéseit, egyedül engem nem bántott.”³³

A vármegyei testületek és tisztviselők felett felügyeleti, illetve ellenőrzési jogkörrel rendelkező főispánokat mindig a belügyminiszter előterjesztésére az uralkodó nevezte ki. Ahogy a főispáni kar (igaz, Horthy-kori) társadalmi összetételével foglalkozó Takács Tibor találóan megfogalmazta, a főispánok kiválasztásában „elsősorban a politikai szolgálatok, politikai kapcsolatok, a képviselőséggel összefüggő pártpolitikai aktivitás, illetve a szerteágazó társadalmi-társasági, valamint rokoni összeköttetések lehettek fontosak”. Nem volt véletlen az informális kapcsolatok ilyen döntő szerepe, ugyanis a főispánok a mindenkori kormányzati

²⁹ Uo. Darányi Kálmán levele Darányi Ignácnak. Tábori posta, 1916. február 10.; Uo.: Darányi Kálmán levele Darányi Ignácnak. Tábori posta, 1916. november 18. – Tisza István és Sándor János erdélyi körútjáról lásd még BETEGH, 1924. 86–89.

³⁰ ALVINCZY, 1938. 45.

³¹ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1917. július 3-i ülés, 13. napirend.: *Belügyi Közlöny*, 1917. július 15.

³² *Pesti Napló*, 1928. március 29.

³³ Uo.

elit részét képezték, akik összeköttetést jelentettek a központi és a helyi közigazgatás, illetve az országos és a helyi közélet között. Ebből adódóan ez a poszt kifejezetten bizalmi pozíciónak számított, ami feltétlen politikai lojalitást feltételezett.³⁴ Még egy tényezőt érdemes figyelembe venni Darányi Kálmán zólyomi főispáni kinevezése kapcsán: ebben a felvidéki vármegyében neki egyáltalán nem volt helyi kötődése, nem élt itt korábban, nem (vagy legfeljebb felületesen) ismerte a helyi közélet szereplőit. Az ilyen, helyi kapcsolatokkal nem rendelkező új főispánok kinevezését akkor alkalmazta a kormányzati elit, amikor a helyi társadalommal és klikkekkel szemben bizalmatlan volt.³⁵

Ugyanez volt Zólyom esetében is a helyzet, és a kormányzati bizalmatlanság rögtön világossá válik, ha megvizsgáljuk a vármegye társadalmi összetételét. Az 1910-es népszámlálási adatok tanúsága szerint Zólyom Magyarország vármegyéi között mind területileg, mind lakosságát tekintve az 51. helyet foglalta el, tehát kis közigazgatási egységnek számított. A 133 653 lakosából alig 16 és fél ezer volt magyar nemzetiségű (ez 12,35%-ot jelentett), a döntő többséget 113 300 fővel (közel 85%-kal) a szlovák lakosság tette ki. Ha ehhez hozzávesszük még azt is, hogy a teljes zólyomi lakosságnak csak alig 27,5%-a (36 553 fő) beszélt magyarul, akkor érthetővé válik, hogy 1917 nyarán, amikor a Monarchia és a királyi Magyarország nemzetiségeinek szeparatista törekvései egyre inkább felerősödtek, miért nevezett ki a kormány e vármegye élére is egy helyi kötődéssel nem rendelkező (tehát a helyi klikkek által nem befolyásolt) főispánt.³⁶ Erre maga Darányi is utalt első sajtónyilatkozatában, amelyben a rá váró feladatok megfogalmazása mellett „hangsúlyozta, hogy a kormányprogrammon kívül a közélet, hadisegélyezés és hadigondozás érdekeit a közigazgatás legfontosabb feladatául fogja tekinteni és azon lesz, hogy a nemzetiségi izgatókkal szemben biztosítsa a hazafias értelmiség vezető szerepét”.³⁷ Az eddigiekből nyilvánvalóvá válik, hogy Darányi kísértetiesen hasonló helyzetben találta magát Zólyomban, mint a háború előtt Fogarason (a magyar kortársak megítélése szerint agresszív nemzetiségiak között kisebbségben). Könnyen elképzelhető, hogy kiválasztásában az ott szerzett tapasztalatai is szerepet játszhattak.

Sajnos, ebből az időszakból nem maradtak fenn levelei, így nem tudjuk azt, hogy főispánként miként birkózott meg a helyzettel, hogy kezelte a nyilvánvaló konfliktusokat és milyen tapasztalatokat szerzett. Annyi bizonyos, hogy még 1917 decemberében a Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete igazgató választmányának tagja lett, és fogarasi éveivel hasonlóan itt is aktívan bekapcsolódott

³⁴ TAKÁCS Tibor: A főispáni kar társadalmi összetételének alakulása a két világháború közötti Magyarországon. *Századok*, 2000. 5. sz. 1029–1101.

³⁵ Uo. 1057–1058.

³⁶ *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, 1912, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 172–177.

³⁷ *Pesti Hírlap*, 1917. július 27.

a helyi református közösség életébe, amit bizonyít, hogy 1918 nyarán az akkor szerveződő beszercebányai egyházközség főgondnokává választották.³⁸

Darányi alig szűk másfél évig állhatott Zólyom vármegye élén, ugyanis 1918 őszén bekövetkezett az, amit a korábbiakban idézett Kozma-naplóban szereplő tiszttal megjósolt. Tisza István 1918. október 17-én az országgyűlés Képviselőházában az ellenzéki Károlyi Mihály előző napi felszólalására reagálva elismerte, hogy a Központi Hatalmak elveszítették a háborút. A teljesen kimerült, morális mélyponton lévő és mind katonailag, mind gazdaságilag Németország alá rendelődtő Osztrák–Magyar Monarchiában ekkor már forradalmi hangulat uralkodott. Magyarországon a társadalom minden rétegének elege lett a háborúból, az áldozatvállalásból, és Tisza szavai után a harc folytatása is teljesen értelmét veszítette. A tömegek a korábbi hatalmi-kormányzati elit lecserélését és az ellenzéki, pacifista Károlyi Mihály kinevezését követelték, amire 1918. október 31-én az őszirózsás forradalmat követően került sor. A kormányváltás természetesen a főispáni kar lemondásával járt együtt, köztük volt Darányi Kálmán is. Batthyány Tivadar, a Károlyi-kormány belügyminisztere úgy emlékezett vissza erre, hogy a főispánokat, különösen a felvidéki vármegyék vezetőit – „dacára, hogy állásaikról való felmentésüket erősen szorgalmazták” – kénytelen volt kérlelni, „majdnem erőltetni, hogy állásaikat a kritikus időkben ideiglenesen tartsák meg”. Végül ezt azzal sikerül elérnie néhányuknál, hogy szélesebb jogkörrel kormánybiztosokká nevezte ki őket.³⁹

Darányi azonban kilátástalannak ítélte a helyzetet, és még kétszer adta be a lemondását a Károlyi-kormánynak. Reménytelenségét jól szemléltetik azok a sorok, amiket Vincze Géza idézett az egyik leveléből: „Ha ezek az emberek [ti. a fronton harcoló katonák – K.R.] hazajönnek s látják, hogy itt mindent elvesztettek – nagy bajok lesznek... Csak egy megfelelő földbirtokreform mentheti meg az országot, ha Magyarországon minél több kisgazdabirtok létesül, mint Dániában. [...] Lehet, hogy hazánk épségét is sikerül megmentenünk, de az is lehet, hogy ez csak olyan önáltatásféle, mint mikor a gyermek édesanyja halálos ágyánál nem akarja elhinni – hogy az meg is halhat...”⁴⁰

1918 végén dőlt el végleg a Felvidék és ezáltal Darányi főispáni posztjának sorsa is. Előrevetítette ezt a francia külügyminisztérium egyik 1918. november 20-án készült környezettanulmánya is, amit a béketárgyalások előkészítése kapcsán készítettek Magyarországról. Ebben az állt, hogy „Liptó, Zólyom, Treccsén hegyes vidékei a valóban szlovák földek”.⁴¹

A nagypolitika alakulása közben a zólyomi helyzet is egyre drámaibbá vált. A liberális *Pesti Napló* 1918. december 17-i sajtótudósítása a következőképpen festette le az ottani tragikus állapotokat: „A Felvidékre két hét óta egyetlen vasúti

³⁸ *Budapesti Hírlap*, 1917. december 28.; *Dunántúli Protestáns Lap*, 1918. július 7.

³⁹ BATTYÁNY TIVADAR: *Beszámoló*. Budapest, 1927, Athenaeum, II. köt. 42–43.

⁴⁰ ALVINCZY, 1938. 46.

⁴¹ Idézi ORMOS MÁRIA: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, 1984., Kossuth, 57.

kocsira való élelmiszer sem érkezett. Sem liszt, sem burgonya, sem cukor, sem petróleum nincsen. A helyzet sok helyütt fenyegetővé vált. Zólyomban az éhező nép megtámadta a vasúti állomás raktárait és kirabolta. A zólyomi polgármester kijelentette, hogy néhány napon túl a legkomolyabb zavargások várhatók, ha sem a magyar kormány, sem a csehek részéről élelmiszer nem érkezik, a közigazgatás teljesen csődöt mond.” A cikk szerint ezt a helyzetet tapasztalva „Darányi Kálmán zólyomi főispán már elmenekült” a vármegyéből.⁴²

Ennek azonban ellentmond egy másik korabeli sajtótermék, a konzervatív *Budapesti Hírlap*, amely néhány nappal később, 1918. december 20-án arról számolt be, hogy „Zólyom vármegye törvényhatósági bizottsága Darányi Kálmán elnöklésével közgyűlést tartott”. A tudósítás szerint a résztvevők a Károlyi-kormányt teljes bizalmukról és támogatásukról biztosították, illetve kinyilvánították a szlovákokkal való együttműködést is. A közgyűlés „kimondotta, hogy a tót nép nemzeti önállóságát a magyar nemzettel egyetértésben kívánja megvalósítani és tiltakozik a cseh törekvések ellen”. Ez lényegében azt jelentette, hogy elismerték a szlovákok önrendelkezési jogát, de elutasították Csehország és a Felvidék egyesülését, tehát Csehszlovákia megalakítását.⁴³

Hiába tárgyalt több alkalommal is a magyar kormány a szlovák nemzetiség képviselőivel és állapodtak meg egy ideiglenes demarkációs vonalban, ezt 1918. december 23-án felülírta Ferdinand Vix alezredes Károlyi Mihálynak írt jegyzéke (az ún. első Vix-jegyzék), és több szakaszon a későbbi észak-magyarországi trianoni határral egybevágóan választotta el a szlovák és a magyar közigazgatást. Ez azt jelentette, hogy az észak-magyarországi vármegyéket át kellett adni, a magyar tisztviselőknek pedig el kellett hagyniuk hivatalaikat. Legkésőbb ekkor ez történt Darányi Kálmánnal is.⁴⁴

A zólyomi főispánság után Darányi sem a Károlyi-éra hátralévő részében, sem a tanácsköztársaság ideje alatt nem vállalt további pozíciót, és visszavonult a családi birtokokra, legalábbis erről tanúskodnak az életrajzi almanachok. Jogosan merül fel a kérdés, hogy Darányi hogyan viszonyult a Károlyi-rendszerhez. Batthyány Tivadar belügyminiszter visszaemlékezése szerint Darányi Kálmán is tagja volt 1918 novemberében a Függetlenségi és '48-as (Károlyi) Pártnak.⁴⁵ Ez, illetve a *Budapesti Hírlap* korábban idézett tudósítása azt mutatják, hogy Darányi ekkor is a fennálló rendszerhez lojális bürokrataként cselekedett. Könnyen elképzelhető ugyanakkor, hogy csak a főispáni állásának kényszerű megtartása miatt lépett be a Károlyi-pártba (végleges lemondása után ki is léphetett, ami

⁴² *Pesti Napló*, 1918. december 17.

⁴³ *Budapesti Hírlap*, 1918. december 20.

⁴⁴ MNL OL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1918. november 28. 1. és 4. napirend.; Ferdinand Vix alezredes jegyzéke Károlyi Mihály gróf miniszterelnökhöz Magyarország ideiglenes északi határáról. Budapest, 1918. december 23. Közli: ZEIDLER Miklós (szerk.): *Trianon*. Budapest, 2003, Osiris, 41–43. Vö. ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2005, Osiris, 71–94.; ORMOS, 1984. 103–111.

⁴⁵ BATTYÁNY, 1927. II. köt. 235–236.

alátámaszt az ezt követő politikai passzivitása), tehát a valós politikai felfogására és pillanatnyi helyzetértékelésére ez nem nyújt egyértelmű bizonyítékot. A Horthy-korszakban megjelenő almanachok számára – érthető okokból – ezt a kompromittáló, az akkor megvetett pártban való tagságára vonatkozó adatot nem közölte, sőt a már többször idézett 1928 tavaszán adott életút-interjúban sem említette. Tény, hogy egészen 1920 elejéig Darányi Kálmán eltűnt a közéletből, hogy aztán a formálódó Horthy-rendszerben ismét főispánként – Győrben – folytassa a pályafutását, amelynek csúcspontja az 1936 októberében történt miniszterelnöki kinevezés volt.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

FORRÁSOK, FORRÁSGYŰJTEMÉNYEK

1. ALVINCZY GÉZA: *A fiatal Darányi Kálmán*. Budapest, 1938., Bethánia.
2. BATHYÁNY TIVADAR: *Beszámoló*. Budapest, 1927., Athenaeum.
3. *Belügyi Közöny*
4. BETEGH MIKLÓS: *Erdély a világháborúban. Néhány adat az 1914–1917. évek történetéhez*. Dicsőszentmárton, 1924., Erzsébet Könyvnyomda.
5. *Budapesti Hírlap*
6. *Dunántúli Protestáns Lap*
7. KOZMA MIKLÓS: *Egy csapattiszt naplója 1914–1918*. Budapest, 1931, Révai Kiadó.
8. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
9. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 1441–1442, a Darányi-család levéltára
10. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Budapest, 1912., Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal.
11. *Pesti Hírlap*
12. *Pesti Napló*
13. SZABÓ DÁNIEL (szerk.): *Az első világháború*. Budapest, 2009., Osiris Kiadó.
14. ZEIDLER MIKLÓS (szerk.): *Trianon*. Budapest, 2003., Osiris Kiadó.

SZAKIRODALOM

1. JULIER FERENC: *1914–1918. A világháború magyar szemmel*. Budapest, 1933, Magyar Szemle Társaság. Elektronikus kiadás: Magyar Elektronikus Könyvtár, 2000. Online: <http://www.mek.oszk.hu/02200/02221/html/> (letöltve: 2015. július 10.)
2. KEREPESZKI RÓBERT: *A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886–1939)*. Sziluet – Korszerű történelmi életrajzok 1. Pécs–Budapest, 2014., Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat.
3. KÖRNYEYNE GAÁL EDIT: *Az első világháború emlékei a népi kéziratok forrásokban és a szájhagyományban*. Debrecen, 1985., KLTE Néprajzi Tanszék.
4. ORMOS MÁRIA: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, 1984., Kossuth Kiadó.
5. RÓMSICS IGNÁC: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2005., Osiris Kiadó.
6. TAKÁCS TIBOR: A főispáni kar társadalmi összetételének alakulása a két világháború közötti Magyarországon. *Századok*, 2000. 5. sz. 1029–1101.

**A szovjet hatalom megjelenése és berendezkedése
Beregszász magyar iskoláiban
(1944–46)
(Történelmi vázlat)**

Rezümé. Beregszász városa fontos szerepet játszott az egész XX. század folyamán (és játszik a mai napig) a kárpátaljai magyar nemzetrészes életében. Az elmúlt száz év ötszöri államváltása miatti hányattatott sors azonban elfedte e városka valós történelmi múltját, vagy a múltunk különböző politikai célok miatt történt ferdítések áldozata lett. E nagy témába tartozik a város iskoláinak története is, amely vagy teljesen elhanyagolt kérdésként hevert, vagy a mindig új hatalom a saját szája íze szerint írta meg/át. Alábbi kutatásunk eredménye azt a mondást igazolja, amely a XX. század elején vált közhelylyé – akié az iskola, azé a jövő. A szovjet hatalom, amely vidékünkön 1944-ben jelent meg, az oktatási intézmények kisajátítását kulcskérdésként kezelte, ezért azt igen gyorsan fennhatósága alá vonta. Ezzel kezébe vette nemcsak az akkori jelent, hanem a felnövekvő generációkon keresztül a jövőt is, amely immár a mi közös múltunk is egyben. Jelen munka Beregszász városa iskolaügyének szovjetesítését, a magyar tannyelvű intézmények átalakítását, azok sorsát kíséri végig az 1944–46 között-

Abstract. The city of Beregszász played an important role throughout the twentieth century (and has been playing) in the life of the Transcarpathian Hungarian nation. However, the troubled fate of the city – resulting from the historic changes occurring over the last hundred years when it belonged to five different countries – has overshadowed its real historical past or due to various political goals the city has become a victim of distortions. This issue includes the history of the schools in the city which has been either totally neglected, or with each new power it has been written/rewritten in its own way. The results of the present research seem to prove the saying – that became commonplace in the early 20th century – he who owns the school, owns the future. The Soviet power, which in our region appeared in 1944, considered the expropriation of educational institutions a key issue, therefore it quickly brought the latter under its authority. Doing so it took over not only the present of that time but also – through the growing up generations – the future, which is now our common past. The current research follows the Sovietisation of the city schools in Beregszász, the modification of the educational institutions

Резюме. УУ житті угорської громади Закарпаття місто Берегове протягом усього XX століття відіграло важливу роль (такий стан справ зберігся й по нині). Протягом бурхливих років минулого століття містечко побувало у складі п'яти держав, а його справжня історія була забута, оскільки наше минуле з різних політичних причин стало жертвою історичних перекручувань. Так сталося і з історією шкіл міста Берегове, яка або була повністю проігнорована, або чинна влада її переписувала (чи писала заново) так, як їй подобалося. Наше дослідження підтверджує ту істину, що стала прописною на початку XX століття: хто володіє школою, тому належить майбутнє. Для радянської влади, яка утвердилася у нашому краї в 1944 році, підпорядкування освітніх закладів (та самої освіти) було ключовим питанням, тому процес заволодіння школами пройшов дуже швидко. Такими діями радянська влада намагалася контролювати не тільки сучасне, а й через підрастаючі покоління – також і майбутнє. У публікації описано стадії радянзації шкільництва міста

* PhD, történész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója. Историк, доктор філософії у галузі історії, кандидат історичних наук, директор бібліотеки «Опацої Черє Янош» при ЗУІ ім. Ференца Ракоці ІІ. Historian, Associate Professor, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Director of Library „Apáczai Csere János”

ti években, elsősorban primer források alapján. Ahogyan azt a tanulmányban is jeleztem, sok esetben hiányosak a fennmaradt írott források, mégsem szerettem volna a történeti publicisztika módszereivel élve, saját elképzeléseim szerint kitölteni a meglévő űrt, inkább abban reménykedem, hogy a hiányzó primer kútfőket idővel sikerül pótolni másodlagos és/vagy harmadlagos források segítségével. Ám az sem kizárt, hogy a levéltári iratcsomagok feldolgozása során újabb anyagok bukkannak majd felszínre.

with Hungarian as the language of instruction as well as their plight through the years 1944–46, based mainly on primary sources. As it has been indicated in the study, in many cases the written sources are incomplete and yet I do not intend to make practice of the methods of historical journalism and fill in the existing gap on my way, but rather hope that the missing primary works will in the future be complemented by secondary and/or tertiary sources. However, it might happen that in the processing of archival materials new facts will be uncovered.

Берегове, а також перетворення угорськомовних освітніх закладів у період між 1944 та 1946 роками, перш за все на підставі першоджерел. Письмові джерела, знайдені в архівах, неповні, але ми не мали наміру переходити на стиль історичної публіцистики і заповнювати прогалини припущеннями. Сподіваємося, що відсутні першоджерела з часом вдасться доповнити вторинними та/або третинними джерелами. Разом із тим не виключено, що під час обробки фондів та описів виявляться нові архівні матеріали та дані.

A történeti előzményekről

A háború negyedik évét, 1944-et, a korabeli sajtó a döntő összecsapás évének nevezte. Beregszász városában is minden az egyre közelebb kerülő front árnyékában zajlott: a harctéren harcoló katonák és az itthon maradt családtagjaik megsegítésére irányuló gyűjtési akciók szinte mindennaposak voltak, ám a hivatalok és a boltok kinyitottak, az iskolákban még rendben folyt az oktatás. A lakosság anyagi helyzete nehéz volt, de kielégítő. Változást az hozott, amikor március 19-én a német csapatok megszállták Magyarországot, majd március 22-én délután Ungvárra is megérkeztek. Antal István vallás- és közoktatási miniszter rendeletével 1944. március 31-ével – a felsőfokú oktatási intézmények kivételével – az országban mindenütt véget ért a tanév. Az 1. számú magyar hadsereg vereséggel végződött kolomea-i offenzívája után, április 1-jén Sztójay Döme miniszterelnök rendelete alapján a Tisza vonalától keletre eső területeket – tehát Kárpátalját is – hadműveleti területté nyilvánították.¹ Április 7-én a belügyminisztériumban tartott bizal-

¹ A FEDINEC Csilla, VEHES Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, 2010. (a továbbiakban: FEDINEC–VEHES 2010) c. kiadvány 201. oldalán tévesen van feltüntetve Kárpátalja hadműveleti területté történő nyilvánításának rendelete, mivel ott az 1440/1940. M. E. számúra hivatkoznak, holott az *A vallásügyi jogszabályoknak a Magyar Szent Koronához visszatérő kárpátaljai területeken hatálybalépésével kapcsolatos átmeneti rendelkezésekről* címet viselte. A fent említett hadműveleti területté történő nyilvánítás a m. kir. Minisztérium 1944. évi 1440. számú rendelete vezette be, amely *Az ország területének egy részén a különleges közigazgatási szabályok életbelépéséről* címet kapta. Mindkét rendelet elérhető: Rendeletek tára <http://www3.arcanum.hu/rendtar/opt/a090217.htm?v=pdf&a=start> (utolsó letöltés: 2015-12-10)

mas értekezleten a szűk körű jelenlévőkkel ismertették az ominózus 6163/1944. BM VII. res. rendeletet,² amelynek értelmében először a VIII. csendőrkerületben – vagyis Kárpátalján – kezdik el az ország teljes „megtisztítását”, a zsidók összegyűjtését.³ Beregszászban április 16-án kezdődött el a zsidók gettóba történő begyűjtése.⁴ A városon belül a Winkler-, a Kont- és a Vári⁵-téglagyárakban, valamint az úgynevezett Weisz-tanya gazdasági helyiségeiben zsúfolták össze őket, majd a városban megkezdődött a *vadászat* a hátrahagyott vagyontárgyakért. A városba összezsúfolt zsidók vasúti kocsikkal történt deportálását május 14–15-én kezdték el.

Az április 4-én Máramaros vármegyében, Ungvár és Munkács városában bevezetett beutazási korlátozásokat április 23-án Jaross Andor belügyminiszter Bereg megyére is kiterjesztette.⁶

Mivel Beregszász vasúti nagyállomására jelentős szerep hárult az élelmiszer- és hadianyag-szállítás szempontjából, ezért a város nem kerülte el a szovjet légitámadásokat. Az 1944. szeptember 16-án délben két hullámban érkezett szőnyegbombázás a nagyállomást szinte teljesen lerombolta.⁷ Ezután egy héttel, 1944. szeptember 23-án, a Petrov vezérezredes parancsnoksága alatt álló IV. Ukrán Front alakulatai Királyhegyesnél átlépték a magyar határt és Kárpátalja hadszíntérré vált. A magyar katonai és hivatali adminisztráció elkezdte állományának kivonását a vidékről.

Ekkor Beregszászban hat elemi iskola működött: I. számú állami elemi leányiskola, II. számú állami elemi fiúiskola, római katolikus elemi iskola, római katolikus zárda elemi leányiskolája, görögkatolikus elemi iskola, zsidó elemi

² Karsai László szerint a rendeletet a németek készítették, s csak átadták azt a magyar szerveknek. Erről bővebben lásd: KARSAI László: A végső döntésképtelenség. *Századok*, 148. évf. 2014. 1. szám, 195.o.

³ MOLNÁR Judit: A zsidók utazásának korlátozásától korlátlan deportálásukig. *Századok*, 148. évf. 2014. 6. szám, 1358.o.

⁴ UNGVÁRI Krisztián: Mesterterv? A deportálások döntési mechanizmusa. *Századok*, 149. évf. 2015. 1. szám, 28.o.

⁵ A beregszászi zsidók elhurcolásával foglalkozó publikációkban következetesen vándorol munkáról munkára egy elírás hibátény, miszerint a zsidókat a Vály-téglagyárba gyűjtötték össze. (Legutóbbi kiadvány, amelyben ez a hiba újra feltűnt: Dupka György: „Ne ítéljete el...!” *Zsidó népiertás, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1938-1991)*. Ungvár – Budapest, Intermix Kiadó, 2015. 200.o.). Beregszászban téglagyárat a Kont, a Winkler és a Vári családok alapítottak. Utóbbi családot a két világháború között Vári Sándor képviselte, aki 1928-ban téglagyárosként Beregszász város zsidó hitközségének elnöke volt. Erről lásd: *Magyar Zsidó Lexikon*. Szerk.: Ujvári Péter, 1929. 109.o. A kötet HTML változata elérhető: <http://www.elib.hu/04000/04093/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2015-12-10)

⁶ A korlátozott beutazási lehetőséget a belügyminiszter a 96.000/1944. B. M. számú rendelete szabályozta, amellyel Ung, Bereg és Ugocsa megyékre is kiterjesztették azt, erről lásd: BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939–1945*. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2005. 199.o.

⁷ BALOGH Sándor: *Sorsüldözöttek*. Galéria Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992. 6.o. (a továbbiakban: BALOGH 1992)

iskola.⁸ Ezenkívül volt még a városban egy 1895-ben megnyílt Állami Főgimnázium⁹ és egy 1942-ben nyílt Városi Kereskedelmi Középiskola.¹⁰

Amit a Magyar Királyi Állami Főgimnáziumról tudunk

Ahogy az ország minden más iskolájában, úgy Beregszász városában is 1944. április 1-jével befejezték a tanévet, és mivel kelet felől a front gyorsan közeledett, április 8-án a bizonyítványokat is kiosztották.¹¹ Egyes kutatók szerint a várost a magyar 24. gyaloghadosztály 1944. október 28-ig tartotta,¹² míg mások¹³ október 26-át jelölik meg a szovjet csapatok bevonulási napjának.¹⁴ Ugyancsak a kollektív emlékezetben maradt fenn az az információ is, hogy a visszavonuló magyar hadsereg fedezetként a római katolikus templom tornyában géppuskásokat hagyott.¹⁵ A város lakosságának kollektív emlékezete szerint a szovjet csapatok október 26-án kora délután a szőlőhegy felől kezdték lőni a települést, ám mivel vissza senki sem lőtt, estére elcsendesedett a környék. Másnap Munkács felé menetelő szovjet csapatokat láttak, meg a Bocskai utcán sorakozó hadifogoly honvédeket, akiket szintén Munkács felé hajtottak gyalogmenetben a lovas katonák. Az utcákon szovjet katonák járőröztek, de ekkor még nem történt más változás. Október 29-én, vasárnap a lakosság templomba ment,¹⁶ s nem is gondolta, milyen gyökeres változás indult el a város életében. November elején a Magyar Királyi Állami Főgimnázium diákjai közül többen is bemenészkedtek iskolájukba, ahol tanáraik is épp azon voltak, hogy összegyűjtsék egykori tanítványaikat. Az épületben 1944 márciusától német katonai kórház működött, amely a többi alakulat visszavonulásával maga is továbbállt. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban (KTÁL) hiányosan fennmaradt forrásokból¹⁷ az azonban pontosan kiszűrhető, hogy a tanulók beiskolázása 1944. november 17–18-án lezajlott,¹⁸ s a hónap folyamán részlegesen visszaállt a tanítás is, bár sem az osztálylétszámok, sem a tanári

⁸ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) 67. fond, 3. opisz, 207. ügyirat, 26. és 31. lapok

⁹ *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989.* Szerk.: BENDA István, dr. OROSZ László. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 11–12.o.

¹⁰ *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996.* összeállította: Mészáros István. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996. 99. és lásd még KTÁL 410. fond, 1. opisz, 1. ügyirat, *A Beregszászi Kereskedelmi Iskola iratai*

¹¹ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 190. ügyirat, 25-26. lap

¹² SZABÓ József János: *Az Árpád-vonal. A magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944.* Timp Kiadó, Budapest, 2002. 267.o.

¹³ MÓRICZ Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói.* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001. 123.o.

¹⁴ Ez az október 26-i beregszászi bevonulás jelenik meg mindenhol a kárpátaljai ukrán történeti munkákban is, lásd: *Kárpátalja évszámokban 1867–2010.* Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány. Ungvár, az UzSNU „Hoverla” Kiadója, 2011. 116.o. és FEDINEC–VEHES 2010, 352.o.

¹⁵ BALOGH 1992, 8. o.

¹⁶ A város lakosainak kollektív emlékezetében megmaradt eseményekről lásd: CSANÁDI György: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából.* PoliPrint, Ungvár, 2004. 164. o. és BALOGH 1992, 8. o.

¹⁷ Ezek zöme a Beregszászi Állami Gimnázium osztálykönyvei.

¹⁸ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 176., 179., 181. és 183. ügyiratok, 2. lapok.

gárda nem volt sem teljes, sem a régi. Akkor még nem gondolták a városka lakói, hogy ezek a nagy múltú gimnázium végnapjai voltak.

A beregszászi, viszonylag eseménytelen, szovjet bevonulás mellett mindközben vidéken igen eseménydús napok követték egymást, s a csehszlovák és a szovjet hatalom egymásnak feszült – kié is legyen e talpalatnyi föld. A történelemből már tudjuk, ki győzött. 1944. november 13-án a IV. Ukrán Front vezérkara parancsot adott ki, hogy háromnapos munkára köteles jelentkezni minden hadköteles magyar és német nemzetiségű kárpátaljai férfi. A 19-én megalakult Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja, 26-án pedig Munkácson Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságának első kongresszusán kimondták „*Kárpátontúli Ukrajna Szovjet Ukrajnával történő újraegyesülését*”.

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 5-én létrehozott egy 17 fős közoktatási megbízotti hivatalt *Pedagógiai Bizottság* néven, amely átvette az iskolaügyek irányítását a néptanács közművelődési osztályától.¹⁹ A bizottság élén Ivan Kerca professzor állt, aki a 6. számmal kiadott rendelkezésében arra szólította fel a pedagógusokat, hogy jelentkezzenek korábbi iskoláikban és kezdjék meg a tanítást.²⁰ A beregszászi főgimnáziumban ekkorra a tanulók beiskolázása már megtörtént. Ugyanezen a napon a 7. számú határozatban rendelkeztek az idegen kiadványok elkobzásáról.²¹ Ennek értelmében mindegyik nép-, közép- vagy szakiskola igazgatósága, záros határidőn belül köteles volt újraleltározni könyvállományát, s abból kivonni, illetve megsemmisíteni minden:

- magyar és német tankönyvet;
- magyar és német irodalmat eredeti nyelven vagy fordításban egyaránt;
- népellenes kiadványt, mindegy milyen nyelven és hol adták ki;
- magyar revizionista földrajzi térképet;
- népellenes fasiszta illusztrációt és plakátot;
- a magyar helytartó arcképét és mindenkiét, aki Kárpátontúli Ukrajna idegen megszállására emlékeztetett.²²

A néptanács december 5-én rendelkezett még a csehszlovák és magyar állami vagyon elkobzásáról.²³ Utóbbi rendelet értelmében a Magyar Királyi Állami Főgimnázium épületét szovjet állami tulajdonná nyilvánították, s abban ukrán nyelvű gimnáziumot alakítottak ki. Lengyel Ágota, egykori gimnazista így emlékezett erre vissza: „*December első napjaiban megjelent az osztálytermünkben egy bizottság – a személyekre már nem emlékszem, de azt hiszem, hogy a korábban Kárpátalján működő különböző ruszin gimnáziumok tanárai lehettek –, és közölte, hogy a magyar*

¹⁹ FEDINEC Csilla: A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben. *Pánsíp*, 1997/3. 32. o.

²⁰ A határozat szövegét lásd: *Вісник Народної Ради Закарпатської України /Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Hírmondója/*, 1944. december 15. 14.

²¹ Уо.

²² ВИСЦЬКА, Таміла. *Три сходи до самоствердження. Освіта, трудова і громадянська діяльність жінок Закарпаття*. Ужгород, Ліра, 2006. с.190.

²³ *Kárpátalja évszámokban*, 119–120.

nyelvű oktatás megszűnik a gimnáziumban. Közölte azt is, hogy aki úgy érzi, hogy ukrán nyelven vállalni tudja az iskolai oktatást, az maradhat az iskolában.

Az osztályban hárman voltunk a lányok közül, akik többé-kevésbé ismertük a rutén (nem az ukrán vagy orosz) nyelvet, és mivel érettségi előtt álltunk, szüleink tanácsára vállaltuk az idegen nyelven való tanulást. A párhuzamos osztályból csak egy fiú volt, aki vállalkozott erre a feladatra, Legeza Tivadar. A három lány Filemon Mária, Hrabár Judit és jómagam, Lengyel Ágota lettünk tanulói az újonnan alakult ukrán állami gimnáziumnak. A többi osztálytársnőnk a közeli Máramarosszigeten, illetve az akkor még nyitott határon át Magyarország különböző gimnáziumaiban próbált szerencsét.”²⁴

A fenti visszaemlékezésben megnevezett három leány- és az egy fiúnövendék nevét alátámasztja a KTÁL beregszászi részlegén megtalált, az 1944/45-ös tanév VIII. a osztályának előmeneteli naplója. A naplóban 32 nevet találunk, ahol valóban ott szerepel cirill betűkkel a visszaemlékezését tollbamondó Lengyel Ágnes (ott Ágota) neve, akinek apja Lengyel Mihály polgári iskolai tanár volt.²⁵ A névsorban a fent említett Hrabár Judit nevét is megtaláljuk, aki ugyan Munkácson született, s görögkatolikus hitvallásúként volt bejegyezve, ám apja akkor éppen bankigazgató volt Beregszászban. Vagy a szintén görögkatolikus felekezethez tartozó beregszászi születésű Filemon Mária és a kovászói Legeza Tivadar.²⁶ A névsort olvasgatva azonban feltűnik, hogy a visszaemlékező által magyarként megnevezett osztálytársai közül egyedül ő volt római katolikus hitvallású, míg a többiek mind görögkatolikusok. Igen, a vidéken akkor is szép számban éltek magyar ajkú görögkatolikusok, ám azt is evidenciaként kezeljük, hogy a református és római katolikus felekezethez tartozók azonban csak magyarok lehettek. Amennyiben ez utóbbit elfogadjuk, akkor abban a végzős ukrán tannyelvű gimnáziumi osztályban találunk még két római katolikust és egy reformátust is.²⁷ A nevek között szembeötlik még Sáradi József (Ardó) és Kovács Éva (Beregsom) neve, akik bár görögkatolikus felekezetűként vannak bejegyezve, nem szláv a nevük.²⁸

A felemás 1944/45-ös tanévet követően azonban a magyar gimnázium Verkeparti patinás épületében az ukrán tannyelvű 1. Számú Középiskola kapott helyet. Alapító emléktábláját megfordították és – ukrán nyelvű szöveggel – Scsorsz-dombormű (az iskola névadója) került rá.²⁹ A magyar nyelvű oktatás kiszorult a gimnáziumból.

²⁴ Az 1944–45-ös tanév. Lengyel Ágota visszaemlékezése. In *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989*. Szerk.: Benda István, dr. Orosz László. Magyarországi Intézet, Budapest, 1990. 26. o.

²⁵ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 183. ügyirat, 13. lap

²⁶ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 183. ügyirat, 3., 11. és 14. lapok

²⁷ Veron Lajos, szül.: Nagyszőlös és Cilo Pál, szül.: Tarnó/Trnovó

²⁸ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 183. ügyirat, 3-19. lapok

²⁹ DALMAY Árpád: Magyar nyelvű oktatás Beregszászon és körzetében 1945-től napjainkig. A beszámoló elhangzott a beregszászi öregdiákok 1988. évi balatonvilágosi találkozóján. In Szerk.: BENDA István, dr. OROSZ László: *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989*. Magyarországi Intézet, Budapest, 1990. 28. o.

Az 1944 decemberében létrehozott ukrán nyelvű gimnáziumot állami reál-gimnáziumnak nevezték el, s első igazgatója Lukovics Anton volt.³⁰ Abból a pár osztálykönyvből, amely megmaradt a KTÁL beregszászi részlegén, kusza kép rajzolható meg az új gimnáziumról: például az I/a osztályba 1944. november 18-án 54 tanulót iskoláztak be,³¹ ám az év végén mindössze 27 tanuló számára állítottak ki bizonyítványt, akik mind görögkatolikusok voltak, s születési helyként zömmel ukrán települések voltak feltüntetve.³² Vagyis az osztálylétszám fele lemorzsolódott az év végére, akik java részben magyar lehetett, mivel a naplókban fellelhetők olyan bejegyzések, amelyekben magyar tanulók különvizsgáját jegyezték, akiket szülei elvittek a gimnáziumból.³³ Ám nemcsak a végzős osztályban voltak magyar tanulók, mivel szétszórta, de szinte minden évfolyamon fellelhetők szülői igazolások, amelyek magyar nyelven íródtak.³⁴

Az 1945/46-os tanévből a levéltárban megmaradt osztálykönyvek feljelen a *Beregszászi Állami Reál-gimnázium* felirat áll, ám azok zömét a csehszlovák időben készült formanyomtatványokban vezették, ruszin/ukrán nyelven.³⁵ Ezek között az osztálykönyvek között érdekes tartalmúak is meglapulnak. Például az egyik osztály, pontosabban az 1945/46-os tanévi VI/b osztálykönyve (amely történetesen egy magyar nyomtatványú osztálykönyvet használt) 1945. november 8-ig ukránul volt vezetve, ám november 9-től a naplóvezetés egyszer csak magyarra vált.³⁶ Aztán ugyancsak november 19-ig ukrán nyelv és irodalom szerepelt a tantárgyak között, míg november 20-án az addig fekete tussal beírt ukrán nyelv kékkel felül lett írva magyar nyelvre,³⁷ s végig az is maradt, majd ebből lettek a tanulók év végén osztályozva, nem ukránból. Utóbbi annál érdekesebb, mivel Kárpátalján a magyar nyelv oktatásáról megjelent, mindenki által ismert és hivatkozott tanulmányban, illetve a kétnyelvű kronológiai gyűjteményben is az szerepel, hogy a szovjet oktatási minisztérium 1947. december 1-jén rendelkezett arról, hogy „*az anyanyelv valamint az orosz nyelv és irodalom eredményesebb elsajátítása érdekében*” a „*nem ukrán és nem orosz tannyelvű iskolákban*” megszüntetik az ukrán nyelv és irodalom oktatását.³⁸ Érdekes ennek az osztálynak a tanári gárdája is, akiknek neve ugyan ukránul került az osztálykönyv elejére, de az orosz nyelv és irodalmat oktatón kívül mindenki magyar volt.

³⁰ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 176. ügyirat, 1. lap

³¹ Uo., 3. lap

³² KTÁL 432. fond, 1. opisz, 177. ügyirat, 1–17. lapok

³³ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 182. ügyirat, 2. lap

³⁴ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 181. ügyirat, 21–24. lapok

³⁵ KTÁL 432. fond, 2. opisz, 9–15. ügyiratok (a tanulók születési helyei – Nagykomját, Alsó- és Felső Remete, Ilonca, Jaszinya, Újbótrágy, Ploszkiv, Királyháza, Beregszász, Somitanya, Ilosva, Kovászó, Gut, Bogdán, Mátyfalva, Egres, Huszt – már nem a zömmel magyarok lakta településeket mutatja)

³⁶ KTÁL 432. fond, 1. opisz, 185. ügyirat, 13. lap

³⁷ Uo., 14. lap

³⁸ FEDINEC Csilla: Nemzetiségi iskolahálózat és magyaroktatás Kárpátalján. *Fórum, Társadalomtudományi szemle*, 2001 /1, 5.o. és ugyanezt lásd még: *Kárpátalja évszámokban*, 139–140.o.

1. táblázat. Az ukrán tannyelvű Beregszászi Állami Reálgimnázium VI.b osztályában az 1945/46-os tanévben tanított tanárok³⁹

Tantárgy	Tanár neve
ukrán nyelv és irodalom	Legeza Gizella ³⁹
oroszl nyelv és irodalom	Ivancsova
algebra	Sztankovics Ferenc
mértán	Szpacskova Margaréta
fizika	Sztankovics Ferenc
földrajz	Karádi Viktor
történelem	Pásztor Mihály
természetrajz	Simon Mária
német nyelv	Apkarovitsh (<i>Józsefné</i>) Margit
katonai felkészítés	Legeza Gizella

(forrás: saját szerkesztés a KTÁL 432. fond (A Beregszászi Állami Gimnázium iratai), 1. opisz, 185. ügyirat, 1. lapja alapján)

Fenti forrásinformációk után két kérdés merül fel:

- 1) milyen nyelvű volt az oktatás az immár ukránná vált gimnázium VI/b osztályában,
- 2) s miképpen lehet, hogy az eddig hivatalosnak elkönyvelt 1947 decembere előtt is volt olyan osztály Beregszászban, ahol nem tanították az ukrán nyelvet?

Az első kérdésre a forrás adja meg a választ, vagyis az első három hónapig lehet, de nem biztos, hogy ukrán, de 1945. november elejétől egész biztosan magyarul zajlott az oktatás a kurrens osztályban. A második kérdésre adandó válaszom a kutatás alapján az, hogy nagy valószínűséggel az eddigi kutatók csak az állami rendeleteket vették alapul, s az oktatási intézményekben keletkezett közvetlen forrásokat nem emelték fel.

Oktatásügyi igazgatás kiépítése szovjet módra

1944 őszén a berendezkedő szovjet hatalom közoktatásért felelős szerve végül is megengedte, hogy a csonkára sikeredett 1944/45-ös tanévet minden más iskolában, amelynek nem pusztult el az épülete – a magyar gimnáziumot kivéve – az addigi rend szerint tanítsák le. Ennek ellenére gőzerővel folyt a vidék oktatási rendszerének szovjetesítése, és mennél több magyar növendéket próbáltak ukrán iskolákba terelni. A korabeli források alapján meglepően sok magyar szülő adhatta ukrán tannyelvű iskolába gyermekét, s a számok nagysága miatt születhetett meg 1944. december 15-én a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 6. és 19. számú határozata, amely arról rendelkezett, hogy:

³⁹ Akit később férje után mindenki Drávai Gizellaként ismert, s pár évvel később az első magyar nyelv és irodalom tankönyvek egyik szerzője volt

- „minden olyan magyar tanulót, akit szülei ukrán nép-, szak-, polgári- vagy középiskolába íratnak be, külön csoportba kell tenni;
- ezek a magyar iskolások egész tanéven át csak ukrán és orosz nyelvet, illetve irodalmat fognak tanulni;
- ezen belül a népiskolákban napi négy óra ukrán kötelező, a polgári, szak- és középiskolákban pedig két ukrán és két orosz nyelv;
- a tananyag tartalma ukrán és orosz nyelvi grammatika, stílusztika, irodalom, valamint ezen órák keretében lesznek még előadások a Szovjetunió történetéből és földrajzából is.”⁴⁰

Az oktatási rendszer egységesítése az iskolák hivatalos bélyegzőjére is kiterjedt, s az utasításban kikötötték, hogy a település neve alatt ott kell lenni egy ötágú csillagnak is.⁴¹ Ez már a szovjet ideológiai jelképek bevezetését jelentette, amelyet az iskolákban kötelezően bevezetendő Szovjetunió és USZSZK Alkotmányának, illetve a Szovjetunió történelmének oktatása követett.⁴² A tanárokat pedig az új rendszer agitátorként kezdte használni, mikor 1944. december 30-i rendeletével kötelezővé tette számukra az iskolán kívüli munkát a falu lakosai között.⁴³

Átnézve a levéltárban jelenleg hozzáférhető beregszászi tanügyi körzet 1944. évi iratait azt konstatálhatjuk, hogy nem találtunk említést magyar iskolákról, csak ukrán iskolába íratott magyar gyermekekről, meg ukrán és orosz tannyelvű iskolákban dolgozó tanítókról és tanárokról.⁴⁴ A magyar nyelvű iskolai oktatásról az első említés a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. április 15-én Ungváron kiadott rendeletében található, amely engedélyezte az ukrán népiskolákban magyar párhuzamos osztályok és az önálló magyar iskolák megnyitását, amennyiben azt a szülők kérvényezték. A határozatban hangsúlyosan ki volt emelve, hogy a magyar osztályokban csak és kizárólagosan magyar nemzetiségű gyermekeket lehetett beiskolázni.⁴⁵ Fenti források szövegei arra engednek következtetni, hogy az 1944/45-ös tanévben a magyar nyelven oktató intézményeket a hatalom nem tekintette magáénak, hisz csak az ukrán tannyelvűekről rendelkezett.⁴⁶ Ezt látszik alátámasztani az is, hogy az iskolák államosításáról az 1945. április 20-i, 58/1945. számú tanácsrendelet döntött. Eszerint minden oktatási intézmény állami státuszt kapott, az egyházi

⁴⁰ KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 1. lap

⁴¹ A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 23/1945. számú rendelete *Az iskolai bélyegzők szövegéről és formájáról*, L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 1. lap

⁴² A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 24/1945. számú rendelete *A politikai foglalkozás bevezetéséről az iskolákban*, L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 1. lap

⁴³ A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 26-V-1944. számú rendelete. L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 5. lap

⁴⁴ A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 29-én kelt 40.02.I–IV. szám alatti határozata *A munkahely-igénylési kérvény benyújtásáról*. L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 3. lap

⁴⁵ A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 1050/1945. számú, 1945. május 3-án kelt rendelete *A magyar párhuzamos osztályok és iskolák nyitásáról*, L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 27. lap

⁴⁶ A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 1086/1945. számú rendelete *Az 1944/45. tanév befejezéséről*. L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 28. lap

iskolák pedig a falvak és városok fennhatósága alá kerültek.⁴⁷ A pedagógusok állami alkalmazottá váltak.⁴⁸ Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. július 20-án 63138-V/1945. szám alatti határozatával indította el a vidék oktatási rendszerének reformját, amely az 1945/46-os tanévtől lépett életbe. Eszerint:

- a népiskolából elemi iskola lett, négy osztállyal;
- a polgári iskolából nem teljes fokú középiskola, hétsosztállyal;
- a gimnáziumból pedig teljesfokú középiskola, tíz osztállyal, vagyis a gimnázium mint iskolatípus megszűnt létezni.⁴⁹

Az új hatóság, minden felmérést mellőzve, az iskolai hálózatot túl gyérnek minősítette, és annak kibővítéséről rendelkezett.⁵⁰ minden helységben új iskolát kellett nyitni, ahol nem kevesebb, mint 20 iskoláskorú gyermek volt.⁵¹ Utóbbi kitétel nem vonatkozott a magyar tannyelvű intézményekre, mert azokat csak ott lehetett megnyitni, ahol legkevesebb 30 tanköteles korú gyermek szülője kérvényben folyamodott a helyi tanügyi körzethez az iskola és/vagy párhuzamos osztály megnyitására.⁵² Az úgynevezett nem teljes fokú középiskola (a magyar terminológiában az *általános iskola*) akkor hétsosztályos volt. Beregszászban 1945-ben egy középiskola nyitását iránnyozták elő, amely ukrán tannyelvű volt.⁵³ Ugyanekkor lett kötelező a gyermekek 7 éves kortól történő beiskolázása is.

Pouchán Fedor tanfelügyelő 1945 decemberében értesítette a beregszászi tanügyi körzet minden iskoláját, hogy a Szovjetunió alkotmánya 124. cikkelye alapján az iskolák épületében tilos hitoktatást tartani.⁵⁴

Beregszász két magyar tannyelvű iskolájáról

Arról minden kételyt kizáróan nyilatkozni, hogy a szovjet Vörös Hadsereg bevonulása után a városban hány és milyen tannyelvű iskola működését engedélyezték, nem tudunk, mivel hiteles korabeli források erről még nem kerültek elő. Amelyek pedig a levéltárban fellelhetők, azokban több zavaró tényező van, melyek figyelmen kívül hagyása torz és/vagy felületes következtetés levonására ad csak lehetőséget. Egyik ilyen zavaró tényező a naplók vezetési nyelve, a beiskolázott tanulók neve és felekezete,⁵⁵ mivel gyakran ruszinul/ukránul van vezetve a napló,

⁴⁷ KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 33. lap

⁴⁸ KTÁL, P-14. fond, 1. opisz, 51. ügyirat, 3. lap

⁴⁹ KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 2. ügyirat, 1. lap

⁵⁰ Постанова НРЗУ // *Молодь Закарпаття*, 29 липня 1945 р.

⁵¹ Az 1945. július 20-i 63138-V/1945. számú rendelet 2. pontja szerint

⁵² L.: a *Magyar tannyelvű elemi iskolák megnyitásának engedélye, feltételei* a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1945. április 15-i rendeletének 1. pontját

⁵³ L.: a 1945. július 20-i 63138-V/1945. számú rendelet 4. pontját, KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 33. lap

⁵⁴ KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 43. lap / A beregszászi tanügyi körzet tanfelügyelőjének 2501/1945. számú rendelete *Az iskolákban történő hitoktatás megtiltásáról*

⁵⁵ L.: KTÁL 434. fond, 1. opisz, 105. ügyirat, amelynek a borítóján *A beregszászi ukrán népiskola* felirat áll, de a beiskolázott 52 tanulóból 34 fő református, 15 fő római katolikus, 2 fő görögkatolikus és 1 zsidó hitvallású, 1-27. lapok

de a magyar nyelv oktatása is be van írva. Ami viszont egyértelműen megállapítható, hogy az első tanítási nap a városban 1944. december 22. volt,⁵⁶ illetve, hogy az elsőnek nevezett 1944/45-ös tanévben az oktatási intézmények elnevezése *állami elemi népiskola* és *polgári iskola* maradt.⁵⁷ Az ukrán népiskola igazgatójává Gergely Jurijt, míg a magyar népiskola élére Sztrizsák Jurijt nevezték ki.⁵⁸ A fennmaradt osztálykönyvek, amelyek fejlécén zömmel az *Ukrán népiskola* felirat szerepel, tele vannak magyar vezeték- és keresztnévű, református és római katolikus hitvallású gyermeknévvel.⁵⁹

Tercier sajtóforrási adatok Beregszász iskoláiról az 1945/46-os tanévről vannak csak, amely szerint a városban 1945 szeptemberében az alábbi öt iskola működött:

- 1) tízosztályos ukrán tannyelvű középiskola,
- 2) hétosztályos ukrán tannyelvű nem teljes középiskola,
- 3) hétosztályos magyar tannyelvű nem teljes középiskola,
- 4) négyosztályos magyar tannyelvű elemi iskola a Kuklyában,
- 5) négyosztályos ukrán tannyelvű elemi iskola a Kuklyában.⁶⁰

Nagy valószínűséggel azonban az újságcikk szerzője tévesen írta a 4. sorozású négyosztályos magyar tannyelvű elemi iskola után azt, hogy az a kuklyai tanyán működött, mivel ott csak egy iskola volt, viszont Beregszász városában a négyosztályos magyar tannyelvű elemi iskolát kihagyta.

A Beregszászi Állami Magyar Tannyelvű Népiskoláról alig maradt fenn levéltári forrás, amelyet 1945 szeptemberétől Magyar Tannyelvű Elemi Iskolának kereszteltek át. Töredékes adatok a 1945. december 5-én elindított, s magyar nyelven megjelent *Vörös Zászló* lapban találhatóak róla, ahol arról tudósítottak, hogy a „*magyartannyelvű elemi iskolában 16 osztály van, amelyből:*

- 1. évfolyamon 6,
- 2. évfolyamon 4,
- 3. évfolyamon 3,
- 4. évfolyamon 3 párhuzamos osztály van.”⁶¹

Ebben a tudósításban azonban már az 1945/46-os tanévi adatot látjuk. A fennmaradt levéltári forrásokból csupán az alábbi tanulói létszámokat és osztálytanítói neveket sikerült rekonstruálni.⁶²

⁵⁶ KTÁL 434. fond, 1. opisz, 93., 95., 97. ügyirat, 1. lapjai

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ KTÁL 434. fond, 1. opisz, 93. és 95. ügyirat 1. lapja

⁵⁹ L.: KTÁL 434. fond, 1. opisz, 105., 109., 113., 114-115., 120., 123., 126., 128-129. ügyiratok

⁶⁰ URAY Rozál: A berehovói iskolák a számok tükrében. *Vörös Zászló*, 1946. július 28. II. évf., 61. (70.) szám. 2.o.

⁶¹ Sz.n.: 9-től 10-ig a beregszászi magyar elemi iskolában. *Vörös Zászló*, 1945. december 6. I. évf., 2. szám. 2.

⁶² Természetesen az osztálynaplókban tanulói névsorok, oktatási és vizsgatárgyakat is találunk

2. táblázat. A Beregszászi Magyar Tannyelvű Elemi Népiskola tanulói és tanári adatai az 1945/46-os tanévben

Osztály	A tanulók létszáma	Az osztálytanító neve	Az adatok ügyiratszám
1/a	59	Regős Istvánné/Erzsébet	130
1/b	46	Szeles Klára	131
1/c	56	Báthory Ferencné/Irén	132
1/d	?	?	
1/e	45	Hemző Ilona	133
1/f	?	?	
2/a	52	Novák Béla	139
2/b	?	?	
2/c	?	?	
2/d	52	Duzsej Anna	142
3/a	46	Neumarker Ferencné/Mária	108
3/b	?	Kurah Iván	146
3/c	?	?	
4/a	55	Berényi Malvin	116
4/b	56	Kampó Sándor	150
4/c	51	Scheffer Ernő	151

(forrás: saját szerkesztés a KTÁL 434. fond (*A Beregszászi Elemi Népiskola iratai*), 1. opisznak a táblázatban jelölt ügyiratai alapján)

A hétosztályos iskoláról már többet tudunk, s nemcsak a fent említett körzeti pártlapból. Utóbbi szerint a beregszászi hétosztályos magyar tannyelvű nem teljes középiskola az 1945/46-os tanévben kezdte meg működését,⁶³ s akkor ott 16 párhuzamos osztályban 620 tanuló volt, illetve 1946 februárjában költöztek át a Bogdan Hmelnickij (egykori Bocskai) utcára az eredeti Magyar Királyi Állami Elemi Fiú- és Leányiskola épületébe.⁶⁴ Itt már külön fiú- és lányosztályokban tanítottak.⁶⁵ Ekkor igazgatója a fent említett Sztrizsák Jurij volt, akit valószínűleg 1946 januárjától nevezték ki az iskola élére,⁶⁶ mivel 1945 decemberében még Rokicky Béla töltötte be ezt a pozíciót,⁶⁷ helyettese pedig Tótin Viktor volt.

⁶³ A tény valós, mert az 1944/45-ös tanévben a magyar nyelven oktató hétosztályos iskolát Beregszászi Polgári Iskolának nevezték – *Берегівська державна школа* felirat állt minden osztálykönyv borítóján, erről L.: KTÁL 433. fondját

⁶⁴ TÓTIN Viktor: A beregszászi nemteljesfokú középiskola élete. *Vörös Zászló*, 1946. május 23. II. évf., 42. (51.) szám. 2.

⁶⁵ NÁDAS Anna: Vizsgálják a magyartannyelvű nemteljesfokú középiskola. *Vörös Zászló*, 1946. május 26. II. évf., 43. (52.) szám. 2.

⁶⁶ KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 5. ügyirat, 3. lap

⁶⁷ Sz.n.: A beregszászi hétosztályos iskola szilveszteri estje. *Vörös Zászló*, 1946. január 6. II. évf., 2. szám. 2.

A KTÁL beregszászi részlegén, a 433. fondban található osztály- és iskola-látogatási naplók alapján a magyar iskolában az 1945/46-os tanévben az alábbi tanárok tanítottak:

- Magyar nyelv – Legeza Gizella, Karádi László, Lengyel Mihály, Pásztor Mihály
- Orosz nyelv – Bodnár Erzsébet, Holovács Ignác, Tótin Viktor
- Történelem – Réthy Ilona, Pásztor Mihály, Sztrizsák György
- Földrajz – Karádi László és Pásztor Mihály
- Számtan – Schönplflug Irén
- Algebra – Sík Mihályné
- Mértan – dr. Harsányi Miklósné /Erzsébet
- Természetrész – Simon Mária és Dudits Klára
- Német nyelv – Apkarovitch Józsefné /Margit, Mellinger Pál
- Testnevelés – Bodnár Erzsébet
- Kémia – dr. Harsányi Miklósné /Erzsébet.⁶⁸

Amennyiben összevetjük az ukrán tannyelvűvé változtatott *Beregszászi Állami Reálgymnázium* VI/b osztály tanárainak neveivel, akkor sok átfedést találunk. Csak feltételezzük, hogy ezek a tanárok addig tanítottak a gimnáziumban, ameddig az utolsó magyar többségű osztályt kibocsátották, majd teljes állásba átvezényelték őket a magyar hétosztályos iskolába.

A korabeli sajtóban a város iskoláiról csak statisztikai adatokat találunk, mint például az 1946. szeptember 1-jei számban, ahol az egyes iskolákban dolgozó tanárok számát közölték. Ezek a számadatok önmagukban nem mondanak semmit, de például a magyar tannyelvű négy- és a hétosztályos iskolánál következtetni engednek a párhuzamos osztályok meglétére.

3. táblázat. Beregszász városában 1946 szeptemberében működött iskolák és a bennük oktató tanárok száma

s/sz	Az iskola megnevezése	A benne dolgozó tanárok száma
	Négyosztályos magyar tannyelvű	12
	Négyosztályos orosz tannyelvű	4
	Négyosztályos ukrán tannyelvű /kuklyai/	2
	Hétosztályos magyar tannyelvű	27
	Hétosztályos ukrán tannyelvű	11
	Tízosztályos ukrán tannyelvű	22

(forrás: saját szerkesztés Kovács Judit: Körzetünk iskolaügye a tanév elején. *Vörös Zászló*, II. évf., 71. (80.) szám. 1946. szeptember 1., 2. o. alapján)

⁶⁸ KTÁL 433. fond, 1. opisz, 131–133., 138–140. ügyirat 1–2. lapjai

És mi lett az egyházi iskolákkal?

1944 tavaszán még három felekezetnek volt működő iskolája a városban. A szovjet csapatok bevonulása utáni időszakból csak a római katolikus intézményről maradtak fenn korabeli dokumentumok a Beregszászi Római Katolikus Könyvtárban. Pásztor Ferenc, aki ekkor a helyi római katolikus plébános volt, 1944. szeptember 1–2-án templomi hirdetésében az iskolai beiratkozás kérdésének megbeszélésére várta a szülőket. Az oktatás azonban nem kezdődött el, mert közelgett a front, és a szeptember 16-án lezajlott vasúti nagyállomás bombázása nemcsak károkat okozott, de igen megrémítette a város lakosait. Az október 1-jén tartott szülői értekezleten újra a tanítás elkezdése volt a téma.⁶⁹ A szovjet csapatok a vasútállomás bombázása után tíz nappal bevonultak a városba, így aztán az iskolai oktatás megkezdése ismét csúszott. A beregszászi római katolikus egyház képviselőjében Pásztor Ferenc főesperes, plébános, egyházközségi elnök 1945 januárjában beadvánnyal fordult Zakarpatszka Ukrajna Központi Nemzeti Tanácsának tanügyi osztályához, hogy az egyházközség által fenntartott elemi fiú- és leányiskolákban a magyar tannyelvű tanítás megkezdését engedélyezzék. A beadványhoz csatoltak egy 177 szülő által aláírt kérvényt is. Az egyházközségi beadványra Scitovszky Antal, Beregszász város Nemzeti Bizottsága Elnökének⁷⁰ aláírásával érkezett kétnyelvű (ukrán–magyar) válasz 1945. március 13-i keltezéssel,⁷¹ amelyben elutasították a kérést. A határozat arra hivatkozott, hogy „Zakarpatszka Ukrajnában, akár a Szovjetunióban a tanulás teljesen ingyenes és csak állami iskolák vannak, így a felekezeti iskola ilyen kérelmet nem terjeszthet elő.”⁷² A határozat ellen azonban a kézbesítéstől vett 15 napon belül fellebbezéssel lehetett élni. A fellebbezést Pásztor Ferenc be is nyújtotta, s felhívta az illetékesek figyelmét:

„1. A szülők kérelme általánosságban csak a magyar tannyelvű tanítás engedélyezésére vonatkozik s nem említi s nem is érinti az iskolának felekezeti jellegét.

2. Az egyházközség hivatalos képviselője kötelezettséget vállalt ugyan s az erről szóló nyilatkozatot írásban is csatolta – az iskola dologi kiadásainak viseléséről, de csak abban az esetben, ha a politikai község ezen terhek viselésére nem vállalkoznék.

3. a magyar tanítás engedélyezése esetében iskolánk aláveti magát az állam törvényeinek s kötelezi magát képesített tanerő által az állam nyelvének előírt óraszámában való tanítására, csak annyit kér az illetékes tanügyi hatóságtól, hogy

⁶⁹ SZENDREY Anita: A beregszászi római katolikus egyház helyzete a szovjet rendszer kiépítésének kezdetén (1944–1949). In *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*. 2011/1. 127–128. (a továbbiakban: SZENDREY 2011)

⁷⁰ Scitovszky Antal 1944-ig Beregszász város polgármestere volt

⁷¹ A tanulmányban idézett iratok fénymásolatát Bohán Béla atyától, egykori beregszászi plébánostól kaptam meg, amit ezúton is szeretnék megköszönni neki

⁷² Beregszászi Római Katolikus Könyvtár, *Beregszász város Nemzeti Bizottságának Elnökségétől*. 26. prez. 795/45. K. sz. határozata. Kelt, 1945. március 13.

a felekezeti iskolánál eddig működött tanerői és szerzetes tanítónői, amennyiben az állami törvényeknek megfelelnek, továbbra is alkalmaztassanak.”⁷³

Ez a levelezés azért érdekes, mert még azelőtt született, hogy Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa az egyházi iskolák sorsáról és magyar tannyelvű osztályok és iskolák nyitására döntött volna. Hisz a fellebbezés 1945. április 5-i keltezésű, míg a magyar tannyelvű osztályok és iskolák nyitására pedig április 20-án született tanácsrendelet. Az egyházi iskolák jelen esetben Beregszász város Nemzeti Bizottsága Elnökségének fennhatósága alá kerültek. Utóbbi hatóság pedig a „*Magyar tannyelvű elemi iskolák megnyitásának engedélye feltételei*” című rendelet magyar nyelvű változatát megküldte a római katolikus egyházközösségnek. Közben azonban a felekezeti iskola egykori apácatanítóiból voltak olyanok, akiket az új hatalom *átvett*, mivel képzettségük és nyelvtudásuk *megfelelő* volt. Ezek közé tartozott például Tóth Vilma (Adoráta), akit Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa Közoktatási Megbízotti Hivatala 1945. augusztus 20-i levelében felszólított, hogy mihamarabb jelenjen meg a Beregszászi Tanfelügyelőségen, hogy letegye hivatali esküjét. Ugyancsak ebben a levélben a fent említett apácát a Bótrágyi Magyar Tannyelvű Elemi Iskola tanítónőjévé nevezték ki havi 1174 pengő fizetéssel.⁷⁴ Ugyanőt a fent már említett Povhan Fedor körzeti tanfelügyelő még ugyanazon év október 20-án áthelyezte a jánosi iskolába,⁷⁵ egykori apácátársát, Kocsák Getúlia nővért pedig Kisbégányba.⁷⁶ Igaz, hogy a római katolikus zárda iskolaépületét 1945. október 6-i rendeletével Beregszász város Nemzeti Bizottságának Elnöksége átadta a város rendelkezése, hogy ott általános iskolát üzemeltessenek,⁷⁷ de az egykori elemi iskola épületében viszont engedélyezte a katolikus iskola beindulását, mivel az ott tanítók az 58/1945. számú tanácsrendeletben foglaltaknak megfeleltek.

Több részlet azonban eddig nem került elő az iratokból. Annyi azonban bizonyos, hogy 1946. november 19-én Pásztor Ferencet hivatalosan felkérték, hogy adja át az iskolát az államnak.⁷⁸

⁷³ Beregszászi Római Katolikus Könyvtár, Pásztor Ferenc 86. sz. 5. fellebbezése: *Magyar nyelvű tanítás* címmel. Kelt, 1945. április 5.

⁷⁴ Munkácsi Római Katolikus Püspöki Levéltár, az 1945. év iratai. *A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa Közoktatási Megbízotti Hivatalának 65.271/1945. számú levele*. Kelt, 1945. augusztus 20. (A Római Katolikus Püspöki Levéltárban található forrásokat Tegze József bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök neki.)

⁷⁵ Uo. *A Beregszászi tanügyi körzet tanfelügyelőjének 2125/1945. számú utasítása*. Kelt, 1945. október 20.

⁷⁶ Munkácsi Római Katolikus Püspöki Levéltár, az 1945. év iratai. *A Beregszászi tanügyi körzet tanfelügyelőjének 2130/1945. számú utasítása*. Kelt, 1945. október 20.

⁷⁷ Munkácsi Római Katolikus Püspöki Levéltár, az 1945. év iratai. Beregszász város Nemzeti Bizottsága Elnökségének 6335/1945. számú rendelete *A római katolikus iskola épületének átadásáról a Nemteljes középfokú iskola igazgatóságának*. Kelt 1945. október 6.

⁷⁸ SZENDREY 2011, 131.

Az 1946/47-es tanévet Kárpátalján a közoktatásban már a teljes szovjetesítés éveként könyvelték el. Igaz volt ez a beregszászi magyar iskolákra is. Erre az időre felszámolták az egyházi iskolákat, betiltották a hittanoktatást, az oktatási szinteket a szovjet mintához igazították, a rendszerben bennmaradó tanárokat pedig vagy rendszeresen megfélemlítették, vagy sikeresen agymosták. A vidék magyar lakossága másodrendű állampolgárrá vált, hisz saját nyelvükön középiskolai érettségit nem tehettek, ebből kifolyólag feljebb lépniük nem lehetett. Voltak azonban olyanok, akik ukrán tannyelvű intézményben tettek érettségit, hogy aztán továbbtanulhassanak. Utóbbiak száma azonban eléggé elenyésző volt. Magyar nyelven csak 1953-ban nyílt meg az első középiskola.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

PUBLIKÁLATLAN FORRÁSOK

1. A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 1050/1945. számú, 1945. május 3-án kelt rendelete *A magyar párhuzamos osztályok és iskolák nyitásáról*. L.: Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 27. lap
2. A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 1086/1945. számú rendelete *Az 1944/45. tanév befejezéséről*. L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 28. lap
3. A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 23/1945. számú rendelete *Az iskolai bélyegzők szövegéről és formájáról*. L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 1. lap
4. A beregszászi körzet tanfelügyelőjének 24/1945. számú rendelete *A politikai foglalkozás bevezetéséről az iskolákban*. L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 1. lap
5. *A Beregszászi tanügyi körzet tanfelügyelőjének 2130/1945. számú utasítása*. Kelt, 1945. október 20. L.: Munkácsi Római Katolikus Püspöki Levéltár, az 1945. év iratai.
6. A beregszászi tanügyi körzet tanfelügyelőjének 2501/1945. számú rendelete *Az iskolákban történelem hitoktatás megtiltásáról*, L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 43. lap
7. A beregszászi tanügyi körzet tanfelügyelőjének 2501/1945. számú rendelete *Az iskolákban történelem hitoktatás megtiltásáról*, L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 43. lap
8. Beregszász város Nemzeti Bizottsága Elnökségének 6335/1945. számú rendelete *A római katolikus iskola épületének átadásáról a Nemetljes középfokú iskola igazgatóságának*. Kelt 1945. október 6. L.: Munkácsi Római Katolikus Püspöki Levéltár, az 1945. év iratai.
9. *Beregszász város Nemzeti Bizottságának Elnökségétől. 26. prez. 795/45. K. sz. határozata*. Kelt, 1945. március 13. L.: Beregszászi Római Katolikus Könyvtár
10. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 29-én kelt 40.02.I-IV. szám alatti határozata *A munkahely-igénylési kérvény benyújtásáról*. L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 3. lap
11. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 26-V-1944. számú rendelete. L.: KTÁL P-2595. fond, 1. opisz, 4. ügyirat, 5. lap
12. *Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa Közoktatási Megbízotti Hivatalának 65.271/1945. számú levele*, kelt, 1945. augusztus 20. L.: Munkácsi Római Katolikus Püspöki Levéltár, az 1945. év iratai
13. KTÁL 410. fond, *A Beregszászi Kereskedelmi Iskola iratai*
14. KTÁL 432. fond, *A Beregszászi Állami Gimnázium iratai*, 1–2. opisz
15. KTÁL 434. fond, *A Beregszászi Elemi Népiskola iratai*
16. KTÁL 67. fond (*Beregszász megyei város polgármesterének iratai*), 3. opisz, 207. ügyirat
17. KTÁL P-2595. fond, 1. opisz
18. KTÁL, P-14. fond, 1. opisz, 51. ügyirat
19. Pásztor Ferenc 86. sz. 5. fellebbezése: *Magyar nyelvű tanítás* címmel. Kelt, 1945. április 5. L.: Beregszászi Római Katolikus Könyvtár

20. Korabeli sajtócikkek
21. NÁDAS Anna: Vizsgálják a magyartannyelvű nemteljesfokú középiskola. *Vörös Zászló, II. évf., 43. (52.) szám.* 1946. május 26.
22. Sz.n.: 9-től 10-ig a beregszászi magyar elemi iskolában. *Vörös Zászló, I. évf., 2. szám.* 1945. december 6.
23. Sz.n.: A beregszászi hétosztályos iskola szilveszteri estje. *Vörös Zászló, II. évf., 2. szám.* 1946. január 6.
24. TÓTIN Viktor: A beregszászi nemteljesfokú középiskola élete. *Vörös Zászló, II. évf., 42. (51.) szám.* 1946. május 23.
25. URAY Rozál: A berehováni iskolák a számok tükrében. *Vörös Zászló, II. évf., 61. (70.) szám.* 1946. július 28.
26. *Вісник Народної Ради Закарпатської України /Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Hírtmondója/* 1944. december 15.
27. Постанова НРЗУ // *Молодь Закарпаття*, 29 липня 1945 р.
28. Szakmunkák és tanulmányok, cikkek
29. *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996.* összeállította: Mészáros István. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
30. Az 1944–45-ös tanév. Lengyel Ágota visszaemlékezése. In *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989.* Szerk.: Benda István, Dr. Orosz László. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990.
31. BALOGH Sándor: *Sorsüldözöttek.* Galéria Kiadó, Ungvár–Budapest, 1992.
32. BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történeti visszatérés után 1939–1945.* Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2005.
33. CSANÁDI György: *Sorsfordító évek sodrásában. Fejezetek Beregvidék történelmi múltjából.* PoliPrint, Ungvár, 2004.
34. DALMAY Árpád: Magyar nyelvű oktatás Beregszászon és körzetében 1945-től napjainkig. Beszámoló elhangzott a beregszászi öregdiákok 1988. évi balatonvilágosi találkozóján. In Szerk.: BENDA István, Dr. OROSZ László: *A Beregszászi Magyar Gimnázium története 1864–1989.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990.
35. DUPKA György: „Ne ítéljete el...!” *Zsidó népiértés, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1938–1991).* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2015.
36. FEDINEC Csilla, VEHES Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Budapest, 2010.
37. FEDINEC Csilla: A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben. *Pánsíp*, 1997/3.
38. FEDINEC Csilla: Nemzetiségi iskolahálózat és magyaroctatás Kárpátalján. *Fórum, Társadalomtudományi szemle*, 2001 /1.
39. *Kárpátalja évszámokban 1867–2010.* Ukrán–magyar kétnyelvű kiadvány. Ungvár, az UzsNU „Hoverla” Kiadója, 2011.
40. KARSAI László: A végső döntésképtelenség. *Századok*, 148. évf. 2014. 1. szám.
41. *Magyar Zsidó Lexikon.* Szerk.: Ujvári Péter, 1929. 109.o. A kötet HTML változata elérhető: <http://www.elib.hu/04000/04093/html/index.htm> (utolsó letöltés: 2015-12-10)
42. MOLNÁR Judit: A zsidók utazásának korlátozásától korlátlan deportálásukig. *Századok*, 148. évf. 2014. 6. szám.
43. MÓRICZ Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói.* Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001.
44. SZABÓ József János: *Az Árpád-vonal. A magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944.* Timp Kiadó, Budapest, 2002.
45. SZENDREY Anita: A beregszászi római katolikus egyház helyzete a szovjet rendszer kiépítésének kezdetén (1944–1949). In *Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve.* 2011/1
46. UNGVÁRI Krisztián: Mesterterv? A deportálások döntési mechanizmusa. *Századok*, 149. évf. 2015. 1. szám.
47. ВИСЬЦЬКА, Таміла. *Три сходинок до самоствердження. Освіта, трудова і громадянська діяльність жінок Закарпаття.* Ужгород, Ліра, 2006.

Som korai története

Rezümé. A *Som korai története* c. munka célja, hogy bemutassa a település kezdeti történetét, nevének eredetét, a lakosság felekezeti hovatartozását és számának alakulását. A munkában szereplő adatok kizárólag megbízható forrásokra épülnek. Som korai történelmének áttekintéséből kiderül, hogy sok nehézséggel kellett szembenézniük az itt élő lakosoknak az idők folyamán, ám a viszontagságok ellenére a falu ma is megmaradt. Jelen munka tehát arra hivatott, hogy bemutassa a település történetét, kialakulásának körülményeit, földrajzi elhelyezkedését és vallási életét.

Резюме. Мета роботи – розкрити історію населеного пункту на початковому етапі, з’ясувати походження назви, обставини виникнення поселення, географічне розташування, конфесійну приналежність населення та формування його чисельності. Всі наведені в публікації дані ґрунтуються виключно на надійних джерелах. Історія села Шом засвідчує, що місцевому населенню доводилось стикатися з численними труднощами, але, незважаючи на все, село існує і сьогодні.

Abstract. The purpose of the work entitled "The Early History of Som" is to present the primeval history of the village including the origin of its name, the religious consistency and its population growth. The data used in the paper are based on reliable sources. It is conspicuous from the work that the inhabitants of Som faced various tribulations throughout the centuries. Despite the hard times the village endured. In summary this paper analyzes the history of Som, the circumstances of its emergence, location and religious life.

Elhelyezkedés, nevének eredete s alakulása az idők folyamán

Som (Шом) Ukrajnában elhelyezkedő kárpátaljai magyar település a Beregszászi járásban. A járási központtól, Beregszásztól 22 km-re, északnyugatra terül el a magyar államhatár közelében. Vasútállomása a település központjától 2 km-re Zápszonyban (Запсень) található (Som–Kaszony). A települést keleti irányban, 1 km-es távolságra a falu társközsége, az ún. Somitanya (Каштаново) határolja, nyugati szomszédja az 1 km-re elterülő Csonkarpapi (Попово), északnyugatról Bótrággal (Ботрадь) határos, illetve a határátkelővel rendelkező Haranglábbal (Горонглаб), és a 4 km-re fekvő Kaszonnyal (Косино) is közvetlen érintkezése van.

A „Som” elnevezés eredetét nem könnyű definiálni. Az idősebbek úgy mesélik, hogy nevét Árpád és a honfoglaló magyarok adták az itt általuk fellelt kis településnek, amely a mai község előde lehetett. A helyi iskolában talált régi albumokban is arra találtam utalást, hogy a községet a honfoglaló magyarok nevezték el Somnak. A monda szerint abban az időben a falut sűrű erdő vette körül, melyben a honfoglaló magyarok bőven találtak somfát. A helység neve így a magyar

* Somi Általános Iskola, történelemtanár. Шомська загальноосвітня школа, вчитель історії. Som Primary School, history teacher. jumas@citromail.hu

som növénynevből keletkezhetett.¹ Mára azonban nyoma sincs ennek az erdőnek, és a névadás alapját szolgáló somfáknak sem.

1. ábra. Som elhelyezkedése

A Som megnevezést személynévként is használták, s egyes források azt valószínűsítik, hogy ezen formája szolgált a névadás alapjául, ezt pedig a település legkorábbi említéseivel hozzák összefüggésbe, ahol *Sumy*, *Somi* néven tűnik fel, melyekben az *-i* birtokos jelzőként funkcionált, s eredetileg valakinek a tulajdonára utalt.²

A *Som* megnevezés 1270-ben a Lónyai uradalom határjárásában királyi birtokként említődik *Sumy* néven.³ Ez összefüggésbe hozható azzal a ténnyel, hogy a XIII. század hivatalos írásos nyelve a latin volt, mely arra enged következtetni, hogy a „*Sumy*” a település megnevezésének latin változata.⁴

Az *-i* utótag fokozatos elmaradása, elhagyása már a XIV. század végén megkezdődött, mivel 1392-ben már „*Sum*” néven említik a települést.⁵ A későbbi okle-

¹ Sütő Kálmán: *Óda, mely történelem...* (Adalékok Beregsom község történelmi távlataihoz). Som, 1990, kézirat, 2.

² Wenzel Gusztáv: *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. VIII.1261–1272.* Pest, 1870, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, 261.

³ Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. I.* Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 547.

⁴ A nagykállói Kállay-család levéltára: *II. kötet 1351–1386.* Budapest, 1943., A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Kiadványai, 174.

⁵ Nagy Gyula: *A nagymihályi és a sztárai gróf Sztáray család oklevéltára, I. kötet 1234–1396.* Budapest, 1887., 568.

velek, összeírások, népszámlálási adatok pedig egy-két kivételtől eltekintve 1904-ig a Som megnevezést használják.⁶

A kivételek közé tartozik az 1773-as Magyarország helységneveinek hivatalos összeírása, mely latinul és magyarul is Soomként említi a községet.⁷ Az első katonai felmérés térképe pedig *Somm*ként tünteti fel azt.⁸

**2. ábra. Som az első katonai felmérés idején
(1782–1785)**

Megtévesztő lehet, ha valaki az 1784-es népszámlálási adatokat veszi alapul, ott ugyanis Somot tévesen *Beregsom*ként említik az Ung megyei tiszaháti járás településeként.⁹ Ez igen félrevezető információ lehet, mivel még ebben az időben ezt a megnevezést nem használták, Som pedig Bereg vármegye tiszaháti járásához tartozott.¹⁰ A település csak később, az 1904-es országos helységnévrendezéskor kapta a Bereg- előtagot, s lett Beregsom, mely a község megyei hovatartozását hivatott jelölni.¹¹

⁶ Sebestyén Zsolt: *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Nyíregyháza, 2010., Bessenyei Könyvkiadó, 125.

⁷ *Lexikon universorum Regni Hungariae locorum populosorum. (Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása)*. Budapestini, 1920., Magyar békeküldöttség, 48.

⁸ *A Habsburg Birodalom történelmi térképeinek honlapja*: <http://mapire.eu/hu/map/fms-hungary/?zoom=14&lat=48.29957&lon=22.44079>

⁹ Dányi Dezső: *II. József népszámlálásának községi adatai*. Budapest 1996., Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet, 58.

¹⁰ Pók Judit: *Bereg vármegye katonai leírása 1782–1785*. Nyíregyháza, 1994., A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár kiadványai, 44.

Bél Mátyás–Laurensik Keresztély: *Bereg megye leírása*. Nyíregyháza, 1985., Szabolcs-Szatmár megyei történetírás, 5–6. 60.

¹¹ Mező András: *Adatok a magyar hivatalos helységnévadáshoz*. Nyíregyháza, 1999., Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke, 338.

3. ábra. Beregsom község pecsétje
(1904)

A csehszlovák érában a község neve ugyancsak változáson esett át, bár nem formálták át teljesen, mégis megpróbálták beolvasztani a csehszlovák nyelvjárásba, ennek érdekében *Beregšom*, *Šomként* írták a falu nevét.¹²

A szovjet érában (1944–1991), pontosabban 1946-ban *Derenkovecként* fordították a község nevét.¹³ Bár az itt élők mindig Somnak vagy Beregsomnak nevezték településüket, de az ebben az időszakban készült térképeken *Derenkovec* néven tüntették fel a falut.

A történelmi Som elnevezést – ami máig is használatos – a rendszerváltás után, 1993-ban kapta meg ismét. A község lakói petícióval tiltakoztak azért, hogy a falu megőrizhesse a Beregsom nevet, ezt a helyi vezetőség azonban nem szavazta meg.¹⁴ Az aláírásgyűjtés annak tudható be, hogy a XX. század folyamán a település lakosai annyira megszokták a Beregsom elnevezést, hogy a nagy többség már nem is emlékezett rá, hogy történelmi neve Som volt. Ezt tükrözik a XX. században megjelent összefoglaló művek is (Botlik József–Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján* 1993, Lehoczky Tivadar: *Bereg Vármegye*, 1996) melyekben a községet mindenhol Beregsomként említik.

A hivatalos iratokban a mai napig IIIom-ként (Som) szerepel.

A település természetföldrajzi sajátosságai

Som – Kárpátalja délnyugati részén található települése, mely a kárpátaljai alföld része, a Közép-Dunai-síkság északkeleti részén (Ung-Beregi-síkság) helyezkedik el.

¹² Georg Heller: *Comitatus Bereghiensis*. München, 1983., 46.

¹³ Botlik József–Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, 1993., Intermix Kiadó, 62.

¹⁴ Adatközlő: *Ködöböcz Gyula somi lakos*, szül. 1939.

Kelet–nyugati kiterjedése 80–90 km, szélessége 22–35 km. Átlagmagassága 100–120 méter között ingadozik.¹⁵

A község délkeleti oldala felől mintegy természetes határt képeznek a Kárpátok vulkanikus előhegyei: a Kaszonyi- és a Somi (Zápszonyi) -hegyek.¹⁶

A földkéreg legfelső részét fiatal öntésiszap, öntéshomok, agyag alkotja.¹⁷A terület ásványkincsekben szegény, egyetlen említésre méltó és helyben található legfontosabb ásványkincs az ivóvíz, amelyet a falubeliek a mindennapi szükségleteikben hasznosítanak.

Éghajlati adottságai

Som éghajlatánál a mérsékelt éghajlati övben helyezkedik el. Éghajlattípusának az Aliszov-féle mérsékelt átmeneti öv felel meg, mégpedig a nedves és száraz kontinentális között. A településen a napsütéses órák száma több mint 2000 óra/év. A napsugárzás összmenyisége 4600 MJ/m². Maximuma augusztus, minimuma december folyamán mérhető.¹⁸

Jellegzetesen őszi időszak a „vénesszonyok nyarának” nevezett periódus (szeptember vége–október eleje), amikor a nappali, főleg dél körüli hőmérséklet még viszonylag magasra emelkedik (15–20°C), amíg éjszaka már akár fagypontra alá is süllyedhet a mutató higanyszála. Ilyenkor anticiklon uralkodik a terület felett.¹⁹

Az északi szelektől a Kárpátok megvédi a területet, így főleg a nedves nyugati szél uralkodik, de ritkán betörnek a délnyugati légtömegek is.

A középhőmérséklet eloszlása évszakfüggő: a januári középhőmérséklet -2 és -5°C, a júliusi pedig +21°C körüli értékeket mutat. Az évi középhőmérséklet viszonylag magas: 9,5°C körül mozog.²⁰

Ez az éghajlati adottság kedvez a búza, cukorrépa, a gyümölcsfélék és boglyós növények termesztéséhez.

Az évi átlagos csapadékmennyiség 600-700 mm a 2007-es adatok alapján, ám azóta azt kell megfigyelnünk, hogy évről évre csökken a lehulló csapadék mennyisége. Ennek következményekén a háztartások többségében kiszáradtak a kutak, s az emberek rákényszerülnek a mélyebb kutak fúratására.

A csapadék eső és hó formájában hull a felszínre.²¹

¹⁵ Izsák Tibor: *Ukrajna természeti földrajza*. Ungvár, 2007., PoliPrint, 28.

¹⁶ Izsák Tibor: *A Beregszászi járás természeti földrajza. Фізична географія Берегівського району*. Beregszász–Ungvár, 2007. KMPSZ–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola–PoliPrint Kiadó 13.

¹⁷ Dr. Kormány Gyula: *Kárpátalja földrajzi vázlata (oktatási segédanyag) – Bessenyei György Tanárképző Főiskola Beregszászi Tagozata*. Nyíregyháza–Beregszász, 1996., 23.

¹⁸ Bulla Béla – Mendöl Tibor: *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, 1999., Lucidus Kiadó, 153.

¹⁹ Izsák Tibor: *A Beregszászi járás természeti földrajz*, i.m. 15.

²⁰ A beregszászi meteorológiai állomás adatai.

²¹ Dr. Kormány Gyula: *Kárpátalja földrajzi vázlata*, i.m. 56.

Vízrajza

Som környékére nagy folyók vagy tavak nem jellemzőek.

A Somi-hegy lábánál található egy forrást, melyet a falu lakosai már évek óta használnak, mivel iható vize mindig frissítő hatású volt a hegyen dolgozó munkásoknak. A forrás már nagyon régről ismert. Közelében a község lakosai egy mesterségesen kialakított halastavat hoztak létre az 1960-as évek közepén. Ez a tó megközelítőleg 180 m² területű. Mélysége megközelítőleg egyenletes, 1,5–1,6 m. A kis tavat a forrás vize táplálja, ám az utóbbi néhány évben igen elhanyagolta a falu lakossága. A tó vize lassan használhatatlanná válik, mivel behullik a tavat körülölelő fák lehullatott levele és a fákról lehulló elhalt faágak, valamint az egyre sűrűsödő tavi növényzet lassan mocsárrá alakítja.²²

A község határában folyt a Micz-patak, melynek medre az egyre csökkenő csapadékennyiség miatt teljesen kiszáradt.

A Somitánya mellett folyik a Szernye-folyó, mely állagát tekintve inkább hasonlít mocsárra. Szélessége 3,5–5 m, mélysége 1,5–2 m. A folyónak a Somitányához közeli részét már jócskán benőtte a sás, s félő, hogy néhány év múlva a Szernye-folyó is a szárazság áldozatává válik és kiszárad. Az utóbbi időben vízhozama jelentősen visszaesett, mert lépcsőzetes partjain megfigyelhető, hogy egykoron ez a folyó sokkal magasabb vízállású lehetett. Az egykori part és a jelenlegi vízszint közötti különbség mára már meghaladja az 1,5 m-t is.

Gazdálkodás

A mezőgazdasági területeket jobbára szántóként hasznosítják, főleg gabonafélék, ipari és takarmánynövényekkel töltve be: őszi, tavaszi búza, árpa, zab, dohány, kukorica, takarmányrépa, burgonya, napraforgó, lucerna. Újdonságként jelent meg a hajdinakása. Az állatok élelmezésére továbbá használnak legelő és kaszáló területeket. A mezőgazdasági növénytermesztés fontos tartalékai a háztáji kiskertek, itt összpontosul a zöldség- és gyümölcsstermesztés. A gyümölcsfélék közül fontos szerepe van az almának, szőlőnek, diónak, körtének, szilvának, baracknak, földiepernek, meggynek. A zöldségfélék közül pedig a sárgarépa, káposzta, karalábé, paprika, hagymafélék, uborka a legfontosabbak.²³

Növény- és állatvilág

A település az európai lombos erdők övében húzódik. Természetes állapotát azonban már csak a határ menti sávokban őrizte meg. A gyors tájtalakulás az 1940-es években volt megfigyelhető. Eredeti fafajtaik: tölgy-, hárs-, nyárfa. A község északi határába telepítettek egy akácerdőt, mely napjainkban már csak egy bokrosra hasonlít.

²² Adatközlő: *Hegedűs Attila Som polgármestere*, szül. 1966.

²³ Adatközlő: *Huszár Viktor helyi gazda*, szül. 1968.

A természetes flórávilág átalakítása mintegy következményeként lehet említeni az állatvilág változásait. Itt is két csoportra oszthatjuk őket: házi állatok és vadon élők. A vadon élő fajok közül szinte teljesen eltűntek a nagy testű emlős képviselők. Ma már csak elvétve találkozhatunk egy-egy rókával, nyúllal. Ennél sokkal színesebb a domesztikált zoocönózis, mégpedig: baromfifélék, sertés, szarvasmarha, bárány, kecske.²⁴

Legszínesebb a madárvilág: szürke és fekete varjú, csóka, szarka, vadgalamb, veréb, cinke, kakukk, egérölyv. Csökkent a méhészet szerepe. Ám az utóbbi időben egyre több fiatal kezd méhekkel foglalkozni.²⁵

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Som egy hagyományos kárpátaljai kisközség, amely a Magyar-alföld és a Kárpátok közötti átmeneti részen helyezkedik el a kárpátaljai alföldön. Éghajlata hasonló az alföldéhez, de igen erősen befolyásolják a Kárpátok hegygerincei, melyek meggátolják egyes légtömegek beérkezését, másokat pedig hosszabb időre itt tartanak.

Som története a kezdetektől az 1867-es kiegyezésig

Som Árpád-kori település, melyet 1270-ben egy oklevélen *Sumy* néven említenek először.²⁶ Tartalmából kiderül, hogy a település Lónyával határos királyi helység, melyet V. István király adományozott több faluval együtt Rusdi Mihálynak hű szolgálataért.²⁷

Egyes forrásokban az első említés dátuma 1272²⁸, ennek oka lehet, hogy V. István király ebben az évben erősítette meg Rusdi Mihály birtokjogát.²⁹

1318-ban Károly Róbert uralkodása idején a település a munkácsi várispánsághoz tartozik.³⁰

1380. április 8-án Somban járt Erzsébet Magyar és Lengyel királynő, ahol havasi szállást adományozott Bereg megyei románoknak.³¹

1388. január 11-i oklevélből kiderül, hogy Zsigmond király Somot és Zápszony királyi falvakat egy bizonyos Zeech-i (Szécsi) Gál mesternek és fiainak adta Gomnech várának ostrománál szerzett érdemei jutalmául, a munkácsi vártól pedig elcsatolták a két települést.³² Január 30-án a leleszi konvent be is iktatta

²⁴ Izsák Tibor: *A Beregszászi járás természeti földrajza*, i.m. 15.

²⁵ Заставний Ф.Д.: *Географія України*. Львів, 1994, Видавництво "Світ" 275.

²⁶ Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár*, i.m., 261.

²⁷ Uo. 261.

²⁸ Lehoczky Tivadar: *Beregvármegye monográphiája, III. kötet*. Ungvár, 1881., Pollacsek Miksa Könyvnyomda, 696.

²⁹ Wenzel Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár*, i.m., 262.

³⁰ Kristó Gyula: *Anjou-kori oklevéltár V. 1318–1320*. Budapest–Szeged, 70.

³¹ Mihályi János: *Máramaros vármegye története. Máramarosi diplomák a XIV. és a XV. századból*. Máramaros-Sziget, 1900., Mayer és Berger könyvnyomdája, 75.

³² Mályusz Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)*. Budapest, 1951., Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1. 38.

Som birtokba a Szécsi családot, ám Zápszonyba nem sikerült a kaszonyi bíró és a helyi lakosság heves ellenállása miatt.³³

A XIV–XV. századokban a település neve jobbra csak a különböző bűnesetek kapcsán merül fel az ispáni oklevelekben (lopás, verekedés, földfoglalás, gyilkosság).³⁴

Hogy a Somi-hegyen évszázadok óta szőlő terem, azt bizonyítja egy, még az 1417 februárjában indított per: ekkor Kaffai Pán Endre és Helek munkácsi várnagyok pert indítottak Szécsi Gál fiai, Jakab és György ellen, mivel ezek a Somban talált 41 hordó borukat erőszakosan lefoglalták. A bor – olvashatjuk a további fejleményeket – 2000 forintra becsültetett, s egyszersmind a vádlottak a nádori szék elé idézettek.³⁵

I. Mátyás király idején is említik a település nevét: 1487. december 3-án az uralkodó parancsba adta a leleszi konventnek, hogy Tarczai Mártont és Jánost iktassák be többek között a somi birtokokba is.³⁶

A XV–XVI. században részbirtokaik voltak itt a Bégányiaknak, a Gálszécsieknek, s főként a Lónyaiaknak. 1530-ban a település Bégányi Mihály szolgabíró járásához tartozott.³⁷ A szolgabíró tevékenysége idején Szürtei Pál, Csapi Ferencz és Lónyai Péter voltak a falu birtokosai.³⁸

A török hódoltság, illetve a hadjáratok a településen is éreztették hatásukat: 1566-ban a falut a tatárok megsarcolták, a népét elhurcolták, de a települést nem pusztították el.³⁹ A tatárjárással kapcsolatban felmerül egy bizonyos legenda is, mely szerint a somiak, mikor meghallották, hogy a falut tatár veszély fenyegeti, összefogtak, és a falu határában gyűltek össze, hogy feltartóztassák őket. A település lakosai bátran küzdöttek, ám a túlerővel szemben nem győzhettek, így minden férfi odaveszett. A tatár fenyegetés elmúltával a korábban elmenekültek visszatértek és eltemették a halottakat, a hant helyén egy nagy domb keletkezett a halottak magas száma miatt. Így alakult ki a máig is dülönévként használt Harka-domb Som és Bótrágy község határában.⁴⁰ E legenda hiátusa, hogy nem egyértelmű, mivel a szerző, kinek a könyvében megjelent, nem tüntet fel egyetlen forrást sem.

³³ Mályusz Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)*. Budapest, 1951., Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1. 40.

³⁴ A nagykálói Kállay-család levéltára: *II. kötet 1351–1386*, i.m., 174.

Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye*. Budapest–Beregszász, 1996., Hatodik Síp Alapítvány-Mandátum Kiadó, 656.

Nagy Gyula: *A nagymihályi és a sztárai gróf Sztáray család oklevéltára*, i.m., 568.

³⁵ Mályusz Elemér: *Zsigmondkori oklevéltár VI. (1417–1418)*. Budapest, 1999., Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 32. 77.

³⁶ Dr. Iványi Béla: *Eperjes szabad királyi város levéltára II. rész (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes 1245–1526 pars secunda)*. Szeged, 1932, Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó RT. 256.

³⁷ Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye*, i.m., 346.

³⁸ Lehoczky Tivadar: *Beregvármegye monográphiája*, i.m. 696.

³⁹ Botlik József–Dupka György: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*, i.m. 63.

⁴⁰ Pivárcsi István: *Barangolások Kárpátalján*. Új Palatinus Könyvesház Kft. 2010., 233.

Sajnos a tatárjárás emlékét és a legendát nem említik Pesty Frigyes helynévtárában sem.⁴¹

A szájhagyomány útján fennmaradt történet szerint az 1848-as forradalomban elesettek közül sokan ide voltak eltemetve. Ide hantoltak el egy Harka nevű katonatisztet is, innen ered az elnevezés, ám dombot sehol nem találunk, mert a folyamatos szántás teljesen eltüntette.⁴² Egyesek úgy tartják, hogy Harka vezér sírja volt ott, s régen sokan azt gondolták, hogy kincs rejlik alatta, ezért évről évre feltúrták, mígnem a hatóságok a földdel egyenlővé tették azt.⁴³

A történet egyik magyarázata lehet, hogy a XIX. században Somban Harkagaz⁴⁴ dülőnevet említenek a források, mások pedig a szomszédos Bótrágyon jelölik a Harka-domb helyét.⁴⁵ A valós események alakulására azonban valószínűleg már soha nem derül fény.

A település tatárok általi megsarcolása után a legnagyobb földbirtokosok: Lónyai Péter, Szürtei Pál, Csapi Kristóf, János és Ferenc voltak.⁴⁶ Hármójuk közül Lónyay Péter rendelkezett a legnagyobb földbirtokkal, szám szerint 12 portával, míg Szirtey (4) és Csapi (5) összesen rendelkezett 9 portával.⁴⁷ 1567-ben Som Bégányi Sebestyén járásához tartozott.⁴⁸

1611-ben II. Rudolf királytól nyert adomány folytán beiktatták Rákóczi Zsigmond özvegyét, Telegdi Borbálát és lányát, Csapi Zsuzsannát, majd királyi adomány folytán Lónyay Zsigmondot is 1633-ban.⁴⁹

A XVII. században a Csáky családnak fából épített emeletes kastélya volt Somban.⁵⁰ 1696-ban, amikor is Gróf Csáky István és első felesége, Lónyay Margit hat gyermeke között felosztották az ingóságaikat, akkor a somi kastély, illetve a vele járó örökség úgy, mint a 26 eke, 118 gyalogszeres és 91 pusztá Csáky Zsigmondé lett.⁵¹ A Csáky család mellett egyre nagyobb birokésszel rendelkezett a községben a Lónyay család, mely ellen tiltakozók is akadtak, 1654-ben Gersei Petheó János tiltakozott Lónyai Gábor ellen foglalás miatt.⁵²

A XVII. században többször tartottak megyei gyűlést is a településen.⁵³

⁴¹ Mizser Lajos: *A tatárjárások emlékei Pesty Frigyes helynévtárában*. Nyíregyháza, 1997., Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 12, 83.

⁴² Adatközlő: *Istvánffy Margit somi lakos*, szül. 1933.

⁴³ Tanulmány: Kovács András: *Som földrajzi nevei*. Névtani értesítő 28. 2006. 93.

⁴⁴ Mizser Lajos: *Bereg megye Pesty Frigyes helységnevtárában 1864–1865*. Nyíregyháza, 1995., Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 11, 474.

⁴⁵ Uo. 449. o.

⁴⁶ Lehoczky Tivadar: *Beregvármegye monográphiája*. i.m. 698.

⁴⁷ Maksay Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén, I. kötet*. Budapest, 1990., Akadémia Kiadó, 182.

⁴⁸ Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye*, i.m. 259.

⁴⁹ Uo. 656. o.

⁵⁰ Lehoczky Tivadar: *Beregvármegye monográphiája*. i.m., 699.

⁵¹ Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez: *I. kötet 2. rész Oklevelek 1500–1818-ig*. Budapest, 1919., Stephaneum nyomda R.T., 774.

⁵² Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye*, i.m. 656.

⁵³ Lehoczky Tivadar: *Beregvármegye monográphiája*, i.m. 699.

A következő évszázadban Somot a Tisza háti járás településeként említik.⁵⁴

**4. ábra. Részlet Bereg vármegye térképéből – XVIII. század vége
Som a Tiszaháti járás részeként van feltüntetve**

A település útjai száraz időben járhatóak, ám ha esett, nem lehetett szekérrel sem közlekedni rajtuk. A falutól keletre égerfával vegyes tölgyerdő helyezkedett el.⁵⁵

1794-ben nyílt meg az első elemi iskola a községben, iskolatanítója Vitéz Mihály volt.⁵⁶

A XVIII–XIX. század fordulóján Som egy tágas, népes település volt, termékeny és terjedelmes határral, jól művelt földekkel, erdőben és rétben is gazdag. Malmát a Szernye- folyó hajtotta, mely igen jól jövedelmezett, a szomszédos domb pedig kiváló ízű borszőlővel volt betelepítve.⁵⁷

A XIX sz. elején a kisközség birtokosai a Lónyay, Bernáth, Barczy, Bay és Rác családok.⁵⁸ Nevezetesen 1820-ban: Lónyay Gábor, Bay Károly, Rác Samu és Bernáth Zsigmond.⁵⁹

A falu életében változást hozott az 1867-es kiegyezés, mivel még Pesty Frigyes 1864–65-ös összeírásában a Tiszaháti járáshoz sorolja a községet, addig a kiegyezés után már a Kaszonyi járás településekén találkozhatunk Sommal.

⁵⁴ Pók Judit: *Bereg vármegye katonai leírása 1782–1785*, i.m. 166.

⁵⁵ Pók Judit: *Bereg vármegye (1782–1785)*. Nyiregyháza, 1999., A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai, 36.

⁵⁶ Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye monográphiája*. i.m., 699.

⁵⁷ Bél Mátyás–Laurensik Keresztély: *Bereg megye leírása*, i.m., 64.

⁵⁸ Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára. IV. kötet*. Pest, 1851., Nyomtatott Kozma Vazulnál, 35.

⁵⁹ Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye*, i.m., 656. o.

Népesség, birtokviszony

Som lakosságát illetően nem sok információval rendelkezünk a középkorból. A XVI. századtól kezdve a különböző úgynevezett dikális vagy másképpen portaösszeírásokban találkozhatunk a település nevével, melyek a falu birtokosait és portáinak számát tüntetik fel. Sajnos ezekből az összeírásokból nem tudjuk megállapítani a település lakosságát, sőt még becslésekbe sem érdemes bocsátkozni, mivel nagy valószínűséggel hamis és félrevezető, nem minőséges adatokat szolgáltatnánk. A házak és a háztartások számát sem tudhatjuk biztosan. A dikális összeírásokból jobbra az szűrhető le, hogy melyek voltak azok a családok, akik a legtöbb portával rendelkeztek a faluban.

Évszám	1533	1542	1548	1552	1554	1568	1576	1588
Lónyai	10	8	10	10	10	23	30,5	4
Csapi	4	6	3,5	5	6	14,5	16,5	2,5
Szürtei	3	3,5	4	4	4	6,5	6,5	1
Paládi								0,5
Radi								0,5

5. ábra. A XVI. század portabirtokló családjai Somban a dikális összeírások alapján⁶⁰

Ahogy azt a táblázat is mutatja, az összeírásokból kiderül, hogy a XVI. században a Lónyay, Csapi és Szürtei családok rendelkeztek a legnagyobb földbirtokkal Somban. A három család közül a Lónyay család emelkedik ki leginkább az általuk birtokolt porták számát tekintve. Az 1568-as és 1576-os adatok azért olyan kiemelkedőek, mivel ezekben az összeírásokban feltüntették a nemeseket és a zselléreket is.

1600. évi házösszeírás szerint a település 42 házzal rendelkezett. A falu legjelentősebb birtokosaiként Lónyai Albert (9 ház), Lónyai Fruzsina (8) és Rákóczi Zsigmond említődik. A többi ház a kisebb birtokosok tulajdonában volt.⁶¹

Az 1715-ös országos népösszeírás Somban a következő 18 adózó személyt sorolja fel: Mólnos Isván, Kota György, Baksa János, Nagy János, Bartha Mátyás, Ködöböcz Mátyás, Ködöböcz István, Roma István, Ködöböcz István, Barkaszi Mihály, Bartha Miklós, Ködöböcz Pál, Koldus Martin, Kovács István, Vörös Mihály, Szabó Mihály, Csoma Tamás, Csoma Albert.⁶² Az öt évvel későbbi 1720-as országos összeírás már 25 adózót említ Somban: Kovács István, Ködöböcz Pál, Koldus Martin, Locze Pál, Pap Sámuel, Vörös Mihály, Tik János, Csoma Tamás, Szabó Mihály, Mónos István, Vörös Tamás, Csoma Albert, Kota György, Baksa István, Baksa János, Bartha Mátyás, Nagy János; Ködöböcz Péter, Ködöböcz Mihály, Ködöböcz István, Nagy Ferenc, Mikla István, Barkaszi Mihály, Kovács Valentin,

⁶⁰ <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/dikalis-osszeirasok>

⁶¹ Uo.

⁶² http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/210

Bartha Miklós.⁶³ A felsoroltakon kívül volt még 14 olyan személy, akik nem Somban éltek, ezek az úgynevezett extraneusok.⁶⁴

Mária Terézia 1767-ben kiadott úrbéri rendeletének eleget téve az általam vizsgált településen is elkezdtek az összeírásokat 1773. január 21-én.⁶⁵ Az összesített úrbéri tabellából kiderül, hogy a falu legnagyobb birtokosa továbbra is a Lónyay család, Lónyay Ferenc önmagában annyi jobbágytelekkel, illetve jobbággal rendelkezett, mint a többi földbirtokos együttvéve.⁶⁶

Név	Telek	Hold	Jobbágy	Zsellér	Házatlan
BR. EÖTVÖS MIKLÓS	0.0	0	0	2	0
GR. HALLER JÓZSEF	0.25	10	1	0	0
GUTHY GYÖRGY	0.25	10	1	0	0
IRINYI LÁSZLÓ	0.25	10	1	0	0
KARNER GYÖRGY	0.875	34	4	1	1
LÓNYAY FERENC	2.5	96	10	0	0
LÓNYAY LÁSZLÓ	0.25	10	1	0	0
NAGYIDAY FERENC	0.25	10	1	0	0
PÉCHY FERENC	0.375	14	2	1	0
UJHELYI SÁNDOR	0.375	14	2	0	0

6. ábra. A somi földbirtokosok névsora Mária Terézia úrbérösszeírása idején

Az összeírásból kiderül az is, hogy Somban hat örökös jobbágy is volt, név szerint: Bíró Kődöböcz Miklós, Monus Miklós, Barkaszi Mihály, Tóth Mihály, Barta Miklós és Bara András.⁶⁷

Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787) volt az, amely először szolgáltat pontos adatokat a település lakosságáról. 1786-ban Somban 49 ház volt 54 családdal, a község lakossága (jogi népesség) 328 fő.⁶⁸ A nemek közötti megoszlás szinte egyforma volt, 161 férfi és 167 nő lakta a falut. A férfiak társadalmi helyzetét a következő diagram szemlélteti:

⁶³ http://193.224.149.8/adatbazisokol/en/adatbazis/az-1720_-evi-orszagos-osszeiras

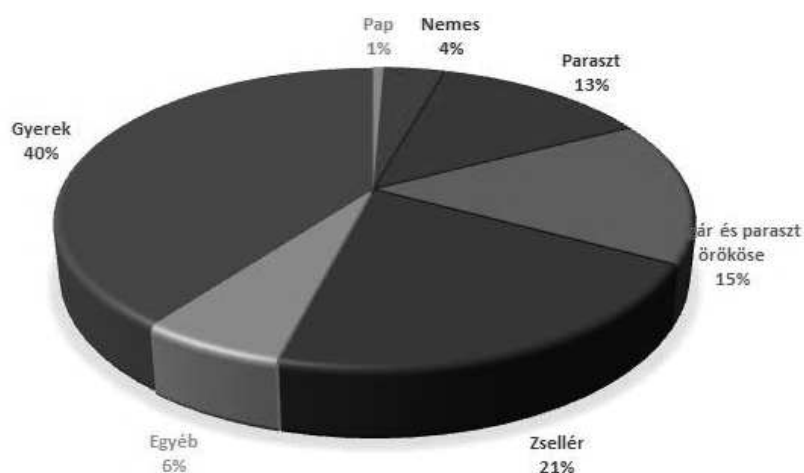
⁶⁴ Uo.

⁶⁵ <http://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/bereg-som/?document=1&bbox=-148.31499871-705364%2C-2727.210997324701%2C2818.367554298053%2C30.929244707484486&pg=11>

⁶⁶ <http://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/bereg-som/?document=1&bbox=-1172.6727240-261403%2C-4342.810242291876%2C3816.6727240261403%2C295.8102422918764&pg=28>

⁶⁷ <http://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/bereg-som/?document=1&bbox=955.5561369902539%2C-3264.936525115782%2C3053.317487855056%2C-1314.6368565113175&pg=17>

⁶⁸ Dányi Dezső: *II. József népszámlálásának községi adatai*, i.m., 63.

7. ábra. A somi férfiak társadalmi helyzetük szerinti megoszlása 1786-ban⁶⁹

A feltüntetett adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a legtöbb férfi, a gyerekeket leszámítva zsellér, vagyis olyan paraszt, aki nem rendelkezett saját kezelésű földdel.

A későbbi években folyamatosan nőtt a település lakóinak száma, erre következtetni lehet az adóösszeírásokból is, melyek egyre több és több adózót sorolnak fel. Az 1828-as országos adóösszeírás szerint Somban 31 adófizető polgár élt: Kődöböcz Miklós, Kődöböcz Mihály, Kódus Ferenc, Bartha István, Kelemen Antal, Kődöböcz János, Tóth Mihály, Nagy András, Kódus Sámuel, Kődöböcz József, Kődöböcz János (fiú), Tóth András, Baksa András, Barta József, Nagy Miklós, Kődöböcz István, Barta János, Baksa József, Szabó István, Barta István (fiú), Baksa Ferenc, Simon József, Tuba Gábor, Kovács András, Izsák András, Gál Mihály, Bajusz Miklós, Molnár János, Marton Gábor, Veres János és Baksa Mihály.⁷⁰

A település lakossága 1851-re jócskán megnövekedett az első magyarországi népszámláláshoz viszonyítva: Fényes Elek geographiai szótára alapján a falu lakossága 538 fő volt.⁷¹ A leírás szerint a település urai más családokkal együtt: a Lónyayak, Bernáth, Bárczy, Gúthy és Komlósy családok.⁷²

A XIX. században már elég sok földbirtokos volt a településen, ezek közül kiemelkednek: Lónyay, Pilisi, Marmorstein, Bari, Barha, Baksa, Deme, Balogh, Gerzsenyi, Koldus, Kődöböcz, Károlyi, Nagy, Kun és Sütő családok.⁷³ A következő évtizedekben robbanásszerűen megnő a népszaporulat Somban, amely általánosnak számított ebben az időszakban a Tiszaháti járás települései között, 1865-ben például már 700 körülire datálják a község lakosságát.⁷⁴

⁶⁹ Dányi Dezső: *II. József népszámlálásának községi adatai*, i.m., 64. o.

⁷⁰ Martha Remer Connor: *1828 Hungarian Land Census, Bereg & Ung Counties*. Las Vegas, 2001., 48.

⁷¹ Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára: IV. kötet*, i.m., 35.

⁷² Uo. 35. o.

⁷³ Lehoczky Tivadar: *Beregvármegye monográfiája*, i.m., 698. o.

⁷⁴ Mizser Lajos: *Bereg megye Pesty Frigyes helységnévtárában 1864–1865*, i.m., 474.

Vallás

A XIV–XV. században a római katolikus vallás volt leginkább elterjedt a település egyházi életében.⁷⁵

A XVI. században az általam vizsgált községet is elérte a reformáció, mely folyamatosan kiszorította a római katolikus vallást az emberek életéből. Az átmenet folyamatosan valósult meg, amit az is bizonyít, hogy Somban már 1550-ben új hitű kaszonyi plébános szolgált, aki az egyháznak beszolgáltatott javak felélt kapta meg, mert a másik fele a római katolikus plébánosé volt. Tehát a falu megfelelt az egyházadót a római katolikus és a református egyház között, ami bizonyítja a falu vallási szempontú megoszlását.

1553-ban 70 gabonatermelő jobbágy 91 kalangya kenyérgabonát, 82 bortermelő gazda pedig 139,5 köböl bort adott dézsmába.⁷⁶

A falu református népessége a reformációt követő évtizedekben a mezőkaszonyi egyház fiókegyházaként tevékenykedett. Első reformált hitű, név szerint ismert prédikátora 1576-ban „*Bernardus Presbyter*” volt, aki később Békányi Bernátnak is írta a nevét.⁷⁷ 1605-ben önálló református anyaegyháza lett a településnek, melynek első prédikátora a korábban Bótrágyon szolgáló Patrohai (Pátrohay) András volt.⁷⁸

A XVII. század első felében a következő lelképásztorok tevékenykedtek a településen: Elikinus Mátyás (1607), Szeghalmi Tamás (1607–1610), Cégényi Tamás (1610–1613), Pálcai János (1613–1614), Ujhelyi György (1614–1620), Kisnaményi Sebestyén (1620–1623), Ujhelyi György (1623–1627) és Batizi János (1627–1645).⁷⁹

1670–1704 között a falu lelki gondozója Szathmári András esperes volt, aki Somon kívül Muzsalyban is hirdette az Úr nevét.⁸⁰

1763-ban Rápolti András volt a lelkész, mellette Kende Sámuel tanító vezette a helyi iskolát.⁸¹ Ám érdekességként meg kell említeni, hogy minden forrás Vitéz Mihályt említi első iskolatanítónak, aki 1774-től⁸², más forrás szerint 1794-től⁸³ végezte munkakörét. Rápolti András után: Gönczi P. István (1765–1766), Lévai Sámuel (1766–1768), Balog András (1768–1772), Lőrinci Mihály (1773–1778), Aszalai Bodnár János (1778–1782) és Gönczi Mihály (1782–1790) volt a község igehirdetője.⁸⁴

1790–1803 között a református gyülekezet lelképásztora Szarvady László volt, pappá szentelése előtt az iskolarektori tisztséget is betöltötte Somban 1783–86

⁷⁵ Tenke Sándor: *Magyar Református Egyházak Javainak tára*. Budapest, 2000., Ráday Nyomda 94.

⁷⁶ Uo. 94. o.

⁷⁷ Szántó János: *A Kárpátaljai Református Egyház Gyülekezetei*. Beregszász, 2006., IMMANUEL Kiadó, 18.

⁷⁸ Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye*, i.m., 657.

⁷⁹ Zsinka Ferenc: *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XIII. évfolyam*. Budapest, 1929., Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 30.

⁸⁰ Zágoni Á. Károly: *Beregi Egyházmegye Emlékkönyve*. Nyíregyháza, 2005, Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei önkormányzat levéltára, 278.

⁸¹ Tenke Sándor: *Magyar Református Egyházak Javainak tára*, i.m. 94.

⁸² Zágoni Á. Károly: *Beregi Egyházmegye Emlékkönyve*, i.m. 278.

⁸³ Lehoczky Tivadar: *Beregvármegye monográfiája*, i.m. 699.

⁸⁴ Zágoni Á. Károly: *Beregi Egyházmegye Emlékkönyve*, i.m. 156.

között.⁸⁵ Lelkészsége idején 1801-ben 426 lelket számlált a gyülekezet, Bálint László tanító 18 fiút és 12 leányt tanított.⁸⁶ 1795–1800 között a XV. századi templomot is átépítették a középkori torony meghagyásával.⁸⁷

A XIX. század első felében a következő papok hirdették Isten igéjét a faluban: Bari István (1803–1807), Pap György (1807–1815), és Nagy János (1815–1820).⁸⁸ 1820–51 között Aradai Janka József volt a prédikátor, az ő idején, 1843-ban 672-re szaporodott a gyülekezet lélekszáma.⁸⁹

A régi gót ízlésű temploma helyett 1830-ban kezdtek új, tágas templomot építtetni, mely 1833-tól fogadta a híveket. A templom magas kötornya 1837-re készült el.⁹⁰

Nagy jótévője volt az egyháznak Bernátfalvi Bernáth Anna, a néhai Lónyay Péter özvegye. Anna az új kőtemplomhoz sok épületi fa és szép pénzösszeg ajándékozásával járult hozzá. Böven adakozott a perselybe is, és az úrasztali készleteihez szép darabokat ajándékozott. Az építkezésben különböző eszközökkel és pénzadományokkal segédkezett: Lónyay Gábor, Lónyay János, Lónyay György, Bernáth Zsigmond és Bay Károly is, kiket a somi református egyház még napjainkban is jótévőinek emleget.⁹¹

1852-től 1864-ig Aradai Janka Péter volt a gyülekezet lelkésze. A tiszteletes nagy károkat szenvedett a XIX. század közepén a somi lelkészlakban bekövetkezett tüzeset idején, melynek következtében odaveszett minden értéktárgy és az egészsége is megrendült, nem sokkal később, 1864-ben meg is halt.⁹² Síremléke az 1950-es évekig a helyi temetőben még megtalálható volt.⁹³

1865-ben a Macsolán született Sütő Kálmán lett a somi református egyház lelkipásztora.

A község temploma 1863-ban nyerte el mai formáját. A XIX. században többször újjáépített épület egyszerű kerítéssel körbevett kertben áll. A hajó elé épített torony háromszintes. Elülső sarkain támpillérekkel van megerősítve, mind a három szinten mind a négy oldalról keretelt zsalugáteres ablakok díszítik, melyeket még jobban kiemel a sarkoknál függőlegesen végigfutó szürke alapokon nyugvó fehér vakolatdísz. A toronyórahely fölött a szögletes, kúpos formájú sisak ívetlen indul a templomfalról, közepén párkány töri meg az ablaknyílásokkal.

A templom hegyében található tuskés gombján egy széttárt szárnyú kakas látható. A sík famennyezetű hajó két végében faoszlopok tartotta karzat épült, amelyet az oszlopfőkön és a mellvéd alján fűrészelt fadísztítés szegélyez. A mellvédet

⁸⁵ Zágonyi Á. Károly: *Beregi Egyházmegye Emlékkönyve*, i.m. 65. o.

⁸⁶ Tenke Sándor: *Magyar Református Egyházak Javainak tára*, i.m. 94.

⁸⁷ Szántó János: *A Kárpátaljai Református Egyház Gyülekezetei*, i.m. 18.

⁸⁸ Zágonyi Á. Károly: *Beregi Egyházmegye Emlékkönyve*, i.m. 211.

⁸⁹ Tenke Sándor: *Magyar Református Egyházak Javainak tára*, i.m. 94.

⁹⁰ Lehoczky Tivadar: *Bereg vármegye*, i.m., 657.

⁹¹ Lehoczky Tivadar: *Beregvármegye monográfiája*, i.m., 699.

⁹² Zágonyi Á. Károly: *Beregi Egyházmegye Emlékkönyve*, i.m., 42.

⁹³ Adatközlő: *Ködöböcz Gyula somi lakos*, szül. 1939.

piaszterek tagolják, közeikben csúcsíves díszítés található. Az orgona neoklasszicista stílusú, aranyozott díszítésű.

A Mózesszék egyszerű felmagasodó háttámlája timpanonnal zárt. A fából készült szószék hasonlóan csúcsíves díszítésű, a szószékkorona sokszögűpárkányon nyugvó bordás félgömb, teteje kicsúcsosodik, alul fűrészelt, arany, ezüstfestésű lefelé mutató, mintegy ellenpólus figyelhető meg. Az úrasztala csúcsíves fakerítéssel van körülvéve. A padok elején hasonlóan csúcsíves díszítés található. Terrakottás mennyezete fából készült. Az ablakokat és asztalokat eredeti beregi szőttesek és csipkék borítják. A templomban 8 regiszteres orgona működik.⁹⁴

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

1. A nagykállói Kállay-család levéltára: *II. kötet 1351–1386*. Budapest, 1943., A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Kiadványai.
2. A beregszászi meteorológiai állomás adatai
3. Bél Mátyás–Laurensik Keresztély (1985): *Bereg megye leírása*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár megyei történetírás, 5.-6.
4. Botlik József–Dupka György (1993): *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
5. Bulla Béla–Mendöl Tibor (1999): *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest, Lucidus Kiadó.
6. Dányi Dezső (1996): *II. Józsefnépszámlálásának községi adatai*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézet.
7. Dr. Iványi Béla (1932): *Eperjes szabad királyi város levéltára II. rész (Archivum liberae regiaeque civitatis Eperjes 1245–1526 pars secunda)*. Szeged, Szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó RT.
8. Georg Heller (1983): *Comitatus Bereghiensis*. München.
9. Györffy György (1963): *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
10. Izsák Tibor (2007): *A Beregszászi járás természeti földrajza*. Фізична географія Березівського району. Beregszász–Ungvár. KMPSZ–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola–PoliPrint Kiadó.
11. Izsák Tibor (2007): *Ukrajna természeti földrajza*. Ungvár, PoliPrint.
12. Dr. Kormány Gyula (1996): *Kárpátalja földrajzi vázlata (oktatói segédanyag) – Bessenyei György Tanárképző Főiskola Beregszászi Tagozata*. Nyíregyháza–Beregszász.
13. Kovács András (2006): *Som földrajzi nevei*. Névtani értesítő 28.
14. Kristó Gyula: *Anjou-kori oklevéltár V. 1318–1320*. Budapest–Szeged.
15. Lehoczky Tivadar (1881): *Beregvármegye monográphiája, III. kötet*. Ungvár, Pollacsek Miksa Könyvnyomda.
16. Lehoczky Tivadar (1996): *Bereg Vármegye*. Budapest–Beregszász, Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó.
17. *Lexikon universorum Regni Hungariae locorum populorum. (Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása)*. Budapestini, 1920, Magyar békeküldöttség.
18. Maksay Ferenc (1990): *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén, I. kötet*. Budapest, Akadémia Kiadó.
19. Martha Remer Connor (2001): *1828 Hungarian Land Census, Bereg & Ung Counties*. Las Vegas.
20. Mályusz Elemér (1951): *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)*. Budapest, Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1.

⁹⁴ Tenke Sándor: *Magyar Református Egyházak Javainak tára*, i.m., 95.

21. Mályusz Elemér (1999): *Zsigmondkori oklevéltár VI. (1417–1418)*. Budapest, Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 32.
22. Mihályi János (1900): *Máramaros Vármegye története. Máramarosi diplomák a XIV. és a XV. századból*. Máramaros-Sziget, Mayer és Berger könyvnyomdája.
23. Mizser Lajos (1997): *A tatárjárások emlékei Pesty Frigyes helynévtárában*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 12.
24. Mizser Lajos (1995): *Bereg megye Pesty Frigyes helynévtárában 1864–1865*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 11.
25. Mező András (1999): *Adatok a magyar hivatalos helynévadáshoz*. Nyíregyháza, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
26. Nagy Gyula (1887): *A nagymihályi és a sztárai gróf Sztáray család oklevéltára, I. kötet 1234–1396*. Budapest.
27. Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez: *I. kötet 2. rész Oklevelek 1500–1818-ig*. Budapest, 1919, Stephaneum nyomda R.T.
28. Pivárcsi István (2010): *Barangolások Kárpátalján*. Új Palatinus Könyvesház Kft.
29. Pók Judit (1999): *Bereg vármegye (1782–1785)*. Nyíregyháza, A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár kiadványai.
30. Pók Judit (1994): *Bereg vármegye katonai leírása 1782–1785*. Nyíregyháza, A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltár kiadványai.
31. Sebestyén Zsolt (2010): *Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára*. Nyíregyháza, Bessenyei könyvkiadó.
32. Sütő Kálmán (1990): *Óda, mely történelem...* (Adalékok Beregsom község történelmi távlataihoz). Som, kézirat.
33. Szántó János (2006): *A kárpátaljai református egyház gyülekezetei*. Beregszász, IMMANUEL Kiadó.
34. Tenke Sándor (2000): *Magyar református egyházak javainak tára*. Budapest, Ráday Nyomda.
35. Wenzel Gusztáv (1870): *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. VIII. 1261–1272*. Pest, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya.
36. Zágonyi Á. Károly (2005): *Beregi Egyházmegye Emlékkönyve*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei önkormányzat levéltára.
37. Zsinka Ferenc (1929): *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. XIII. évfolyam*. Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 30.
38. Заставний Ф.Д. (1994): *Географія України*. Львів, Видавництво “Світ” .

ADATKÖZLŐK

1. *Ködöböcz Gyula – somi lakos*, szül. 1939.
2. *Hegedűs Attila – Som polgármestere*, szül. 1966.
3. *Huszár Viktor – helyi gazda*, szül. 1968.
4. *Istvánffy Margit – somi lakos*, szül. 1933.

ONLINE ADATBÁZISOK

1. <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/dikalis-osszeirasok>
2. http://193.224.149.8/adatbazisok/adatbazis/az-1715_-evi-orszagosszeiras/adatlap/210
3. http://193.224.149.8/adatbazisok/en/adatbazis/az-1720_-evi-orszagosszeiras
4. <http://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/view/bereg-som/>
5. *A Habsburg Birodalom történelmi térképeinek honlapja*: <http://mapire.eu/hu/map/fms-hungary/?zoom=14&lat=48.29957&lon=22.44079>

Bereg megye levéltárának történetéből

Rezümé. Bereg vármegye levéltára – hasonlóan a környező megyék levéltárához – a jegyzői hivatal iratanyagából nőtte ki magát. Az iratgyűjtemények évszázadokon keresztül jobbra csak a helyi közigazgatási és a számos peres ügyel kapcsolatos igényeket elégítették ki. Az állami (megyei) szintű levéltárak évszázadokkal a magán és az egyházi levéltárak megjelenése után jöttek létre. A beregi levéltár történelmi múltjára erősen rányomták bélyegüket a XX. századi politikai rendszerváltások. Tanulmányunkban megkíséreljük felvázolni azokat az eseményeket, amelyek nagyban befolyásolták az iratgyűjtemények sorsára. Továbbá bemutatjuk azokat a levéltárosokat, akik sokat tettek azért, hogy történelmünk írott forrásai az utókor számára is megmaradjanak.

Резюме. Архів Березького комітату – як і решта архівів сусідських комітатів – свій початок брав із зібрань документів нотаріальних контор. Зібрана документація протягом віків забезпечувала потреби комітатської адміністрації та судових органів. Систематизація та впорядкування комітатських архівів відбулася на кілька століть пізніше, ніж у випадку приватних та релігійних зібрань. На історію Березького архіву дуже вплинули часті політичні зміни ХХ ст. У статті ми зробили спробу висвітлити ті політичні події, які найбільше вплинули на долю документів, а також ознайомити з тогочасними архівістами, завдяки яким історичні документи збереглися для наступних поколінь.

Abstract. The Archive of Bereg County, as well as the other archives of neighbouring counties, developed from the documentation of the town clerk. For centuries, the document collections mainly dealt with the issues of local administration and numerous lawsuits. State (county) archives were created and systematized centuries after the appearance of private and church archives. The historical past of the Archive of Bereg County was greatly influenced by political changes of regime in the 20th century which happened in Transcarpathia. In the present article, we intend to outline those events that impacted the fate of the document collections. Furthermore, we introduce those archivists who did much to preserve the written sources of our history for posterity.

Bereg megye levéltárának történetéből

Bereg megyében – hasonlóan a többi megyékhez a közép- és újkorban – az iratokat a vármegyei jegyző „hivatalában”, azaz otthonában őrizték. Ezen feltételek között a megyei anyag védeltsége biztosított volt, és megfelelt a megyei adminisztráció, valamint a lakosság által támasztott követelményeknek. Így a XIX. századi levéltárak létrehozása előtt csupán jegyzői gyűjtemény létezett, ahol az igazságszolgáltatás és a közigazgatás a megyei jegyzőkönyveket, okiratokat és aktákat őrizte. A vármegyei közgyűléseket és bírósági üléseket mindig más-más helyen szervezték, előfordult, hogy a vármegye területén kívül tanácskoztak. Ebből kifolyólag az iratanyagok az állandó vándorlások során eltűnhettek vagy károsulhattak.

* PhD; II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem és Társadalomtörténeti Tanszék, tanszékvezető. Зав. кафедри історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ. Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute, head of History and Social Sciences Department.

Ezúttal megvizsgáljuk a Bereg megyei iratkezelés egykori gyakorlatát. Az első megyékre vonatkozó rendelet Mária Teréziától¹ való, aki a főispánok részére már 1752. április 28-án utasítást adott a megyei iratok rendezésére. Itt fogalmazódott meg először a megyei közigazgatás felelőssége az iratokkal kapcsolatosan.² Az utasítás végrehajtása elhúzódott, és igazi válaszok a helyi állapotokra vonatkozóan csak húsz év múlva jelentek meg. Ekkor rögzítették, hogy nagy hiányokkal maradt meg a XVI. és XVII. századi forrásanyag. Ezt az állományt az első megyeháza épületében őrizték, ami egyáltalán nem felelt meg a korabeli igényeknek sem.

A vármegyei közgyűlések aktáit és jegyzőkönyveit mindig a tárgyalás helyszínén készítették, majd átadták a vármegyei főjegyzőnek, így amikor más került a jegyzői székbe, akkor átköltöztették az iratállományt az illető személy lakásába. A XVIII. század közepén a levéltári anyagok Beregszászba koncentráltak. A kijelölt helyiségek viszont már akkor sem voltak elegendőek, a későbbiekben a helyhiány csak fokozódott. Ráadásul az iktatóhivatalt nem választhatták szét a levéltártól, így összefolytak például a közigazgatás és az igazságszolgáltatás hivatali ügyiratai.³

Az 1752. évi helytartótanácsi rendelet a levéltárakról gr. Schönborn Jenő Ervin⁴ főispánsága idején érkezett a vármegyébe. A gróf – mivel keveset tartózkodott a vármegyében – az általa bekért adatok alapján leírta, hogy a levéltár rendben van, de a lajstromozást még nem végezték el. A főispán álláspontja szerint a jegyzők alaposabb levéltári munkára nem foghatók, mivel ők nem ezért kapják fizetésüket. A Helytartótanács válasza szerint a levéltár rendezéséért a felelősség egyértelműen a jegyzőké. Továbbá a Helytartótanács követelte, hogy a főispán a vármegyét kényszerítse a rendelet végrehajtására. A főispáni rendelet után további sürgetés érkezett a vármegyébe 1773. október 23-án, amire a következő év március 1-jén válaszoltak. Itt kifejtették, hogy a jegyzők a hivatali munkán kívül sohasem voltak kötelezve iratrendezésre. Ettől függetlenül gondoskodniuk kellett az iratmegőrzéssel kapcsolatos feladatok ellátásáról. A kérdéshez való hozzáállást minősíti a következő idézet: „Gondoskodni fog mégis, ha találhatna olyan embert, akinek ideje lenne azt a nagy tömeg ócskaságot rendbe szedni.”⁵

Bereg megye is azon megyék közé tartozott, ahol az iratanyag többször is a tűzvész martalékává vált. Az első vármegye-háza,⁶ ahol már jelentős iratmennyiséget

¹ Lásd: Végh Gábor, Magyarország királyai és királynői. Budapest, 1991. 116–118. o.

² Illésy János: A megyei levéltárak állapota 1772/74-ben. Századok 1903. 739. o.

³ Lásd: Nikolaus Radványi, Die Archive in der Podkarpatska Rus. Ungvár, 1922. 31. o.

⁴ Schönborn Jenőre vonatkozóan lásd: Tabódy József, Munkács múltja és jelene Magyarország történetben. Pest 1860. 80 old.; Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. Ungvár 1881. 355. o.; Keresztény Balázs, Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon. Budapest–Beregszász, 2001. 240. o.

⁵ Illésy János: A megyei levéltárak állapota 1772/74-ben. Századok 1903. 739. o. Az 1786. évi iratrendezésről Radványi Miklós területi (Podkarpatszka Rusz) levéltáros regisztrálási feljegyzéseiben és az 1810–1815. évi megyei bizottsági jelentésekben is találkozhatunk.

⁶ Iratok a vármegye-háza építéséről: F.10 (Bereg megye főispánjának iratai) op.1, od.zb. 1193; A megye főmérnökének kimutatásai az alkalmazott munkásokról és parasztokról. Továbbá od.zb.1214; A megyei pénztáros beszámolója a vármegye-háza építéséről 1776–1783.

őriztek, adataink szerint 1776-ben égett le, és a dokumentumok egy része itt pusztult el.⁷ Három évvel később az újonnan épített megyeháza adott helyet az iratoknak, melynek földszintjén rendezték be a levéltárat. Az üveges szekrények és a berendezés, melyeket már a Schönborn Domínium ügyésze, Lehoczky Tivadar⁸ is említ, szakszerűek voltak. A szekrényeken a régi feliratok megmaradtak, amelyek valójában egy topografikus rendszer maradványaira utaltak. (Erre a rendszerre a későbbiekben még kitérünk.)

A levéltár első rendszerezése és az iratok szisztematikus elhelyezése II. József császár uralkodásának idejére tehető. Ebben az időben készítenek feljegyzést, ami felvilágosítást nyújt az egykori levéltári állományokról és a rendszerezési munkálatokról.⁹ Ez a rend állt fenn évtizedekig a későbbi kiegészítések és utánpótlások ellenére. Az egyik ún. „fragmentum” a következő feliratot viselte: „*Rubrica, actorum judicialium Incliti Cottus Bereghiensis in Elencho contentorum 1786*”. E cím alatt jogi aktákat gyűjtöttek össze sorrendbe rakva.¹⁰ A következő csoportok lettek feljegyezve:

1. Processus Civiles 1611–1785; 2. Protestationes 1549–1747; 3. Fassiones 1571.1815; 4. Cambiales 1606–1823; 5. Transactiones 1570–1801; 6. Divisionales 1570–1763; 7. Admonitiones 1570–1767; 8. Inquisitiones 1621–1783; 9. Intabulationes 1751–1786; 10. Testamenta 1636–1723; 11. Donationes, statutiones, privilegia 1389–1734; 12. Transsupta 1573–1783; 13. Sententionales 1545–1785; 14. Compassuales 1748–1785; 15. Mandata regis 1636–1785; 16. Mandata reg, iudicum; 17. Metalia 1607–1780; 18. Actiones libellorum 1626–1767; 19. Orphanalia 1615–1787; 20. Relatoria 1580–1785; 21. Plenipotenciales 1747–1785; 22. Missellanea 1761–1785.

Ezeket a csoportokat még a következőkkel egészítették ki: Caducitates et fiscalatus; Taxae et Sportuale, Requisitiones circa judiciaria; Processus productionales.¹¹

A következő, immár XIX. századi levéltári rendezés közvetlenül a század elején történt. A vármegyei bizottság 1810. évi beszámolója szerint a levéltárban nem voltak megfelelőképp rendezve a legújabb kori iratok. A Helytartótanács ezért elrendelte, hogy nyolc évre levéltárost vegyenek fel a rendezés elvégzése céljából. A levéltár rendezésével Pápay Zsigmondot¹² mint regisztrátort bízták meg, aki nagy hangsúlyt fektetett az iratok topográfiai mutatóinak elkészítésére. Ő állította össze az elpusztult, használhatatlan és sérült iratok listáját. Nagy mennyiségű iratmásolatot készített az 1569–1671. közötti évekből származó iratokról,

⁷ Illésy János: A megyei levéltárak állapota 1772/74-ben. Századok 1903. 740. o.

⁸ Életévei (1830–1915) Életének jelentős részét Munkácson élte le, mint a Schönborn Buchheim grófi család domíniumának jogásza. Régészettel néprajzzal történetírással foglalkozott.

⁹ Ezeket egy bizottsági tudósításhoz mellékelték 1815-ben.

¹⁰ Az akkori Elench-ek általában egy rövid összefoglalót, kivonatot tartalmaztak minden aktáról, pl. személyi adatokat. Egészébe véve forrásjegyzékként is használhatók.

¹¹ Lásd: Nikolaus Radványi, Die Archive in der Podkarpatzka Rus. Ungvár, 1922. 35–36. o.

¹² Az említett levéltárosok adatait lásd a tanulmány függelékében.

amelyek sokáig segítették a tájékozódást. Pápay munkáját elismerték ugyan, de a feladatok gyorsabb végzése céljából a vármegyei bizottság azt javasolta, hogy vegyenek fel mellé egy segéderőt. Az 1811. évi levéltári rendezési terv értelmében egy külön munkatársat fel is vettek, akit 400 forint évi bérért alkalmaztak. A tizennyolc csoportot (ún. Rubriken) Pápay öt csoportba foglalta össze. Név szerint ezek a következők voltak: I. Ecclesiastica; II. Religionaria; III. Contributionalia-Cimissariatica; IV. Publico-Politica; V. Urbarialia. A munkát, azaz a rendezést hat évre tervezték, aminek kézen fogható eredményei később mutatkoztak.¹³

Különös gonddal kezelték a vármegyei közgyűlések jegyzőkönyveit, mivel ezekben tükröződött valójában a vármegye egész politikai és társadalmi élete. Megállapították, mely évekből hiányoznak a jegyzőkönyvek és melyik évjáratok sérültek meg.¹⁴ A vármegyei bizottság javaslatot tett arra vonatkozóan, hogy a jegyzőkönyveket másolják le és hitelesítsék azokat. Ez a terv hatalmas nehézségekbe ütközött, ezért nem hajtották végre. Pápay azonban szorgalmas munkával lemásolta az 1569–1571. évi jegyzőkönyveket.¹⁵ Pápay után levéltárosként 1838-ig Rác István dolgozott. Az általa végzett munka eredményeiről árulkodik az a tény, hogy az utána következő levéltári felelős, Polchy István már regesztrum alapján vette át a levéltárat.¹⁶ A megyében a kiegyezés után levéltárügy rendezésével leginkább a törvényhatósági bizottság foglalkozott. Itt hoztak határozatokat az iratsomók megóvása érdekében.¹⁷

1815-ben a rendszerezési munka még nem volt egészen befejezve, de a levéltár belső rendje és a külső berendezés a korhoz viszonyítva a célnak megfelelő volt. Mindez bizonyítja, hogy milyen szorgalommal és elismerésre méltó kötelességtudattal dolgozott az említett iktató, Pápay Zsigmond és Rác István, a levéltáros. A tervezett teendőket Rác egyedül folytatta, későbbi jelentéseiben 1821-ben és 1827-ben azok befejezését sürgette, de a peres iratokat majd csak 1834-ben regisztrálták.¹⁸ Az 1810 és 1838 között létrehozott rendszer megmaradt egészen a 70-es évekig. Nem változtatta meg azt a vármegyei hivatalokból 1840–1861. között oda szállított nagy mennyiségű irathalmaz sem. Ez annak köszönhető, hogy

¹³ KÁL, F.10, op.3, od.zb. 822, lap 1–7.

¹⁴ a) hiányoznak: a kongregációs jegyzőkönyvek 1573–1601-ből, 1604-ből, 1605-ből, 1606-ból, 1618-ból, 1622-ből, 1624-ből, 1644–48-ből, 1654–59-ből, 1672-ből, 1673–74-ből, 1676-ból, 1682–84-ből, 1686–87-ből, 1704–07-ből, és 1716-ból; b) sérültek: az 1569–72-ből, 1702–1735-ből származó iratok.

¹⁵ Lásd: Nikolaus Radványi, *Die Archive in der Podkarpatska Rus*. Ungvár, 1922. 38. o.

¹⁶ KÁL, F.10, op. 3, od.zb. 248, lap 1–2.

¹⁷ A levéltár újabb és újabb rendszerezésére, egyben az anyagok selejtezésére folyamatosan került sor: 1815-ben, 1838-ban és 1870-ben, 1885 és 1886-ban.

¹⁸ Rác István 1838-ig, haláláig tevékenykedett. A levéltárat leltárral adta át utódjának Polchy Istvánnak, már csak a büntető pereket kellett utólagosan iktatni; ez meg is történt 1841-ben. Az 1838-ban átadott anyag, a kongregációs jegyzőkönyvek leltára 1815-ből, továbbá az 1785–90-ben készült Regestek alkotják tehát a „Régi levéltárat” és az állományokat 1836-ig. A jozefinista korban itt is, mint más vármegyékben, elégették az iratokat, kivéve a népszámlálásról és az állami földterületekről készített listákat.

a német ügyvitelhez alkalmazkodva elkülönítették egymástól az iktatóhivatalt és a levéltárat.¹⁹

A XIX. század 70-es éveig megmaradt egymással a két hagyományos elnevezés: „Régi levéltár” és „Új levéltár”. Az elsőhöz sorolták a XVI–XVIII. század levéltári állományait, amelynek a szisztematikus rendszerezését elvégezték, az utóbbi pedig a XIX. századi iratokra vonatkozott. Az „Új levéltár” a közigazgatás és az igazságszolgáltatás intézményeiből, 1800–1870. között összegyűjtött korabeli irat- és aktaanyagból jött létre.²⁰ Az 1870-es évek újszerű irattári változásokat hoztak, aminek eredményeképpen az „Új levéltár” a következő rendszerezésbe került: Politikai hatóságok: 1. Vármegyei közigazgatás 1800–1842; 2. Az osztrák–magyar vármegyei hatóságok 1849–1860; 3. A provizórium 1861–1866; 4. Alkotmányos adminisztráció 1867–1919; 5. Az osztrák–magyar bírósági hivatalok mint politikai hatóságok 1861–1867. II. Igazságszolgáltatás: 1. A Vármegyei Bíróság mint első és másodfokú fellebbviteli bíróság 1800–1848; 2. Az Urbarialis bíróság 1836–1848; 3. Az osztrák–magyar Bereg és Ugocsa vármegyei bíróságok 1849–1861; 4. A rekonstruált Vármegyei Bíróság 1861–1871; 5. Törvényszéki hivatalok mint járási bíróságok 1861–1871.

Az 1860–70-es években, amikor átvették a feloszlott hivatalok írásos anyagainak, a működő iktatórendszeren keresztül terjedelmes anyag került a meglévő állományhoz. 1872-ben és évekkel utána a Királyi Törvényszék irattárának létrehozásával a vármegyei iratanyag nem gyarapodott.²¹ A Törvényszék épületébe szakszerű tárgy, név és település szerinti mutatókat készítettek az iratokhoz. Külön tárolták a rendeleteket, a nemességi vizsgálatokkal kapcsolatos iratokat stb. A nyilvántartás második szakasza a következő tematikát tartalmazta: egyház, adó, rendőrség, alapítványok, híradás, irodalom, állami vagyon, úrbéri ügyek, zsidó ügyek stb.²²

Az „Új levéltárat” az 1830-as évek óta nem rendezték, és a felhalmozódott levéltári állomány számára nem találtak megfelelő helyiséget. Ezek az állapotok is hozzájárultak ahhoz, hogy 1878-ban megyei szinten selejtezést rendeljenek el. A selejtezés során számos irat indokolatlanul semmisült meg, a szempontok – ami szerint a munka folyt – nem voltak pontosan rögzítve, a végrehajtó szakképzettsége sem felelt meg a követelményeknek, ezért nem végezhetett szakszerű munkát. A munkálatok után az akkori levéltár egyik termében maradt egy szekrény,

¹⁹ A levéltárat használta Bereg vármegye tiszteletre méltó történemkutatója és történésze, Lehoczky Tivadar, aki három évtizeden át dolgozott azon, hogy megalkossa a vármegye muzeális gyűjteményét és monográfiáját. Az összefoglaló mű címe: *Beregvármegye Monográfiája*, Ungvár, 1881; 3 kötet, 8° az első kötetben. I. Bevezetés: Források. Levéltárak – bevezetés a vármegyei levéltárba, amely megegyezik az itt bemutatott Clavis Registraturae-val. 1881-ben tehát az általa elemzett rend állt fenn, melyet 1785–1815-ben alkottak meg az előzőleg meglévő Elench-ekkel, Regestekkel együtt.

²⁰ Radványi, 1922. 39–40. o.

²¹ Lásd: Nikolaus Radványi, *Die Archive in der Podkarpatska Rus*. Ungvár, 1922. 62. o.

²² Foltin Dezső kézirata a Kárpátaljai Állami Levéltárak történetéről. (30 oldal kéziraton)

amelyen a következő felirat volt olvasható: „*Selejtezés alkalmával megtartott iratok.*”²³ Ezek az iratok 1652–1870. között keletkeztek.

A korabeli sajtó hosszan magyarázta, mennyire fontos, hogy „a valósággal nélkülözhető okmányok, melyek sem hazai történelmi, sem megyei társadalmi tekintetben fontossággal nem bírnak” selejtezve legyenek. A kinevezett bizottság átvizsgálta a levéltár anyagait és a következő iratokat selejtezte: 1) az 1840-ig terjedő közönséges bűnperek, 2) a 1840-ig terjedő rendőri, vétségi és kihágási ügyiratok ideértve a rendőri ügyeket is, 3) a múlt század végéig terjedő jelentéktelen polgári magánpereket, 4) különféle jelentéktelen folyamodások, levelezések és jelentéseket, a régi népösszeírás és népmozgalomi ügyekre vonatkozó jelentéseket, a részletes kimutatásokat, 5) 1840-ig terjedő közönséges perceptor (pénztárnoki) számadásokat – az érdekesebbek kivételével, 6) az abszolút korszak (1849-1860) alatti hatóságok: szolgabírák, közigazgatási, rendőri útlevél- és fegyverengedélyezési s egyéb ilyenmű iratokat, folyamodványokat, továbbá a megyei vezetés rendeletére szerkesztett jelentések fogalmazásait, 7) a volt császári királyi állami ügyészségi bűnügyi fogalmazványokat és azok előmunkálatait, 8) a volt császári és királyi törvényszéki elnökségek jelentéktelenebb iratait, 9) az 1860. év utáni szolgabíráknak, a 6. pont alatt felsorolt irataik 1875. évig terjedően, 10) a levéltárban létező különféle értéktelen, haszontalan nyomtatványt, s egyéb ilyen papirosokat.²⁴ Ezt a selejtezési összeírást felterjesztették a Belügyminisztériumhoz jóváhagyásra, természetesen a selejtezést jóváhagyták.²⁵

A korabeli rendezési követelmények alapján rendbe hozott levéltári gyűjtemény azonban az 1880. évben a megyeházi tűzvész alkalmával súlyosan károsult. A tűz az egyik éjszaka dolgozó hivatalnok gondatlansága miatt tört ki.²⁶

A levéltár második jelentős selejtezését 1885–1886-ban végezték el. A levéltári iratok szakszerűtlen likvidálása ismét megtörtént. Az akkori levéltáros, Bornemissza Lajos a vármegyei közgyűlésen 1885-ben helyhiányra hivatkozott a nagy tisztogatás igazolása céljából.²⁷

Az újonnan tervezett, ma is meglévő megyeháza felépítése céljából a város jelentős kölcsönöket vett fel, az építkezés így is elhúzódott, és 1895-ben ért véget. Az új épület kielégítő körülményeket biztosított az iratoknak is, a levéltár teljes értékű átköltöztetése 1900-ban történt meg, amikor öt termet biztosítottak az „elsárgult régi iratoknak”.²⁸ A vármegyháza első szintjének bal oldalán kapott helyet

²³ Ebben kb. 55 iratköteg volt található és tartozott hozzá index is. Egyikük sem volt azonban évszámmal ellátva. Az indexnek nincs felirata; sem a tartalmáról, sem a keletkezéséről nem derülnek ki adatok.

²⁴ Lásd: Bereg megye levéltárának rendezése. (szerk.) Bereg, 1879. január 28.

²⁵ Mai szemmel vizsgálva a selejtezés elvei megkérdőjelezhetőek, és a szóban forgó megsemmisítendő dokumentumok ma történelmi értékeket képviselnének.

²⁶ A beregszászi katasztrófa. (szerk.) Bereg, 1880. március 21.; A tűzvész után. (szerk.) Bereg, 1880. április 4; április 18.

²⁷ Lásd: Radványi, 1922. 31. o.

²⁸ Ez az épület még ma is áll, igaz nem a rendeltetésének megfelelően használják, egészségügyi szakiskola működik benne.

a levéltár, amit erős vasajtókkal és szakszerűen elkészített üveges szekrényekkel láttak el. Kevésbé szakszerűnek bizonyult az átszállítása a papírcsomóknak. A költözés során megsemmisült a „Régi levéltár” iratai között megalkotott sokévi rendszerezési elv, továbbá keveredtek az „Új levéltár” állományának aktái is. Az iratokat szakszerűtlenül helyezték el a speciális szekrényekben. A régi szekrények feliratait átírták és a polcokat megtöltötték aktakötegekkel.²⁹ A vármegyeházán kialakított levéltár létrehozásáig nem beszélhetünk a tárolás követelményeinek a betartásáról. Az iratok az új megyeházán kerültek – ha egyelőre zilált állapotban is – az eddigi legmegfelelőbb körülmények közé.

A következő alapos ellenőrzése a levéltári állapotoknak közvetlenül az első világháború előtt történt. Az eddigi helyzetleírásoktól ez a felmérés abban különbözik, hogy szakember által készült, és nem csupán leíró jellegű, hanem javaslatot is beterjesztett a levéltári vezetésnek, miképpen kell az esetleges hiányosságokat kiküszöbölni. A vármegyei levéltárak ellenőrzésével Komáromy Andrást,³⁰ az országos levéltár főlevéltárnokát bízták meg, aki Beregen kívül más megyei székhelyeken is elvégezte a felmérést. A Bereg megyei jelentésében, amely 1914. május 14-én készült, részben tükröződtek az 1900. évi állapotok.³¹

Komáromy jelentése alapján megtudhatjuk, hogy a levéltár négy egymás melletti és két külön bejáratú, földszinti helyiségben volt elhelyezve a megyeházán. A levéltárnok szobáját vasajtó választotta el a tökéletesen száraz, világos, tűztől, betöréstől védett, de zsúfolásig megtelt raktárhelyiségektől.³² Két szoba többé-kevésbé rendben volt. Ezekben a helyiségekben őrizték az 1569. évben kezdődő nagybecsű közgyűlési jegyzőkönyveket. Beszámolt egy „Érdekes okmányok” jelzetű, folytonosan gyarapodó gyűjteményről, amelyben 1855. évtől kezdve mindenféle köz- és magánérdekű iratok és oklevelek voltak elhelyezve. Az első

²⁹ Lásd: Radványi, 1922. 32. o.

³⁰ Komáromy András – 1861. november 18-án született az Ugocsa vármegyei Péterfalván jómódú köznemesi családban. Apja, Komáromy Péter birtokos és anyja Norák Karolina gyermekeként látta meg a napvilágot. A Komáromy család kiterjedt dinasztia volt Péterfalván, őseik valószínűleg Komáromból származtak. Az elemi iskola befejezése után a máramarosi református gimnáziumban tanult. 1880-ban felvételt nyert a Budapesti Egyetemre. Közben a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott levéltárosként, majd az egyetemi könyvtár munkatársa lett. Az 1887-ben szerzett bölcsészdiplomájával állást kapott az Országos Levéltárban mint fogalmazó. Még ebben az évben feleségül vette Újhelyi Blankát. Az 1880–90-es évek számára a termékeny kutatást és elismerést hozó időszak. 1887-ben a Magyar Heraldikai és Geneológiai Társaság, 1889-ben pedig a Magyar Történelmi Társulat választja tagjává. 1895. május 10-én a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak sorába emelték. Az akadémián együtt dolgozott a kor kiváló tudósaival. 1912. július 30-án országos allelvéltárnokká, 1917. július 31-én pedig országos főlevéltárnokká nevezték ki. 1921-ben nyugdíjazták és 1931. december 5-én Budapesten önmaga vetett véget életének.

³¹ MNL. Y szekció 841/1931. sz. ügyirathoz csatolva. A jelentés teljes egészében publikálva: Tóth Róbert, Komáromy András feljegyzései a vármegyei levéltárak helyzetéről (1914–1916). Levéltári Szemle, 1981. 1. sz. 140–142. o.

³² Itt az iratok és könyvek, de értéktelen tárgyak is az állványokon, polcokon, ládákban, újabb zárt vagy nyitott fiókos szekrényekben, a padlózatán, ajtó- és ablakfülkékben, minden zugban, sarokban piszkosan, porosan heverték.

selejtezés után megtartott iratokat, tárgyak és keletkezésük szerint csoportosítva, folyó számmal és tartalmi jegyzékkel ellátva őrizték. Itt tárolták az Árpád-kori és más mohácsi vész előtti okleveleket, másolatokat. Ezek közül megemlíthető: Beregszász város 1247., 1495. évi privilégiumlevele, Nagy Lajos királynak a kovászóli kastélyra, a kerecsenyi révre, s a naményi vásárjogra vonatkozó adománylevelei.³³

Komáromy végül megállapítja, hogy általános és helytörténeti emlékekben a levéltár – a hiányok ellenére – még mindig gazdag, továbbá, hogy a középkori anyag rendezett, használható állapotban volt. Szerinte a legnagyobb gondot az újabb kori levéltári anyag elhelyezése és rendezettségének hiánya jelentette. Rögzítette, hogy megyei közigazgatás és törvénykezés iratait II. József császár korától fogva a legújabb időkig rendezetlennek találta.³⁴ A helyzet javítása céljából Komáromy mindenekelőtt javasolta a szakszerű selejtezést, amit vármegyei közgyűlési határozat követett. Megjegyezte, hogy az alispán³⁵ kötelessége az iratok rendbe hozatalát és gondozását megszervezni. A jelenlegi levéltárost, aki 30 év óta végzi munkáját, betegsége miatt nyugdíjazásra javasolja.³⁶ Az első világháború közeledtével és annak idején kevésbé volt mód az iratanyag teljes rendezésre.

1919-ben januártól ápriliséig a Tanácsköztársaság, majd a román katonaság használta a vármegyei iratokat. A román katonák több iratot tönkre tettek és szétszórta. Ezután, 1919 júniusában megszállták Beregszászt a csehek, ekkor a várost községi szintre degradálták. Az 1920. évtől teljesen más országhoz, a Csehszlovák

³³ A listát tovább folytatva: „Matuzsnai Tót László donációja Bene birtokról, mely átiratban V. István királynak 1262. és Mátyásnak 1466. évi adomány leveleit tartalmazza. Sok érdekes, jellemző adatot találunk a politikai és vallás szabadságért vívott harcok történetére, első sorban Thököly és Rákóczi Ferenc támadására, Báthory Zsófia fejedelemasszonyra, Zrinyi Ilonára, a lengyelek és tatárok beütésére, a régi országgyűlések s az 1848/49 évi szabadságharc történetére. Figyelmet érdemelnek még a XVI. századtól fogva eredetiben vagy hiteles másolatban őrzött címeres levelek s az 1725. évtől fogva vezetett nemesi vizsgálati jegyzőkönyvek, különösen pedig egy kötet 1647–1648. évi (adó) összeírás, melyben a földesurak, birtokos nemesek és jobbágyok községek szerint fel vannak sorolva.” Lásd: Tóth Róbert, Komáromy András feljegyzései a vármegyei levéltárak helyzetéről (1914–1916) *Levéltári Szemle*, 1981. 1 sz. 141. o.

³⁴ E részben a levéltárnokot a kötelességmulasztás vádjára nem terhelheti, mert hivatalba lépésekor mindent így talált, azóta pedig mint jogvégezett ember, az összes anyakönyvi ügyeknek rendes előadója, ami, ha tudjuk hogy Bereg vármegyének 2 rendezett tanácsú városon kívül 55 anyakönyvi kerülete van, magában véve is olyan feladat, mely erős, egészséges fiatal emberek szorgalmát és munkabírását is kemény próbára teszi.

³⁵ Az alispán dr. Gulácsy István (1866–1941) volt, aki egyúttal alispánja is volt a megyének. Élete teljesen összekapcsolódott a vízszabályozással. Beregszászban született, 1890-től beregi szolgabíró, később al- és főjegyző, majd alispán (1905–1918), a megyei ellenállás vezetője; a Vaskorona és a Ferenc József-rend tagja. A Bereg megyei kaszinó tagja, majd rövid ideig a kaszinó közgyűlésének alelnöke (1907–1908); a Bereg megyei központi Takarékpénztár Rt. igazgatósági tagja. 1909-ben 648, 1913-ban 894 korona egyenes adót fizetett. A tanácsköztársaság időszakában (1919) bebörtönzik, de azután ismét beregi alispán (1919–1923). A Beregi Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat kormánybiztosa. 1927-től pedig Szatmár-Bereg-Ugocsa törvényhatóságainak küldötte a felsőházban. 1941-ben hunyt el.

³⁶ A levéltárnok Újhelyi Szilárd. Tevékenységére vonatkozóan lásd az életrajzi adatokat a tanulmány végén.

Köztársasághoz került a mai Kárpátalja területe az iratanyaggal együtt. Az új állam egy Kárpátaljai Központi Levéltárat tervezett felépíteni, ezért a vármegye – Ung, Bereg, Ugocsa és részben Máramaros – iratait Ungvárra szállították, ahol helyhiány miatt összezsúfolva tárolták különböző hivatalokban.³⁷ A levéltári anyag felmérését és az átvizsgálást a tartományi levéltár újdonsült vezetője, Radványi Miklós³⁸ végezte el. Radványi feltérképezte az iratok rendezettségi szintjét, állapotát. Ő említi, a beregi iratokat illetően, hogy az új vármegyeházán koncentráldott az iratok nagy része. Radványi a Bereg megyei iratokat még az átszállítás előtt leírta. A rendelkezésünkre álló vármegyei levéltár leírása tájékoztatást nyújt az iratokról, és magába foglalja a leltárt is. A termeknek a Radványi féle leírását az alábbiakban közöljük:

I. terem. (területe 20 m², magassága 4 méter): 1. állami anyakönyvi kivonatok 1895–1920; 2. kongregációs jegyzőkönyvek 1665–1914; 3. könyvgyűjtemény; 4. könyvgyűjtemény és iratok; 5. a vármegyei közigazgatási bizottság iratai. A padlón anyakönyvi kivonatok és jegyzőkönyvek. A könyvek száma kb. 200 kötet.

II. terem. (területe 24 m², magassága 4 m): 1. könyvek: 140 kötet; 2. a vármegyei hatóságok aktái 1861–1890; 3. ugyanaz 1871–1894. évből; 4. kiselejtezett iratok 1650–1869-ből; 5. a) a vármegyei alapítvány számlái, b) ugyanaz; 6. a közigazgatási bizottság aktái, erdészeti ügyek. A padlón jelenkori iratok összekeverve.

III. terem. (területe 24 m², magassága 4 m): 1. bírósági hivatalok iratai 1870–1900; 2. indexek és jegyzőkönyvek a XVII. századból; 3. a) politikai iratok 1860–1872, b) kb. 170-180 könyv gyűjteményben; 4. egyházi anyakönyvi kivonatok 1827–1895; 5. az osztrák–magyar bírósági hivatalok iratai 1850–1860; 6. hivatali levelek 1880–1910; 7. bírósági hivatalok iratai 1880–1890.

IV. terem. (területe 48 m², magassága 4 m): 1. a) az osztrák–magyar I. fellebbviteli fokkal rendelkező bírósági hivatalok jogi aktái 1850–1860; b) döntőbírósági hivatalok iratai 1885–1895; c) vármegyei hatóságok iratai 1880–1890; d) a Bereg-Ugocsa vármegyei hatóságok politikai aktái 1850–1861. 2. a) az osztrák–magyar vármegyei elöljáróság iratai 1850–1860; b) üzleti jegyzőkönyvek 1850–1860; c) a vármegyei bíróság civil- és büntetőperei 1850–1860; d) a mezőkasznonyi járási székhely iratai 1850–1895; 3. a felvidéki járás székhelyének iratai 1850–1895; 4. a feloszlott járási hatóságok iratai, 5. a tiszaháti járás iratai 1890–1900; 6. a levéltár ügyei és iratai 1835–1917; 7. a vármegyei főispán ügyei és iratai 1867–1917; 8. bírósági hivatalok iratai 1870–1890; 9. ugyanaz 1880–1900.³⁹

³⁷ Csatóry György: *Levéltári kalászatok*. Ungvár–Budapest. 1993. 7. o.

³⁸ Делеган М. В. Николаус Радвані – організатор і дослідник архівної справи Підкарпатської Русі (до 145-річчя від дня народження) *Архіви України* (Науково-практичний журнал) 2010. випуск 3-4. с. 258-287.

³⁹ Az ekkori állapotokat még nem tekinthetjük teljesnek, mivel Radványi a leírás végén a következőket említi: A padlón rengeteg összekevert irat 1870–1900-ból, hat láda és rekesz hever.

V. terem: (területe 18 m², magassága 4 m): 1. vármegyei hatóságok iratai 1903–1904; 2. ugyanaz 1899–1902; 3. a gyámhivatal aktái 1878–1879; 4. vármegyei hatóságok iratai 1896–1900–1904.⁴⁰

Radványi csupán felmérte a levéltári helyzetet, előkészítette és végrehajtotta az iratok átszállítását Ungvárra. Nem gondolhatta, hogy az iratok rendezését nem fejezheti be.

1938. november 2-i I. bécsi döntés után Kárpátaljának a magyarlakta területe visszatért Magyarországhoz, ami azt jelentette, Ungvárról ismét visszaszállították a vármegyék székhelyeire az ott még nem rendezett iratanyagot. A Magyar Királyság idején ugyanis visszaállították a megyei közigazgatást, az egyelőre egyesített vármegyék rendszerét. Az említett határváltozások és az 1939. évi új államalakulat, a Karpatszka Ukrajina létrejötte következtében még a Radványi által létrehozott rend a különböző szállítások során összekuszálódott. A Magyar Királyság idején újból átrendezték az iratanyagot, csomagonként válogatták szét az ungi, beregi, ugocsai és máramarosi iratokat. Az iratok vármegyék szerinti rendezését Jaross Gyula⁴¹ kárpátaljai levéltári felelős vezetésével végezték az Ungi Közigazgatási Kirendeltség megbízásából. 1943-ban alapjában véve rekonstruálódott a levéltárak történelmi (megyei) felosztása. Az iratok további rendezéséhez nyugodt állapotokra lett volna szükség, a II. világháború azonban ezt nem tette lehetővé, elvonta a szakembereket, megakadályozva ezzel a munka befejezését.⁴²

A második világháború végén a szovjetrendszer kiépítése kezdetén a levéltárat ismétlően Ungváron, egy nagy központi területi épületben akarták elhelyezni. Az átszállításuk be is következett, más iratokkal együtt a Bereg megyei gyűjtemény ismét a székvárosba került, így 1953-ig Ungváron őrizték teljesen primitív körülmények között. A cseh időhöz hasonlóan ekkor sem tudták megoldani végleges elhelyezését a kárpátaljai irathagyatékknak, és szükségmegoldásként az egykori Bereg megyei börtönépületbe alakítottak ki helyet neki. A mai napig ebben az 1860-as években épült börtönépületben tárolják Kárpátalja irathagyatékát a XIV. századtól 1944-ig.

1944 után az új levéltári rendezést immár a szovjet levéltári követelmények szerint kezdték el. Szakképzett levéltárosok híján új hivatalnokokat alkalmaztak a

⁴⁰ A levéltári állományhoz tartoztak még a gyámhivatal aktái, iratai és számlái, melyekre az iktatóhivatalukban már nem volt szükség 1878-tól 1900-ig. Egyéb levéltári gyűjtemények, mint például az 1849-ig működő vármegyei bíróság aktái és perei, az úrbáriumi ügyek, a civil- és büntetőpercek 1860-tól 1872-ig a királyi törvényszék épületében voltak Beregszászban. Forrás: Radványi, 1922. 33–34. o.

⁴¹ Jaross Gyula 1879. március 6-án született, Kistapolcsán. Újságíróként kezdte pályáját, majd politikus lett. Több magyar párt titkári tisztét töltötte be. Csehszlovákia idején magyar kémkedéssel vádolták. Ung megye főlevéltárosa és az Ungvári Társaskör vezetőségi tagja volt. Forrás: KÁL, F.42, op.3, od. zb. 349.

⁴² Miszjuk Mihajlo–Kutassy Ilona: A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályának magyar provenienciájú fondjai és leírási egységei 1918/1919 és 1939–19144/1945 között. Budapest, 2014. 10. o.

munkálatok elvégzésére, a levéltárat a belügyi szervek, a KGB fennhatósága alá vonták.

Levéltárosok⁴³

1810-ig PÁPAY ZSIGMOND, vármegyei regisztrátor.⁴⁴

1811–1838: RÁCZ ISTVÁN – 1814. július 11-én a vármegyei közgyűlés határozata értelmében megbízást kapott az ország térképbeszerzéséért befizetendő összegek begyűjtésére.⁴⁵ Ráczi levéltárnok Beregszász városi tanácsi előterjesztésében jelentette, hogy az 1820–30-as évek közgyűlési jegyzőkönyveinek lajstromozását Nemes Péter segédlevéltárnok segítségével elvégezte. Ezért a munkáért 400 forint fizetést utaltak ki, miután megbízták őket a könyvek lajstromozásával is. A lajstrom megnevezése a következő volt: „Feljegyzése Azon könyveknek, melyek Tekintetes Ns. Beregh Vármegye Levéltárába vagnak és az említett Megye tulajdoni.”⁴⁶ Itt 33 könyv említődött. Ezekben az években alakították ki a levéltár teljes rendszerét Pápay Zsigmond regisztrátor segítségével. 1827 körül a segédlevéltárnok Eöry András volt.

1833-ban NEMES SÁMUEL levéltárnok Beregszász város közgyűlése előtt bemutatta a „Levél Tárbá lévő Matériáknak közönséges megtaláló Laistromát”, a megyei nemességet illető irományokat, az Urbariálékat, a Politikumokat és a gazdasági ügyeket tárgyaló ügyek lajstromát. A városi közgyűlés ekkor utasította a levéltárost az 1785. évi levelek és jegyzőkönyvek lajstromozására. Feladatává tették: „Minden más Jegyző könyveknek és megtaláló Laistromoknak egy közönséges megtaláló Laistromot készítsen.” A levéltár ekkor kapott új helyiséget.

1838–1848: POLCHY ISTVÁN – A levéltár átvételekor a fent említett listában már 56 könyv szerepelt. „Ezen kívül precíz leltárba vannak véve a megyei jegyzőkönyvek, továbbá jegyzőkönyvbe vették a levéltár egész ingóságát.”⁴⁷ Polchy 1836. november 23-án a megyénél kérelmezte, hogy a Balajthy József által megkezdett Bereg vármegye történeti és helyzeti leírását tovább folytathassa.⁴⁸

1863: BOSKY LAJOS levéltárnok. Segédlevéltárnok: Szappanos József.⁴⁹

Segédlevéltárnok: 1863-tól Govrik Gerő. 1881-ben ezt írták róla: „szakavatottság, hűség és pontosság tekintetében még eddig ellene semmi vád elő nem fordult.” Öt éve a beteg Bornemissza Lajos főlevéltáros helyett is dolgozott. A *BEREG* című lap szerkesztősége főlevéltárosnak ajánlotta. 1889-ben Bereg megye alszámvevője.

⁴³ A levéltárosok jegyzéke kutatásaink jelenlegi állását mutatják.

⁴⁴ Lásd: Nikolaus Radványi, *Die Archive in der Podkarpatska Rus*. Ungvár, 1922. 38. o.

⁴⁵ KÁL, F.10 (Bereg megye főispánjának iratai) op. 2, od. zb. 533, lap 1; Ráczi István levéltáros folyamodványa fizetésemelés ügyben. Forrás: F.10, op. 2, od. zb.408.

⁴⁶ KÁL, F.10, op. 2, od. zb. 1505, lap 5. 1833. június 26.

⁴⁷ KÁL, F.10, op. 2, od. zb.533, lap 1–14.

⁴⁸ KÁL, F.10, op. 3, od. zb. 248, lap 1.

⁴⁹ KÁL, F.10, op. 4, od. zb. 387, lap 1.

1873–1885: BORNEMISSZA LAJOS⁵⁰ – Vármegyei levéltárosként számos adatot bocsátott Lehoczky Tivadar rendelkezésére. Az 1885–1886-ban végzett selejteztést ő szervezte. Bornemissza Lajos 1885-ben a vármegyei közgyűlésen számolt be az elvégzendő munkálatokról.

1888: SZIGETI VASS GYÖRGY – Ügyvédi képesítést szerzett. Feljegyezték róla, hogy bámulatosan ismerte a magyar nemes családok, különösen Bereg vármegye nemes családjainak történetét. Úgy tartották róla, hogy ha valami kétes adatról volt szó, nem is kellett emiatt a levéltár aktáihoz fordulni, tudta ő azt emlékezetből. 1894. július 27-én hunyt el.⁵¹

1892–1899: DERCSÉNYI LÁSZLÓ királyi tanácsos. Született 1922-ben. Jogi végzettséget szerzett, majd jurátus lett. 1848 márciusában az országgyűlés küldöttségét Bécsbe kísérő ifjak egyike. 1848 áprilisától fogalmazó a pénzügyminisztériumnál, augusztus 27-én Kolozsváron önkéntesként jelentkezik a Kossuth-huszárezredbe. 1949. január 24-től hadnagy az előbbiből alakult 15. Mátyás-huszárezredben. Az erdélyi hadjárat során főhadnaggyá léptetik elő. Később százados és századparancsnok lesz ezredénél. Május elsején Bem tábornok a bánági hadjáratban 3. osztályú katonai érdemrenddel tüntette ki. Május 22-én Versecen lábtörést szenvedett, de augusztus 13-án Nagyikindán már átvette százada parancsnokságát. Dévánál teszi le a fegyvert augusztus 2-án. A fegyverletétel után besorozzák a császári hadseregbe, de rövid idő után szabadul. 1867-ig visszavonultan élt birtokán, majd közeleti pályára lép: először megyei ülnök, majd 22 évig törvényszéki bíró. Nyugalomba vonulása alkalmából királyi tanácsossá nevezik ki. Ezután Lónyai Sándor főispán ajánlására elvállalta a levéltárnoki állást, ahol kutatásokba is kezd. 1890-től elnöke a „Bereg megyei 1848/49-es honvéd egyletnek”. Dicséretes tevékenységet fejtett ki a keresetképtelen öreg honvédek és özvegyeik anyagi-erkölcsi támogatása terén. A Beregszászi Hitelintézetet igazgató tanácsosa is volt. 1899. április 21-én hunyt el, Dercenben, a családi sírboltban helyezték örök nyugalomba.⁵²

1899–1903: SZENT IMREY TAMÁS⁵³. Irattárnok: Smer Sándor.

1839-ben született, előneve Krasznikvajdai. Tanulmányai után gimnáziumi tanár lett. A tanügynek 36 évet szentelt életéből. Könyve jelent meg *Latin mondattan* címmel. Kéziratban maradt számos műve: *Prosodia és metrika*, *Latin helyesírás*, *Latin stilisztika*, *Görög nyelvtan az összehasonlító nyelvészet eredményei alapján (I. Alaktan, II. Mondattan)*, *A görög irodalomtörténet vázlatja*, *Alkestis*, *Euripides drámájának fordítása jegyzetekkel ellátva*. Feltalálási helyük mindmáig ismeretlen. Verseket is írt, ami megjelent a beregi sajtóban. Életének utolsó

⁵⁰ Arcképét lásd: KÁL, F. 10, op. 4, od. zb. 1518.

⁵¹ Szigeti Vass György. Bereg 1894. augusztus 29.

⁵² Csátáry György: Múltunk írott ereklyéi. (tanulmányok, dokumentumok) Ungvár–Budapest, 1995., 159–160. o.

⁵³ Szent Imrey életéről és tevékenységéről Lásd: Csátáry György, Címeres levelek Bereg vármegye levéltárában. „Hét kereszt alatt felkelek”. Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok. Szerk: P. Punykó Mária, Hatodik Síp Alapítvány–Mandátum Kiadó. Budapest–Beregszász, 1997., 108–110. o.

éveiben levéltárnok. Levéltári kutatásainak eredménye a *Címeres levelek Beregvármegye levéltárában (1800–1900)* című jegyzék összeállítása, amelyet a Nagy Iván családtörténeti értesítőben közölt. Felesége Achácz Berta. 1903. május 26-án Beregszászban hunyt el, a református sírkertben hantolták el.⁵⁴

1904–1919: ÚJHELYI SZILÁRD. 1919 júniusában, amikor a csehek megszállták a várost, Újhelyi Szilárd elhagyta a levéltárat, és 1921 májusában Tiszaújhelyen hunyt el. 1904–1905-ben Szlatinay Lajos, 1908–1909-ben Halász Imre, 1912-ben pedig Cseh Sándor volt az irattárnok.

1920–1938: RADVÁNYI MIKLÓS, aki Kárpátalja főlevéltárosaként kezelte a Bereg megyei iratokat is.⁵⁵

1941–1943: DR. BELÉNYESY KÁROLY főlevéltáros.

1943–1944: DR. FENCZIK JENŐ – A Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosának Hivatala Beregi Közigazgatási Kirendeltségnek a levéltárért felelős hivatalnok. 1925–1940. között földrajzot, történelmet, természetrajzot, honismeretet, magyar és latin nyelvet tanított a Beregszászi Állami Főgimnáziumban, rendkívüli tantárgyként pedig orosz nyelvet. A 30-as években aktív társadalmi munkát fejtett ki a Podkarpatszka Ruszi Magyar Kultúr egyesületben. Az 1929–1930. évi gimnáziumi értesítőben megjelent *A szláv kultúra újjászületése Jugoszláviában* című tanulmánya, az *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* 1940. évi 4. számában pedig *Nemzeti történelmünk tanítása és nemzetiségeink* című esszéje. Gyakran írt történelmi tárgyú cikkeket a *Kárpáti Magyar Hírlapba* és a *Kárpáti Hírlapba*. Dr. Fenczik Jenő a Duchnovich Kárpátorosz Irodalmi Kör ügyvezető elnöke volt, a Magyar Sajtókamara hírlapírói szakosztályának tagja, a Felvidéki Útmutató munkatársa.

A Magyar Ornitológusok Szövetsége tiszteletbeli tagjává választotta. 1940-ben dr. Fenczik Jenőt a Kárpátaljai Közigazgatási Kirendeltségre helyezték át a területen található levéltárak anyagainak rendezésére és feldolgozására. A háború vége Budapesten találta. 1945-től különböző iskolákban és gimnáziumokban tanított orosz nyelvet. 1961-ben ment nyugdíjba, sajnos nagyon korán, 1962-ben hunyt el.⁵⁶

⁵⁴ Versei megjelentek a BEREGben (1900. 33. sz., 45. sz.) (Forrás: Közelismerésben hunyt el... BEREG, 1903. május 31, Szent-Imrey Tamás irodalmi működése. BEREG 1903. június 7. Továbbá Címeres levelek Beregvármegye levéltárában újrapiálkálva lásd: Csatóry György, „Hét kereszt alatt felkelek”. (Kárpátaljai néprajzi és honismereti dolgozatok) szerk: P. Panyakó Mária. Budapest–Beregszász, 1997. 108–142. o.)

⁵⁵ Életéről és munkásságáról lásd: Делеган М. В. Нікола Радвані – організатор і дослідник архівної справи Підкарпатської Русі (до 80 – річчя з дня смерті) Делеган Михайло, Державний архів Закарпатської області, Ужгород, Україна, zakarchiv@ukr.net Ugyan ő: До питання про історію архівної справи на Закарпатті Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи / Наук. доп. Всеукр. конф. (Київ, 19–20 листопада 1996 р.). – К., 1997. – Ч. I. – С. 141–146.

⁵⁶ Csanádi György, Régi Beregszásziak. Beregszász, 2001. 78–79. o.

A tehetséggondozás pedagógiai lehetőségei

Rezümé. Az emberrel, annak nevelhetőségével és ennek határaival – már régebben is, de – újabban csak multidiszciplináris megközelítésben célszerű foglalkozni. (Csányi 2000) A tudományos ismeretek gyarapodása pedig olyan gyors, hogy követésük szinte lehetetlen. Ezzel együtt időnként szükségessé válhat egyfajta szintézis keresésére törekedni, aminek a sokféle megközelítés miatt értelemszerűen igen különböző eredménye lehet. Ennek szellemében alapvetően a genetikai örökségre, a családi körülményekre és a társadalmi hatások egy részére koncentrálni vizsgálom a tehetség fejlesztésének körülményeit. A tehetséggondozás elméletével és gyakorlati megvalósításával számos külföldi és jelentős hazai műhelyek is foglalkoznak, közülük a pedagógiai és a pszichológiai megközelítés középpontba helyezése miatt kiemelkednek a Balogh Lászlóhoz és munkatársaihoz kapcsolódó kutatók. (Balogh 1999, 2004, 2006) A tehetség kibontakozásának vagy kibontakoztatásának hátterében vannak tudható, megismerhető történések, amelyeket tudunk befolyásolni, de lehetnek ott véletlenszerű, vagy ismeretlen okú események is, miként azt egy genetikus is fogalmazta: „Bár szeretjük magunkat úgy elképzelni, mint a neveltetés és oktatás gondosan megmunkált termékeit, valójában azonban ugyanolyan kaotikus események alakítanak bennünket is, mint amelyek egy hópelyhet egyedi-vé formálnak.” (Dean-Copeland 2002: 19) Ha ez az állítás igaz, akkor minden tehetségfejlesztést érintő gyökeres változtatás csak komplex megközelítés alapján lehetséges.

Kulcsszavak: tehetség, szintézis, genetikai örökség, családi és intézményi hatások, társadalmi körülmények.

Резюме. Людиною, можливістю та межами її виховання і раніше, а зараз виключно доцільно займатися тільки з мультидисциплінарних підходів (Csányi 2000). Наукові знання збільшуються настільки швидко, що встежити за ними майже неможливо. При цьому в деяких випадках необхідно прагнути до пошуку певного синтезу, який внаслідок різних підходів може мати різні результати. У дусі цих підходів ми зробили спробу дослідити обставини розвитку талантів, сконцентрувавшись на генетичній спадковості, сімейних обставинах та частині суспільних впливів. Теорії та практиці розвитку талантів присвячена ціла низка вітчизняних та закордонних праць, серед яких варто виокремити результати досліджень Ласло Балого та його співробітників (Balogh 1999, 2004, 2006). За виявленням та розвитком таланту стоять такі події, на які ми можемо вплинути, але можуть бути й такі, що сталися випадково чи з невідомих причин. Тому будь-які докорінні зміни стосовно розвитку таланту мають ґрунтуватися виключно на комплексному підході.

Ключові слова: талант, синтез, генетична спадковість, сімейні та інституціональні впливи, суспільні обставини.

Abstract. Dealing with man, his education and its limitations is worthwhile solely in the multidisciplinary perspective. (Csányi, 2000) The pace of the growth of the body of scientific knowledge is so fast that it is almost impossible to be tracked. Nevertheless, at times necessity may arise for the synthesis of endeavours, which can result in very different results, obviously owing to the wide range of approaches. In this light, the conditions of talent development are examined with a special focus on genetic heritage, family circumstances and social impacts. A number of foreign and domestic major workshops also address the talent management theory and its practical implementation, among whom stand out the work of researchers related to László Balogh and his colleagues who focus on the aforementioned problem in the pedagogical and psychological perspectives (Balogh, 1999, 2004, 2006).

Keywords: talent, synthesis, genetic inheritance, family and institutional impacts, social conditions.

* Dr. habil., egyetemi docens, dékán, Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar, Neveléstudományi Tanszék. Associate professor, dean of faculty - Eötvös Loránd University, Faculty of Primary and Pre-School Education. Доктор педагогічних наук, декан факультету початкової та дошкільної освіти Університету ім. Етвеша Лоранда.

Mottó: Jobb meggyújtani egy gyertyát, mint átkozni a sötétséget. (Adage)

A tehetséggondozás történeti előzményei

A zseniely, az anyatehetség eszméje régóta foglalkoztatja az emberiség kiemelkedő gondolkodóit. Közülük némelyik szerint a kimagasló lángelmék egytől egyig abszolút eredetiek és mindegyiknek van valamilyen saját leleménye. Victor Hugo szerint a történelem tizennégy ilyen zseniális tehetséget adott az emberiségnek, ők a következők: Homérosz, Jób, Aiszkhülosz, Ézsaiás próféta, Ezékiel próféta, Lucretius, Juvenalis, Tacitus, Pál apostol, János apostol, Dante, Rabelais, Cervantes és Shakespeare. (Bahtyin 2002: 139) Ezen személyek életútjának elemzése – már amennyiben ismertek az önéletrajzi részletek – lehetőséget kínál a kiemelkedés, a tehetséggé válás motivációjának részbeni feltérképezéséhez. Az emberrel, annak nevelhetőségével és ennek határaival – már régebben is, de – újabban csak multidiszciplináris megközelítésben célszerű foglalkozni. (Csányi 2000) A tudományos ismeretek gyarapodása pedig olyan gyors, hogy követésük szinte lehetetlen. Ezzel együtt időnként szükségessé válhat egyfajta szintézis keresésére törekedni, aminek a sokféle megközelítés miatt értelemszerűen igen különböző eredménye lehet.

Az egyik első rendszerező szándékú római pedagógus egyéniség Quintilianus, aki *Retorika* című művében „A különböző képességű gyerekekkel való bánásmód” fejezetben foglalja össze a tehetséges gyermekek nevelésével kapcsolatos nézeteit, e szerint:

„Aki a tanításban jártas, mihelyst rábízta egy tanulót, először tehetségét és természetét fogja megfigyelni. Kisgyerekeknél a tehetség jele különösképpen az *emlékezőképesség*. Ennek két erénye van: a könnyű tanulás és a pontos megjegyzés. A következő az *utánzás*, mert ez is a tanulóknak természetére jellemző...” (Quintilianus 2008: 83)

A gyakorló tanító Quintilianus így folytatja elmélkedését:

„Nem fogok sok reményt fűzni annak a gyerekeknek a jó hajlamához, aki azt akarja elérni utánzással, hogy kinevessék. Mert a tehetséges gyerek mindenekelőtt derék is lesz...” (Quintilianus 2008: 83)

A tehetséges tanulótól elvárja, hogy kérdéseket tegyen fel; felhívja a figyelmet a korai tehetség megnyilvánulásának veszélyeire; az elbizakodottságra; a sekélyes, felületes gyors teljesítményen alapuló tudásra. Olyan ifjúra vágyik „akit a dicséret ösztönöz, akít a dicsőség örömmel tölt el, aki sír, ha fölülmúlják”. (Quintilianus 2008: 83)

A tehetséggondozásra vonatkozó javaslatai a következők:

- engedni kell a gyermekeknek némi lazítást, mert senki sem képes tartósan elviselni a folyamatos munkát, a tanulásban való igyekezet az akaraton alapul, melyet nem lehet kényszeríteni.

- Több időt fordítanak a tanulásra azok, akik fölüdültek és frissek, másrészt serényebb lesz a lelke annak is, aki hadakozik a kényszer ellen.
- Nem zavaró a játék sem, mert az lehet az élénkség jele. Az állandóan szomorú gyerekből pedig mindig hiányzik a lendület.
- De legyen mérték a pihenésben is, nehogy gyűlöletet ébresszen a tanulás iránt, ha (ezt) megtagadják tőle, s nehogy megszokja a dologtalanságot, ha túlzásba viszi a pihenést.
- Az erkölcsök egyszerűbben tárulnak fel játék közben, de vigyázni kell, ne hogy a rossz szokások rögződjenek.
- A gyermekek testi fenyítését határozottan ellenzi, ugyanúgy a megszegyenyítést is, mert a szégyen megtöri és lealacsonyítja a gyermeket.
- Utolsó figyelmeztetése a tanítóknak szól: senkinek sem szabad túl sok jogot adni azzal a korosztállyal szemben, amely gyenge, és ki van szolgáltatva a jogtalanságnak. (Quintilianus 2008, 84–85)

A történeti megközelítés még folytatható lenne, de talán Quintilianus azon teoretikusok egyike, aki a legjobban összegezte a tehetséges gyermek oktatására vonatkozó nézeteket.

A tehetséggondozás újabb megközelítési lehetőségei

Ennek szellemében alapvetően a genetikai örökségre, a családi körülményekre és a társadalmi hatások egy részére koncentrálna érdemes vizsgálni a tehetség fejlesztésének körülményeit. A tehetséggondozás elméletével és gyakorlati megvalósításával számos külföldi és jelentős hazai műhelyek is foglalkoznak, közülük a pedagógiai és a pszichológiai megközelítés középpontba helyezése miatt kiemelkednek a Balogh Lászlóhoz és munkatársaihoz kapcsolódó kutatók. (Balogh 1999, 2004, 2006)

A tehetség kibontakozásának vagy kibontakoztatásának hátterében vannak tudható, megismerhető történések, amelyeket tudunk befolyásolni, de lehetnek ott véletlenszerű, vagy ismeretlen okú események is, miként azt egy genetikus is fogalmazta:

„Bár szeretjük magunkat úgy elképzelni, mint a neveltetés és oktatás gondosan megmunkált termékeit, valójában azonban ugyanolyan kaotikus események alakítanak bennünket is, mint amelyek egy hópelyhet egyedivé formálnak.” (Dean–Copeland 2002. 19)

Ha ez az állítás igaz, akkor minden tehetségfejlesztést érintő gyökeres változtatás csak komplex megközelítés alapján lehetséges. Valószínűleg (még) nem lehet ezen a területen mindent mérnöki pontossággal előre megtervezni. A jól bevált módszertani megoldások mellett, sok minden más mellett, a spontaneitásnak, a gyors reagáló-készségnek is teret kell hagyni. Ehhez viszont nem árt ismerni azokat a tényezőket, amelyek többé-kevésbé adottak számunkra.

Tehetséggondozás és a család

A családnak mint primer szocializációs terepnek a fontossága régóta ismert és tudományos vizsgálatokkal többszörösen bizonyított. A család tehetséggondozásban betöltött szerepe három fő területre terjed ki, ezek 1) az anyanyelv és gondolkodás elsajátítása és fejlesztése, adott esetben ez akár többnyelvűséget is jelenthet, 2) az érzelmi alapok megteremtése, a motiváció kialakítása és 3) a szociális viselkedés komponenseinek (empátia, kölcsönösség, normák, kötelességek) elsajátítása. (Balogh 2016: 268)

A szülőknek türelemre és kitartásra kell nevelniük gyermekeiket. Egyes kultúrkörökben – különösen az angolszász és a német kultúrában – azt tekintik a legfontosabb adománynak, amit a szülők gyermeküknek nyújthatnak, ha érzékeltetik velük a kemény munka éthoszáját! Ez különösen fontos volt a tradicionális zsidó szellemiségű családokban. Nem véletlen, hogy még a mesékben is illett a királyfinak valamilyen munkát végezni, legalább a kosárfonást, vagy más egyszerűbb szakmát ajánlatos volt megtanulnia. De az angol királyi ház tagjai is hasznosnak találták egy-egy foglalkozás alapjainak a megtanulását. Az orosz cárevicsek életre nevelésének gyakorlata egy időben az jelentette, hogy fegyverrel ellátva egy évet Szibériában töltöttek, és vadászatból tartották fenn magukat. A legnagyobb gyermeknek fenntartott szülői adomány a gyermek tehetségébe vetett feltétlen bizalom és ezzel a sikeres élet reményének a fenntartása.

A család és a tehetséggondozás kapcsolatában megfigyelték, hogy bizonyos dolgok, játszmák – sorskönyvszerűen – ismételten előfordulnak a családok életében. A szülők gyermekekre irányuló játszmái igen összetettek. A saját elmaradt lehetőségeinek megvalósításától kezdve sokféle törekvés létezik. A szülők gyermekekre gyakorolt hatásából alakulnak ki az ún. sorskönyvek. A sorskönyv nem tudatos életterv. A sorskönyv lélektani realitásként az ember identitása, önképe saját magáról, amit a szülő alakít ki. A sorskönyvet az egyénre jellemző játszmák valósítják meg. Adott helyzetben a személy mindig azokat a játszmákat játssza, amelyekre neveltetése érzékennyé tette. A sorskönyv úgy is felfogható, mint az egyéni élet teljes filmjének egy forgatókönyve. Ennek elemei: a gyermekként átélt élmények, az őt ért megrázkódások; az egyszemélyes játszmák eredménye, a félreértések rögzülése és az összetett jelenetű összeálló történések alkotják. Eric Berne mindezek kiegészítéseként még a következő megfontolandó alaptételeket fogalmazza meg a családról:

- 1) Tudattalanunkban tárolunk olyan hiedelmeket, amelyek óriási erővel törekednek önmaguk ismételt igazolására.
- 2) Ezek a hiedelmek döntési helyzetekben is képesek kikapcsolni a józan gondolkodást, mérlegelést.
- 3) Életünk legelső néhány évében – tehát kevéske, de mélyen rögzült tapasztalatunk alapján – készítjük el azt a forgatókönyvet (sorskönyv), amely életünk számára irányadó lesz.

4) Csakis e forgatókönyv hiedelmeinek tudatosítása, vagyis az önismeret terápiás fejlesztése szabadíthat meg ettől a tudattalan, önártó programtól, és adhat szabad kezet egy harmonikus élet kialakításához. (In F. Várkonyi 2009. 8-9)

Az életben, az emberi sors alakulásában igen fontosak lehetnek az ún. *mágikus hatású pillanatok*. Ezen utóbbiakra néhány példa:

1) Az egyik ilyen a matematikus Szofja Kovalevszkaja (1850–1891) esete. Úgy tűnik, hogy a kis Szofja matematikai érdeklődését több tényező bontakoztatta ki. Az egyik az édesapjától származott, teljesen véletlenül, ugyanis amikor az új házukban kifogytak a tapétából, az apa tanulmányaiból megmaradt, differenciál és integrálszámítással kapcsolatos jegyzeteket használták tapétának. Szofja sok órát töltött el a furcsa ákom-bákomok nézegetésével. Valami hatása lehetett ennek, mert amikor később, ezzel a területtel kezdett foglalkozni, olyan könnyedén elsajátította ezeket a bonyolult számításokat, mintha mindig is ismerte volna.

2) Robert Goddard a modern rakéatechnika egyik szakértője gyerekkorában sokat ült a cseresznyefán. 1899 körül járunk New Englandban. Goddard ekkor utolsó éves középiskolás, kedvenc fáján üldögélve tétlenül bábázkodik, közben üdvözítő látomása támad egy olyan járműről, amelyik embereket vinne a Marsra. Ez a gondolat aztán már sohasem hagyta nyugodni. Egy év múlva újra felmászott a fára, és ezt követően minden évben megtette ugyanezt, egészen addig, míg el nem jutott a rakéatechnika legfontosabb elveinek megismeréséig. (Sagan 1990: 108)

3) A természettudós és etológus Jane Goodall írja emlékirataiban „Ma már, amint az elmúlt idők távlatából tekintek vissza életemre, tisztán látom, miként formálódott életfilozófiám fokról-fokra az első húsz év alatt, s kik voltak azok az emberek, mik voltak azok az élmények, amelyek azt legfőképpen befolyásolták.” (Goodall 2000: 47) Az őt ért hatások között meghatározóak voltak a nagyszülők: a kongregacionalista lelkész nagyapa és a jó lelkű nagymama, aki gyakran felolvasta a kislány Jane-nak a nagypapa leveleit. Ezekből néhány mondat, mint például ez: Életemen át tartson erőd! – életének vezérelvévé vált és kiségitette Jane-t a legnehezebb élethelyzetekben is.

Az újdonságkeresés és a tehetséggondozás

A következő kevésbé ismert, de genetikailag determinált jelenség az újdonságkeresés iránti fogékonyság. Robert Cloninger szerint az újdonságkeresés részei: a feltáró ingerfogékonyság, az impulzivitás, az extravagancia és a hajlam a rendszertelenségre és a kicsapongásra. (Dean–Copeland 2002: 37) Ez a tulajdonság együttes sokféle kombinációban fordul elő, úgy a családban, mint az iskolában és nem kis kihívást jelent a szülőnek és a pedagógusoknak is.

A következőkben még mindig az újdonságkereséssel foglalkozunk, ugyanis ha tehetséges gyerekeket akarunk nevelni, akkor ez nagyon fontos érték, amire fokozottan oda kell figyelni. Kérdezhetnénk azt is, mit jelent a feltáró ingerfokonyosság. Ez a kifejezés lényegében arra utal, hogy azokkal a gyerekekkel lehet valamit csinálni, akik keresnek valamit. Sokszor számunkra jelentéktelennek tűnő dolgokkal tud egy gyerek nagyon hosszú ideig foglalkozni. Állandóan keresgél és majdnem mindig talál is valamit. Sokszor a felnőtt megszakítja ebben a tevékenységben. Rászól, ne bánts, piszkos leszel stb.! Rengeteg ilyen eset van, amivel a kezdeti újdonságkeresést gátoljuk, blokkoljuk. Nem véletlen, hogy a reformpedagógia egyik orvos alapképzettségű nagyasszonya – Maria Montessori – többek között azt említi, hogy egy gyermek addig végezhesen megszakítás nélkül egy neki tetsző tevékenységet, ameddig azt meg nem unja. Vigyázzunk, mert a befeszített dolgok neurotizálnak és nagyon könnyű aggodalmat, kielégületlenséget kelteni a gyermekben.

A következő figyelembe veendő tényező az impulzivitás. A kérdés ebben az esetben az, hogy mekkora energiabedobással végzi az adott tevékenységet a gyermek. Általános tapasztalat szerint – vannak robbanó, gyors típusok, és olyanok is, akik nehezen indulnak be. A hatékony pedagógusnak azt kell egyénre szabottan mérlegelnie, mi az, amitől beindul és mi az, amivel meg lehet állítani egy gyermeket. A feladat nehézségét az jelenti, hogy nagyon gyorsan, a többi diákra is figyelve kell döntenie. Ezt a tudást csak szakmai tapasztalatok útján lehet megszerezni. Fontos feltétel, hogy az óvónő, a pedagógus mindezen nevelési folyamat idején oldott, nyitott és nyugodt állapotban maradjon.

Az újdonságkeresés további formája az extravagancia, ilyenek a különlegeségeket szerető gyerekek. Miben mutatkozhat ez meg? Lányoknál, de fiúknál is a legkönnyebb észrevenni ruhaviseletben. Nem a szokványosat akarják viselni. Történelmi példa erre a későbbi jezsuita rendalapító Ignác, aki salamancai diák korában arra biztatta társait, hogy járjanak egyforma szerzetesi szabású fehér ruhában. Meg is lett a következménye az extravaganciának, társaival együtt kicsapták őket az egyetemről. Egy adott történelmi időszakra nagyon is jellemző, hogy mi számít extravaganciának. Ez többnyire külsődlegességre vonatkozik, így hajviseletre, ékszerekre (jelenleg fiúknak fülbevaló), sminkelésre, körmökre, tetoválásra, testékszerek használatára stb. Sajátos extravagancia az is, ha valaki teljesen bele akar simulni a szürke tömegbe, ne legyen más, mint a többi. Az extravagancia különleges megnyilvánulása a gondolkodásban és életvitelben megmutató másság. A gondolkodás esetében meglehetősen nehéz az eredetiség és a zavaros gondolatfolyam megkülönböztetése, különösen akkor, ha az eredetiség még a keletkezés össze-visszaságába van elrejtve. Az életviteli extravagancia napjainkban igen szélsőséges formákat ölthet: a mélyszegénység és a határtalan lehetőségek között; a rigorózusan következetes, beszabályozott életvitel mellett előfordul minden szabály mellőzése és a spontán hatások uralma.

Az újdonságkeresésnek érdekes része a hajlam a rendszertelenségre és a kicsapongásra. Ennek talán lehet olyan része, ami érték, és lehet egy olyan komponense, ami meg nagyon kényelmetlen. Megint a mértéket kell eltalálni. Az óvodás, ha megmagyarázzák neki, hogy mi a rend, nagyon következetesen betartja, és nagyon zavarja, ha ebben a társai vagy a felnőttek nem következetesek. De van úgy, hogy valaki átesik a másik oldalra, hiszen nem lehet mindig mindenhol, mindenben tökéletes rendet tartani. Óvodás csoportok tevékenységét figyeltem meg ilyen szempontból és azt láttam, hogy van, aki attól nyugszik meg, hogy rendet csinál, más meg attól, ha szétbontja a rendet. Tapasztalatból tudható, hogy ez a családokban is így van. Nincs generális recept arra vonatkozóan, hogy aki rendszertelen és hajlamos a kicsapongásra – abból tehetség lesz, de az ellenkezőjére sincs. Az a jó variáció, ha egy notórius rendrakót kicsit megpiszkálunk, hogy csináljon már valami rendetlenséget maga körül, az talán jót tesz neki. És a fordítottja is igaz lehet, az állandó rendetlent nagy valószínűséggel arra kell szoktatni, hogy csináljon rendet maga körül, mert az szép és jó is lehet. Ezzel a lényegtelennek tűnő mozzanattal életre szólóan lehet formálni a személyiséget. Jó esetben annyi és olyan szokásokat alakítunk ki, amelyek megkönnyítik az életvezetést, de nem válik senki a szokások rabjává. Ezek nagyon egyszerű dolgok. A tehetséggondozásra vonatkozóan ebben az esetben sem lehet általános érvényességű receptet adni, azért mer minden ember más és másféle bánásmódot igényel!

Egy másik teoretikus Marvin Zuckerman a szenzációkeresés elemeit kutatva az izgalom és kalandkeresést, az élménykeresést, az unalomérzékenységet, valamint a felszabadultságot (gátlástalanságot) említi. (Dean–Copeland 2002: 37) Nagyon fontos a gyerekeknél megfigyelni azt, hogy a szenzációkeresésnek milyen jelei nyilvánulnak meg. Ez minden ember életében rettentő izgalmas történet. Hogy mit jelent az izgalom és a kalandkeresés az egyéni életünkben, az igen fontos és életre szóló döntések kiindulópontja lehet. Mindenki felidézhető a saját élményű gyermekkori emlékek: ilyen a kunyhóépítés, a traktorra ülés, a fára mászás, a fel- és leugrások, a csúszkálások, szánkózások, a biciklizés megtanulása, a bújócskázás, valamiféle titok birtoklása, stb. Élménykeresés és izgalom: a gyermekek rettentően szeretik a hintázást, a körhintát, a vásári forgatagot. Ez régen viszonylag ritka lehetőség volt. Akkor még jobban is szerették. Manapság új élményforrásokat kell keresni – és a gyermekek mindig meg is találják. Igaz az utóbbi években a gyermekek rafinált módszerekkel történő fogyasztóvá nevelése már jól jövedelmező iparággá vált. Az mindenestre nyugodt lélekkel állítható, hogy az élményekkel való töltekezésre lényegében mindenkinek szüksége van. Az emberi agy nagyon összetett és egyedi módon szervezett rendszer, ahol a neuronláncokba be kell égetni a különböző élményeket. A tanítást mesterfokon végzők rendelkeznek azzal a képességgel, hogy élményszerűvé tudják tenni a tanítás-tanulás folyamatát.

Az unalomleküzdés technikájának birtoklása a tehetségre vonatkozóan igen fontos tényező. Erre különböző stratégiák jönnek létre. Gyermeknél és felnőttél is. Van, aki háttérzenét hallgat, van aki köt, horgol – akár egyetemi előadás alatt is. Gyermeknél is meg lehet figyelni a különböző technikákat. Szakirodalomból ismertek ezek a jelenségek. Ha nagyon unja magát a gyermek, hintázni, izegni-mozogni kezd (hospitalizációs tüneteket mutathat), rázni, rúgni kezd valamit, gyömszől valamit. Ezek fontos jelzések! A gyermek nem sokáig viseli el az eseménytelenséget. Az, hogy ki, hogyan és mivel űzi el az unalmát, az ismét figyelmet érdemlő személyiségjellemző. Ilyen történés lehet, hogy valaki elalszik, firkál, a tapétát tépdesi, hangicsál, zenét hallgat, eszik stb. Hogy ez nemcsak kisgyermekre vonatkozik, azt egy kifejezetten érdekes és tanulságos vizsgálat bizonyítja, amelyik egyetemi hallgatók előadás hallgatás alatti mellékes tevékenységeinek listázásával foglalkozik. (Faragó–Vass 2014)

Szenzációkeresés elemeihez tartozik még a felszabadultság érzésének igénye. Felszabadultság vagy gátlástalanság. Az első pozitív jelző, az utóbbi negatív. Mivel lehet felszabadultságot elérni? Vannak egyszerű módszerek. Sporttal, baráti társaságban beszélgetéssel. De van más lehetőség is. Mondjuk ifjabbaknál a szerelem, ami rendkívül izgalmas történés, megkapóan szép és a személyiség teljességét lekötő állapot – így a tehetséggondozás erre az időszakra szüneteltethető. Ennél produktívabb az, amikor valaki ihletet kap – verseket írogat, dallamokat szerez, elméleteket gyárt, ötletei vannak. Minden embernek lehetnek ilyen felvilanyozott pillanatai. Ezek többnyire ritka ünnepi pillanatok, és ezért mély nyomot is hagynak. És ha valaki megérzi ennek a varázsát, akkor ez maradandó élménnyé válik. Hogy mikor jön el ez egy ember életében és hány olyan pillanat van, amikor ihlete van, nos, ez változó. Mindenesetre ezen intenzív élmények meghatározóak lehetnek a későbbiek során, és arra kell törekedni, hogy ilyenből a lehető legtöbb legyen.

Az agy nem feltölthető wincseszter

Az értelmi képességek, a gondolkodás és az öntudat formálódásának gyökerei éppen annyira bonyolultak, mint maga a gondolkodás folyamata. Az agy is csak egy testi szerv, de sok mindenben különbözik a többitől. Ha egy csecsemőt jól táplálnak, tiszta környezetet biztosítanak számára, de az emberi kapcsolatoktól elszigetelten nevelik, akkor tökéletesen normális testrészei fejlődnek, egyet kivéve: emberi kapcsolatok nélkül az emberi agy nem fejlődik. Viszont nem is egy üres tartály, amibe a tudást tölcserrel tölthetjük be, és nem is egy új formatálatlan számítógép merevlemeze, amit mindig új adatokkal lehet feltölteni. Az emberi agy inkább olyan, mint egy kert, egy élő ökoszisztéma, ahol a részek függenek egymástól. A gondolkodás, a tudatos agy az, ahol a természet és a nevelés egymástól elválaszthatatlanok, egyik sem létezhet a másik nélkül. „Az agyat a biológia építi

fel, az emberi kapcsolatok által fejlődik, és a társadalmi érintkezésen keresztül érvényesül. A legmagasabb szintű, legkifinomultabb terméke a gondolat.” (Dean–Copeland 2002: 190–191) Tehát aki tehetséggondozással akar foglalkozni, annak a maga komplexitásában kell megértenie és megragadnia ezeket a jelenségeket.

A teljesség érdekében érdemes számot vetni azzal is, hogy mi *akadályozza*, mi nehezíti a tehetség megjelenését, felismerését és fejlődését. Ezen tényezők pedig a szegénység, a tudatlanság és a reménytelenség hármasságában foghatók össze.

A szegénység legtipikusabb megjelenési formája az alultápláltság. Gyermekkorban, ha a táplálék nem elegendő, akkor a szervezetnek el kell döntenie, hol használja fel a korlátozott erőforrásokat: az első mindig a túlélés, második a növekedés. Úgy látszik, a szervezet kénytelen a tanulást a legutolsó helyre sorolni. Az alultáplált gyerekek unottak, apatikusak, nehezen megközelíthetők. Gyakran előfordul náluk a vashiányosság, az ilyen gyerek figyelme beszűkül, memóriájuk kapacitása csökken és ennek következményei a felnőttkorba is átnyúlnak. A kilátástalan szegénység még sok más probléma forrása is lehet.

A tudatlanság önmagában nem lenne gond, hiszen ezen önerőből, vagy segítséggel lehetne változtatni. Az igazi gond az, ha motivátlansággal, passzivitással, érdektelenséggel párosul és esetleg tanult tehetetlenséggé válik. Különösen nagy a veszély akkor, ha mindezen tényezők kilátástalansággá, a remény elvesztésévé állnak össze. Az önbecsülés elvesztése az egyik legsúlyosabb történés, ami egy embert érhet. Nem véletlen, hogy az egyik legősibb „tehetséggondozó írás” a zsidó Talmud ezt tanácsolja: egy szülő nem adhat nagyobb ajándékot a gyermekének, mint hogy büszke rá! A szülői tudatlanság megszüntetésére többféle jó gyakorlat létezik. Ebből egy külföldi és egy hazai megoldást mutatok be.

Az amerikai Louisville-ben működik a *Családi Írás-Olvásás Nemzeti Központ*. Ebben kis jövedelmű családok gyermekeivel és felnőttjeivel egyszerre foglalkoznak. A 3-4 éves gyermek szülőjével együtt heti háromszor megy el ebbe az iskolába. Délelőtt, a felnőttek a tanteremben pótolják azt, amit korábban ők maguk elmulasztottak, a gyerekeknek ezalatt játékos iskola-előkészítőt tartanak. Ezután együtt ebédelnek. Délután pedig a szülők együtt tanulnak gyermekeikkel, mintegy átismételve a délelőtt megtanultakat. (Sagan 2010: 365)

A Budapesten és környékén aktív Baha’i vallásos közösségben arra jöttek rá, hogy a „tudatlanság” megszüntetésére a leghatékonyabb metódus az, amelyik nem unalmas, alkalmazása élményszerű és minimális a kudarc esélye. Ezért kitalálták a Mesélő Édesanyák programot. Ennek részeként pedig nem tesznek semmi mást, mint megtanítták a vállalkozó szülőket az érdekes mesék kiválasztására, a kifejező mesélésre és mesék tanulságairól való beszélgetés vezetésére. E program sikerét számos elismerő megnyilatkozás is tanúsítja. (Szarka 2009: 151–152)

A tehetséggondozás szempontjából az a tanulság, hogy ha javítani akarunk a kudarcos helyzeten, akkor alulról felfelé haladva kell építkezni, azaz legelőször vissza kell adni az érintett személy önbecsülését. Amennyiben ez sikeresen megtörténik, akkor feléledhet a remény. És ha már van remény, akkor az adott személy okosodik. Ha okosodik, akkor megtalálhatja a kiutat nehéz élethelyzetéből. Az önbecsülés megőrzése a gyerekek nevelése során kiemelten fontos. De hogyan lehet az önbecsülést megtartani, netán visszaadni? Az óvónőnek, a tanárnak mindig keresni kell valami érzékelhető, megragadható az adott személy megnyilvánulásai között, valami olyant, amire építeni lehet. Minden emberben van vagy lapang valamilyen tehetség, még ha az csak egy szikrányi is. Valami különlegeset mindenki hordoz magában, csak néha sokáig kell keresni. Ezt kell megtalálni és óvatosan, egyéni módon élesztgetni! Az iskolai életben sokkal gyakrabban keressük a hibát, a hiányosságot – igaz a javítás szándékával. Előfordul, hogy valakitől az egyetlen elvégzéséig senki sem kérdezi meg és senki sem fedezi fel, hogy az adott személy valójában miben igazán jó.

Egy alapvetően antropológiai szemléletű jellegzetesen amerikai gondolkodó – Carl Sagan – a következő véleményt képviseli. Szerinte az alapvető képességek kiművelése sokkal fontosabb, mint a megszokott iskolai tantárgyak sulykolása. Ennek jegyében a következő képességeket tartja fontosnak: a megbízhatóságot; a kitartást és gondosságot; a csoportmunkában való részvétel gyakorlását; a józan ész megőrzését; a problémakezelés technikáinak ismeretét; a szkeptikus gondolkodást és a rácsodálkozás képességének megőrzését. (Sagan 2010: 349–350)

A természettudományok oktatása és a tehetséggondozás

Faraday – a híres feltaláló – valamikor egy egész féléven keresztül csak egy szál égő gyertyáról tartott mindenkit lebilincselő előadásokat. A piarista szerzetes Öveges József tanár úr fizikai kísérleteit bemutató filmek nézettsége vetekszik a legújabb sorozatokéval. Egyébként sok névtelenségben maradt tanár oktat eredményesen természettudományokat, de gondok is vannak ezen a területen. A természettudományos tanárképzés egyik problémája az, hogy a leendő tanárok képzésében a szaktudományos ismeretekre helyeződik a hangsúly, ami nem is lenne baj, de az élményszerű tanításhoz kellene egy másfajta tudás is, mégpedig annak a lépcsőről lépésre történő megismerése, ahogy az új tudástartalom hogyan, mi módon keletkezett. A felfedezés körülményei, az óhatatlanul megjelenő tévutak megismerése nem jelenik meg a képzésben. Ez viszont fontos lenne az élményszerű oktatásban, ahol nem a gyorsaság, hanem a megértés a cél. Igaz ez lassítaná a tempót és fellazítaná a tantervet, de lehet, hogy megérné az élmény és a gondolkodás fejlesztése miatt. Csak e szemlélet elterjedése és a tantervi időkeretek nyomása alól kiszabadulva következhet be jelentős változás a természettudományok oktatásában!

A természettudományos képzés külföldön, így például Amerikában sem problémamentes. Az antropológus Sagan a következő csokrot állította össze a problémákról. Szerinte (Amerikában) a tanárok gyakran lelketlenül végzik a tanítást, nincs türelmük a tudományos módszerek oktatásához, sietve ledarálják a végső eredményeket, gyakran ők maguk sem tudnak különbséget tenni tudomány és áltudomány között. A jobbak közülük magasabb fizetés reményében elhagyják a pályát. Persze a tudománynépszerűsítés is lehet veszélyes, a túlegyszerűsítés, a számszerűsítés mellőzése miatt, aránytalanságok lehetnek egyes kutatók tényleges szerepének megítélésében, az érdekes analógia és a valóság összemosása is előfordulhat. Sokszor elmarad a legfontosabb az oktatás során – *a kíváncsiság fölkelése!* A munkáltatás pedig azért fontos, mert amire az ember önmaga talál rá, azt sohasem, vagy legalábbis nehezebben felejt el! A természettudományok ismerete ellensúlyozhatja a babonáságot és a vakbuzgóságot – hangoztatta maga Albert Einstein. A természettudósok szinte kivétel nélkül kozmopoliták, ők látnak a legkönnyebben keresztül minden olyan törekvésen, amelynek célja az emberiség megosztása egymás ellen harcoló táborokra. Csehov mondása is megszívlelendő, különösen Közép-Európában, e szerint – nemzeti természettudomány éppúgy nincs, ahogy nincs nemzeti szorzótábla sem. (Sagan 2010: 328, 336, 338, 339, 409, 422)

Az eredményes tanuláshoz szükséges még a kétely és a fogékonyság harmonikus egységének szem előtt tartására, ezzel foglalkozik a következő alfejezet.

A szkepszis és a kételkedés értéke és határai

A szkeptikus kérdező ember megjelenése az ókori görög kultúra egyik legnagyobb vívmánya. Az objektív gondolkodás kifejlődése az ókori görög kultúrában feltehetően számos társadalmi és kulturális tényező kölcsönhatásaként alakult ki. Ilyen tényezők: a népgyűlés, ahol a racionális érvelés és a meggyőzés válik fontossá; de ilyen sok más mellett a tengeri kereskedelem kialakulása, ami bővítette a látókört és kimozdulást jelentett az elszigeteltségből. „Ahhoz, hogy ezek a tényezők együttesen jelen legyenek egy hatalmas civilizációban, nagy szerencse kellett. Ilyesmi nem fordul elő kétszer.” (Sagan 2010: 312)

A zsidó kultúrkörben is felismerték, hogy a kérdés fontos, de ha túlzásba viszik, zavaró is lehet. A rabbinikus időben felismerték, hogy az értelmes kérdéshez előtanulmányok szükségesek, így a rabbiiskolában csak néhány évig tartó figyelmes hallgatás után tehettek fel a növendékek kérdéseket. (Bognár 1991: 43)

Átugorva a történeti folytonosság részleteit, modern viszonyok között azt tapasztaljuk, hogy az alsós és a végzős osztályok között valami történik, tanulmányi idejük végére a diákok elfelejtenek kérdezni, vagy legalábbis más-ként kérdeznek. A gimnazisták tényeket akarnak memorizálni, ritkábban élnek meg a felismerés örömét, csodálkozási kapacitásuk erősen lecsökken, mérsékelten

szkeptikusok. Félnék attól, hogy ne tegyenek fel ostoba kérdéseket, ezért hajlamosak felszínes magyarázatokat is elfogadni. A gimnazisták keresik társaik jóváhagyását, sokszor előre átgondolt, leírt, aktivitást mutató látszatkérdéseik vannak, türelmesen várnak addig, amíg ezeket célzottan feltehetik, sokszor nem figyelnek mások kérdéseire és a válaszokra. Holott tudjuk – minden kérdés felhívás a világ megértésére. Az élénk szellemű, érdeklődő gyerekek pedig tele vannak értelmes provokatív kérdésekkel. A kicsik pedig különösen, mert jó esetben még nem halottak arról, hogy vannak ostoba kérdések!

Sagan kötelező kurzust vezetne be a skeptikus gondolkodásról az egyetem első és második évében, mert felfogása szerint a kérdések olyan hibajavító mechanizmusok a társadalom életében, amelyek mellett még a politikusok sem mehetnek el szótlannul. (Sagan 2010: 332, 429) Az általa ajánlott „kritikus gondolkodás” szemináriumon egy kívánatos állampolgári esküt is el lehetne fogadtatni, amelyik így szólna: „Fogadom, hogy mindenre rákérdezek, amit vezetőim mondanak. Megígérem, hogy használni fogom kritikai képességeimet. Megígérem, hogy törekedni fogok független véleményalkotásra és képezni fogom magamat, hogy képes legyek önálló véleményt kialakítani”. (Sagan 2010: 434)

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy radikálisan újra kell gondolnunk az intelligenciáról alkotott nézeteinket. Legalább három dolog tudható az intelligenciáról: 1) szerteágazó (akusztikus, képi, absztrakt, kinezikus stb.), 2) dinamikus és interaktív, nem lokalizálható egy területre, inkább különböző interakciók kölcsönhatásából fakad és 3) az értelmi és érzelmi faktor mellett újabban egyre gyakrabban említik a spirituális intelligenciát is.

Ez az esszéisztikus jellegű tanulmány alapvetően a tehetséggondozás és fejlesztés bőséges szakirodalmához kíván a maga multidiszciplináris megközelítésével hozzájárulni. Számba véve a genetikai, lélektani, szociológiai, történeti, pedagógiai, didaktikai tényezők egyes elemeit – igaz a teljesség igénye nélkül –, talán mégis sikerült szempontokat megfogalmazni ezen téma értelmezéséhez és gyakorlati tennivalók eredményesebb megtervezéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Bahtyin, Mihail (2002): *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Osiris Kiadó, Bp.
2. Balogh László (szerk.) (1999): *Tehetség és iskola*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
3. Balogh László (2004): *Iskolai tehetséggondozás*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
4. Balogh László (2006): *Pedagógiai pszichológia az iskolai gyakorlatban*. Mesterek mesterei, Urbis Könyvkiadó, Budapest.
5. Balogh László (2016): *Az egyéni tehetségfejlesztő programok alapjai*. Didakt Kiadó, Debrecen
6. Bognár László (1991): *Az ózsíd iskola nemzeti nevelése*. Új Pedagógiai Szemle 1991. 11. szám 37-46. o.
7. Czeizel Endre (1990): *A magyarság genetikája*. Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen
8. Czeizel Endre (1994): *Az érték még mindig bennünk van*. Akadémiai Kiadó, Budapest

9. Czeizel Endre (1997): *Sors és tehetség*. Minerva Kiadó, Budapest.
10. Csányi Vilmos (2000): *Az emberi természet. Humánetológia*. Vince Kiadó, Budapest.
11. Dean Hammer, Peter Copeland (2002): *Génjeink* Osiris Kiadó Bp.
12. Donald, Merlin (2001): *Az emberi gondolkodás eredete*. Osiris Kiadó, Budapest.
13. Faragó Péter–Vass Nóra (2014): *A papírközpontú felsőoktatási rendszer anomáliái és kudarca*. Valóság 2014. 1. szám 23-42. o.
14. Goodall, Jane (2000): *Amíg élek emlélek. Lelki utazás*. Atheneum Kiadó, Budapest.
15. Quintilianus, Marcus Fabricius (2008): *Szónoklattan*. Kalligram Kiadó, Pozsony
16. Sagan, Carl (1990): *Az éden sárkányai. Tűnődések az emberi intelligencia evolúciójáról*. Európa Könyvkiadó, 1990. Bp.
17. Sagan, Carl (2010): *Korok és Démonok*. Typotex Bp.
18. Szarka Emese (2009): *A bahá'í vallási mozgalom kialakulása, hatásmechanizmusa és pedagógiai konzekvenciái – a MESÉD projekt*. In Mikonya György–Szarka Emese (Szerk.) (2009): *Új vallásos mozgalmak és a pedagógia. Sajátos nevelési problémák az iskolában*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 119–170. o.
19. Turmezeyné Heller Erika–Balogh László (2009): *Zenei tehetséggondozás és képességfejlesztés. Kocka Kör Tehetséggondozó Kulturális Egyesület*, Debrecen.
20. F. Várkonyi Zsuzsa (2009): *Pszichológiai játzmák – párunkkal, bárkivel*. In *Mindennapi játzmáink. Az emberi kapcsolatok pszichológiája*. Mesterkurzus. Jaffa Kiadó, Budapest

Pillanatképek a közép- és a felsőfokú budai tanítóképző életéből

Rezümé. A tanulmány segítségével bemutatjuk a budai tanítóképző fejlődését a közép- és a felsőfokú időszakban. Áttekintjük az 1920-as, 1930-as évek közép- és felsőfokú tanítóképzésének helyzetét a budai képzőben folyó gyakorlati munka elemzésén keresztül. Bemutatjuk a felsőfokú Budapesti Tanítóképző Intézet (majd: Főiskola) helyzetét az 1960-as, 1970-es években, elsősorban a hallgatói létszám változásának tükrében.
Kulcsszavak: tanítóképzés, budai képző, képesítővizsga, hallgatói létszám.

Резюме. У публікації представлено розвиток Будайського педагогічного інституту (в першій половині ХХ ст. – педучилищі) в 1920-1930-х роках через аналіз практичної роботи, що там виконувалася. Також описано діяльність закладу в 1960-1970-х роках, зокрема простежено зміни чисельності студентів інституту.
Ключові слова: педагогічна підготовка, Будайський інститут, кваліфікаційний іспит, кількість студентів.

Abstract. We present (with the help of study) the development of the primary school teacher training institut of Buda in the middle and in the higher period. We review the situation of primary school teacher training in the 1920 and 1930 years, through the analysis of practical work proceeding of primary school teacher training institut of Buda. We present the situation of primary school teacher training institut (then: College) of Budapest in the 1960, 1970 years, primarily in the mirror of the change of the staff number of students.
Keywords: primary school teacher training, primary school teacher training institut of Buda, qualifying examination, staff number of students.

1. A közép- és felsőfokú tanítóképző

1.1. A budai tanítóképző története az intézmény felsőfokúvá válásáig

A budai magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet – a hosszú ideig egyszerűen „budai képezde” névvel illetett intézmény – 1869 őszén nyitotta meg kapuit, elsőként az állami tanítóképzők közül (Szakál 1934), ami arra predesztinálta – természetesen centrális fekvése mellett –, hogy az egyébként is „zászlóshajónak” tekintett állami intézetek között egyfajta kitüntetett rangot, a „központi mintaképezde” egyedülálló szerepét nyerje el (Szakál 1934). Az intéz-

* PhD, Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet, Pedagógia és Pályatervezés Tanszék, egyetemi docens. Szent István University, Faculty of Economy and Social science, Institut of Social Science and Teacher training, Department of Pedagogy and Career plan, assistant professor. Gombos.Norbert@gtk.szie.hu

** PhD, Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet, Vezetéstudományi Tanszék, egyetemi adjunktus. Szent István University, Faculty of Economy and Social Science, Institut of Social Science. Kollar.Csaba@gtk.szie.hu

*** Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Kommunikációtudomány Tanszék, egyetemi adjunktus. Szent István University, Faculty of Economy and Social Science, Institut of Social Science. Bellasz.Zsuzsa@gtk.szie.hu.

mény – első három évében – a Krisztinavárosban lévő Attila utca 97–99. szám alatti – a Vérmező mellett fekvő – épületben kapott elhelyezést. Az első évek helyzetét jellemzik az alábbi sorok:

„Összesen tíz olyan tanulóval indult a képzés, akiket előbb a törvény által előírt „fölvételi vizsgálatnak” vetettek alá. Az első megbízott igazgató Schwicker János volt, rajta kívül öt tanár látta el az oktatást. Egy tanuló az év közben kimaradt, így kilencen tettek sikeres osztályvizsgát.” (Panyik 1991: 10–11)

Az első vezetéváltás igen hamar – már az alapítást követő évben – bekövetkezett, amikor Kozma József került az igazgatói székbe. A gyors változás okait kutatva Panyik Ilona – az intézet történetének kutatója, Peregriny Elekre, az iskola értesítőinek írójára hivatkozva – a tantestületben – főképpen az órák elosztása miatt – kialakult ellentétekre, illetve a testület és az igazgatótanács közötti nézeteltérésekre világított rá (Panyik 1991). A vezetői váltást hamarosan költözés is követte, hiszen 1871-től a várbéli Országház utca 14. szám alatt lévő épületben nyert elhelyezést az intézmény, ahonnan 1874-ben az Országház utca északi sarkán lévő – korábban a Politechnikum tulajdonát képező (Magyarfalvi 1968) – épületbe „vándoroltak” tovább. A második költözködés éve azonban már a vezetési stabilitás jegyében telt, hiszen 1873-ban egy olyan személyiség került a képezde élére, aki negyedszázadon keresztül meghatározó szerepet játszott annak irányításában és fejlesztésében. Gyertyánffy István – akinek tevékenységéről a kísérleti négy évfolyamos tanterv kidolgozása kapcsán már esett szó – egyik nagy érdeme, hogy a budai képzőből létrehozta a Pedagógiumot, amely – a tanítóképzésen túl – magában foglalta a polgári iskolát, a polgári iskolai tanítóképzést, a tanítóképző intézeti tanárképzést, valamint a gyakorlóiskolát is (Magyarfalvi 1968), kísérletet téve – ilyen értelemben – a pedagógusképzés egyfajta korai integrációjára. Gyertyánffy István igazgatása alatt élte első igazi virágkorát a „budai tanítóképző”, ekkor alapozódott meg valójában a – már említett – „központi mintaképezde” szerepe.

Gyertyánffy István 1898-ban bekövetkezett „váratlan nyugdíjazását” (Magyarfalvi 1968: 121) követően azonban az intézmény élete alapvetően megváltozott. Az 1883 óta új helyen – a Győri út 13–15. szám alatt – működő Pedagógium fokozatosan felbomlott (az okokról l. Magyarfalvi 1968), az elemi iskolai tanítóképzés levált a polgári iskolairól – ez utóbbi alkotta innentől fogva a „Pedagógium törzsét” (Magyarfalvi 1968: 121) –, míg a századforduló időszakában – Gyertyánffy közeli munkatársa – Kiss Áron által irányított „budai képezde” munkája újra a népiskolai tanítóképzésnek rendelődött alá. Az intézmény 1911-ben költözött a Fery Oszkár – a mai XII. kerületi Kiss János altábornagy – utcába, ahol a „budai képző” – és jogutódjai – végleges elhelyezésüket is elnyerték

(Magyarfalvi 1968). Ebben az időszakban már dr. Baló József irányította az intézményt, aki 1904 és 1916 között töltötte be az igazgatói posztot (Szakál 1934).

Az első világháború, illetve az azt követő időszak erőteljesen meghatározta a képzőintézet életét. A Tanácsköztársaság idején például – élelmezési gondok miatt – szünetelt a képzés, majd az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülése után a vallás- és közoktatásügyi minisztérium felülvizsgáltatta a tanácskormány idején kiadott okleveleket (Panyik 1991).

Az 1920-as években Quint József irányította az intézményt – aki 1916 óta állt a „budai képző” élén – tőle 1929-ben – mint igazgatóhelyettes, megbízottként – dr. Padányi-Frank Antal vette át a képző vezetését, akinek végleges igazgatói kinevezésére 1932-ben került sor (A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítői 1918/26 – 1935/36). Az ő vezetésük alatt érte el igazi szakmai sikereit – Gyertyánffy utáni „második virágkorát” – az intézmény. A szak-, illetve a gyakorlati képzés rendszere jelentős mértékben átalakult, illetve módosult a képesítővizsgák tartalma is. Ekkoriban születtek meg az ún. „vezérkönyvek”, melyek az egyes népiskolai tantárgyak tanításának fejlesztését célzó valódi módszertani gyűjtemények voltak. Az elemi népiskolai tanítói munkára történő gyakorlati felkészítés tehát ebben az időszakban igen magas színvonalat ért el a képzőben, amit jól jellemeznek – a fentiekén túl – az alábbi sorok is:

„Az intézet oktató-nevelő munkájának magvát ebben az időszakban is a növendékek hatékony gyakorlati kiképzése alkotja. A IV. évesek 24 mintatanítást szemléltet meg és 56 alkalommal tanítottak évente. Az V. évesek 24 mintatanítást néztek meg és 142 alkalommal tanítottak. Ez a szám az 1929/30-as tanévben már 216-ra emelkedett, amelyből egy növendékre 6-7 tanítás jutott. A tanítási tételleket úgy válogatták meg, hogy a növendékek az összes osztályok minden tantárgyából lássanak mintatanításokat, és kapjanak gyakorlásra tanítási tételleket.” (Magyarfalvi–Farkas–O. Nagy 1981: 62)

A harmincas évek végétől azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. Részint a Hóman Bálint kultuszminiszter nevéhez fűződő „akadémiai reform” – és annak következményei, részint a II. világháború történései jelentős mértékben meghatározták az intézmény életét. 1944 májusától az intézet épülete katonakórházként funkcionált – ami azt is jelentette, hogy az iskola permanens költözések elé nézett –, majd ugyanezen év októberétől az oktatás is szünetelt. Az intézményi infrastruktúrában okozott háborús károkról mindennél többet elárulnak az alábbi sorok:

„Az 1944/45-ös tanév az intézet történetében a legsúlyosabb megpróbáltatások időszaka volt. A főváros, illetve Buda ostromakor a képzőben harcok dültek, az épület több mint száz belövést kapott. A 98 helyiségből egy sem maradt

épen. Tönkrement a tetőzet, használhatatlanná vált a víz-, gáz- és villanyvezetékek, a fűtőszerkezet. Az épület 409 ablakából csupán 15 maradt sértetlen, a tantermekben nem volt ajtó, a tornaterem padlózata elrohadt. [...] A nagy gonddal kiépített szertári állomány 70%-a, a könyvtár anyagának 60%-a pusztult el.” (Panyik 1991: 78)

A világháborút követően óriási erőfeszítések történtek a képző épületének helyreállítására, az oktatás tárgyi feltételeinek újbóli kialakítására, valamint a tanulók megfelelő elszállásolására (Panyik 1991). Az alapfokú oktatás új intézménytípusa – az általános iskola – létrejötté következtében a pedagógusképzés rendszerének átalakítása körül kialakult viták, majd a pedagógiai főiskolák megszületése, illetve az azt követő – átszervezésekkel teli – időszak nem hagyta érintetlenül a budai tanítóképzőt sem. Az intézmény az 1948/49-es tanévtől – Körösi Csoma Sándor nevét felvéve – állami pedagógiai gimnáziumként működött (Panyik 1991), majd 1950-től ismét a „tanítóképző” nevet viselte, megfelelően az újabb átalakítás támasztotta követelményeket. Az intézet 1954-ben – akkoriban „*az ország egyetlen gyakorló tanítóképzőjeként*” (Donáth 2004: 126.) működött – felvette Táncsics Mihály nevét (Donáth 2004).

Az 1950-es évek elején több vezetőváltás is történt az intézmény élén, míg 1952-ben igazgatói megbízatást kapott Árpássy Gyula, aki egészen 1958. augusztus elsejéig viselte e tisztséget (Panyik 1991). Árpássy Gyula „*életútja, korábbi tevékenysége alapján alkalmas volt arra, hogy az ötvenes években – a tanítóképzés szakmai értékeinek ismeretében – megfontoltan vezesse az iskolát*” (Panyik 1991: 85), vagyis az ő személyisége – elsősorban tanítóképző intézeti tanári és igazgatói múltja (Donáth 2004) – volt a biztosíték ebben a nehéz időszakban is arra, hogy a budai tanítóképzőben valódi szakmai munka folyjék (Árpássy Gyula budai képzőbeli szerepéről, illetve igazgatói tevékenységéről l. Donáth 2004).

Az 1956 decemberében az oktatásügyi tárcánál összeült – a felsőfokú tanítóképzés megteremtését előkészítő – munkabizottság tevékenységében a budai képzőt Árpássy Gyula igazgató képviselte, de több tanár is részt vett a reform megvalósítását célul kitűző különféle grémiumokban (Panyik 1991). Az intézmény tehát – amiképpen a tanítóképzés egésze is – létezése egyik legnagyobb változása előtt állt.

1.2. A középfokú budai tanítóképző élete az 1920-as, 1930-as években

A budai tanítóképezde legnagyobb szakmai sikereit, eredményeit – a Gyertyánffy István nevéhez fűződő korszak után – az 1920-, illetve az 1930-as években érte el. Érdemes tehát áttekinteni az intézmény életét, működését ebben az időszakban, rávilágítva a szervezeti struktúra mögött megbúvó pedagógiai valóságra is.

Az intézményi értesítők évről évre beszámoltak a képezdei lét szinte valamennyi fontos eseményéről, gondjáról, problémájáról. Emlékezések jelentek meg

– többek között – valamilyen aktuális évforduló vagy jeles személyiség halála kapcsán, bemutatták az aktuális tanulmányi év történéseit, részletes kimutatásokkal szolgáltak az iskola épületéről, udvaráról, az intézmény anyagi helyzetéről, foglalkoztak az adott tanév nevelési kérdéseivel, az ifjúsági egyesületekkel, az oktatás helyzetével, a gyakorlati képzéssel, és bemutatták az iskolakönyvek jegyzékét is.

Az intézet tanulóinak száma 1920 és 1936 között egyenletesnek mondható: évente 150 és 200 között volt általában, ennél nagyobb eltérések nem tapasztalhatóak. A diákok döntő többsége nyilvános tanuló volt, a magántanulók száma – az adott időszakban – fokozatosan csökkent.

Az 1932/33-as tanévből ismert a diákok részletes statisztikája. Az első évfolyamra felvettek életkora 15 év 19 év között mozgott, amely intervallum – nagyjából és egészében – a felsőbb osztályokra is jellemző volt. Születési helyük szerint a legkülönbélebb településekről származtak, a legtöbben természetesen Budapestről és a főváros környékéről. A szülők foglalkozása tekintetében igen „változatos kép” tárul elénk. A legtöbben ipari alkalmazott, önálló kisiparos, nyugdíjas, altiszt, önálló gazda, tisztviselő, vasutas, illetve ún. „egyéb” családból származtak, ami arra utal, hogy nem a társadalom legfelsőbb rétegeinek gyermekei jártak tanítóképzőbe. Igen kevés értelmiségi családból jött diák található itt, és mindösszesen 9 olyan, akinek szülei is pedagógusok voltak. Iskolai végzettségük alapján szinte valamennyi elsőéves diák (37-ből 34 fő, vagyis 92 százalék) polgári iskolát végzett, és mindössze két érettségizett akadt köztük. Joggal feltételezhetjük, hogy ez a tendencia a felsőbb évfolyamokat is jellemezte, így elmondható, hogy a tanítóképző középfokú oktatási intézmény volt. A tanulók mindegyike magyar anyanyelvű volt az adott tanévben, a vallásuk megoszlását az 1. táblázat összesíti.

1. táblázat. A tanulók vallás szerinti megoszlása (1932/33.)

<u>vallás</u>	<u>arány</u>
római katolikus	71%
református	16%
más vallású	13%

(Ez a megoszlás a magántanulók esetében is hasonló.)
(Forrás: A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítője – 1932/33.)

Ugyancsak az 1932/33-as tanévből való a tanulók előmenetelét mutató adatsor. Meglepő, hogy a 190 nyilvános tanuló közül 104 – vagyis közel 55 százalékuk – tanulmányi eredménye elégséges volt, és ehhez még hozzászámolható azon diákok csoportja (21 fő, vagyis 11 százalék), akiknek legalább egy elégtelen osztályzatuk volt. Ez utóbbi csoportból 19-en tehettek javítóvizsgát, azonban

két tanuló az osztályt sem ismételhette meg. Mindez azt jelenti, hogy a nappali tanulók 66 százalékának tanulmányi átlaga elégséges vagy annál rosszabb rendű volt. A minősítési feltételek ugyan igen szigorúnak mondhatók, mégis úgy tűnik, hogy a képzés – ilyen eredmények láttán – nem igazán nevezhető sikeresnek, illetve – éppen ellenkezőleg – „túl keménynek” értékelhető. Mindez pedig némileg ellentmond annak a képnek, ami az 1925. évi tanterv és utasítás, valamint képesítő-vizsgálati szabályzat elemzése kapcsán kialakult bennünk.

Figyelemreméltó a tantárgyak szerinti tanulmányi eredmények áttekintése is. A diákok magaviseletből, illetve hit- és erkölcsstanból egészen jó eredményeket értek el: döntő többségük jeles rendű volt (ami – mindenekelőtt – a korra jellemző szigorú fegyelemnek tudható be). A szorgalom minősítései azonban már rendre elmaradtak ezektől az eredményektől. A neveléstudomány, a magyar nyelv és irodalom, valamint a gyakorlati képzés esetében sem beszélhetünk „kiemelkedő” minősítésekről, sőt a számokból inkább a közepes felé hajló eredmények tükröződnek. Nyilván ebben nagy szerepet játszott az is, hogy az intézet oktatói – hangsúlyosan – a fenti elméleti, illetve gyakorlati ismereteket kérték számon tanulóiktól. A mennyiségtan – annak ellenére, hogy az egyik legfontosabb ismeretkörként szerepelt a korszak tantervében – még az előzőeknél is gyengébb eredményeket mutatott. Jobb minősítések születtek énekből (a zenéről ugyanez már nem mondható el), kézimunkából, valamint testgyakorlásból is (e két utóbbi készségtárgy volt, melyek – amint láttuk – igen fontos szerepet játszottak a korabeli tanítóképzésben).

A hit- és erkölcsstan kivételével tehát a képesítővizsga alaptárgyai nem mutattak a többinél kimagaslóbb tanulmányi eredményeket. Mindezek ellenére az 1932/33-as tanévben minden végzős eljutott a képesítővizsgáig, hiszen az utolsó évfolyamon egyetlen elégtelen osztályzat sem akadt a tanév végére (ami az eredmények jelentékeny mértékű javulására utal).

Az 1934/35-ös tanév értesítőjéből való a tanári testület összetételét mutató jelentés. A 29 fős pedagógusgárda és a 4 leventeoktató igen széles körű tudásanyaggal rendelkezett. Fontosnak mondható kiemelni, hogy a diákok – tanulmányaik során – több tanítói végzettséggel rendelkező pedagógussal is kapcsolatba kerültek, ami a pálya megismerése, illetve a hivatással kapcsolatos pozitív viszonyulások kialakítása szempontjából nem elhanyagolható tényező. Biztosítani tudták továbbá a felekezetek szerinti hitoktatást, sőt a kisebbségi tót nyelv oktatását is.

Pedagógia szakos végzettséggel három nevelő rendelkezett: dr. Padányi-Frank Antal igazgató, aki a neveléstant tanította, Szalatsy Richárd, aki – Ferenczi Istvánnal közösen – a gyakorlóiskolai képzésért volt felelős, valamint Váradi József, aki a lélektant és logikát, a neveléstörténetet, valamint az iskolaszervezettant oktatta, illetőleg a tanítási gyakorlatot vezette.

Az értesítők rendszeresen tartalmazták a gyakorlóiskola életéről szóló jelentést, illetve egy kisebb kimutatást az intézmény tanulóiról. E fejezetben rendszeresen ismertették:

- a tanulók neveit és az általuk elért tanulmányi eredményeket (osztályonként),
- az iskolaév kezdését és zárását,
- az év közben történeteket (megemlékezés a jeles alkalmakról, a gyakorlóiskola anyagi helyzetében bekövetkezett változások, segélyezés).

(Érdekesség, hogy az alábbi mondat évről évre minden esetben megjelent az értesítők gyakorlóiskolával foglalkozó fejezetében:

„Az alkohol káros hatásával ... hó ...-án 1-1 órai tanítás keretében foglalkoztunk.”)

A gyakorlóiskola diákjainak tanulmányi eredménye egészen kiemelkedőnek mondható, ami arra utal, hogy ezek az intézmények – szemben az „átlagos” népiskolával – a „mintaiskola” szerepét töltötték be

Az értesítőket az új tanévre szóló felhívás zárta, amelyben részletesen ismertették az új iskolaév megkezdésének rendjét, a jelentkezők felvételének szabályait, a tandíjakat, illetve más fontos és aktuális kérdéseket is.

Az értesítők legfontosabb elemét – a tartalmi szabályozás témájához illeszkedve – a képesítővizsgákról szóló évenkénti beszámolók jelentik, melyeket az 1925/26-os, illetve az 1935/36-os tanév közötti időszakra vonatkozóan tekintetem át. E beszámolókból rendszeresen közzétették az adott év írásbeli vizsgatételeit, a vizsgázók névsorát, a vizsgabizottság elnökeit állami és egyházi részről egyaránt.

Képesítővizsgákat általában június és december hónapban tartottak. Az első számú vizsgahónap a nyári volt, hiszen télen az előző évi – júniusi – képesítővizsgáról kimaradtak, illetőleg az ismétlésre, javításra kötelezettek jelenhettek meg a bizottság előtt. (Az 1925 májusában kibocsátott tanítóképesítő-vizsgálati szabályzat ugyan azonnal hatályba lépett, azonban a hozzá kapcsolódó tantervi reform kiteljesedése következtében néhány év elteltével vált csak igazán teljessé e két dokumentum hatása a tanítóképzésben, így a budai képezde életében is.)

Az alábbiakban ismertetem a megjelölt időszak írásbeli vizsgatételeit, a két legfontosabb tantárgyból: neveléstudományból (N), illetve magyar nyelv és irodalomból (M):

1925/26

N: „Az összhangzatos nevelés célja és módja”

M: „Népköltészetünk hatása a műköltészetünkre”

1926/27N: „*Pedagógiai programom*”M: „*A ballada a magyar irodalomban*”**1927/28**N: „*A népiskolai tanításban érvényesítendő neveléstani elvek*”M: „*Remekíróink a népiskolában*”**1928/29**N: „*Növendékeink tanulmányozásának szükségessége, módjai és eszközei*”M: „*Arany János jelentősége és egyénisége költészetének tükrében*”**1929/30**N: „*Melyek az új népiskolai tanterv szerint a tanítás főbb elvei*”M: „*A női ideálok hatása lírai költészetünkre*”**1930/31**N: „*Az értelmi, erkölcsi és testi nevelés egymásra való hatásának fontossága és egymást kölcsönösen kiegészítő szerepe*”M: „*Nagy költőink a népiskolában és a népművelés szolgálatában*”**1931/32**N: „*A gyermektanulmányozás gyakorlati jelentősége a nevelésben és tanításban*”M: „*Széchenyi és Kossuth kora a magyar költészet tükrében*”**1932/33**N: „*Rousseau „Emil”-je és népiskolai tantervünk*”M: „*Nemzetünk múltja Arany János költészetében*”**1933/34**N: „*A kirándulások az összhangzatos embernevelés szolgálatában*” (Honosító tétel: „*Mely tantárgyakkal neveljük a tanulókat öntudatos hazafiasságra*”)M: „*Hazafias líránk a szabadságharc után*” (Honosító tétel: „*Petőfi Sándor élete és költészete*”)**1934/35**N: „*A cselekvés szerepe a népiskola nevelő munkájában*”M: „*A népiskola szempontjából legjelentősebb költőink*”**1935/36**N: „*Hogyan nevelném azokat a gyermekeket, akiket megfigyelhettem? Hogyan neveltem már eddig is gyermekeket?*”M: „*A nemzeti érzés legújabbkori lírai költészetünkben*”

(Forrás: A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítői – 1918/26-1935/36.)

A pedagógiai írásbeli tételről elmondható, hogy a kérdések zöme nevelésméleti vonatkozású, ami tükrözi az 1925. évi tanterv és tantervi utasítás, illetve – ebből következően – az egész képzés nevelésközpontúságát (vö. Gombos Norbert, 2011.). Kifejezetten az oktatásmélet szakterületére utaló feladat az 1929/30-as tanévben került a vizsgázók elé. A gyermektanulmányozás egyre növekvő fontosságára utal, hogy két alkalommal is megjelent a feladatok sorában az erre utaló kérdés (1928/29, illetve 1931/32), egy ízben pedig a reformpedagógia hatása is érzékelhető („a cselekvés szerepe” – 1934/35), de Rousseau „Emil”-jének elemzésére is sor került (1932/33). Több esetben kellett olyan feladatot megoldaniuk a jelölteknek (1926/27, illetve 1935/36), melyek értékelése csak túlzott szubjektivitással volt lehetséges, ugyanakkor a tételek nehézségi foka sem volt minden esetben azonos (az 1932/33-as tanév feladatának megoldása jóval nehezebbnek tekinthető az egyéni vélemény kifejtését igénylő kérdéseknél). Némelyik vizsgafeladat (ilyen, pl.: az 1930/31-es) túlzottan szerteágazónak tekinthető. Mindezek ellenére azonban a fenti kérdések alkalmasak voltak arra, hogy a tanítójelöltek – az elméleti tanulmányok, illetőleg a gyakorlati képzés során elsajátított, illetve kifejlesztett – ismereteit, jártasságait, készségeit és képességeit felmérjék. Több tétel – megfogalmazásának minden „nehézsége” ellenére – igen jól jelenítette meg a pedagógiai elmélet és gyakorlat összehangolásának szükségességét. A neveléstani vonatkozások elsődlegessége pedig – a tanterv anyagán túl – jól illeszkedett a népiskolai korosztály (6–12 év) egyéni sajátosságaihoz, de a népiskola különleges feladataihoz is.

A magyar nyelv és irodalom tantárgy írásbeli vizsgafeladatairól elmondható, hogy azok – igazodva az írásbeli jellegéhez – elsősorban irodalmi ismereteket kértek számon, ami alapvetően megfelelt a tanterv képzési rendszerének, illetve a vizsgaszabályzat előírásainak is, azonban ez nem jelenti azt, hogy a nyelvtani vonatkozásokat – így pl.: a stilisztikai, a helyesírási minőséget – ne értékelték volna a dolgozatok javítása során. Az írásbeli feladatok túlnyomó többsége a költészethez kapcsolódott – különösen Arany János neve említhető meg e tekintetben, akinek munkássága két alkalommal konkrétan (1928/29, illetve 1932/33), és többször utalásszerűen is megjelent a kérdések között –, ugyanakkor az 1925-ös tanterv és tantervi utasítás irodalmi anyagában igen sok epikai művet is előírtak feldolgozásra, ennek ellenére pusztán egy esetben (1927/28) kértek számon ilyen jellegű ismereteket. Hasonlóan a neveléstudományi tételekhez, ez esetben is voltak egymástól jelentősen eltérő nehézségi fokú kérdések, így például megemlíthető az 1930/31-es tanév vizsgafeladata, amely – szemben más tétélekkel – túlzottan nagy ismeretanyagot ölelt fel.

A mennyiségtani vizsgafeladatok illusztrálására álljon itt két – egy számtani, valamint egy mértani – példa az 1928/29-es tanévből:

„Valaki oly összegű alapítványt kíván tenni, hogy annak egy évi 4%-os kamataiból évenként egy iskola 10 legjobb tanulója legyen jutalmazható oly módon, hogy a 10 legjobb tanuló közül a legkevésbé jó 10 P, és minden további tanuló

5 P-vel nagyobb jutalmat nyerjen. Hány P-ről szóljon az alapítvány? Hány P jutalomban fog részesülni az iskola legjobb tanulója?

[...]

Két kockaalakú víztartó egy oly téglalap alappal bíró hasábalakú víztartóval akarnak helyettesíteni, melynek alapélei 40 és 50 cm hosszúak legyenek. Mily magas legyen ezen hasábalakú víztartó, ha a helyettesítendő egyik tartály egyik éle 55 cm, a másik kockaalakú víztartó űrtartalma 110.592 liter? Állapítsuk meg, hogy a hasábalakú víztartó elkészítéséhez mennyivel kevesebb vasbádóg lemezre van szükség, mint a kockaalakú víztartó előállításához?” (A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítője – 1928/29.)

A fenti feladatok megfogalmazása a mai fül számára meghökkentően bonyolult hangzik, sőt a mértani példa még megoldásában is komplikáltnak tűnik, ugyanakkor tény, hogy azt a tantervi ismeretanyagot kérték ez esetben is számon, amelyre az 1925-ös tartalmi szabályozás is épített (ti. algebra – annak is a gyakorlati közgazdaságtanhoz kapcsolódó része, ami ez esetben döntően kamatszámítást jelent –, valamint geometriai ismeretek).

A budai intézményben folyó tanítóképzés minőségének szempontjából igen lényegesnek tekinthető néhány olyan mutató, mely a képesítővizsgák eredményességéről – vagy éppen eredménytelenségéről – tanúskodik. A 2. táblázat összesíti az 1928/29-es, illetve az 1935/36-os tanév között lezajlott ilyen jellegű vizsgák legfontosabb statisztikai adatait.

2. táblázat. A képesítővizsgát tevő tanulók adatai (1928/29-1935/36)

Tanév	Vizsgára bocsátottak száma (fő)	Oklevelet nyertek száma (fő) és aránya	Javítóvizsgára utasítottak száma (fő) és aránya *
1928/29	37	34 (91,9%)	3 (8,1%)
1929/30	38	37 (97,4%)	1 (2,6%)
1930/31	40	33 (82,5%)	7 (17,5%)
1931/32	39	36 (92,3%)	3 (7,7%)
1932/33	41	40 (97,6%)	1 (2,4%)
1933/34	35	25 (71,4%)	10 (28,6%)
1934/35	33	24 (72,7%)	9 (27,3%)
1935/36	37	29 (78,4%)	8 (21,6%)

* Akit egy vagy két tantárgyból visszavetettek a képesítővizsgán, az decemberben javíthatott. A három vagy annál több tárgyból történő sikertelen vizsgaeredmény esetén csak egy év múlva próbálkozhatott újra az érintett diák. E számba az utóbbiak is beleértendők.

(Forrás: A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítői – 1928/29-1935/36.)

Az adatokból egyértelműen látható, hogy a képesítővizsgán nem megfelelőek száma meglehetősen változó mértékű volt: megközelítőleg 3 és 30 százalék között mozgott, az összes – adott évben – vizsgázó arányában. Tekintettel arra, hogy nincs egyértelmű megfelelés a vizsgázók, illetve az oklevelet nyertek és visszavettek számának nagysága között (ti. a legkevesebb „bukott” diák abban a tanévben – 1932/33 – volt, amikor éppen a legtöbb vizsgázta), elmondhatjuk, hogy az esetleges sikertelenség sokkal inkább a vizsgakérdések nehézségi fokával, a jelöltek egyéni felkészültségének szintjével, illetve a szóbeliztető bizottságok összetételével állhatott kapcsolatban.

2. A felsőfokú tanítóképző

2.1. A Budapesti Tanítóképző Intézet (majd Főiskola) létrejötte

Az Elnöki Tanács 1958. évi 26. számú törvényerejű rendeletével létrehozta hazánkban a felsőfokú tanítóképzést (Gombos Norbert 2011), aminek következtében a budai képezde élete és működése is gyökeresen megváltozott. Az iskolából alakult Budapesti Tanítóképző Intézet 1959 szeptemberében kezdte meg a fővárosban az intézményes felsőfokú tanítóképzést. A Művelődésügyi Minisztérium a középfokú intézet igazgatóját, Árpássy Gyulát még 1958 augusztusában kinevezte a felsőfokú képző igazgatóhelyettesévé, és megbízta az átalakulóban lévő intézet ideiglenes vezetésével (Panyik 1991), tehát az ő irányításával zajlott le az új típusú intézmény létrejöttének első fejezete. Tevékenysége a budapesti felsőfokú tanítóképzés élén azonban igen rövid volt, mivel 1959 áprilisában kinevezték az intézet élére Békési Lajost, aki meghatározó személyisége lett a fővárosi felsőfokú tanítóképzésnek, mivel 25 éven át, vagyis 1984 júliusában történt nyugdíjazásáig irányította az intézményt (Panyik 1991).

Az indulás évében nevezték ki az intézet tanárait, a gyakorlóiskola igazgatóját, a hivatali dolgozókat, a könyvtár alkalmazottjait, ugyanakkor nagyarányú átalakításokat kezdtek az intézmény épületén belül is, hiszen a nagy középiskolai tantermekből kisebb, szemináriumi foglalkozásokra, illetőleg különféle gyakorlatokra egyaránt alkalmas helyiségeket kellett kialakítani, illetve a tanári szobákat is ki kellett jelölni. Az intézet épülete kibővült továbbá egy kollégiummal, és megépült a konyha, valamint az ebédlő is (Panyik 1991).

Fontos feladatot jelentett a felvételi vizsgák megszervezése is. A felsőfokú tanítóképző első évfolyamára történő felvételt egy 1958. decemberi művelődésügyi minisztériumi rendelet szabályozta, mely szerint az intézetbe történő felvételi vizsgát a Fővárosi Tanács művelődési osztálya hirdette meg. A felvételi eljárás során az alábbi szempontokat vizsgálták:

- anyanyelvi és irodalmi ismeretek, melyeket kijelölt témából történő tétel írásbeli kifejtésével mérték fel,

- pedagógiai rátermettség, melyet 6–10 éves gyermekekkel való rövid foglalkozás megfigyelése útján értékelték,
- zenei hallás, melynek során minősítették e jelentkező énekhangját, ritmuskészségét,
- rajzkészség, melyet rajzolás, illetve festés segítségével mérték fel.

Az első felvételi vizsga keretszámait a minisztérium 100 főben jelölte meg, azonban ezekre a helyekre több mint kétszeres volt a túljelentkezés, hiszen 249 fő nyújtotta be felvételi kérelmét a nappali tagozatra. Az eljárás során végül 87 jelentkező nyert felvételt. (Panyik 1991) (A felvételi vizsga a hatvanas évek elején módosult, ekkortól a jelentkezőknek magyar nyelv és irodalom, illetve történelem tantárgyakból kellett vizsgáznuk, és a zenei hallást is felmérték. A későbbiekben ez a struktúra is több alkalommal változott.)

A Budapesti Tanítóképző Intézet élete, az itt folyó oktatási tevékenység – hasonlóan az ország többi felsőfokú tanítóképzőjéhez – csak fokozatosan idomult a felsőoktatás támasztotta követelményekhez. Elsőként a képzés tartalmi kérdéseit – vagyis a tanterveket – szabályozták, majd meghatározták a szakdolgozat („záródolgozat”) és az államvizsga követelményeit is. Létrehozták a felsőfokú tanítóképzők szervezeti és működési szabályzatát (részletesebben I. Rozsondai 1959), amely „bizonyos értelemben hermafrodita” (Rozsondai 1959: 218 p.) jelleget kölcsönzött a budapesti képző szervezeti felépítésének is, hiszen „az oktató-nevelő munka alapszerve nem a [főiskolákon, egyetemeken megszokott – G. N.] tanszék, hanem a szakcsoport” (Rozsondai 1969: 227). A szakcsoportok élén – értelemszerűen, a tanszékvezető helyett – szakcsoportvezető, illetve vezető tanár állt (Rozsondai 1959), míg az egyes szakcsoportok oktatói között „nem alárendeltségi – tanár, docens, adjunktus, tanársegéd, gyakornok – viszony van, hanem mellérendeltségi viszony, [hiszen – G. N.] valamennyi oktató intézeti tanár” (Rozsondai 1969: 227). E szervezeti jellemzők, eltérések a felsőoktatás rendszerétől „lényeges és negatív szerepet játszanak az intézetek működésében, [a felsőoktatástól elvárható – G. N.] színvonaluk kialakításában” (Rozsondai 1969: 227), megváltoztatásukra mégis csak az 1970-es évek közepén – az intézetek főiskolává szervezéséről szóló határozat megszületésével – került sor. A Budapesti Tanítóképző Főiskola – melynek képzési célja változatlan maradt – 1975 szeptemberében kezdte meg működését, ekkor az intézeti tanárok is új besorolásba kerültek: főiskolai tanári, docensi, adjunktusi és tanársegédi kinevezéseket kaptak, amely – a velük szemben támasztott egyik alapkövetelményként – együtt járt a tudományos tevékenységgel is. A korábbi szakcsoportokból tanszékek alakultak, élükön a tanszékvezetővel. A Budapesti Tanítóképző Intézetben ekkor kapott „tanszékvezetői megbízást [...]”: Szőnyi Tibor (Marxizmus-Leninizmus Tanszék), Ungárné Komoly Judit (Neveléstudományi Tanszék), Magyarfalvi Lajos (Nyelvi és Irodalmi Tanszék), Nábrádi

István (Természettudományi Tanszék), Kovács Ferencné (Művészeti Nevelési Tanszék), Szijj Zoltán (Testnevelési Tanszék)” (Panyik 1991: 115). Később újabb tanszékek is csatlakoztak az eddigiekhez, így például az 1976/77-es tanévben jött létre a főiskolán a Közművelődési Tanszék, Bánki László vezetésével (Panyik 1991).

Szabályozásra kerültek továbbá az új intézmény munkájának tartalmi kérdései, ugyanakkor döntő változást jelentett a gyakorlati képzés realizálása tekintetében az a tény, hogy 1982 őszén a főiskola új gyakorlóiskolával bővült (Panyik 1991), melyet természetesen kiegészített a már meglévő – és tovább is fejlesztett – külső iskolai hálózat, ahol a tanítójelöltek egyéni/külső iskolai, illetve szakmai gyakorlatukat teljesíthették.

A fenti történések tették tehát teljessé a felsőfokú tanítóképzés kialakulásának, illetve fejlődésének – ezen belül az egykori „budai képezde” főiskolává válásának – folyamatát. Az eseményeket komoly szakmai figyelem kísérte, amire példaként álljon itt most egy olyan – az egyik korabeli szaklapból származó, a Budapesti Tanítóképző Intézet létrejötte kapcsán született – vélekedés, mely kétségkívül nem tekinthető teljes mértékben reálisnak, sőt egyenesen túlzónak és hevesnek nevezhető, arra azonban mindenképpen rávilágít, hogy milyen erős elvárások éltek akkoriban a felsőfokú tanítóképzéssel kapcsolatban:

„Tavaly történt, hogy a lapok hírül adták: törvényerejű rendelet jelent meg a felsőfokú tanítóképző intézetek létesítéséről. Akiket közről érintett a híradás, jelentősnek, sőt történelminek érezték a pillanatot. Végre megvalósul a felsőoktatási színvonalú tanítóképzés Magyarországon! Az érettségi után jelentkező hallgatókból végre korszerűen művelt tanítók formálódhatnak a képzés három éve alatt! Nem kell immár szégyenkeznünk: tanítóképzésünk színvonala szempontjából egy csapásra a világ nemzeteinek élvonalába lendültünk! A pillanat valóban történelmi volt!” (Farágó 1959: 7)

2.2. A felsőfokú tanítóképzés fejlődése a Budapesti Tanítóképző Intézet (majd Főiskola) hallgatói létszámának változásai tükrében

A Budapesti Tanítóképző Intézet kezdettől fogva igyekezett megfelelni a felsőfokú intézményekkel szemben támasztott követelményeknek, ugyanakkor törekedett a kor támasztotta elvárásoknak is eleget tenni. Az utóbbi hatás elsősorban a képzési keretek bővülésében érhető tetten, hiszen kezdettől fogva lényeges feladatot jelentett a tanítóhiány, illetve – ezzel egyetemben – a képesítés nélküliek alkalmazásának felszámolása, ami a felsőfokú tanítóképzés megszervezésének végleges lezárulását (1975) követően elsőrendű célkitűzéssé is vált. A fentiek realizálása érdekében a budapesti felsőfokú intézmény is törekedett arra, hogy bővítse a hallgatói létszámát. E szándék megvalósítása során elért eredményekről, illetve visszalépésekről tanúskodnak a következőkben prezentált számadatok.

A 3. táblázat az intézmény nappali tagozatának első évfolyamára jelentkezők, illetve az oda felvettek számának változását mutatja a felsőfokú tanítóképzés kezdeti időszakában.

3. táblázat. A jelentkezők és a felvettek száma (1959/60–1964/65)

<u>Tanév</u>	<u>Jelentkezők száma (nappali)</u>	<u>Felvettek száma (nappali)</u>
1959/60	249	87
1960/61	208	75
1961/62	317	95
1962/63	387	89
1963/64	316	114
1964/65	243	85

(Forrás: A Budapesti Tanítóképző Intézet Évkönyve – 1959–1965.)

A számokból jól látható, hogy a bővülési tendencia nem nevezhető egyenletesnek, sőt inkább „hullámzónak” mondható. A jelentkezők számának tekintetében erőteljes növekedések (1962/63) és komoly mértékű csökkenések (1964/65) egyaránt megfigyelhetők. A felvettek számának vonatkozásában hasonló jelenségek tanúi lehetünk, ugyanakkor különösen figyelemreméltó, hogy a két tényező változásai nem mutatnak párhuzamot (pl.: 1963/64 a vizsgált időszak csúcspontja a jelentkezők tekintetében, ellenben nem ugyanezen évben vették fel a legtöbb jelöltet az első évfolyamra). A fenti adatokat mindenképpen kiegészíti az a tény, hogy az 1959/60-as, illetőleg az 1963/64-es tanévek között 431 fő jelentkezett levelező tagozatra, akik közül 238 fő nyert felvételt (A Budapesti Tanítóképző Intézet évkönyve – 1959–1965.)

Az 1960-as évek második felétől az Intézet első évfolyamára felvett nappali tagozatosok száma a 4. táblázatban látható.

4. táblázat. A nappali tagozatra felvettek száma (1967/68–1974/75)

<u>Tanév</u>	<u>Felvettek száma (nappali)</u>
1967/68	64
1968/69	69
1969/70	66
1970/71	64
1971/72	75
1972/73	84
1973/74	107
1974/75	116

(Forrás: Garami 1978: 62)

Az adatokból látható, hogy az 1960-as évek első feléhez képest némi visszalépés következett be e téren, azonban az 1970-es évek elejétől fogva igen erőteljes növekedés figyelhető meg, felváltva az előző évtizedre jellemző – már említett,

erősen „hullámzó” jellegű – tendenciákat. (Az ország többi felsőfokú tanítóképző intézetében – ebben az időszakban – hasonló folyamatokat tapasztalhatunk; l. Garami 1978) A fenti számadatokat (az 1960-as évek végéig terjedő időszakra vonatkozóan) a felsőoktatás más intézményei, illetve – országos szinten – a tanítóképzős hallgatók összetétele tekintetében vö. Rozsondai 1969)

A hetvenes évek közepétől – vagyis a főiskolává válástól – kezdődően azonban újabb igen jelentős mértékű változások tanúi lehetünk. A Budapesti Tanítóképző Főiskolán az 1975/76-os tanévtől esti, az 1977/78-as tanévtől pedig speciális tagozatra is lehetett jelentkezni, így az 5. táblázat immár e képzési formák adatait is magában foglalva összesíti az egyes évfolyamok hallgatóinak létszámát.

5. táblázat. A hallgatói létszámok az egyes évfolyamokon (1975/76–1977/78)

<u>Tanév</u>	<u>I. évfolyam</u>	<u>II. évfolyam</u>	<u>III. évfolyam</u>	<u>Összesen</u>
1975/76				
nappali tagozat	136	97	85	318
esti tagozat	100	105	49	254
összesen	236	202	134	572
1976/77				
nappali tagozat	139	108	89	336
esti tagozat	209	109	109	427
összesen	348	217	198	763
1977/78*				
nappali tagozat	253	109	103	465
esti tagozat	275	201	112	588
speciális tagozat	188	–	–	188
összesen	716	310	215	1241

* Az 1977/78-as tanév adataiban az átirányítottak száma is benne foglaltatik.
(Forrás: A Budapesti Tanítóképző Főiskola Évkönyve – 1975–1978.)

A számok bizonyítják, hogy a hallgatói létszám – a hetvenes évek eleje óta tartó – növekedése az évtized közepétől – vagyis a budapesti intézet főiskolává válásától – felgyorsult. E folyamat több tekintetben is tetten érhető, így:

- az egyes tanéveken és képzési formákon belül az évfolyamok hallgatói létszáma,
- az egyes tanévek azonos évfolyamú és képzési formában részt vevő hallgatóinak létszáma, illetve
- az egyes évfolyamok hallgatóinak összesített létszáma között.

Különösen figyelemreméltó a fentiekben jellemzett tendenciák közül, hogy

- az 1976/77-es, illetve az 1977/78-as tanév között az első évfolyamos nap-pali tagozatos hallgatók létszáma 82 százalékkal nőtt, valamint
- az 1975/76-os és az 1977/78-as tanév között az összesített – tehát valamennyi évfolyamra és tagozatra kiterjedő – hallgatói létszám közel 117 (!) százalékkal emelkedett.

(Az ország többi tanítóképző intézménye hasonló adatainak tekintetében vö. Garami 1978)

A felsőfokú tanítóképzés fejlődése tekintetében érdemes vetni egy pillantást a kiadott tanítói oklevelek számának, valamint azok minősítésének alakulására, a Budapesti Tanítóképző Intézet (majd: Főiskola) létrejöttét követő években. A 6. és 7. táblázat összesíti az intézményben kibocsátott tanítói oklevelekkel kapcsolatos főbb adatokat.

6. táblázat. A kiadott tanítói oklevelek száma és minősítése (1961/62–1964/65)

<u>Tanév</u>	<u>Jeles</u>	<u>Jó</u>	<u>Közepes</u>	<u>Elégséges</u>	<u>Összesen</u>
1961/62	7	30	29	9	75
1962/63	11	23	25	18	77
1963/64	15	26	27	12	80
1964/65	8	40	31	11	90

(Forrás: A Budapesti Tanítóképző Intézet Évkönyve – 1961–1965.)

7. táblázat. A kiadott tanítói oklevelek száma és minősítése (1975/76–1977/78)

<u>Tanév</u>	<u>Jeles</u>	<u>Jó</u>	<u>Közepes</u>	<u>Elégséges</u>	<u>Összesen</u>
1975/76*	21	45	31	23	120
1976/77	36	60	68	34	198
1977/78	18	75	73	47	213

* Az 1975/76-os tanévtől az esti tagozaton kiadott tanítói oklevelek száma is beleértendő.
(Forrás: A Budapesti Tanítóképző Főiskola Évkönyve – 1975–1978.)

A fenti számok jól tükrözik a képzési létszám fokozatos bővülését, ami kétségkívül hozzájárulhatott a tanítóhiány fokozatos leküzdéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Donáth Péter: Vizsgálatok, diagnózisok – a tanítóképzés hosszú, „lázás” állapota után. Kísérletek a képzők világnézeti-politikai és szakmai rekonstrukciójára a Hegedüs-kormány idején. In Feitl István – Sipos András (szerk.): *Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19-20. században. Tanulmányok*. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó, 91–137. p.
2. Faragó Vilmos: A tanítóképzés új műhelye. Család és iskola, 1959. 9. sz. In Dr. Békési Lajos – Bognár Tas – Nagyszentpéteri Géza (szerk.): *A Budapesti Tanítóképző Főiskola 20 éve a magyar sajtóban (válogatás)*. A Budapesti Tanítóképző Főiskola kiadványai 8. Budapest, 1979, BTF, 6–8. p.
3. Garami László: *A tanár- és tanítóképző intézmények idősoros statisztikai adatai*. Budapest, 1978, FPK
4. Gombos Norbert: *A közép- és a felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon – a korabeli központi tantervek tükrében*. SZIE GTK Tanárképző Intézet Kiadványai, Gödöllő, 2011, SZIE GTK
5. Magyarfalvi Lajos: *Gyertyánffy István és a budai Pedagógium*. (Pedagógiai Közlemények 8. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszékének kiadványai) Budapest, 1968, Tankönyvkiadó
6. Magyarfalvi Lajos – Farkas Domonkos–O. Nagy Gáborné: *A Budapesti Tanítóképző Intézet száz éve: 1869–1969*. Budapest, 1981, BTF
7. Panyik Ilona: *A Budapesti Tanítóképző Főiskola*. Budapest, 1991, Tankönyvkiadó, BTF
8. Rozsondai Zoltán (1959): *A tanítóképző és óvónőkészítő intézetek szervezeti és működési szabályzatának ismertetése*. In Donáth Péter–Rozsondai Anna, Rozsondai Zoltán, Rozsondai Zsolt (szerk.): *KÖZszolgálat – pedagógushivatás*. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért. Budapest, 2004, Trezor Kiadó, 212–224. p.
9. Rozsondai Zoltán (1969): *Tanítóképzésünk színvonalproblémái*. (Magyar Pedagógia 1969. 3. sz. 231-242.) In Donáth Péter–Rozsondai Anna, Rozsondai Zoltán, Rozsondai Zsolt (szerk.): *KÖZszolgálat – pedagógushivatás*. Rozsondai Zoltán a magyar tanítóképzésért és megújításáért. Budapest, 2004, Trezor Kiadó 225–242. p.
10. Szakál János: *A magyar tanítóképzés története*. Budapest, 1934.

ELSŐDLEGES FORRÁSOK

1. *A budapesti magyar királyi állami elemi népiskolai tanítóképző intézet értesítői* (1918/26–1935/36)
2. *A Budapesti Tanítóképző Intézet évkönyvei* (1959–1965)
3. *A Budapesti Tanítóképző Főiskola évkönyvei* (1975–1978)

MÁRIA PALLAY*

Learning a Second Foreign Language: Difficulties and Challenges

Rezümé. A kétnyelvűséggel kapcsolatos kutatások egyik létfonosságú kérdése a jelen-ség befolyása az egyén kognitív fejlődésére, intelligenciájára. Különös jelentőséggel bír a kétnyelvű személyek nyelv-sajátítási folyamatának viz-sgálata. Az adott tanulmány a kétnyelvűség hatásait kutatja a további nyelvek elsajátítása során. Központi kérdése, hogy megkönnyítik-e a meglévő ismeretek a további tanulmányo-kat. Különös figyelmet fordítunk a különböző nyelvtanulási módszerekre és azok hatéktív-tására.

Резюме. Одним із осно-вних питань двомовності є її вплив на когнітивний розвиток та інтелект люди-ни. Особливого значення набуває дослідження про-цесу засвоєння іноземних мов двомовними особами. У даному дослідженні про-аналізовано ефекти дво-мовності у процесі вивчен-ня іноземних мов. Цен-тральним питанням є те, чи наявні знання полегшують засвоєння подальших мов. Особливу увагу приділено методам вивчення інозем-них мов та їх ефективності.

Abstract. One of the focal points of bilingualism research is the phenomenon's effect on one's cognitive development. Therefore, the investigation of bilinguals' language acquisition process is of particular significance. This study seeks to understand the impact of bi-lingualism on further language acquisition. The main issue of the study is whether the exist-ing knowledge helps the learn-er's further attempts to learn a second foreign language. Spe-cial attention is paid to differ-ent learning methods and their effectiveness.

1 Introduction

More than half of the world's population uses two languages (or dialects) in every-day life. Bilingualism is stated to have positive cognitive effects. Grosjean (2010) states that being able to communicate in two languages results in better attention and task-switching capacities compared to monolinguals.

But what about language acquisition?

The research detailed in the present article seeks to understand the benefits of bilingualism, whether it is easier to acquire a second foreign language than the first one. Is it easier to learn a foreign language for a bilingual? What are the main difficulties and challenges of learning a second foreign language?

In order to answer these questions, in the first part of the article a brief over-view of the theoretical background is given. The second part is devoted to the empirical research I have conducted, its methodology and findings.

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola 3. évfolyamos angol szakos hallgatója. Студентка 3-го курсу Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, напрям підготовки: англійська мова та література. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Year II English major student.

The results of the research may be useful for language learners and teachers, experiencing the peculiarities of bi- and multilingualism.

2 Theoretical background to the research

There is a growing interest in the way previously learned foreign languages influence the acquisition of further languages.

For linguists, educationalists and language learners an important question is whether a third language is acquired more “easily” than a second language. According to Grosjean (1982), a great hope bilinguals have is that the efforts invested in learning a second language (L2) will also pay off when we learn the third one (L3). The answer is, however affected by many factors.

First, a bilingual who is learning a third language has gone through the stages of learning a second language, therefore he has an understanding of what the process is like, which makes it easier for him, compared to a monolingual, to learn a second language.

Bilingualism is proven to have positive cognitive effects, which leads to a heightened metalinguistic awareness. Weiqiang (2001) understands metalinguistic awareness is the ability to analyze language more intensely by focusing on different levels of linguistic structures such as words, phonemes and syntax.

Furthermore, bilingual individuals know two different sets of sound speech, which gives them a greater sensitivity to sound units of words.

Keshavarz and Astaneh (2004) state that having two sets of vocabulary actually helps bilinguals to acquire a third set in the third language: “the skills used in the acquisition of the second set of vocabulary are transferrable and applicable to vocabulary acquisition during three language acquisition” (p. 295).

3 Methods of the research

3.1 Research participant

The participant of the research was a woman from the age range of 35-40 years. She works as a teacher in tertiary education. The respondent studied German for 14 years and English for 3 years in educational institutions, but she has been improving her skills in both languages ever since. Apart from these languages she has a basic knowledge of Russian and Ukrainian. Her advanced knowledge of German and intermediate knowledge of English suggests longstanding experience in the field of language acquisition. This makes her suitable for being the participant of the research, being able to identify the methods and techniques she used during her language learning process, understanding the main challenges of language acquisition in the case of both languages.

3.2 Research instrument

The research instrument is an interview protocol consisting of ten questions. Firstly, I inquired about the languages the respondent studied, and the duration of

the acquisition process. Furthermore, I was interested in the reasons the participant chose these particular languages. The following questions concern language acquisition methods she used and their effectiveness. During the interview I tried to gain information concerning whether the second foreign language acquisition was easier than the first, and if so, in what ways. The final questions concern the future plans of the interviewee. I was particularly interested in whether she plans to study a new language, and if so, how she intends to do it in a way different from the one she used to follow in the past.

4 Research findings

The interviewee started language learning at an early age. Though her career is determined by her German knowledge, ironically, studying this language was not her choice. In school she could not decide about her first foreign language. Back then, her preference was the English language, which she found to have more perspective.

Now she uses German in her profession, but often has to read articles, publications in English.

The respondent finds spelling and pronunciation to be the hardest aspects of English acquisition. She used different techniques trying to overcome these difficulties. Earlier, the interviewee used to listen to English songs, memorizing the lyrics with the correct pronunciation. Later, she was discouraged from this method by English teachers, saying that this way she is more likely to acquire an American pronunciation, while the British Received Pronunciation is preferred by the school curriculum. She often uses dictionaries, looking up and memorizing the proper spelling of words.

As far as grammar is concerned, the respondent did not have major difficulties. She believes that in this aspect her German knowledge plays a decisive role, having a more complex grammatical system. She can often draw a parallel between German and English words, and structures. Nevertheless, in some cases the interviewee feels that her German basis makes the English acquisition more difficult. Primarily this can be observed while forming sentences and using the German word order.

Furthermore, the respondent believes that her English pronunciation is determined by her first foreign language, being her articulatory base more adapted to the German sounds.

The interviewee tries to put the methods she found effective in the process of German learning into practice while acquiring other languages. She believes that consistent practice is the key to successful language acquisition. As for vocabulary learning strategies, the respondent considers it to be useful to learn words connected to one topic. While learning adjectives, the interviewee tries to learn the synonyms and antonyms of the same adjective.

There are also strategies that did not prove to be effective in the past. Therefore, the participant tries to avoid them. For example, using only audio materials and recordings to memorize words or phrases was not a successful technique while learning German. Consequently, she does not use it in her English acquisition, either. The interviewee prefers writing down the new words and memorizing visually.

What concerns future plans, the participant dreams about studying Italian, but she is not sure whether she will pursue this aim. She finds her language learning successful so far, therefore, there is nothing she would do differently in the case of a new language.

5 Summary

The objective of the study was to investigate the difficulties of learning a second foreign language. The central question is how bilingualism effects further language acquisition.

The importance of such research is unquestionable, living in a multicultural society, where bilingualism is a general phenomenon.

As a result of the interview, we can see how the learner's experience in language learning helps her in her further studies. In the process of English acquisition she consciously chooses methods and techniques that proved to be effective in the past. Furthermore, the investigated case supports Keshavarz and Astaneh's (2004) assumption that having two sets of vocabulary helps to acquire a third one. Van Hell and Mahn (1997) obtained similar results, comparing the vocabulary learning performance of mono- and bilinguals.

The respondent saves time and energy by avoiding the techniques she did not benefit from during her past studies. This supports Grosjean's (2015) statement, according to which bilingualism can pay off in further language acquisition.

The participant of the research is aware of the weak points of her English knowledge. In addition, she understands the ones that stem from the fact, that German is her first foreign language. Nevertheless, there seems to be more advantages of being bilingual: the learner can successfully draw parallels between the grammar and vocabulary of the two languages.

A somewhat unexpected result is that the interviewee would not change anything about her language learning techniques. This is presumably due to the fact that she is aware of the flaws of her knowledge, and knows what she has to work on. At the same time, having advanced knowledge in German, this aim does not seem unattainable for her.

It has to be borne in mind, that only one case was investigated in this research. It would be reasonable to expand the research with participants who studied other languages. Presumably, we could receive interesting results by comparing the findings to the reverse case: a person whose first foreign language is English and the second is German.

6 Pedagogical implications

The present study was designed to determine the effects of bilingualism on the acquisition of a second foreign language.

It is now possible to state that bilingualism has beneficial effects when it comes to language acquisition. A learner, who has profound experience in this area and is aware of the methods that proved to be effective in the past, is more conscious when learning further foreign languages. They can be more confident about what techniques to use or avoid, based on past evidence.

This study has also found that generally bilingualism makes both grammar and vocabulary learning easier.

The research has shown that knowing several languages may be somewhat confusing while trying to acquire a new language. In some cases it is hard to disregard the rules of the known languages.

Considerably more work will need to be done to determine the differences between the acquisition of the first and further foreign languages. Comparing the techniques that mono-, bi- and multilinguals use would help us to establish a greater degree of accuracy on this matter. More broadly, further research is needed to investigate more cases, with people of different age range, who studied other languages. Further experimental investigations are needed to estimate the effects of multilingualism with participants who speak several languages. It would be interesting to compare the process of language acquisition in the case of each studied language.

The findings enhance our understanding of bilingualism as a phenomenon of beneficial cognitive effects. The research serves as a base for future studies.

REFERENCES

1. Ang Weiqiang, A. Bilingualism and Multilingualism. The Effect of Bilingualism on the Acquisition of a Third Language // *Multilingual Matters*. –2001. –№3. – Pp. 21–30.
2. Grosjean F. Can a Second Language Help You Learn a Third? / Francois Grosjean // *Psychology Today*. – 2015. – <https://www.psychologytoday.com/blog/life-bilingual/201506/can-second-language-help-you-learn-third>
3. Grosjean, F. *Bilingual: Life and Reality*. —Cambridge: Harvard University Press, 2010. — 3204 pp.
4. Grosjean, F. *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*. —Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1982. — 370 pp.
5. Keshavarz, M., Astaneh, H. The Impact of Bilinguality on the Learning of English Vocabulary as a Foreign Language (L3) // *Bilingual Education and Bilingualism* –2004.– №7. – Pp. 295 –302.
6. Van Hell, J. G., Mahn, A. C. Keyword mnemonics versus rote rehearsal: Learning concrete and abstract foreign words by experienced and inexperienced learners // *Language Learning*. –1997.– №7. – Pp. 507 –546.

HIÁBA KRISZTINA*

Adalékok a sárosoroszi római katolikus egyházközség történetéhez**

Rezüimé. Sárosoroszi település a Beregszászi járás egyik viszonylag kicsi magyar települése. A járási székhelytől, Beregszásztól 17 km-re, délkeletre fekszik, a Tiszától 5 km-re, a Borzsa folyó bal partján. A középkori oklevelekben – *Vruzy* alakban – elsőként 1260-ban bukkan fel Sárosoroszi neve. 1451-től Oroszit Bereg megyei helységként említik.¹

A település római katolikus egyházközségi múltjáról nem találunk összefüggő leírást, ezért is vállalkoztunk annak kutatására és felvázolására. A munka megírásához fontos forrásként szolgált egy 1902-es évből származó kézirat, *A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története*, amelyet Kőszegi Mihály helyi lelkész állított össze. Továbbá a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegén található azon iratok, melyek a faluban egykor működött elemi iskoláiról közölnek számos információt. A feltárt források, információk alapján az alábbi dolgozatban vázoltuk: a település római katolikus egyházközségének történetét, plébánosainak névsorát, a hívek lélekszámát és annak változásait, az új templom építésének menetét, a felekezeti iskola működését és tanítóit, valamint bemutatjuk a templom épületének szerkezetét, annak berendezését.

Резюме. Оросієво – відносно малочисельне угорське поселення у Берегівському районі. Воно розташоване на південно-сході району, за 17 кілометрів від районного центру міста Берегове, за 5 км від річки Тиси, на лівому березі річки Боржава. Перша писемна згадка датована 1260 роком, під назвою *Vruzy*. Починаючи з 1451 року, Оросієво згадується як поселення у Березькому комітаті.

До цього часу нами не було знайдено цілісного опису минулого римо-католицької громади, тому ми і наважилися на це дослідження. Важливим джерелом інформації служив рукопис, датований 1902 роком, під назвою «*A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története*», написаний священиком Михайлом Кевсегі. У Берегівському відділенні Державного архіву Закарпатської області знаходяться документи, у яких наявна інформація про початкові народні школи села. Результати дослідження описані в даній роботі, а саме: історія римо-католицької громади, список священиків, зміна чисельності членів громади, етапи будівництва нової церкви, діяльність релігійних шкіл, список учителів, а також структура побудови та інтер'єр церкви.

Abstract. Sárosoroszi is a relatively little settlement in the District of Beregszász. It is situated 17 km far from the county town to south-east, 5 km far from the river Tisza, and on the left side of the river Borzsa. The name of Sárosoroszi – in *Vruzy* form – first appeared in records of the medieval ages (1260). Since 1451 Oroszi has obtained the status of a settlement of Bereg county.

So far, there was not found any related description of the past of the Roman Catholic Church, and that is the reason why we undertook to quest and outline it. An important document dating from 1902 had a great role in the writing of that work. Its name is “*A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története*” written by local pastor Mihály Kőszegi. In addition, there are documents in the section of Beregszász in Transcarpathian Regional State Archives, which include data on the primary school. According to the exhibited sources we outline in this paper the story of the Roman Catholic Church, the list of the parish priests, the number of the members and its changes, the process of the building of the church, the working and the workers of the denominational school, and we present the structure and the arrangement of the building.

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola III. éves történelem szakos hallgatója. Студентка 3-го курсу Кафедри історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту ім. Ференц Ракоці II. Currently doing an BA degree at the Department of History and Social Science at Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute.

** A tanulmányt lektorálta Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya főiskolai docens. Рецензентом наукової статті була канд. іст. наук, доцент Самборовскі-Нодь Ібоя (PhD). The study was revised by dr. Ibolya Szamborovszkyné Nagy (PhD), Associate Professor at Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute.

¹ ЛЕНОЦЗКЫ Tivadar: *Beregvármegye monogrfiája III. kötet*, 2. rész. Ungvár, 1881., 683–686. o. (a továbbiakban: *Lehoczky III/2*, 1881)

A gyülekezet első említése, plébánosai, a közösség lélekszáma

A „biztos adatok hiányában” nem lehet meghatározni, hogy XI. század elején – vagyis Szent István idején – Bereg vármegye milyen püspökséghez tartozott. Azt azonban tudjuk, hogy 1061-ben, I. Béla uralkodásának idején a vármegye az Egri Egyházmegyéhez került, mely így annak legnagyobb kerületét képezte. Beregszász 1433-ban az esztergomi érsekség irányítása alatt volt, de egy 1519. évben keletkezett pápai irat szerint pedig már az egri püspökséghez tartozott.² A „hitújítás” idején a földbirtokosok szabadon választhattak, hogy a római katolikus vagy az evangélikus felekezeteket követik, ám a település lakosainak követniük kellett a földbirtokosok vallását. Ennek következtében a vidék magyar községei zömében áttértek az új vallásra a *cuius regio, eius religio* (akié a föld, azé a vallás) elv alapján. Így Sárosoroszi település lakosainak zöme 1595-ben protestánsná vált.³ 1783-ban azonban gróf Eszterházy Károly, egri püspök 74 településen, köztük Sárosorosziban is „az egri érsekséghez tartozó királyi tizedet, a római katolikus parochusok nyolcadával s egyéb törvényes járulékaival együtt 1783–86-ig terjedő négy évre 490 forintért ujjalag bérbe adta Beregmegyének. Kikötetvén, hogy ez évi bér minden év Szent-György napján szolgáltatassék be az érseki főpénztárba Egerbe.”⁴

A II. József 1785. évi népszámlálási adatai alapján a községben 50 család élt, és ebből 48 volt keresztény. A település felekezeti összetételét vizsgálva arra az eredményre jutunk, hogy a községben az általunk vizsgált időszakban (vagyis 1880–1941 között) a két felekezet – a református és a római katolikus – majdnem egyenlő arányban volt jelen, kisszámú görögkatolikussal és izraelita hitűvel egyetemben, ám mindig enyhe református többséget mutattak ki az összeírások. A római és görögkatolikus egyházköztség számszerű formáját adja az alábbi, 2. táblázat.

2. táblázat. A sárosoroszi római és görögkatolikus egyházköztség lélekszáma 1880–1941⁵

Év	Római katolikus	Görögkatolikus
	vallásúak	
1880	170	84
1910	267	100
1921	278	46
1930	295	93
1941	358	103

² LEHOCZKY Tivadar: *Bereg vármegye monographiája II. kötet*. Ungvár, 1881., 3–4. o. (a továbbiakban: LEHOCZKY II., 1881.)

³ LEHOCZKY III/2, 1881., 686. o.

⁴ LEHOCZKY II., 1881., 3–14. o.

⁵ *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000, 88. o.

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL) beregszászi részlegén a római katolikus anyakönyvek 1870-től lelhetőek csak fel,⁶ viszont az 1902. évi kézirat a sárosoroszi római katolikus egyház anyakönyveit 1810-től kezdően említi ns. Suvada Vincze lelkészkedése alatt. Ns. Suvada Vincze lelkészkedése után az alábbiak következtek: „*Vincentius Suvada, Adalbertus Bodnár, Carolus Némethy, Josephus Miklósy, Georgius Gábor, Josephus Harkel, Adalbertus Bodnár, Gregorius Balázs, Dionysius Stokinger, Joannes Blechel, Paulus Szemák, Aloysius Strömpel, Josephus Sprek, Josephus Szabó, Josephus Torjay, Leopoldus Chrenko, Josephus Vanke, Carolus Runyay, Daniel Tótfalusi, Makutz, Martinus Hoffmann, Josephus Torjay, Michael Kőszegi.*”⁷ 1811 és 1990 között az egyházközösség lelképásztorainak névsorát az alábbi táblázat foglalja össze:

3. táblázat. A sárosoroszi római katolikus egyházközösség lelképásztorainak névsora 1811–1990 között

Névsor	Év
Swada Vince	1811
Németh Károly	1816–1826
Miklósi József	1830–1837
Szemák Pál	1852–1853
Gábor György; Szopkó János	1853–1860
Torjai József	1860–1899
Vankó József; Runyai Károly; Krenkó Lipót; Kőszegi Mihály ⁸	1899–1903
Szépi Béla	1903–1905
Felhő Gyula	1906–1909
Varga József	1909–1918
Pintér József	1919–1922
Szepsy Márton	1923–1925
Erni Ferenc (†Sárosoroszi, 1962. január 16.)	1925–1962
Dr. Tóth József (Szerednyéről)	1962–1967
Galambos József (Benéből, †1985. Huszt)	1967–1972
Hasák Gyula (Nagyszőlősről)	1972–1974
Horváth Ágoston (ideiglenesen Ungvárról †1990. december)	1974 ősz–tél
Láncki István (Beregszászról)	1974–1987
Tóth József (Sárosoroszi születésű – Beregszászból)	1987–1988
Károlyi Lajos ⁹ (Mezőkaszonyból †2005. október)	1988–1990

⁶ MISZJUK Mihajlo–KUTASSY Iona: *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi osztályának magyar provinciájú fondjai és leírási egységei 1918/1919-ig és 1938–1944/1945 között*. Kárpát-medence levéltári forrásai I. Fond- és Államjegyzékek 2. Budapest, 2014., 279. o.

⁷ *A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története*. Összeállítva 1902. év Május hó 15-én. Kéziratban

⁸ Uo.

⁹ Az információt a település római katolikus templomában található lelképásztorok névsorából tudhatjuk meg, amely a bejáratnál lévő falra van helyezve.

Az 1990. évtől kezdve az egyházközség lelkipásztorai ferences atyák voltak 2004-ig, akiket 2010-től napjainkig a világi misszió váltott fel, melyet a 4. táblázat foglal össze.

4. táblázat. A sárosoroszi római katolikus egyházközség lelkipásztorainak névsora 1990-től napjainkig

Név	Év
P. Radics Dávid OFM	1990–1991
P. Papp Tihamér OFM	1991–1995
P. Németh Imre OFM	1995–1996
P. Papp Tihamér OFM	1996–2002
P. Weinrauch Márió OFM	2002–2004
P. Lengyel Donát OFM	2004–2010
Németh Sándor	2010–2014
Rác István	2014 –

Az új templom építése, az épület felújításai

A gótikus stílusú régebbi templomnak – amelyet most a reformátusok használnak – építési korát nem tudni, azonban azt tudjuk, hogy eredetileg római katolikus templomnak épült, s valószínűleg a reformáció évszázadába került a protestánsok használatába.¹⁰

1. ábra. Sárosoroszi 1913-ból származó kataszteri térképrészlete, rajta a r. kat. templommal

Az 1902. év május 15-én *Kőszegi Mihály*, helyi lelkész által összeállított kézirat – *A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története* –, amelyben részletesen le van írva a templom korabeli állapota is. A kéziratból megtud-

¹⁰ ZÁGONI Á. Károly: *A Nagytiszteletű Beregi egyházmegye emlékkönyve*. Nyíregyháza, 2005., 260.o.

hatjuk, hogy a sárosoroszi római katolikus templom épülete a Cserneki és Tarkői Dezseffy László birtokának udvarán épült meg. A templomot 1810. évben építette Klobusinszky Péter szatmári püspök, mely aztán Szent Anna tiszteletére lett fölszentelve, s sárból és fából építettek.¹¹ „*A helybelibeli r. k. lelkészség 1810-ben alakított, melyhez nem kis áldozattal és tevékenységgel járultak cserneki Desseffy János és Markovics Ferenc. Az új templom 1839-ben emeltetett.*”¹²

Az 1902-ből származó kézirat leírása szerint 1832-ig „*az egész templom állapota siralmas*” volt. A templom egy oltárral rendelkezett, továbbá egy fából készült Tabernaculum, melyben az oltári Szentséget tartották. Sem örök lámpája, sem szentek ereklyéi és „*privilegiált oltára*”, sem szószéke, gyóntatószéke, kórusa és orgonája, sírboltja úgyszintén nem volt. A templom nem rendelkezett sekrestyével, csak egy elkülönített helyiséggel, amelyet sekrestyeként használtak. A kegytárgyai is nagyon szegényesek voltak: a keresztkutat egy rézedény pótolta, volt két szekrény, két zászló, egy kereszt és hét szentkép a falon (az egyik a Szent Anna-oltárkép). Két haranggal rendelkezett, közülük egyik egy mázsát nyomott, a másik pedig „*80 fontos*” volt.¹³

A „*Püspök Úr*” 1832-ben tett kánoni látogatása után határozatot hozott, hogy egy új templomot fog építtetni, majd ezt meg is valósította, és saját költségén egy tágas templomot emeltetett, amiről a következő feljegyzés tanúskodik Miklósy József orosz lelkész jegyzeteiből: „*A telyes Szent Háromság Egy Örök Isten nevében a Krisztus Anyaszentgyházát bölcsen kormányzó XVI^{ik} Gergely Szentséges Római Pápa, kegyesen uralkodó Első Ferencz Magyarország felséges királya, Nagyságos s Feő Tisztelendő Hám János Szak.mári Megyés Püspök Eő Méltósága, - Tekintetes Bölcsy Buday Károly, Cserneki Deseöffy László, Alsó Draskóczy Morvay Károly Földesurak és tisztelendő Miklósy József helybeli lelkész idejében. Tisztelendő Gyöngyösy György Fancsikai lelkész felügyelése alatt, Vézinger János kőműves mester által tsakugyan fent tisztelt Nagyságos Megyei Püspök Ur EőMéltósága jótékony költségére felépítendő Róm. catholicum templomnak alapkövét letette Sáros-Orosziban Junius huszadikán Ezernyolczszázsharmincadik esztendőben, – számmal 20. Juni 1833. Mihucz János Beregszászi Esperes és plébános.*”¹⁴ A templom homlokzatára a következő felirat került: „*KegYes PüspökÜnk Hám János eőNagYsága Itt e szent ÉpÜletet TVLaJDon köLtségén épItette Igaz Ió szIVébŰL ugyano 1839*”.¹⁵

Torjay József feljegyzése szerint a templomról 1881. augusztus 5-ig semmilyen más adatot nem találunk, ám ekkor megtudjuk, hogy a templomtorony

¹¹ *A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története. Összeállítva 1902. év május hó 15-én. Kéziratban.*

¹² LEHOCZKY III/2, 1881., 686. o.

¹³ *A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története. Összeállítva 1902. év május hó 15-én. Kéziratban*

¹⁴ Uo.

¹⁵ *A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története. Összeállítva 1902. év május hó 15-én. Kéziratban.*

keresztje letört, melynek helyébe az egyházmegyei kormány költségén új kereszt került. A feljegyzések alapján a keresztfa készítése, bádoggal történő behúzása és helyreállítása összesen 13 forintba került. 1883-ban a templomot, a sekrestyét és a tornyot átfedték, sőt a torony borítását be is festették. Ugyanekkor a belső rész is felújításra került. A torony ablakai zsaluval lettek ellátva. Az egész munkálatot az egyházmegyei pénztár fedezte, amely 788 forintba került. A munkálatok 1893. október 29-én kezdődtek, és december 4-én fejeződtek be. Az átalakításokat Csáky György építómester irányította, a felügyeletet Forgács János beregszászi plébános végezte. A kurátor ekkor Bábel György volt.¹⁶

A templom boltívénél a falak megrepedeztek, ezért három vastag vaspánttal meg kellett erősíteni azokat. (Mindez Forgács János főesperes és munkácsi plébános felügyelete alatt történt.) Torjay József 1893. szeptember 27-i feljegyzésében a munkálatokat Ivaroska Mihály építész fejezte be.¹⁷ Végül az egyházközség által adományozott összegből, közös munkával a templomot felújították, a szentély egy részét kifestették. A kivitelezésben fontos szerepet játszott Brekóczki István egyházgondnok. November 17-én a sekrestyét és a sírhelyiséget is átfestették. 1894. augusztus 22-én a templom fedelét felújították Varga Miklós harangozó által.¹⁸ Ugyanekkor a toronykereszt burkolatának megsérülését a már említett Varga Miklós fia, Varga Gyula 15 éves gyermek igazította ki (a torony tetejére egy szál kötélén kúszott fel).

A templom berendezései, kegytárgyai

Meszlényi Gyula, szatmári megyés püspök 1897. március 1-jén a sárosoroszi római katolikus templomnak egy „Szent Család” képet ajándékozott, melyet a nagy oltárkép mellé függesztettek fel. A feljegyzésekből nem derült ki, hogy 1891-ben vagy 1897-ben ajándékozott a püspök úr a templomnak egy tabernákulumot (oltárszekrényt), illetve két imádkozó angyalt. 1900 májusában pedig dr. Buza Sándor, tiszaujlaki plébános úr a sárosoroszi templomnak egy gyöngycsillárt ajándékozott. Nagy Sándorné Bolyki Emma oltár-antependiumot (szövetdíszítményt) ajándékozott a nagy oltárra.

A Szent Anna-oltárt egy régi, rozoga asztal képezte. Az egyházközség adományainak köszönhetően új kőoltárt készítettek, amely 1901 májusára, épp bérmálás előtt lett kész. Ugyanebben az évben készült el a templom bejáratánál a lourdi kápolna,¹⁹ amelynek bejáratát vasrács zárta el. Ebben az évben három szobor is került a templomba: egy Szent Antal-szobor, melyet a templom hajójában jobbra állítottak fel, vele szemben Szent József szobra, a lourdi kápolnában pedig a Szent Szűznek a szobra. Szent Antal és a lourdi Szent Szűz szobrát özv. Buday

¹⁶ *A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története. Összeállítva 1902. év május hó 15-én. Kéziratban.*

¹⁷ Amelyért Ivaroska Mihály 300 forintot kapott.

¹⁸ Munkájáért 60 forintot kapott.

¹⁹ Amely 80 korona és 28 fillérbe került.

Sándorné született Ujhelyi Vilma ajándékozta, Szent József szobrát pedig a hívek adakozása folytán szerezték be. 1902. május 12-én a már említette özv. Buday Sándorné egy nagy oltárterítőt is ajándékozott a templomnak.²⁰

A felekezeti népiskola

A település oktatásügyéről nincsenek összefüggő múltbeli információk. A legrégebbi Zágony Á. Károly 1865–1866-ban készült *A Nagytiszteletű Beregi egyházmegye emlékkönyve*, amelyet aztán Lehoczky Tivadar teljes tartalmában átemelt a híressé vált *Beregvármegye monográfiája* című munkájába. Zágony 1797-et jelöli meg a református felekezeti iskola alapításának, vagyis ettől a dátumtól korábbi információink a település oktatás- és iskolaügyéről nincsenek. A levéltári kutatásunk során több helyen is találkoztunk azzal a töredékinformációval, hogy a reformátussal párhuzamosan katolikus népiskola is működött, ám az állami levéltári források zöme mégis csak a református népiskola tevékenységéből maradt fenn.

A római katolikus elemi népiskoláról nagyon hiányosan maradtak fenn iratok: 1911–1913., 1916–1919., 1920–1933., 1935–1937., 1938–1939., 1940–1944 tanévekből.

A 1902. május 15-én született, Kőszegi Mihály helyi lelkész kéziratában azonban található néhány leírást a római katolikus iskoláról. A „*Cannonica Visitatio*” (kánoni látogatás) szerint a helyi kántortanítót a hívek közül választották. „*A hitvallást nem tette le. 36 éves, beszél magyarul, tótul, ruthénul, és egy kevés németül. Elégképzett. Végzi a kántori teendőket és szertartásokat. A gyermekek tanításában szorgalmas.*” A tanítói lakásról megjegyzi, hogy „*a lehető legrosszabb állapotban van. Benne nem található semmi kényelem. A hívek építettek és a hívek is tartják fenn. A kántortanító évi fizetése a Tajer féle alapítványból 50 frt., stolaris jövedelme (egyházi szolgáltatások elvégzéséből származó jövedelem) 7 v. 8 frt., illetve a gyerekek tanítása után kap egyenként 1 frt. Ezen kívül minden gazdától jár egy véka étel. A kaszálóról két szekérnyi széna. Két köblös föld és a házhoz tartozó kert.*”²¹ Az iskolát valószínűleg az 1810. évben létesítették. Korábbi adatot sem az iskoláról, sem pedig a tanítók névsoráról mindeztidáig nem találtunk.

A régi, rossz állapotban lévő iskolaépületet 1877-ben egy új váltotta fel, melynek adatait Torjay József plébános örökítette meg Pasquál Antal beregi főesperes és beregszászi plébános úr közbenjárásának köszönhetően. Az építkezést Szemere György helybeli római katolikus tanító vezette. 1885. évben az iskolát padokkal látták el, melyet „*adományozott segélyből*” valósítottak meg. 1894.

²⁰ *A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története. Összeállítva 1902. év május hó 15-én. Kéziratban.*

²¹ Uo.

évben az iskola épülete és a kántor tanítói lak is felújításra került: megújították az épületek fedelét, kijavították, kimeszelték a falakat.²²

Az iskolai naplóból ki lehetett szűrni az iskolaigazgatók és az osztálytanítók nevét 1911-től, amelyet a 6. táblázatban foglaltunk össze.

6. táblázat. A sárosoroszi római katolikus elemi népiskola tanítóinak névsora

Tanév	Iskolaigazgató	Osztálytanító	Gyermekek száma
1911–1912	Varga József	Nazdraweczky János ²³	51
1918–1919	Huter József	Huter József, Háger József ²⁴	50
1920–1921	Pinter József	Háger József ²⁵	77
1926–1927	Erni Ferenc ²⁶		57
1929–1930	Papp Ferenc	Papp Ferenc ²⁷	56
1931–1932	Papp Ferenc	Bakajsza József	64
1936–1937	Somlói Károly	Somlói Károly ²⁸	49
1943–1944		Madura Erzsébet ²⁹	29

A sárosoroszi római katolikus elemi népiskolába római katolikusokon kívül görögkatolikusok és izraeliták is tanultak. Egy férfi tanerő volt nyilvántartva, aki pótlólagos térítést kapott a ruszin nyelvtudásáért, ekkor 51–55 év közötti, magyar nemzetiségű, római katolikus vallású és nő volt.³⁰ Ekkor már itt is megkülönböztettek mindennapos és ismétlő iskolát.³¹ Az 1922–1923. tanévben a második osztályban volt a legnagyobb osztálylétszám, amely harminc fő volt.

Pataki Ilona, helyi lakos elmondása szerint: „Mikor Dénes bácsi³² meghalt idekerültünk a katolikusba. Én oda már csak az utolsó osztályba jártam, és akkor már Somlói tanító úr fejezte be azt az osztályt nekünk, azután elkerült már az oroszok alatt Benébe. Ő már ott tanított. Már azut... hittant is csak negyedik osztályig tanultunk, Sütő³³ tiszteletes tanította a miénkbe, és Erni tiszteletelő úr a katolikusba.”³⁴

Az iskola a jelenlegi Tanító utca 10. házszám alatt volt. „A katolikus iskola még hosszabb vót és még nagyobb vót”, mint a református iskola „Elől

²² A Sáros-Oroszi róm. kath. templom, parochia és iskola története. Összeállítva 1902. év május hó 15 én.

²³ KTÁL, 411. fond, 1. opisz, 2. ügyirat, folio 2–41.

²⁴ KTÁL, 411. Fond, 1. opisz, 8. ügyirat, folio 2–31.

²⁵ KTÁL, 411. Fond, 1. opisz, 9. ügyirat, folio 1.

²⁶ KTÁL, 411. Fond, 1. opisz, 22. ügyirat, folio 1–29.

²⁷ KTÁL, 411. Fond, 1. opisz, 26. ügyirat, folio 1–31.

²⁸ KTÁL, 411. Fond, 1. opisz, 16. ügyirat, folio 1–26.

²⁹ KTÁL, 411. Fond, 1. opisz, 40. ügyirat, folio 65–71.

³⁰ KTÁL, 28. Fond, 5. opisz, 476. ügyirat, folio 5.

³¹ KTÁL, 411. Fond, 1. opisz, 5. ügyirat, folio 35–46.

³² Bitai Dénes

³³ Sütő Kálmán tiszteletes

³⁴ Pataki Ilona elmondása szerint.

vót a tanítónak a lakása öt ablakkal.... Földszintes vót, hosszú folyosója vót az elején, és ilyen rédelye vót fából, és nagyon szépen be volt festve színesre.”³⁵

A sárosoroszi római katolikus plébánosi lakás

Klobunsky Péter szatmári püspök 1810-ben tett látogatása során a következőket jegyezték fel: „*Van itt ugyan plébánia épület, de nem parochiának való, hanem inkább kántortanítói laknak. A hívek által hozzájárulván a költségekhez- lett építve. Sárból, köznylven Paticsból épült csak ideiglenes lakásul. Tényleg a legrosszabb állapotban van.*”³⁶ A lakás fenntartása valójában a hívek kötelessége volt. A lakásnak volt egy kis szobája és egy nagy tágas konyhája. Az épülethez istálló is csatlakozott, amely nagyon rossz állapotban volt: „*...annak a teteje rossz; olyan mint a rosta, a falai düledező félben, a gerendát az eső mossa és rövid idő múlva használhatatlanná válik.*”³⁷ Asztal, székek, képek, almáriumok és ezekhez hasonlók, melyek a plébániához tartoztak volna, nem voltak, de rendelkezett szántófölddel, mely „*két fordulóban 8 köbös. A parochia mellett van kaszáló mely mintegy két szekér szénát terem.*”³⁸

Az épületben volt egy előszoba, tőle balra a lelkész szobája, mely elég tágas, ebből nyílt egy oldalszoba, mely hálósobául szolgált, de nagyon keskeny volt. Balra egy tágas szoba helyezkedett el a cselédség részére. Az előszobával szemben egy szűk konyha, amelyből nyílt egy keskeny kis kamra. Rendes kamarával, pincével és magtárral nem rendelkezett. Volt azonban egy gazdasági csürje, melyet a kerti kaszálón Chrenkó Lipót helyi lelkész állított egykor. E csürét 1882-ben az egyházmegyei pénztár költségén kijavították, kapuval vették körül, befedték.³⁹

A plébániát az egyházmegye költségén 1886-ban befedték, illetve bezsindelezték.⁴⁰

Összegzésképp elmondhatjuk, hogy elengedhetetlen a múlt korhű forrásokból történő feltárása, hogy a jelenlegi közösségek tudják, ismerjék és büszkéik legyenek multjukra. A nagyobb közösség a családok kisebb közösségére épül, utóbbi pedig a kárpátaljai magyar településeken szervesen illeszkedik még mindig valamelyik történelmi egyházba. Ezért elengedhetetlen – jelen esetben – a sárosoroszi római katolikus egyházközösség történetének lehető legteljesebb feltárása. Mindez hozzájárulhat a magyar nemzetiségű kisközösségek identitásának

³⁵ Pataki Iлона elmondása szerint.

³⁶ *A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története. Összeállítva 1902. év május hó 15-én. Kéziratban.*

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Az egész munkálatok 120 forintba került

⁴⁰ Az összes költség 254 forintba és 76 krajcárba került. In *A Sáros-Oroszi róm. kath. templom, parochia és iskola története. Összeállítva 1902. év május hó 15-én.*

erősítéséhez, önazonosságának megtartásához, illetve ezen keresztül az egyének személyes karakterének erősödéséhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

PUBLIKÁLATLAN FORRÁSOK

1. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, 411. Fond (A Sárosoroszi Elemi Népiskola iratai), 1. opisz, 1–47 ügyiratok.
2. Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, 28. Fond (Beszámoló Pidkarpatszka Rusz oktatásügyéről, Ungvár), 5. opisz, 476. ügyirat.
3. A Sáros-Oroszi Róm. Kath. templom, parochia és iskola története. Összeállítva 1902. év május hó 15-én (*kéziratban*).

PUBLIKÁLT FORRÁSOK

1. *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.
2. ZÁGONI Á. Károly (2005): *A Nagytiszteletű Beregi egyházmegye emlékkönyve*. Nyíregyháza.
3. LEHOCZKY Tivadar (1881): *Beregvármegye monográfiája*. Ungvár, II. kötet és III. kötet, 2. rész.
4. BOTLIK József–DUPKA György (1993): *Magyarlakta települések ezred éve Kárpátalján*. Intermix Kiadó; Ungvár–Budapest.
5. MISZJUK Mihajlo–KUTASSY Ilona (2014): *A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi osztályának magyar provinciájú fondjai és leírási egységei 1918/1919-ig és 1938-1944/1945 között*. Kárpát-medence levéltári forrásai I. Fond- és Állagjegyzékek 2. Budapest.

ADATKÖZLŐ

1. Pataki Ilona (1935–) sárosoroszi lakos, jelenleg nyugállományát tölti.

*МОЛНАР ФЕДІР**

Окремі аспекти біографії мукачівського греко-католицького єпископа Василя Поповича

Резюме. У даній публікації виконано спробу окреслити конкретний відрізок з життя одного з найвизначніших єпископів в історії Мукачівської греко-католицької єпархії XIX ст. Василь Попович навчався на початку XIX століття. Після цього здобув корисний досвід, працюючи в Пряшівській греко-католицькій єпархії, що дало можливість успішно розпочати діяльність на посаді єпископа з 1838 року. Аж до своєї смерті у 1864 році він сприяв розквіту Мукачівської єпархії. У нашому дослідженні простежено його життєвий шлях, сповнений досягнень і викликів, до 1850 року.

Rezümé. Írásunkban a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye XIX. századi történetének egyik legjelentősebb püspöke életének egy meghatározott szakaszát kívánjuk bemutatni. A későbbi főpásztor a XIX. század elején végezte tanulmányait. Ezt követően az eperjesi püspökségben szerzett hasznos tapasztalatokat, amely komoly háttértudást biztosított 1838-tól induló püspöki tevékenysége megkezdéséhez. 1864-ben bekövetkezett haláláig a Munkácsi Egyházmegye felvirágoztatásán munkálkodott. Eredményekkel és kihívásokkal teli életútját 1850-ig követjük nyomon.

Abstract. In our work we try to present a set period of one of the most important bishops of Greek Catholic Eparchy of Mukachevo. Vasylii Popovych was educated at the beginning of the 19th century. Then he gained valuable work experience in the Eparchy of Prešov. It provided him essential background knowledge to begin his carrier as a bishop from 1838. Until his death in 1864, he did much to revive the Eparchy of Mukachevo. We have followed his life which witnessed both results and challenges till 1850.

Від шкільної лави до єпископської кафедри

Василь Попович народився 12 вересня 1796 року в селі Великі Ком'яти Угочанського комітату. Його батько, Юрій Попович, був місцевим греко-католицьким священиком. Мати, Марія Лендел, мала дворянського походження. Початкову освіту Василь Попович здобув у Великій Каролі, а перші чотири класи гімназії закінчив у Мараморош-Сигеті. Гімназію

* Кандидат на звання доктора, Науковий університет імені Лоранда Етвеша, докторська програма Нова та сучасна історія Угорщини; молодший науковий співробітник, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Науково-дослідний центр імені Тіводора Легоцькі. Doktorjelölt, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program; fiatal kutató, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóintézet. PhD candidate, Eötvös Loránd University, Modern and Contemporary Hungarian History Doctoral Programme; junior researcher, Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Lehoczky Tivadar Social Sciences Research Institute.

закінчив в Ужгороді, вже тоді вирізнявся здібностями серед своїх ровесників.¹ Одного разу, коли Попович відповідав домашнє завдання, викладач Пашшїч звернув увагу класу на непересїчні таланти хлопця, сказавши: «Русскїе, внимайте, это будеть вашь єпископъ» [«Слухайте, русини, бо він ще буде вашим єпископом»].²

У 1814 році В. Попович продовжив навчання в Пештському університеті. Вже у 22-річному віці юнак здобув науковий ступїнь доктора філософії. У 1815 році він вступив до Центральної семінарії Пешта, де був студентом-відмінником, однак через до сьогодні нез'ясовані причини не здобув ступїнь доктора богослов'я. 10 квітня 1820 року був висвячений єпископом Олексїєм Повчїєм в Ужгороді на священника. Спочатку служив як помічник священника у Сваляві та Мараморош-Сигеті. Одним із поворотних моментів його життя став 1822 рік, коли молодого Поповича призначили секретарем єпископа Пряшївської греко-католицької єпархії. У 1835 році він став каноніком Пряшївської капітули. Цю посаду В. Попович обіймав всього 8 місяців, оскільки 16 березня 1837 року угорський король Фердїнанд V призначив його єпископом Мукачівської греко-католицької єпархії. Папа Григорій XVI затвердив це призначення у жовтні 1837 року. Згідно з даними Віденського архіву, на посаду претендувало 10 осіб, але вибір пав на Поповича. У цьому велику роль відіграв рекомендаційний лист пряшївського єпископа Григорія Тарковича, біля якого Попович прослужив 16 років. Після всього цього у 1838 році Василя Поповича висвятив у єпископи у Львівському кафедральному храмі галицький митрополит Михайло Левицький. На честь нового митрополита в Ужгороді були влаштовані урочистості.³

Досягнення і виклики

В. Попович приступив до виконання єпископських обов'язків молодим, у віці 42 років. До його призначення Мукачівська єпархія не мала керівника аж

¹ X.: Popovics Vazul, munkácsi görög kath. püspök. *Vasárnapi Újság*, 1860. 12. sz. 133.; DANILOVICS JÁNOS: *Popovics Bazil néhai munkácsi püspök Szent Péter és Pál apostolokról vezetett tapolczai apát, a bölcsészet tudora, ő cs. s apostoli kir. felségének val. belső t. tanácsosa Ő Nagyméltóságának lelki üdvéért 1864-dik évi december hó 1-jén az unghvári püspöki székes templomban bemutatott engesztelő szent miseáldozat alkalmával elmondott: egyházi beszéd.* Ungvár, [1864], k. n. 4–6.; PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görög katolikusok története.* 2. kötet. Nyíregyháza, 1990, Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. 62.

² DANILOVICS 1864: 6.; *Владика Василь Попович (12.09.1796 – 9.10.1864). Владика Василь Попович – один із найвизначніших єпископів Мукачівської єпархії.* 2008. Офіційний веб-сайт Мукачівської греко-католицької єпархії. [http://www.mgce.uz.ua/post3.php?id=738; 24. 05. 2016.]

³ MAGOCSI, PAUL ROBERT – POP, IVAN (eds.): *Encyclopedia of Rusyn history and culture.* Toronto–Buffalo–London, 2005, University of Toronto Press. 394.; *Владика Василь Попович...*, 2008.; SZOTYORI-NAGY ÁGNES: A 19. század közepének mezőgazdasági állapota a nagykállói esperesi kerületben Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspök levelei tükrében. In Estók János (főszerk.) – Szotyori-Nagy Ágnes (szerk.): *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2011–2012.* Budapest, 2012, Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 144.

шість років. Протягом цього часу єпархією управляв капітулярний вікарій Іван (Іоанн) Чургович, який залишив по собі тверду основу, проте численні проблеми ще потребували вирішення. Ситуацію ускладнювало й те, що, згідно з окремими джерелами, між Чурговичем, який теж претендував на єпископську кафедру, та Василем Поповичем час від час виникали досить гострі суперечки.⁴

Велика за територією, але доволі бідна Мукачівська єпархія за правління Поповича оновилася і значно примножилася в матеріальному плані: зводилися церкви та будівлі парохій, велися інші будівельні та відновлювальні роботи. Фактично змінилося співвідношення дерев'яних і кам'яних церков та парохій. Якщо до приходу В. Поповича у єпархії з 700 церков кам'яними було всього 30, а з 464 парохій – лише 20, то наприкінці життя єпископа єпархія мала 234 кам'яні церкви та 222 кам'яні житла для священників.⁵

Єпископ В. Попович розвивав й ужгородську інфраструктуру єпархії. Він збудував триповерхову єпископську резиденцію, де було облаштовано 36 кімнат та 3 бібліотечні зали. Поруч з будівлею звели дві вежі, криті черепицею. На фасаді резиденції розмістили напис: «Domine Deus benedic domui servi Tui!» [«Господи, благослови дім слуги Твого!»]. Витрати на будівництво єпархія покривала з власних джерел та з позик.⁶

Єпископ також докладав зусиль для подальшого оновлення притулку для дітей священників, що залишилися сиротами. Будівництво сиротинця було завершено ще за часів єпископа Повчі, але не було коштів для фінансування благодійного фонду. У 1840 році Попович забезпечив необхідну суму і протягом наступних років значно її збільшив. Так, у 1860 році, як писали в газетній замітці, до закладу приймали вже не тільки хлопців, що були дітьми священників. Кількість вихованців на 1860 рік становила 62 особи.⁷

У липні 1841 року В. Попович організував зібрання синоду, де було упорядковано матеріальне становище вдів священників та дяків-вчителів. Завдяки цьому вони почали отримувати у десять разів більшу, ніж раніше, пенсію. Статутний капітал благодійного фонду єпископ збільшив у п'ятеро.⁸

Успіхи єпископа В. Поповича зумовили появу заздрісників і недоброзичливців. Підставою для організованих проти нього нападок послужило те, що священнослужитель листувався з особами, які мешкали за межами Угорщини. Серед них були галицький митрополит Михайло

⁴ Csurgovics János nekrológja. *Religio*, 1862. (II.) 40. sz. 318–319.; SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 2.; 11. kötet. Budapest, 1893; 1906, Hornyánszky. 451–452; 20–21.; SZOTYORI-NAGY 2012: 144.

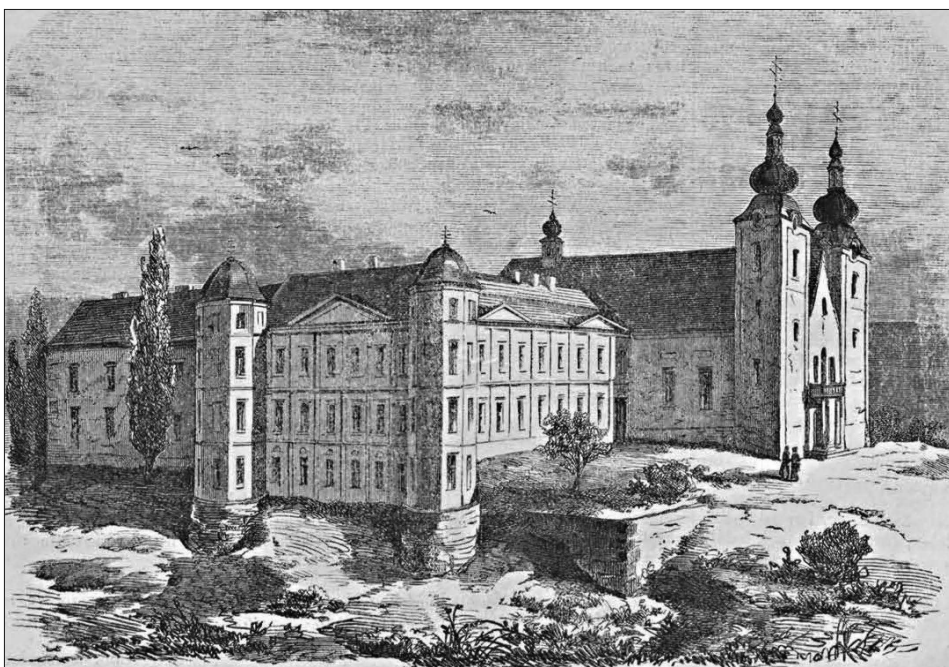
⁵ X. 1860. 12. sz. 133–134.; PUSKÁS BERNADETT: Adalékok a munkácsi egyházmegye 19. századi templomépítészetéhez. *Athanasia*, 2006. 23. sz. 188.; SZOTYORI-NAGY 2012: 144.

⁶ X. 1860. 12. sz. 134.

⁷ Там же.

⁸ DANILOVICS 1864: 11.; PIRIGYI 1990: 62–63.; *Владика Василь Попович...*, 2008.

Левицький, що висвятив Поповича, Іван Молнар, що на той час працював придворним медиком у Санкт-Петербурзі і був колишнім гімназійним однокласником єпископа, відомий російський славіст, професор Ізмаїл Срезневський, який навіть відвідав єпископа в Ужгороді 1842 року. Противники єпископа почали звинувачувати його в тому, що він шпигує на користь Росії, схиляється до православної віри і вважає себе підданим царя. Ці обвинувачення знаходимо у листах-доносах, написаних між 1845-1847 роками, які писалися для австрійської таємної поліції, що діяла на території Угорщини незаконно. Ці звіти містять величезну кількість помилкової інформації та політично вмотивованих звинувачень, тому їх правдивість та достовірність дуже сумнівна.⁹

Єпископська резиденція в Ужгороді¹⁰

З 1839 року єпископ В. Попович став членом Державних Зборів Угорщини. Як представник Верховної палати брав участь у трьох останніх Державних

⁹ ТЕРШАКОВЕЦЬ МИХАЙЛО: *Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр. Додаток. До історії москвофільства в Угорській Русі*. Львів, 1907, Наукове Товариство ім. Шевченка. 268–285.; ZSÁTKOVICS K. GYÖRGY: Kémkedés a munkácsi egyházmegyében a múlt század 30-as és 40-es éveiben. *Görög Katholikus Szemle*, 1908. 13. sz. 72–73.; BENDÁSZ ISTVÁN: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. Ungvár, 1997, KMKSZ. 60–65.; *Владика Василь Попович...*, 2008.

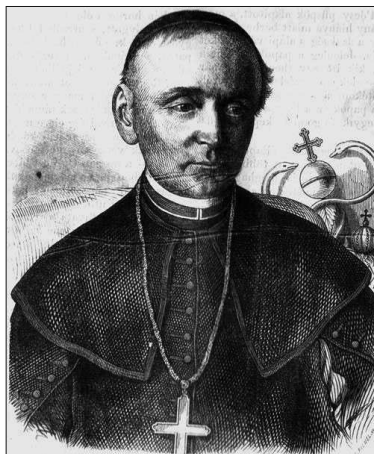
¹⁰ ZOMBORY GUSZTÁV: Az ungvári g. e. püspöki lak és főegyház. *Vasárnapi Újság*, 1863. 20. sz. 173.

Зборах епохи реформ (1839/40, 1843/44 і 1847/48).¹¹ На думку автора його некрологу, єпископ на засіданнях завжди посідав помірковану, але прогресивну позицію. Він мав довіру як уряду, так і опозиції.¹²

На службі угорської революції та війни за незалежність 1848–49 років

Звістка про пештські події 15 березня досягла Ужгорода, що був столицею Мукачівської єпархії, приблизно 18–19 березня. На вулицях міста були розклені листівки з «Дванадцятьма пунктами», в яких було узагальнено вимоги угорської революції. Місцеве населення сприйняло почуте з великою радістю.¹³

У ці дні єпископ В. Попович перебував у Братиславі, де брав участь у роботі Верхньої палати. Про дату його повернення в Ужгород точних даних нема. Однак відомо, що на засіданні консисторії 8 квітня головував уже єпископ. На засіданні було прийнято рішення, що священники єпархії мають під час богослужінь висловлювати вдячність за скасування кріпаччини, прийняття принципу загального оподаткування та створення уряду Баттяні.¹⁴

Портрет В. Поповича¹⁵

¹¹ PÁLMÁNY BÉLA: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848*. 1. kötet. [Budapest], 2011, Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala. 101.

¹² DANILOVICS 1864: 14

¹³ Фенич Володимир Іванович: *Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867 рр.)*. Кандидатська дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ужгород, 1997, рукопис. 71.; PAVLENKO, GRIGORI: *Az 1848–49. évi forradalom Kárpátalján*. In Nagy Ferenc (szerk.): *Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából*. Nyíregyháza, 1999, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. 79.; КАШКА МАРІЯ ЮРІВНА: *Етнополітичний розвиток русинів-українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ужгород, 2008, рукопис. 121.; MOLNÁR FERENC: *A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia*. Nyíregyháza, 2014, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. 13.

¹⁴ KOZMA JÁNOS: *Adalékok Egyházmegyénk történetéhez az 1848–49. szabadságharc idejéből*. *Görög Katholikus Szemle*, 1909. 3. sz. 21.; BENDÁSZ 1997: 18–19.

¹⁵ X. 1860: 133.

Мукачівська єпархія підтримувала угорську боротьбу за незалежність аж до самої капітуляції у Вілагоші. Консисторія прийняла ввідні зміни, а єпископ В. Попович звернувся до священників з проханням підтримати революцію, а потім і війну за незалежність. У цьому значну роль відіграло й те, що єпископ та його оточення сподівалися: держава забезпечить зростання доходів духовенства шляхом збільшення конгруа (посадового окладу священника). Між ліберальним угорським керівництвом та мукачівським єпископом сформувалися взаємно добрі відносини.¹⁶

Уряд Угорщини тримав зв'язок з Мукачівською єпархією через Міністерство у справах релігії та освіти. Уряд доручив духовенству перешкоджати виникненню селянських заворушень, зачитувати на церковних кафедрах так звані «квітневі» закони та роз'яснювати населенню нові закони й постанови.¹⁷

Переломною у війні за свободу стала російська інтервенція. 9 травня 1849 року цар Микола I у своїй відозві оголосив, що надасть цісарю Францу Йосифу I військову допомогу для придушення угорської визвольної боротьби. У цей період ужгородська консисторія висловила свою підтримку позбавлення династії Габсбургів угорського трону та проголошення незалежності Угорщини. Тоді ж був надісланий вітальний лист Л. Кошуту з нагоди обрання його главою держави.¹⁸

В. Попович до останньої хвилини діяв в інтересах угорської незалежності. Його заслуги знали і визнавали в широкому колі – від Лайоша Кошута до Бертолона Семере. Патріотична поведінка єпископа, щира симпатія до справи боротьби за незалежність стимулювала не тільки духовенство, а й звичайних вірників єпархії, незалежно від їх національної приналежності.

8 серпня 1849 року під головуванням єпископа розпочалися вступні іспити до Ужгородської духовної семінарії. Однак опитування довелося перервати ще до обіду: до міста наближався гул російських гармат. Оскільки вже до цього ширилися чутки, що царські загоны надмірно «цікавляться» Поповичем, він змушений був покинути столицю єпархії.¹⁹

Повернення

Згідно зі свідченнями самого В. Поповича, він повернувся до Ужгорода 5 вересня 1849 року. 16 вересня священнослужитель дізнався, що австрійські

¹⁶ HODINKA ANTAL: Adatok a ruszinok 1848–49. évi történetéhez. In Udvari István (szerk.): *Hodinka Antal válogatott kéziratai*. Nyíregyháza, 1992, Vasvári Pál Társaság. 28–29.; MOLNÁR 2014: 15–21., 50–51.

¹⁷ BENDÁSZ 1997: 20–21.; PIRIGYI ISTVÁN: Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban. In Takács Péter (szerk.): *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez*. Debrecen, 1998, Csokonai Kiadó. 154.; MOLNÁR 2014: 14–15.

¹⁸ BENDÁSZ 1997: 30–31.; PIRIGYI 1998: 150.; HERMANN RÓBERT: „Tenni kevés, de halni volt esély.” Az 1849. évi nyári hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999. 2. sz. 10.; MOLNÁR 2014: 40–41., 139–141.

¹⁹ MOLNÁR 2014: 43–44.

власті призупинили його повноваження єпископа і розпочали проти нього перевірку-розслідування. Таке рішення єпископ вважав незаконним, але взяв його до відома. Після цього він потрапив під домашній арешт більше ніж на рік. У цей період керівництво єпархією здійснював вікарій І. Чургович.²⁰

4 жовтня мукачівського єпископа ознайомили зі сформованим обвинувальним висновком, на який він написав відповідь через два тижні. Найсерйознішим обвинуваченням проти нього було те, що В. Попович підтримував офіційні зв'язки з угорським урядом. Найбільш обтяжуючою обставиною влада вважала визнання В. Поповичем «Декларації про Незалежність» та позбавлення угорського трону династії Габсбургів.²¹

Деталі розслідування проти єпископа невідомі. Відомо лише, що призупинення його повноважень та домашній арешт закінчилися 15 жовтня 1850 року. Від цього часу він знову головував на засіданнях консисторії. Закриття розслідування ймовірно мало політичні причини: по-перше, так намагалися заспокоїти духовенство та вірників єпархії; по-друге, австрійський уряд потребував єпископа як союзника серед наново організованого єпископства. Також йому треба було брати до уваги, що започаткований проти єпископа суворий процес міг мати відлякуючий ефект для населення русинської та румунської національності. Адже метою Відня було повністю припинити угорський опір та інтегрувати угорців у структуру єдиної імперії. У цій справі влада розраховувала на підтримку не-угорців, у даному випадку на тих вірників русинської і румунської національності, які підпорядковувалися мукачівському єпископу.²²

ЛІТЕРАТУРА

1. BENDÁSZ ISTVÁN: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. Ungvár, 1997, KMKSZ.
2. Csurgovics János nekrológja. *Religio*, 1862. (II.) 40. sz. 318–319.
3. DANILOVICS JÁNOS: *Popovics Bazil néhai munkácsi püspök Szent Péter és Pál apostolokról nevezett tapolczai apát, a bölcsészeti tudora, ő cs. s apostoli kir. felségének val. belső t. tanácsosa Ő Nagyméltóságának lelki üdvéért 1864-dik évi december hó 1-jén az unghvári püspöki székes templomban bemutatott engesztelő szent miseáldozat alkalmával elmondott: egyházi beszéd*. Ungvár, [1864], k. n.
4. HERMANN RÓBERT: „Tenni kevés, de halni volt esély.” Az 1849. évi nyári hadjárat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999. 2. sz. 223–276.
5. HODINKA ANTAL: Adatok a ruszinok 1848–49. évi történetéhez. In Udvari István (szerk.): *Hodinka Antal válogatott kézíratai*. Nyíregyháza, 1992, Vasvári Pál Társaság. 27–34.
6. KOZMA JÁNOS: Adalékok Egyházmegyénk történetéhez az 1848–49. szabadságharc idejéből. *Görög Katolikus Szemle*, 1909. 3. sz. 20–21.
7. MAGOCSI, PAUL ROBERT – POP, IVAN (eds.): *Encyclopedia of Rusyn history and culture*. Toronto–

²⁰ MOLNÁR FERENC: A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség és az osztrák neoabszolutizmus (1849. augusztus–december 31.). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011. 4. sz. 87–92.; MOLNÁR 2014: 44.

²¹ MOLNÁR 2014: 44–45.

²² MOLNÁR 2011: 91–92.; MOLNÁR 2014: 46–47.

- Buffalo–London, 2005, University of Toronto Press.
8. MOLNÁR FERENC: A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség és az osztrák neoabszolutizmus (1849. augusztus – december 31.). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2011. 4. sz. 87–108.
 9. MOLNÁR FERENC: *A Munkácsi Egyházmegye 1848–1849-ben. Tanulmányok és kronológia*. Nyíregyháza, 2014, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola.
 10. PÁLMÁNY BÉLA: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848*. 1. kötet. [Budapest], 2011, Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala.
 11. PAVLENKO, GRIGORIJ: Az 1848–49. évi forradalom Kárpátalján. In Nagy Ferenc (szerk.): *Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából*. Nyíregyháza, 1999, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. 79–95.
 12. PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görög katolikusok története*. 2. kötet. Nyíregyháza, 1990, Görög Katolikus Hittudományi Főiskola.
 13. PIRIGYI ISTVÁN: Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban. In Takács Péter (szerk.): *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez*. Debrecen, 1998, Csoknói Kiadó. 149–164.
 14. PUSKÁS BERNADETT: Adalékok a munkácsi egyházmegye 19. századi templomépítészetéhez. *Athanasia*, 2006. 23. sz. 187–193.
 15. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 2.; 11. kötet. Budapest, 1893; 1906, Hornyánszky. 451–452; 20–21.
 16. SZOTYORI-NAGY ÁGNES: A 19. század közepének mezőgazdasági állapota a nagykállói esperesi kerületben Popovics Bazil munkácsi görög katolikus püspök levelei tükrében. In Estók János (főszerk.) – Szotyori-Nagy Ágnes (szerk.): *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 2011–2012*. Budapest, 2012, Magyar Mezőgazdasági Múzeum. 139–156.
 17. X.: Popovics Vazul, munkácsi görög kath. püspök. *Vasárnapi Újság*, 1860. 12. sz. 133–134.
 18. ZOMBORY GUSZTÁV: Az ungvári g. e. püspöki lak és főegyház. *Vasárnapi Újság*, 1863. 20. sz. 173–174.
 19. ZSÁTKOVICS K. GYÖRGY: Kémkedés a munkácsi egyházmegyében a múlt század 30-as és 40-es éveiben. *Görög Katolikus Szemle*, 1908. 13. sz. 72–73.
 20. Владика Василь Попович (12.09.1796 – 9.10.1864). Владика Василь Попович – один із найвизначніших єпископів Мукачівської єпархії. 2008. Офіційний веб-сайт Мукачівської греко-католицької єпархії. [http://www.mgce.uz.ua/post3.php?id=738; 24. 05. 2016.]
 21. КАШКА МАРІЯ ЮРІВНА: Етнополітичний розвиток русинів–українців Закарпаття (середина XVIII ст. – 1867 р.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ужгород, 2008, рукопис.
 22. ТЕРШАКОВЕЦЬ МИХАЙЛО: *Матеріали й замітки до історії національного відродження Галицької Русі в 1830 та 1840 рр.* Додаток. До історії москвофільства в Угорській Русі. Львів, 1907, Наукове Товариство ім. Шевченка. 268–285.
 23. ФЕНИЧ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ: *Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867 рр.)*. Кандидатська дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ужгород, 1997, рукопис.

SEBESTYÉN ZSOLT*

Kárpátalja víznevei: a Fekete-Tisza völgye**

Rezümé. A tanulmány a Fekete-Tisza völgyének vízneveivel foglalkozik. A szerző a kárpátaljai folyóvizek, a Tisza és mellékágainak a neveit gyűjti össze és dolgozza fel, a víznevek történelmi formáit és eredetét kutatja. A víznevek fontos forrásai a történelmi és névtani kutatásoknak. Segítségükkel rávilágíthatunk a névadásban szerepet játszó motivációkra, az egyes névrendszerek közötti kapcsolatokra. A Fekete-Tisza mentén számos víznév keletkezett hegynevből, ami a hegynevek víznévadásban játszott fontos szerepét mutatja.

Резюме. Дана публікація присвячена гідронімам долини Чорної Тиси. У статті зібрано та опрацьовано назви річок Закарпаття, зокрема Тиси та її приток, простежено історичні зміни цих назв та їх походження. Це дає можливість виявити мотивації, що застосовуються при формуванні топонімів, та зв'язки між окремими системами топонімів. Наприклад, вздовж Чорної Тиси багато гідронімів виникло з назв гір, що вказує на їх важливе значення.

Abstract. The present study has as its object hydronyms of the Black Tisza Valley. The author of the study collects and analyses toponyms of the Transcarpathian rivers, tributaries of the Tisza, researching their historical forms and origins. Hydronyms are an important source of historical names and onomastic research. With their help we can highlight the motives of designating names, as well as the existing relationship between the individual name systems. Along the Black Tisza numerous hydronyms were coined in relation to the mountains situated in the vicinity, pointing out to the central role mountains played in the generation of new toponyms.

Az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíja révén már második éve foglalkozom a történelmi Magyarország északkeleti régiójának vízneveivel (vö. Sebestyén 2015a, 2015b, 2015c). Sajnos a FNEsz. a Felső-Tisza kárpátaljai szakaszának víznevei közül csak elvétve tárgyal egyet-egyét, így nemcsak a névanyag összegyűjtését éreztem fontosnak, hanem a nevek eredetének a kiderítését is. Az alábbiakban a Fekete-Tisza-völgy néhány jelentősebb vizének névetimológiáját adom közre, terjedelmi okok miatt ugyanis ebben az írásban nincs mód a teljes névanyag vizsgálatára. Ez a néhány példa is jól rávilágít a régió víznévadásában szerepet játszó legfontosabb és leggyakoribb motivációkra, más névtípusoknak (pl. a hegyneveknek) a víznevek létrejöttében meghatározó szerepére.

A Fekete-Tisza a Tisza jobb oldali forrása. A megkülönböztető jelző arra utal, hogy Rahónál, a Fehér-Tiszával való találkozásánál a folyása némileg lassul, így a víz színe sötétebb, míg a gyorsabb folyású Fehér-Tiszáé a habzás miatt fehérenek tűnik. A Fekete-Tisza nevének történelmi adatai: 1725: *Tybiscus niger fl.* (Revizki), 1756: *Tybiscus Niger fl.* (Kam. 0303:2), 1760k.: *Tibiscus Niger Fluv.* (Kam. 0296), 1782-6: *Schwarze Theiss* (K1), 1789: *Schwartzte Theis* (HT. 0012: 1),

* Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, főiskolai adjunktus. Інститут мовознавства та літературознавства, Ніредьгазький університет. University of Nyíregyháza, Department of Language and Literature. sebestyen1977@gmail.com

** A tanulmány elkészítését az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.

1794: *Schwarze Theis* (HT. 0248), 1798: *Fekete Tisza F.* (CM), 18. sz.: *Tibiscus niger Fluv.* (Kam. 0296), 1804: *Schwarze Theis Fl.* (HT. 0401), 1806: *Fekete Tisza (Schwarze Theiss Fl.)* (Lipszky), 1809: *Niger Tibiscus* (Kam. 0661), 1830: *Fekete Tisza* (Cst. 0009), 1839: *Fekete Tisza* (Fényes 4: 177), 1855: *Schwarze Theisz* (FK), 1863: *Чорная Туца* (Kat.), 1864: *Fekete Tisza* (Pesty), 1865: *Fekete-Tisza* (Hunfalvy 3: 299), 1872–84: *Czarna Tisa (Schwaze Theiss)* (K3), 1910: *Fk. Tisza (Schwarze Theiss)* (HBÁT), 1935: *Čorna Tisa, Чорна Туца* (W. 37, 64), 1957: *Чорна Туца, Черная Туца* (КРУ. 17), 1978: *Черная Туца* (КТ), 1979: *Чорна Туца* (SHU. 611).

A *Tisza* folyónevet Kniezsa István ősrégi, de bizonytalan eredetű víznévnek tartja (Kniezsa 31). Kiss Lajos szerint a folyónév ősi, indoeurópai eredetre vezethető vissza, bár jelentése bizonytalan, talán egy 'iszapos, sáros' jelentésű **Tisjo-* (< ie. **tī-* 'olvaszt, olvad') származéka (vö. FNESz., *Tisza*). Kiss Lajos egy későbbi, Erdély vízneveiről írt tanulmányában pontosít, s egy ie. **tei*, **ti* 'folyóssá tesz, olvaszt; nyálkás-nedves állapotban van' tövet vél felfedezni a névben, amit összekapcsolhatónak tart a gör. *tiphos* 'mocsár, tó', óegyházi szláv **timěno* 'iszap' főnévvel (Kiss 1999: 151).

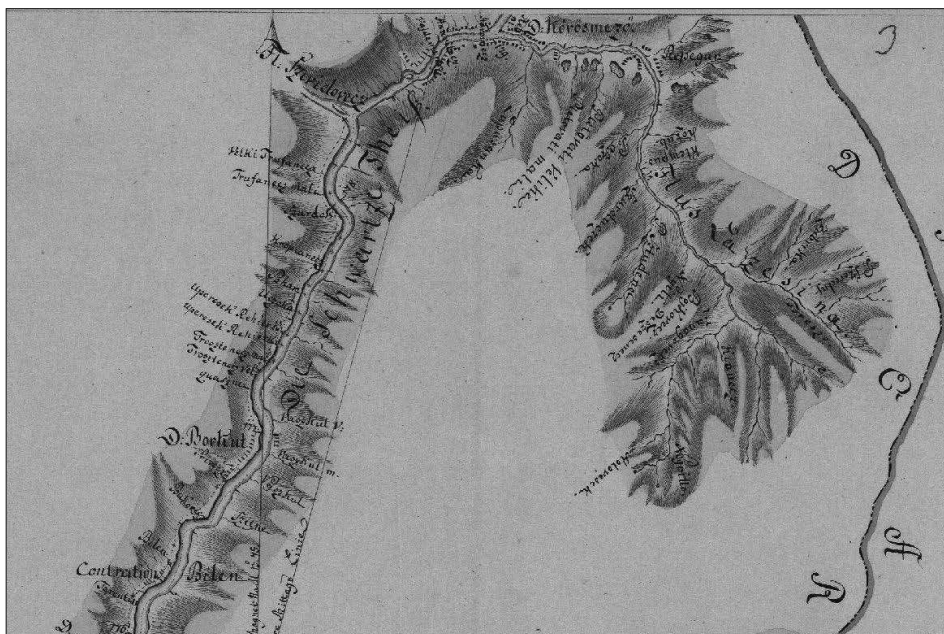
A legújabb ukrán helynév-etimológiai szótár szerzője, Vaszilij Lucsik szintén a bizonytalan etimológiájú nevek közé sorolja, elképzelhetőnek tartja ugyanakkor a Kiss Lajos által is hangoztatott magyarázatot, bár ő egy összl. **tīsn-/tesn-* 'nyomni, szoros', vö. ie. **tis-/tais-* 'olvadni, olvadék, eltűnni' tőből vagy egy szl. **těsnina* 'keskeny árok, vízmosás, folyómeder stb.' főnévből eredezteteti (Лучик 471-2). A nevet motiválnak véli a folyó hegyi jellegéből fakadóan, de talán nem állunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy a Tiszát nem a gyéren lakott felső, hegyvidéki szakaszán, hanem inkább a mocsarasabb síkvidéki részen élő népek nevezték el.

A Fekete-Tiszáról Hunfalvy János a következőket írja a XIX. század közepén: „A Fekete-Tisza az É. Sz. 48° 20', s a K. H. 41° 50' alatt ered. Kőrösmezőtől Ny.-ra a Szvidova, ÉNy.-ra a Csorna hegységek emelkednek. Az utóbbi K. felől a Medves, Ploszka, Douha, és Bukovinka hegyek csatlakoznak, az előbbinek keleti ágai a Turbáta, Tatulszki és Mencsul. Azon hegyek egy DK.-re nyíló völgykatlant rekesztenek be, melynek éjszaki oldalán valami 9, déli oldalán pedig 2 nagyobb csermely rohan le; ezek a völgykatlan talpán egyesülnek s a Fekete-Tiszát alkotják. A Tisza völgyének kezdete a Brusztura s az ettől ÉK.-re eső Csacsalovcz hegygerinczek között van, s D. felől a Brusztura és Kicsera közötti Okolai völgy, É. felől a Csacsalovecz s Lenkovecz közötti lenkoveczy völgy nyílik beléje. Forráscsermelyei közül az nyúlik fel legmesszibbre, mely Kőrösmezőtől ÉNy.-ra valami 3 mfdre az Okolai előhavason valami 3000 lábnyi magasságban ered, ennek forrását tehát a Tisza tulajdonképeni forrásának kell tekintenünk. Forrásvidékét a Szvidova hegység D., a Csorna Hora É. felől rekesztik be, a háttérben pedig az Apsinyeszka havas emelkedik. A Fekete-Tisza már egy mfdre

eredetén alul rekesztékkal (calusura) van ellátva s onnan kezdve talpakra járható. Csakhamar még a Ploszka és Douha hegyeken eredő Bisztra s a Bukovinkáról lefolyó Dozsina és Sztaniszlav patakok szakadnak beléje. Kőrösmezőtől K.-re Lazestyina puszta van; ettől D.-re a Pietrosz emelkedik, melyről a Ruszkikukul és Behoruvka hegyeken eredő csemelyekkel egyesülő Lazestyina folyócska rohan le. Ez a Fekete-Tisza első jelentősebb balfelöli mellékvize. Eleintén É.-ra tart, a hasonnevű pusztán Ny.-ra fordul s mind D.-ről mind É.-ról beléje ömlő patakokkal növekedvén, Kőrösmező felett szakad a Tiszába. Az érintett patakok vizeit többnyire rekesztékek által gyűjtik, (ott vannak a Zsihaluszi, Dozsina, Sztolna, Sztudena, Lapusanka, s még 4-5 más rekesztékek), úgy hogy az apró hegyi csemelyekből támadt folyócskának ekképp gyűjtött és szabályozott vize a fatalpakat már Kőrösmezőnél bírja meg. Forrásvidékének völgyatlanából kikerülvén, Kőrösmezőtől kezdve Bocskó Rahóig DNyD.-re folyik. Ezen útjában Ny. felől a Szvidováról lefolyó 9, s K. felől a Pietrosz nyugati oldalán eredő 6 csekély csermelylyel növekedik. Ezek közül legnagyobbak: jobbfelől a Szvidovai, Vaskul (Varczul) és Szisni, balfelől a Kicsera alatt elfolyó Kossoucza, Kebele és Terenten patakok. Azután Borkút alatt Ivanovecz s a szepesi gyarmat mellett a Fehér Tisza egyesül vele.” (Hunfalvy 3: 299-300).

A Fekete-Tisza hossza eredetétől a Fehér-Tiszával való egyesüléséig 49 km. A folyóvölgy legnagyobb települése Kőrösmező (ukr. *Jaszinya*, rom. *Frászin*). Pesty adatközlői a településről a következőket írták: „A Település a szomszéd Galliciának Zelena és Pászicsnej helységeiből eredett. A Lengyel földbírtokos Nemesség és azon haszonbérelőinek a Zsidoknak ki keresett zaklatásaikat el nem szenvedve, az akkori rengetek, és magas ormu havasok szegény gazda fiának előbb, és utobb lakásul szolgált, ’s meg telepedett... A Kőrösfák körül és között letelepültekből átszármazott az elnevezés is Oroszul, az Olah elnevezés onnan származik; mert Rákoczy Fejedelem és ennek utodai alatt sok oláh család a Tiszavölgyön adományozás, részint pedig foglalás útján havasokat birtak, és saját nyelvükön elnevezgették is.” (Pesty). A 8100 lakosú „városi típusú település” határában több kisebb tanya is faluvá fejlődött: a folyó nevét viselő *Feketetisza*, *Sztebnij* (*Dombhát*), valamint a 4200 lakosú *Lazescsina* (*Mezőhát*). Kőrösmezőtől délre található az 1600 lelkes *Tiszaborkút* (*Kvászai*), a hozzá tartozó *Szitnij* (142 fő), valamint az 1800 lakosú *Bilin* falu.

Az alábbiakban a legfontosabb patakok és mellékágak névetimológiáját igyekszem megfejteni. A címszó után a vízfolyás pontosabb földrajzi beazonosítása, majd a név történelmi alakjai következnek. Végül közlöm a víznevek eredetmagyarázatát.

A Fekete-Tisza vízgyűjtőjének rajza a XVIII. század végén
(Billek, Samuel–Kubicska, F. J. MNL, S 80 Tisza, 1: 86000)

Apsinec-patak – A Fekete-Tisza bal oldali ága Feketetisza falu határában, vö. 1781a: *Thal Absinecz, Thal Absinyecz* (Kam. 0027), 1782-6: *Apsziniec Fluss* (K1), 18. sz. vége: *Absinecz* (MT), 1824–62: *Abszeniec Bach* (K2), 1863: *Abszinec, Apszinetz Bach* (Sebestyén 2008: 208), *Апшинецъ* (Kat.), 1872–84: *Arpszinec p.* (K3), 1935: *Арšinec, Апшинецъ* (W. 37, 59), 1978: *Апшинец* (KT), 1979: *Апшинецъ* (SHU. 23), 1997: *Apsinec, Apsinecsik, Вапшинецъ, Вапшинецик* (Lizanec 395), 2007: *Apsinec-patak* (Kovács 71), 2015: *Apshynets' river, річка Апшинецъ* (GT). Az *Apsinec* víznév minden bizonnyal hegynévi eredetű, a patak az *Apsinec~Apsinecka* havason ered, s arról kapta a nevét, vö. 1824–62: *Abszenieska Alpe* (K2), 1863: *Alpe Abszineska* havas (Sebestyén 2008: 208), *Apsinyeszka* havas (Hunfalvy 3: 299), 1978: *хр. Апшинец* (KT). Kiss Lajos a FNESz-ben nem foglalkozik a víznév etimológiájával, de az *Apsa*-fálvak (*Alsó-, Középső-, Felső-*, illetve *Apsica*) kapcsán az *Apsa* névvel igen (vö. FNESz., *Alsóapsa*), ami összefügghet a hegynévvel. A helységnevet Kiss Lajos puszta személynévi eredetűnek tartja, l. 1203/1254: *Absa* szn. (Ász. 42), 1273: *Apsa* szn. (uo.), ami a magyar R. *Abfalon* szn.-nek, esetleg az *Ábrahám*-nak lehet a becéző alakja (FNESz., *Alsóapsa*, Sebestyén 2012: 16), vö. rom. *Apșa* < *Apsolon* szn. (Constantinescu 18). A településnévből *-иця* kicsinyítő- vagy víznévképzővel jött létre az említett fálvakon keresztül folyó *Apsica* neve. Lucsik 2014-ben megjelent etimológiai szótárában foglalkozik mind az *Apsinec*, mind pedig az *Apsica* víznévvel (Лучик 22-3). A Kiss Lajos-féle

személynévi eredeztetést Lucsik nem tartja kellően megalapozottnak. Azt nem veszi figyelembe, hogy a viszonylag korai alapítású település a neve alapján pontosan illeszkedik a Tisza völgyében létrejött magyar nevű, magyar alapítású falvak rendszerébe. Az *Apsica* víznév kapcsán pedig azt vallja, hogy az egy illír **apis* vagy **apisa* szóból származhat, ami a román *apă* 'víz' főnévvel lehet kapcsolatban (Лучик 22-3). Az *Apsinec* folyónevet ebből származtatja *-инець* kicsinyítő képző, míg az *Apsinecka* havas nevét az *Apsinec* víznévből *-ck(a)* képző segítségével. A víznév > hegynév névátvitel nagyon ritka a Felső-Tisza vidékén, jóval gyakrabban találkozhatunk hegynévből keletkezett víznevekkel, főként a kisebb patakok esetében. Bár a tárgyalt víz- és hegynév földrajzilag viszonylag távol esik az egy bokorban található *Apsa* víz- és településnevektől, a közöttük lévő kapcsolat egyértelműnek tűnik. A névalakok fejlődési sora *településnév* (*Apsa*) > *víznév* (*Apsica*) > *hegynév* (*Apsinec*~*Apsinecka*) > *víznév* (*Apsinec*) irányt feltételez.

Bahenszkij-patak – A Fekete-Tisza bal oldali ága Sztebnij határában, vö. 1781a: *Thall Bahanskj* (Kam. 0027), 1782-6: *Bahanskj Bach* (K1), 1824–62: *Bahinski B.* (K2), 1863: *Bahenski weliki*, *Bahenski* (Sebestyén 2008: 208), *Багенски велькии* (Kat.), 1872–84: *Bahinski p.* (K3), 1929: *Бегенский* (Petrov 11), 1935: *Baheňský*, *Багенський* (W. 37, 59), 1978: *Бегенский* (KT), 1979: *Багенський* (SHU. 27–8), 1993: *Báhenszki*, *Mocsaras-patak*, *Bahenszkij* (Lizanec–Horváth 223). A *Bahenszkij* pataknev ukrán eredetű, a név alapja az ukr. *багно* 'ingovány, láp, mocsár' (СУМ. 1: 84, Rudnicki 17, Чопей 6), 'ingovány, láp, sár, vizenyős, mocsaras hely' (Савчук 16) főnév *-ський* melléknévképzős származéka, jelentése tkr. 'Lápos, mocsaras patak'. 1993-as gyűjtésükben Lizanec Péter és Horváth Katalin *Mocsaras-patak* néven is adatolja, a magyar név kapcsán a következő megjegyzéssel: „(a nevek) többsége ukrán, s ez nem véletlen, hisz a lakosság is ukrán nemzetiségű, a magyarok itt szórványban élnek. A vizek neveit mindkét nép azonos módon használja, néha előfordulnak fordítások is, például ukr. *Sztanyiszláv*, magy. *Lászlo-patak*; ukr. *Báhenszki*, magy. *Mocsaras-patak*...” (Lizanec–Horváth 224). Ebből azonban nem derül ki, hogy a helyi magyarság körében a víznév valóban így használatos-e, vagy csak az adatgyűjtők alkalmilag fordították magyarra az ukrán nevet.

Bilin-patak – A Fekete-Tisza jobb oldali ága Bilin határában, vö. 1782-6: *Bilen Thal* (K1), XVIII. sz. vége: *Bilen* (MT), 1824–62: *Billin B.* (K2), 1863: *Билинь п.* (Kat.), 1872–84: *Bilinský p.* (K3), 1929: *Bilin* (Petrov 2), 1935: *Bělinský*, *Бѣлинський* (W. 37, 59), 1978: *Билинский* (KT), 1979: *Білінський* (SHU. 55), 2015: *Bilyns'kyi Stream*, *Білінський струмок* (GT). A *Bilin* pataknev ukrán hegynévi eredetű, annak a *Bilin* havasnak a nevéből keletkezett névátvitellel, amelyen ered, vö. 1726: *Bilin* (Schram 64), 1864: A Bilini havas, határos a Borkuti s Kaszapolyánai (!) helységekkel (Pesty, *Bilin*), *Bilinszky Gruny* (uo. *Borkút*). A hegynév az ukr. *белый~білий* 'fehér' (Чопей 23, СУМ. 1: 181–2) melléknév *-ин* képzős származéka, ld. még szl. **běľь* 'ua.' (Šmilauer 38). Személynévi eredetét

valószínűleg kizárhatjuk, vö. *Билин* csn. Kárpátalján (Чучка 2005: 66), ill. szl. **Билина* szn. (Чучка 2011: 49). A hegynévből a pataknev mellett településnév is létrejött (vö. Sebestyén 2012: 27). A patak neve a XIX. század második felétől a melléknévi *Bilinszkij* tkr. 'Bilini (patak)' formában is adatolható, ami a település nevéből jött létre *-ський* melléknévképzővel.

Borkán-patak – A Fekete-Tisza jobb oldali ága Körösmező határában, vö. 1824–62: *Borkan B.* (K2), 1863: *Borkan, Borgan* (Sebestyén 2008: 208), 1993: *Borkán, Borkan* (Lizanec–Horváth 223). A *Borkán* pataknev hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1864: *Bor kán* (Pesty), 1872–84: *Barkan* hegy (K3). A hegynévben minden bizonnyal a hucul nyelvjárási *борган* 'nagy kőszikla, nagy sziklatömb' (Піпаш–Галас 16) főnevet kell keresnünk. A hegynévről Pesty adatközlői a következő népetimológiai magyarázatot adják: „Bor kán egy vén lelépült (!) de igen dulakodo, és birkozodo embertől vette elnevezését” (Pesty). Чучка a kárpátaljai *Боркан* családnév kapcsán több lehetséges etimológiát vet fel: 1. a *Борка* személynév *-ан* képzős származéka, 2. helyi nyj.-i *боркан* 'olyan személy, aki brokátba öltözik' szóból, 3. állatnévből, *Борко, Боркан* 'pajeszos állat elnevezése', 4. a rom. *borkan* 'befőttésüveg' (DEX, Чучка 2005: 84). Személynévi származtatását azonban valószínűleg kizárhatjuk.

Capok-patak – A Fekete-Tisza jobb oldali ága Körösmező határában, vö. 1781a: *Thal Czapok* (Kam. 0027), 1863: *Capok, Klein Capok* (Sebestyén 2008: 208), 1993: *Capok* (Lizanec–Horváth 223). A *Capok* pataknev ukrán hegynévi eredetű, vö.: 1824–62: *Czapok-Rücken* (K2), 1872–84: *Czapok groń* (1274 m) (K3), 1910: *Czapok groń* (HBÁT). A hegynév az ukr. *цан* 'bakkecske, kecskebak', *цанок* 'kis kecskebak' főnév származéka (СУМ. 11: 179-80, Гринченко 4: 422), rusz. *цань* 'bak, kecskebak, faltörő kos' (Чопей 422), hucul nyj.-i *цан, цанок* 'kecske, vadkecske' (Піпаш–Галас 213-4). A névadás motivációjához l. *Kecske-hegy, Kecske-kő* (FNESz.).

Dovzsina-patak – A Fekete-Tisza bal oldali ága Feketetisza falu határában, vö. 1781a: *Thal Dosina* (Kam. 0027), 1782–6: *Dousina Fluss* (K1), 1780: *Dosina* (T), 1789: *L. Doseña* (HT. 0012: 1), 1794: *Dussina* (HT. 0248), 1798: *Dosina F.* (CM), XVIII. sz. vége: *Dosina* (MT), 1809: *R. Doschena* (Kam. 0661), 1824–62: *Dožina B., Dosina B.* (K2), 1830: *Dosina Vize* (Cst. 0009), 1863: *Douzyna Bach, Douzyna* (Sebestyén 2008: 208), *Доужина* (Kat.), 1865: *Dozsina* (Hunfalvy 3: 299), 1872–84: *Dosina p.* (K3), 1910: *Dosina* (HBÁT), 1929: *Довжина* (Petrov 11), 1935: *Dovžina, Довжина* (W. 37, 60), 1957: *Довжина* (КРУ. 17), 1978: *Довжина* (КТ), 1979: *Довжана* (SHU. 178), 1993: *Dózsina, Dovzsina* (Lizanec–Horváth 223), 2007: *Hosszú (Dosina, Dozsina, Dovzsina)-patak* (Kovács 44). A *Dovzsina* pataknev ukrán hegynévi eredetű, a vízfolyást a Körösmezőtől északra fekvő *Dovha* nevű hegyről nevezték el, vö. 1781a: *Alpen Doha* (Kam. 0027), 1824–62: *Douha Alpe* (K2), 1872–84: *Polonena Douha, Douha* (1368 m) (K3), 1910: *Douha* (HBÁT). A víz- és hegynévhez l. ukr. *довгий~долгий* 'hosszú'

mn. (Чопей 76, СУМ. 2: 330), *довжина* 'hosszúság, távolság' (СУМ. 2: 333, Гринченко 1: 403), *пyj.-i doužnyj, doužnyu* 'hosszú hely, hosszú síkság' (Rudnicki 20). A patak közelében kisebb telep is létrejött a XVIII. században, ami egyesült Kőrösmezővel (vö. Sebestyén 2012: 42–3).

Dutnyeckij-patak – A Fekete-Tisza jobb oldali ága Bilin határában, vö. XVIII. sz. vége: *Dudnovecz* (MT), 1864: *Dudnyecsin patak* (Pesty), 1935: *Dutnecký, Дутнецький* (W. 37, 60), 1979: *Дутнецький* (SHU. 189). A *Dudnyeckij* (újabbán *Dutnyeckij*) pataknev ukrán eredetű. A név magyarátát Pesty adatközlői is megadják: „*Dudnyecsin patak*, nevét onnan kapta: hogy a Kősziklákon keresztül nagy rohamú dörgő eséssel ömlik be a Tiszába” (Pesty). A név alapja az ukr. *дудніти* 'zúg, búg, dudál' (СУМ. 2: 432, Гринченко 1: 453) ige *-ський* melléknévképzős származéka.

Foreszok-patak – A Lazescsina jobb oldali ága Lazescsina falu határában, vö. 1780: *Főrescek* (T), 1781b: *Thal Forescsek* (Kam. 0028), 1782–6: *Foreszczek* (K1), XVIII. sz. vége: *Toreszo* (MT), 1824–62: *Toressek B.* (K2), 1863: *Форешокъ* (Kat.), 1872–84: *Foressek p.* (K3), 1978: *Форесок* (KT), 2007: *Forrószeg* (*Foressek, Fareszok*)-*patak* (Kovács 56), 2015: *Faresok Stream, струмок Фаресок* (GT). A *Foreszok* pataknev román hegynévi eredetű, a víz a közeli *Foreszok* hegygerincről vagy az azonos nevű havasról kapta a nevét, vö. 1760k.: *Tereszek* (Kam. 0296), 1883: *Foressek* (Лучик 490), 1950: *Foresok* (uo.). A hegynévet Lucsik egy rom. *forăi, forăiesc* 'orron keresztül lélegzik, hortyog' (Maramureş), *forăesc* 'susogni, zúgni' igéből származtatja, ami szerinte a helynévben 'titokzatos, titkos, vadregényes' jelentésben (!) jelenik meg (Лучик 490), vö. *forăi, sforăi* 'horkolni, hortyogni' (DEX).

Gropjanec-patak – A Fekete-Tisza jobb oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1782–6: *Gropianec* (K1), XVIII. sz. vége: *Kropianecz* (MT), 1809: *R: Gropjanecz* (Kam. 0661), 1824–62: *Gorpinec B.* (K2), 1863: *Gropa, Gropinec* (Sebestyén 2008: 208), *Гропънецъ звъръ* (Kat.), 1872–84: *P. Gropenec p.* (K3), 1935: *Gropenec, Гропынець* (W. 37, 60), 1978: *Гропинец* (KT), 1979: *Гропинець* (SHU. 156), 2015: *Гропунетс' Stream, струмок Гропинець* (GT). A *Gropjanec* pataknev ukrán hegynévi eredetű, vö. 1824–62: *Gropa Alpe* (K2), 1929: *Гропянець* hegy (Petrov 5). A hegynév az ukrán nyelvjárási *грона* 'köves hegy' (Піпаш–Галас 44) földrajzi köznévi kicsinyítő képzős származéka. A köznévhöz ld. még román *groapă* 'gödör, árok' főnév (DEX).

Havrilec-patak – A Fekete-Tisza jobb oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1781a: *Thal Haurilecz* (Kam. 0027), 1782–6: *Havrilec Bach* (K1), XVIII. sz. vége: *Haurilecz* (MT), 1824–62: *Havrelec B.* (K2), 1863: *Hawrylec Bach, Havrilec* (Sebestyén 2008: 208), 1872–84: *Hawrylec* (K3), 1929: *Гаврилець* (Petrov 11), 1935: *Havrilec, Гаврилець* (W. 37, 60), 1979: *Гаврилець* (SHU. 125). A *Havrilec* pataknev ukrán eredetű, a *Havril* 'Gábor' személynév *-ець* kicsinyítő képzős származéka, jelentése tkr. 'Havril pataka'. A személynév a ruszinban és az ukránban

kereszt- és családnévként is előfordul, vö. *Гаврила, Гаврилъ, Гаврило* кн. 'Gábor' (Чопей 49), *Гаврило* csn. (Чучка 2005: 129), ukr. *Гавриль, Гаврилець* csn. (Редько 89), de a románban is előfordul, vö. *Havrilești, Gavriil* (Constantinescu 74), *Havrliu, Gavriiliu* (Jordan 1983: 238).

Hlodovec-patak – Két patak Kőrösmező határában. A *Velikij-Hlodovec* ткр. 'Nagy-Hlodovec' a Fekete-Tisza jobb oldali ága, vö. XVIII. sz. vége: *Hlodovecz velki* (MT), 1780: *Gr. Klodovecz* (T), 1824–62: *Hlodowec B.* (K2), 1863: *Глодовець великии* (Kat.), 1993: *Ladovec, Velikij Hladovec* (Lizanec–Horváth 223). A *Malij-Hlodovec* ткр. 'Kis-Hlodovec' a Fekete-Tisza bal oldali ága szintén Kőrösmező határában, vö. XVIII. sz. vége: *Hlodovecz mali* (MT), 1780: *Kl. Klodovec* (T), 1824–62: *Hlodowec B.* (K2), 1993: *Ladovec, Malij Hladovec* (Lizanec–Horváth 223). A *Hlodovec* pataknevén ukrán eredetű, a név az ukr. *злід* 'galagonya' (СУМ. 2: 86, Гринченко 1: 290), *пун.-і злод 'ua.'* (Піпаш–Галас 35) növénynevén melléknévi *злодовий* 'galagonyás' (Гринченко uo.) alakjának *-ець* víznévképzős származéka, ткр. 'Galagonyás-patak'. „A magyar anyanyelvű adatközlők mindkét patakot megkülönböztető jelző nélkül nevezik meg” (Lizanec–Horváth 223).

Kevele-patak – A Fekete-Tisza bal oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1782–6: *Kreweliu Bach* (K1), 1809: *R. Kelevin* (Kam. 0661), 1824–62: *Kevele B.* (K2), 1863: *Keweliw* (Sebestyén 2008: 226), *Kiweliw potok* (uo. 208), *Кевелѣвъ звѣръ* (Kat.), 1865: *Kebele patak* (Hunfalvy 3: 299), 1872–84: *P. Kevele* (K3), 1910: *Kevele* (HBÁT), 1935: *Kevelov, Кевелов* (W. 37, 61), 1978: *Кевэлэ* (KT), 1979: *Кевеліс* (SHU. 244), 1993: *Kevele-patak* (Lizanec–Horváth 222), 2007: *Kevele-patak* (Kovács 75), 2015: *Kevele Stream, струмок Кевеле* (GT). A pataknevén talán az ukr. *квилити* 'keservesen, fájdalmasan sírni, jajveszékélni' (СУМ. 4: 133), *пун.-і квилити 'nyeríteni'* (Чопей 147) ige származéka, vö. szl. **kvělitī* 'sírni' (Trubačev 13: 159–60). A név valószínűleg a vízfolyás hangjára utal. A patak közelében a XIX. század végén egy kisebb tanya is létrejött, ami a víztől kapta a nevét (vö. Sebestyén 2012: 71). *Kevele* tanya 1967-ben egyesült Kőrösmezővel.

Koszivcsek-patak – A Fekete-Tisza bal oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1782–6: *Kossoczeský* (K1), 1824–62: *Kosotsek* (K2), 1863: *Kosivczek* (Sebestyén 2008: 208), 1865: *Kossoucza patak* (Hunfalvy 3: 299), *Звѣр Косѣвчикъ* (Kat.), *Косѣучецькѣ звѣръ* (uo.), 1993: *Koszivcsik* (Lizanec–Horváth 222). A *Koszivcsek* pataknevén ukrán eredetű, a név az ukr. *пун.-і кось* 'rigó, feketerigó' (Чопей 158), l. ukr. *kic* (Гринченко 2: 245–6) madárnév *-чек* kicsinyítő képzős származéka.

Kracsunszkij-patak – A Sztaniszlav bal oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1781b: *Thal Kracsoun* (Kam. 0028), 1863: *Kraczunyaska* (Sebestyén 2008: 208), 1872–84: *Kraczunieski p.* (K3), 1935: *Kračunský, Крачунський* (W. 37, 61), 1979: *Крачунський* (SHU. 282). A *Kracsunszkij* pataknevén ukrán eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1781a: *Rücken Kracsunyeszký* (Kam. 0027), 1824–62: *Kraczunjeska Alpe* hegy (K2), 1863: *Kraczunyaska* (Sebestyén 2008: 208), 1864: *Kracsunyaszká* havas (Pesty), 1929: *Kračunaska, Кречуньска*

(Petrov 10–1). A hegynév az ukr. нyj.-i *крачунь* 'karácsony' (Чопей 159), rom. *crăciun* 'karácsony' (DEX) főnév *-ський* melléknévképzős származéka, l. még ukr. *Крачун* csn. (Чучка 2005: 302), rom. *Crăciun* csn. (Constantinescu 36). Hasonló nevű patak található a Borzsa medencéjében, vö. *Кречунець* 'az Ilosva jobb oldali ága Ilosva határában' (SHU. 283).

Lazescsina-patak – A Fekete-Tisza bal oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1725: *Lazuscana fl.* (Revizki), 1756: *Lazuscana fl.* (Kam. 0303:2), 1782–6: *Lasascscena Fluss* (K1), 1789: *L. Lazestyina* (HT. 0012: 1), 1798: *Lazestyina F.* (CM), XVIII. sz. vége: *Flus Lazesima* (MT), 1804: *Lasusanka Fl.* (HT. 0401), 1806: *Luczestyina R.* (Lipszky), 1809: *R. Lasescena* (Kam. 0661), 1824–62: *Lazesztina B.* (K2), 1830: *Lazestsina Vize* (Cst. 0009), 1839: *Lazestyina* (Fényes 4: 178), 1853: *Lazestina B.* (AT. 0225/3), 1863: *Lažistena, Lazistena* (Sebestyén 2008: 208), *Лазещина* (Kat.), 1864: *Lázescsána, Lázicsina patak* (Pesty), 1865: *Lazestyina* (Hunfalvy 3: 299), 1872–84: *P. Laszczyna* (K3), 1910: *P. Laszczyna* (HBÁT), 1929: *Lezeščana, Лазещина* (Petrov 10, 11), 1935: *Lazeština, Лазещина* (W. 37, 61), 1957: *Лазещина* (КРУ. 17), 1978: *Лазещина* (КТ), 1979: *Лазівщина* (SHU. 309), 1993: *Laziscsina* (Lizanec–Horváth 223), 2007: *Mezőhāti (Lazescsina)-patak* (Kovács 48). A *Lazescsina* pataknev ukrán eredetű, a név alapja az ukr. нyj.-i *лазь* 'erdei kaszáló, vadcsapás' (Чопей 167, Rudnicki 25, Гринченко 2: 341) főnév, amihez *-щина* képző kapcsolódik. vö. rom. *laz* 'irtás, füves hely, kaszáló' (DRM. 1: 704). A pataknevből névátvitellel településnév is létrejött, vö. *Lazescsina (Mezőhát)* (Sebestyén 2012: 86).

Lopusanka-patak – A Lazescsina bal oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1780: *Th: Lopusanka* (T), 1782–6: *Lopuszanka* (K1), 18. sz. vége: *Lopusanka* (MT), 1809: *R. Lopusanka* (Kam. 0661), 1824–62: *Lopasanki B.* (K2), 1863: *Lopusanka Bach* (Sebestyén 2008: 208), *Лопушанка* (Kat.), 1872–84: *P. Lopusanka* (K3), 1910: *P. Lopuszanka* (HBÁT), 1929: *Лопушанка* (Petrov 11), 1935: *Lopušanka, Лопушанка* (W. 45, 61), 1978: *Лопушанка* (КТ), 1979: *Лопушанка* (SHU. 326), 2007: *Lapos (Laposnya, Lopusanka)-patak* (Kovács 49). A *Lopusanka* pataknev ukrán eredetű, a név alapja az ukr. *лопух* 'lapu, bojtortján' (СУМ. 4: 547–8, Чопей 171), *лопушина* 'bojtortjánlevél, lapulevél' (СУМ. 4: 547–8, Чопей 171) növénynev vagy *лопушаний* 'bojtortjános, lapus' melléknév (Гринченко 2: 377–8) *-ка* kicsinyítő képzős formája. A patak mellett a XIX. század elején egy falu települt, amit a vízről neveztek el. *Lopusanka* 1967-ben egyesült Kőrösmezővel (vö. Sebestyén 2012: 89–90).

Markovec-patak – A Fekete-Tisza bal oldali ága Feketetisza falu határában, vö. 1780: *Markoviz* (T), 1781a: *Thal Markovecz* (Kam. 0027), XVIII. sz. vége: *Markovecz* (MT), 1824–62: *Markiwec B.* (K2), 1863: *Markowec* (Sebestyén 2008: 208), *Марковець* (Kat.), 1872–84: *Zwór Markowec* (K3), 1929: *Марковець* (Petrov 11), 1935: *Markovec, Марковець* (W. 37, 62), 1978: *Марковець* (КТ), 1979: *Марковець* (SHU. 353), 1993: *Markovec* (Lizanec–Horváth 223). A

Markovec pataknev ukrán eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1782–6: *Markowec B.* hegy (K1), 1824–62: *Markowec B.* (K2), 1872–84: *Markowec* (K3). A hegynév az ukr. *Марко* csn. (Чучка 2005: 364), ukr. *Марків* csn. (Редько 152) -*ець* kicsinyítő képzős származékából jött létre.

Medvezsij-patak – Két patak neve Kőrösmező határában. A *Velikij-Medvezsij* 'Nagy-Medvezsij' a folyó bal oldali ága: 1781a: *Thal Medvecsy Veliki* (Kam. 0027), XVIII. sz. vége: *Medvecsi Velikei* (MT), 1824–62: *Gr. Medvesi B.* (K2), 1863: *Медвежи велькии* (Kat.), 1935: *Medvedi Veliky', Медведиў Великий* (W. 37, 62), 1979: *Великий Медвежий* (SHU. 92), 1993: *Medvezsij-patak, Velikij Medvezsij* (Lizanec–Horváth 223), 2007: *Medve (Medveckij)-patak* (Kovács 41). A *Malij-Medvezsij* 'Kis-Medvezsij' szintén a Fekete-Tisza bal oldali ága Kőrösmezőnél, a *Velikij-Medvezsij* közelében: 1781a: *Thal Medvecsi mali* (Kam. 0027), 18. sz. vége: *Medvesi malei* (MT), 1863: *Medwezy maly* (Sebestyén 2008: 208), 1935: *Medvedi Malý, Медведиў Мальный* (W. 37, 62), 1979: *Малий Медвежий* (SHU. 346), 1993: *Medvezsij-patak, Malij Medvezsij* (Lizanec–Horváth 223). Mindkét patak neve hegynévből keletkezett névátvitellel: vö. 1781a: *Rücken Medvecsi mali, Rücken Medvecsi Velike* (Kam. 0027), 1782–6: *Medwedzy Mali* hegy, *Medwedzy Welky* hegy (K1), 1824–62: *Medvesi Alpe* (K2), 1863: *Alpe Medwezy welyke* (Sebestyén 2008: 208), 1929: *M. Медвежий* hegy (Petrov 11). A hegynév alapja a rusz.-ukr. *медвежий* 'medvés-' (СУМ. 4: 663, Чопей 182) melléknév, jelentése tkp. 'Medvés-hegy'. „Az adatközlők szerint ebből a patakból isznak a medvék... A magyar anyanyelvű adatközlők mindkét patakocskát Medvezsijnek nevezik, megkülönböztető jelző nélkül.” (Lizanec–Horváth 223).

Repegő-patak – A Lazescsina jobb oldali ága Lazescsina falu határában, vö. XVIII. sz. vége: *Repeguv* (MT), 1780: *Th. Repecur* (T), 1781b: *Thal Repegur* (Kam. 0028), 1809: *R. Reneczur* (!) (Kam. 0661), 1824–62: *Repegiu B.* (K2), 1830: *Repego* (Cst. 0009), 1863: *Repego, Repego~Repegovo* (Sebestyén 2008: 208), *Ренеговъ* (Kat.), 1872–84: *Repegiu p. (Tartarski P.)* (K3), 1935: *Repegov, Ренегов* (W. 37, 63), 1978: *Ренегув* (KT), 1979: *Ренезів* (SHU. 459), 2007: *Repegő (Repegiu)-patak* (Kovács 62), 2015: *Repehuv Stream, струмок Ренегув* (GT). A pataknev ukrán eredetű, a név az ukrán nyelvjárási *penegувату~penetyуату* 'ordít, üvölt, visít, sikít' (Піпаш–Галас 162–3, Гринченко 4: 13) ige származéka, a patak hangjával van kapcsolatban. A vízfolyásról kapta a nevét a XIX. század végén létrejövő *Repegő* tanya (vö. Sebestyén 2012: 116), ami a 40-es években egyesült Kőrösmezővel.

Szedorenka-patak – A Sztebnij bal oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1781b: *Thal Szidorencsek* (Kam. 0028), 1782–6: *Szidorenczek* (K1), 1863: *Sedorenka, Szedorenka, Szedorenko Patak* (Sebestyén 2008: 208), *Седоренька* (Kat.), 1978: *Сидоренка* (KT). A *Szedorenka* pataknev ukrán eredetű, talán hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1782–6: *Szidorenczin* és *Szidorenczek* hegyek (K1). A hegynév valószínűleg személynévre vezethető vissza, vö. ukr. *Сидор*,

Сидора csn. (Чучка 2005: 512), ukr. *Сидоренко* csn. (Редько 198). Габорак az Ivano-Frankovszk megyében található *Сидір* hegynévet a rom. *sadire* 'ültetés, ültetvény' főnév (DEX) származékának tartja, s a név hangtani változásait népetimológiával, a *Szidor~Cüdir* 'Izidor' személynévvvel való összekapcsolásával magyarázza (Габорак 343, Лучик 426). Magyarázata a *Szedorenka* név kapcsán nem vehető figyelembe.

Szerednyij-patak – A Fekete-Tisza bal oldali ága Feketetisza falu határában, vö. 1781a: *Thal Szeredni* (Kam. 0027), 1824–62: *Szeredni B.* (K2), 1863: *Середни* (Kat.), 1872–84: *Seredni p.* (K3), 1935: *Seredny, Середный* (W. 37, 63), 1978: *Средний* (KT), 1979: *Середній* (SHU. 496), 1993: *Szerednye-patak, Szerednij* (Lizanec–Horváth 223), 2007: *Középső-patak* (Kovács 42). A *Szerednyij* pataknev ukrán eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1781a: *Rücken Szeredni* (Kam. 0027), 1782–6: *Szeredny* hegy (K1), 1824–62: *Szeredni B.* hegy (K2). A hegynév alapja az ukr. *середній* 'középső, közepen lévő, középszerű' (Чопей 361, Гринченко 4: 115) melléknév. A névadó *Szerednyij* hegy a *Malij-Medvezsij* és *Pleckij* hegyek között fekszik.

Szitnij-patak – A Fekete-Tisza bal oldali ága Borkút (Tiszaborkút) határában, vö. 1782–6: *Szitnej* (K1), XVIII. sz. vége: *Szitne* (MT), 1801: *Thal Zittnyi* (Kam. 0463:2), 1824–62: *Thal Szothne* (K2), 1863: *Sytni* (Sebestyén 2008: 226), *Сытни потокъ* (Kat.), 1865: *Szisni patak* (Hunfalvy 3: 299), 1872–84: *P. Switýn* (K3), 1929: *Сѣтний, Ситний* (Petrov 15, 22), 1935: *Sitny, Ситный* (W. 37, 63), 1978: *Ситны* (KT), 1979: *Ситний* (SHU. 505), 2015: *Sitny river, річка Ситни* (GT). A *Szitnij* pataknev ukrán eredetű, talán az ukrán nyelvjárási *суть, сит, сито* 'nád, sás' főnév *-н(уї)* melléknévképzős származéka (ЕСУМ 5: 247), l. még ukr. nyj.-i *ситний* 'tápláló' melléknév (Піпаш–Галас 174). A patak közelében említett *Szitni* hegy neve a pataknevhez képest talán másodlagos, vö. 1824–62: *Szatyin* hegy (K2), 1872–84: *Šwitny* hegy (K3). Ugyancsak a patakról kapta a nevét *Szitnij* tanya Borkút közelében.

Sztaniszlav-patak – A Fekete-Tisza jobb oldali ága Feketetisza falu határában, vö. 1781a: *Thal=Sztaniszlau* (Kam. 0027), 1782–6: *Stanislaw Fluss* (K1), XVIII. sz. vége: *Sztaniszlau* (MT), 1824–62: *Stanislaw B.* (K2), 1863: *Stanislaw, Stanislaw Bach, Stanislaw* (Sebestyén 2008: 208), *Станѣслау* (Kat.), 1865: *Sztaniszlav* (Hunfalvy 3: 299), 1872–84: *Stanislaw p.* (K3), 1929: *Станислав* (Petrov 11), 1935: *Stanislaw, Станислав* (W. 37, 63), 1957: *Станіслав, Станислав* (КРУ. 17), 1978: *Станислав* (KT), 1979: *Станислав* (SHU. 525), 1993: *Sztanyiszláv, László-patak, Szanyiszlo* (Lizanec–Horváth 223), 2007: *Sztaniszló (Sztaniszlav)-patak* (Kovács 44). A *Sztaniszlav* pataknev ukrán eredetű, valószínűleg puszta személynévből keletkezett, vö. *Станислав* szn. (Чучка 2011: 328–9), ukr. *Станислав* csn. (Чучка 2005: 531), or. *Станиславъ* szn. (Туриков 372). Máramaros hegyvidéki részein gyakran neveztek el hegyet vagy patakot arról a személyről, aki ott legettetett, illetve akinek ott vagy a közelben volt bér-

leménye, szálláshelye. A magyar *László-patak*, *Szaniszló-patak* névváltozatok tudatos magyar fordítással keletkeztek.

Sztebnij-patak – A Lazescsina jobb oldali ága Sztebnij határában, vö. 1725: *Sztebnik* (Revizki), 1756: *Stebnik* (Kam. 0303:2), 1780: *Stebnei* (T), 1781b: *Thal Stebni* (Kam. 0028), 1809: *R: Stebni* (Kam. 0661), 1824–62: *Stebna B.* (K2), 1830: *Sztebna* (Cst. 0009), 1863: *Стебна* (Kat.), *Stebna*, *Stepna Bach*, *Stepni* (S. 208), 1872–84: *P. Stebna* (K3), 1929: *Стебна* (Petrov 11), 1935: *Stebnyj*, *Стебный* (W. 37, 63), 1978: *Стебна* (KT), 1979: *Стебний* (SHU. 529), 2007: *Dombháti (Sztebnij)-patak* (Kovács 49). A *Sztebnij* pataknev ukrán eredetű, az ukrán nyelvjárási *стена>степенъ>стебень* 'szikla, hegy' (Габорак 2008: 51) főnév melléknévképzős származéka, jelentése tkr. 'Sziklás, hegyes (patak)'. A 3. katonai felmérés térképlapjain szerepel *Sztebna* nevű hegy, ennek a neve a víznévhez képest talán másodlagos, vö. 1872–84: *Stebna* hegy (K3). Ugyancsak a víznévből keletkezett a patak mellett létrejött *Sztebnij* település neve is. A különböző forrásokban, térképeken a patak neve mind nőnemű (*Sztebna*), mind hímnemű (*Sztebnij*) alakban előfordul.

Sztrimcseszka-patak – A Fekete-Tisza jobb oldali ága Borkút (Tiszaborkút) határában, vö. 1824–62: *Sztrimtsestsek mali*, *Sztrimtsestsek weliki B.* (K2), 1859: *Sztrimcseszka Gropa* (Sebestyén 2008: 226), 1864: Szticsinka, mely másképp Sztimcseskának neveztetik meredeksége miatt (Pesty), 1872–84: *Sumieski zwor ?* (K3), 1910: *Strimčesček* (HBÁT). A *Sztrimcseszka* pataknev ukrán eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1824–62: *Alpe Strimcska* hegy (K2), 1863: *Polonyna Strimczeska* havas (Sebestyén 2008: 226), 1864: *Strincsecska* havas (Pesty). A hegynev minden bizonnyal az ukr. *стрімкий* 'meredek, magas, sebes' melléknév vagy a *стрімчак* 'meredély, meredek szikla' főnév (СУМ. 9: 778–9, Гринченко 4: 217) származéka, amihez *-ска* képző kapcsolódik.

Sztudenij-patak – A Lazescsina bal oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1782–6: *Studena* (K1), 1780: *Studena* (T), 1781b: *Thal Sztudena* (Kam. 0028), XVIII. sz. vége: *P. Sztudena* (MT), 1863: *Studena Klause* (Sebestyén 2008: 208), *Студена* (Kat.), 1872–84: *P. Studena* (K3), 1935: *Studenj*, *Студеный* (W. 37, 63), 1978: *Студеный* (KT), 1979: *Студений* (SHU. 536), 2015: *Studenji Stream*, *Студений струмок* (GT). A *Sztudenij* pataknev ukrán eredetű, a név alapja az ukr. *студений* 'nagyon hideg, hideg, hűvös, hűs' (СУМ. 9: 799, Чопей 383, Гринченко 4: 221) melléknév. A XIX. század elején a patak mellett egy kisebb település is létrejött, amit 1967-ben Lazescsinához csatoltak (vö. Sebestyén 2012: 136).

Szvidovec-patak – A Fekete-Tisza jobb oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1780: *Svidovecz* (T), 1781a: *Szvidovecz* (Kam. 0027), 1782–6: *Swidowec* (K1), 1789: *L. Szvidova* (HT. 0012: 1), XVIII. sz. vége: *Fl. Szvidovecz* (MT), 1806: *Svidovecz R.* (Lipszky), 1809: *R: Svidova* (Kam. 0661), 1824–62: *Swidowec B.* (K2), 1863: *Swidovec* (Sebestyén 2008: 208), *Свѣдовець звирь* (Kat.), 1865:

Szvidovai csermely (Hunfalvy 3: 299), 1872–84: *P. Swidowec* (K3), 1929: *Свидовец* (Petrov 11), 1935: *Svidovec, Свидовець* (W. 37, 64), 1978: *Свидовец* (KT), 1979: *Свидовець* (SHU. 489), 2007: *Fagyalos (Szvidovec)-patak* (Kovács 68), 2015: *Svydovets' Stream, струмок Свидовець* (GT). A *Szvidovec* pataknevén ukrán eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1782–84: *Swjadowe Gebürg* (K1), 1829–66: *Swidowec-Alpe* (K2), 1872–84: *Swidowec* (K3), 1910: *Swidowec* (HВÁT), 1929: *Свидовец hegy* (Petrov 11), 1978: хр. *Свидовец* (KT). A hegynév az ukr. *свидина* 'fagyal, kutyafa' (СУМ. 9: 70, Чопей 357), ukr. nyj.-i *свид* 'fagyal', *свидний* 'fagyalos' (Піпаш–Галас 171) növénynevén vagy a *свидовий* 'fagyalos' melléknév *-ець* képzős származéka (vö. Лучик 417–8, Гринченко 4: 105). A patakról kapta a nevét a XVIII. században települt *Szvidovec* tanya, ami 1967-ben egyesült Kőrösmezővel (vö. Sebestyén 2012: 138).

Trosztyanec-patak – Két ilyen nevű patak ömlik a Fekete-Tiszába Borkút (Tiszaborkút) határában. A nagyobb *Velikij-Trosztyanec* 'Nagy-Trosztyanec' a Fekete-Tisza jobb oldali ága: 1782–6: *Welky Droginiec* (K1), XVIII. sz. vége: *Trosztenecz vel.* (MT), 1809: *Prosztinyecz* (!) (Kam. 0661), 1824–62: *Trosztinetz* (K2), 1863: *Trostynec p., Тростинець потіокъ* (Kat.), *Trostinec Bach* (Sebestyén 2008: 226), 1864: *Trosztyinetz* (Pesty), 1872–84: *Trostienec wk.* (K3), 1929: *В. Тростянець* (Petrov 15), 1935: *Veliký Trost'anec, Тростянець Великий* (W. 37, 64), 1978: *Тростенец* (KT), 1979: *Великий Тростянець* (SHU. 94), 2007: *Trosztyanec-patak* (Kovács 78), 2015: *Trostenec' river, річка Тростенець* (GT). Ennek a közelében folyik a *Malij-Trosztyanec* 'Kis-Trosztyanec', ami szintén jobb oldali mellékág: 1782–6: *Malý Drogniec* (K1), XVIII. sz. vége: *Trosztenecz mali* (MT), 1863: *Trostinec malyj* (Sebestyén 2008: 226), *Тростынець малый потіокъ* (Kat.), 1929: *М. Тростянець* (Petrov 15), 1935: *Malý Trost'anec, Тростянець Малый* (W. 37, 64), 1979: *Малий Тростянець* (SHU. 348). A *Trosztyanec* pataknevén ukrán növénynévi eredetű, alapja az ukr. *тростникъ, тростина* 'nád' főnév (Чопей 398, Гринченко 4: 287, СУМ. 10: 284) vagy *тростяний* 'nádas' melléknév (uo.), amihez *-ець* kicsinyítő- vagy víznévképző kapcsolódik. A patak nevének jelentése tkp. 'Nádas patak'.

Trufanec-patak – Két patak Kőrösmező határában: *Trufanec* – a Fekete-Tisza jobb oldali ága, vö. XVIII. sz. vége: *Trufanecz* (MT), 1824–62: *Trofanec B.* (K2), 1863: *Trufanica* (Sebestyén 2008: 208), 1935: *Trofanec, Трофанець* (W. 37, 64), 1979: *Труфанець* (SHU. 574), 2007: *Trufanec* (Kovács 75). A *Velikij-Trufanec* 'Nagy-Trufanec' a *Trufanec*-cel párhuzamos, szintén a Fekete-Tisza jobb oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1781a: *Thal Trufanicza Butyinszka* (Kam. 0027), XVIII. sz. vége: *Velki Trufanecz* (MT), 1824–62: *Weliki Trofanec B.* (K2), 1863: *Trufanica* (Sebestyén 2008: 208), *Великий Труфанець* (Kat.), 1978: *Вел. Трофанец* (KT), 2015: *Velykyi Trofanets' Stream, струмок Великий Трофанець* (GT). A *Trufanec* pataknevén valószínűleg hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1781a: *Rücken Trufanicza* (Kam. 0027), 1824–62: *Trofanec Alpe hegy, Trofanec-*

Rücken (K2). A hegynév alapja a rom. *trufă* 'szarvasgomba', esetleg *trufaș* 'kevény, gögös, fenséges, pompás' melléknév (DEX), ld. ukr. *труфель* 'szarvasgomba' (Гринченко 4: 291) növénynév ukr. *-ець* víznévképzős származéka. A *Trufanec* 1720 m magasán ered a *Bliznica* havason, majd 3 kilométeres út után Kárpátalja legmagasabb (36 m) vízésését létrehozva zubog a Fekete-Tiszába.

Vaszkul-patak – A Fekete-Tisza bal oldali ága Borkút (Tiszaborkút) határában, vö. 1782–6: *Waskul* (K1), XVIII. sz. vége: *Vaszkul* (MT), 1809: *R: Viskul* (Kam. 0661), 1824–62: *Graben Waczkul B.* (K2), 1863: *Waskul* (Sebestyén 2008: 226), 1865: *Vaskul (Varczul) patak* (Hunfalvy 3: 299), 1929: *Васкул* (Petrov 15), 1979: *Васкул* (SHU. 83), 1997: *Vászkul* (Lizanec 394). A *Vaszkul* pataknev ukrán eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel. Borkúttól délre, a Tisza bal partjánál fekszik a *Vaszkul* nevű hegy, vö. 1824–62: *Waszkul* hegy (K2). A hegynév Gaborak szerint román eredetű, az ukr. *Васько* 'Lackó' (Чучка 2005: 111) keresztnév rom. *-ul* névelős származéka (Габорак 49). A keresztnév azonban a máramarosi románban is elterjedt, ld. *Vasc, Vascu, Vascul, Văsc* stb. (Maramureș). A hegynév kapcsán talán még szóba jöhet a rom. *vâsc~văsc* 'fagyöngy' növénynév is (DEX, Maramureș).

Zanogovec-patak – A Lazescsina bal oldali ága Lazescsina falu határában, vö. 1781b: *Thal Zanogovecz* (Kam. 0028), XVIII. sz. vége: *Zanogovecz* (MT), 1824–62: *Zanogowec B.* (K2), 1863: *Zanogu* (Sebestyén 2008: 208), 1935: *Zahonovec, Загоновець* (W. 37, 65), 1979: *Загоновець* (SHU. 202). A *Zanogovec* pataknev ukrán eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1824–62: *Zanoge Alpe* hegy (K2). A hegynévhez ld. ukr. *nyj.-i занога* '1. hágó; forduló, kanyar a hegyek között, 2. önálló hegy neve' földrajzi köznév (Піпаш–Галас 77), amihez *-ець* kicsinyítő- vagy víznévképző kapcsolódik.

Zimir-patak – A Lazescsina jobb oldali ága Lazescsina falu határában, vö. 1780: *Czimier* (T), 1781b: *Thal Zimir* (Kam. 0028), 1830: *Zimir* (Cst. 0009), 1863: *Zimir* (Sebestyén 2008: 208), *Зимѣръ великій* (Kat.), 1872–84: *P. Zimir* (K3), 1935: *Zimir, Зѣмѣр* (W. 37, 65), 1978: *Зимир* (KT), 1979: *Зимір* (SHU. 214), 2007: *Havas (Zimir)-patak* (Kovács 55). A *Zimir* pataknev ukrán eredetű, talán hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1863: *Zimir* (Sebestyén 2008: 208), 1929: *Zimir* havas (Petrov 10). A hegynév az ukr. *зимарка* 'téli kunyhó, szállás-hely a havason' (Гринченко 2: 151) vagy az ukr. *зима~зима* 'tél' (uo. 153) főnév származéka. A patak mellett a XIX. században külterületi lakott hely jött létre *Zimir* néven, ami 1967-ben egyesült Lazescsinával (vö. Sebestyén 2012: 156).

Zsihalovec-patak – A Fekete-Tisza jobb oldali ága Kőrösmező határában, vö. 1929: *Жегаловец* (Petrov 11), 1979: *Жигаловець* (SHU. 196), 1993: *Zsigalovec, Zsihalovec* (Lizanec–Horváth 222), 1997: *Zsigalovec, Zsihalovec, Жигалов, Жигаловец* (Lizanec 396), 2007: *Zsigalovec* (Kovács 42). A *Zsihalovec* pataknev ukrán eredetű, hegynévből keletkezett névátvitellel, vö. 1781a: *Rücken Zsihalovecz* (Kam. 0027), 1782–6: *Czihalowec* hegy (K1), 1824–62: *Žihaluwski*

Plaj B. (K2), 1872–84: *Żyhalowski groń* (986 m) (K3). A hegynév talán az ukr. nyj.-i *жигало* '(cipész)ár' (СУМ. 2: 528, Піпаш–Галас 55, Гринченко 1: 183) főnév *-овець* képzős származéka, de ld. még ukr. *Жигайло* csn. (Редько 110), or. *Жигаль* szn. (Тупиков 149).

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BÉLAY VILMOS (1943): *Máramaros megye társadalmi és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig*. Budapest.
2. CONSTANTINESCU N. A.: *Dicționar onomastic românesc*. București, 1963.
3. CsT. = Családi levéltárak térképei. MNL, Fond: S. 48.
4. DEX = Dicționarul explicativ al limbii române. web: dex.ro
5. DRM. = KELEMEN BÉLA szerk. (1964): *Dicționar român–maghiar*. I–II. Kolozsvár.
6. FÉNYES ELEK: *Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. I–IV. Pest, 1836–40.
7. FK = ZIZZE, MORITZ: *Flusskarte von Máramaros*. MNL, S 101. No. 0633. 1855.
8. FNESZ. = KISS LAJOS (1997): *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I–II. Akadémiai Kiadó. Budapest. Akadémia Kiadó.
9. GT – google térkép. <https://www.google.hu/maps>
10. HBAT = A Habsburg Birodalom áttekintő térképe a III. katonai felmérés alapján. 1910. <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm>
11. HT – Helytartótanácsi térképek. MNL, Fond: S 12.
12. HUNFALVY JÁNOS: *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása*. 1–3. Pest. 1863–5.
13. Iorgu Iordan (1963): *Toponimia românească*. București. Editura Academiei.
14. Iorgu Iordan (1983): *Dicționar al numelor de familie românești*. București. Editura Științifică și Enciclopedică.
15. K1 = Az első katonai felmérés térképei. 1782–86. web: mapire.eu/hu
16. K2 = A második katonai felmérés térképei. 1824–62. web: mapire.eu/hu
17. K3 = A harmadik katonai felmérés térképei. 1872–84. web: mapire.eu/hu
18. Kam. = Kamarai térképek. MNL, Fond: S. 11.
19. Kat. = Kataszteri térképek. MNL. web: mapire.eu/hu
20. KISS LAJOS (1994): *A Felvidék víznevei*. MNy. 90. évf. 1: 1–19. p.
21. KISS LAJOS (1999): *Erdély vízneveinek rétegződése*. In Kiss Lajos: *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba. 149–159.
22. KNEZSA ISTVÁN (1942): *Erdély víznevei*. Kolozsvár.
23. KOVÁCS SÁNDOR (2007): *Máramarosi bércek között*. Budapest, Romanika Kiadó.
24. KT = Kárpátalja térképe (orosz nyelven). Топографические карты Украины 1: 100000.
25. Lipszky = HERNER JÁNOS szerk. (1987): *Erdély és a Részek térképe és helységnévtára*. Készült Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján. Szeged.
26. LIZANEC PÉTER: *A Tisza víz- és helyneveinek kutatása Kárpátalján*. MNyTK. 209. Budapest–Miskolc. 1997: 2: 392–6. p.
27. LIZANEC PÉTER–HORVÁTH KATALIN: *A Tisza kárpátaljai szakaszának vízneveiről*. *Névtani Értesítő*, 1993: 15. sz. 221–224. p.
28. Maramureș = DORIN ȘTEF 2011. *Dicționar de regionalisme și arhaisme din Maramureș*. Baia Mare, 2011, Editura Ethnologica, seria Cultura tradițională.
29. Pesty = MIZSER LAJOS: *Máramaros megye Pesty Frigyes kéziratos helynévgyűjtésében*. Kézirat.
30. REVIZKI, JOANNES: *Hungariae Regni pars Transylvaniae et Moldaviae contermina integrum Comitatum Maramarusiensem repraesentans*. Wien, 1725. MNL, S. 68, X. No. 0096. Méretarány: 1: 310000.
31. RUDNICKI Jarosław (1939): *Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny*. Lwów.

32. SEBESTYÉN ZSOLT: *Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszteri térképek és a birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján*. Nyíregyháza, 2008, Bessenyei Könyvkiadó.
33. SEBESTYÉN ZSOLT (2012): *Máramaros megye helységneveinek etimológia szótára*. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó.
34. SEBESTYÉN ZSOLT: Kárpátalja víznevei: A Sopurka völgye. In Ajtay-Horváth Magda Kukla Krisztián (szerk.): *Az applikáció vonzerejében*. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, 2015a, 188–199. p.
35. SEBESTYÉN ZSOLT: Máramaros megye ómagyar kori folyóvíznevei. *Acta Beregsasiensis*, 2015b. 14: 64–76. p.
36. SEBESTYÉN ZSOLT: Kárpátalja víznevei: Az Apsica völgye. In Kalcsó Gyula (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvről*. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XLII. Sectio Linguistica Hungarica. Eger: Eszterházy Károly Főiskola, 2015c. 175–182. p.
37. SHU. = А. П. НЕПОКУПНИЙ, О. С. СТРИЖАК, К. К. ЦІЛУЙКО szerk. (1978): *Словник гідронімів України*. Ред. Київ.
38. ТМ. 1800 = Máramaros vármegye térképe 1800 körül.
39. W. = WIESNER, FRANTIŠEK (1935): *Vodstvo v mineralni prameni země Podkarpatoruské (s 1 tarou)*. Uzhorod.
40. ГАБОРАК, МИРОСЛАВ (2008): Назви гір і полонин Івано-Франківщини: словник-довідник. Івано-Франківськ.
41. ГРИНЧЕНКО Б. Д.: *Словарь украинского языка*. I–IV. Киев, 1907–1909.
42. ЕСУМ. = *Етимологічний словник української мови*. I–V. Київ, 1982–2006, Наукова думка.
43. ЗАКРЕВСЬКА, ЯРОСЛАВА főszerk. (1997): *Гуцульські говірки*. Короткий словник. Львів.
44. КРУ. = *Каталог річок України*. Київ, Академії Наук Української РСР.
45. ЛУЧИК, ВАСИЛЬ (2014): *Етимологічний словник топонімів України*. Київ, Академія.
46. ППАШ, ЮРІЙ–ГАЛАС, БОРИС (2005): *Матеріали до словника гуцульських говірок*. Ужгород.
47. РЕДЬКО Ю. К. (1968): *Довідник українських прізвищ*. Київ, Радянська Школа.
48. САВЧУК, ДМИТРО (2012): *Словник українських говірок карпатського регіону*. Київ–Косів, Писаний Камінь.
49. СУМ. = *Словник української мови*. I–XI. Київ., 1970–1980, Наукова думка.
50. ТУПИКОВ, НИКОЛАЙ (1903): *Словарь древнерусскихъ личныхъ собственныхъ именъ*. С-Петербургъ.
51. ЧОПЕЙ, ЛАСЛОВЪ (1883): *Русько мадярский словарь*. Будапешт.
52. ЧУЧКА, ПАВЛО (2005): *Прізвища закарпатських українців*. Історико-етимологічний словник. Львів, Видавництво „Світ”.
53. ЧУЧКА, ПАВЛО (2011): *Слов’янські особові імена українців*. Історико-етимологічний словник. Ужгород, Видавництво „Ліра”.
54. ЯНКО, МИКОЛА (1998): *Топонімічний словник України*. Словник–довідник. Київ, Знання.

Magyar lexikai elemek a *Derevjane chudo* című kárpátaljai népmese-gyűjteményben

Rezümé. Tanulmányunkban az 1981-ben napvilágot látott *Derevjane chudo* című kárpátaljai népmese-gyűjtemény anyagának hungarizmusait gyűjtöttük össze, s adjuk közre szótárrá szerkesztett formában.

Резюме. У статті у вигляді окремих словникових статей представлено гунгаризми, виокремлені зі збірки народних казок під назвою «Дерев'яне чудо».

Abstract. The article presents Hungarian loanwords as separate vocabulary entries selected from the collection of fairy tales "Derevjane chudo".

Az egymás mellett élő népek mind kultúrájukban, mind nyelvükben hatással vannak egymásra. Bizonyos gyakoriságú érintkezés jön létre e népek tagjai között. Megismerik a másik nép szokásait, elsajátítanak tőlük különböző mesterségeket, megismerik az azokhoz tartozó eszközöket, melyek idővel meghonosodnak náluk is, s ezzel együtt meghonosodnak a nyelvükben azok megnevezései is (Lizanec 1970: 35). Így tehát „a nyelvi kölcsönhatások vizsgálatában fundamentális fontossága van a társadalmi, művelődéstörténeti, politikai és néhány más nem nyelvi tényező számbavételének” is (Kontra 1981: 18). Az felsorolt tényezők segíthetik a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok jobb megértését is. Ugyanis „a kárpátaljai magyar nyelvjárások már Trianon előtt is a magyar nyelvterület permvidékét alkották” (P. Lakatos–T. Károlyi 2002: 244), ahol a ruszin, a román és a magyar pásztor békésen terelgette nyájait a hegyi legelőkön, egymástól tanulva az állattenyésztés, a mezőgazdaság és az építészet különböző módszereit (Balogh 1991: 164), ezzel alapozva meg a XII–XIII. sz. folyamán kialakult szoros gazdasági és kulturális kapcsolatokat. Mindez kétségtelen elősegítette a dolgozók kapcsolatait, kultúrájuk kölcsönös gazdagodását, mely tükröződik a két szomszédnép szókincsében is (Lizanec 1970: 35–40; Udvari 2000: 221).

A társadalomtudományok kutatóit, közöttük a nyelvészeket, néprajzos szakembereket jó ideje foglalkoztatja a Kárpát-medencében együtt élő népek kulturális és nyelvi kölcsönhatásának kérdése, ennek keretében a magyar nyelvet ért szláv nyelvi, valamint a szláv nyelveket ért magyar nyelvi hatások problematikája is

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, Ukrán Tanszéki Csoport oktatója. Доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ. Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute, Department of Philology.

** II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport oktatója, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szláv Nyelvészeti Doktori Programjának doktorjelöltje. Викладач кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ, аспірант Будапештського університету ім. Лоранда Єтвеша. Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute, Department of Philology.

(Udvari 1997: 423). Ezzel kapcsolatban Mazuch Ede a következőt írja: „A Nyelvőr *Külföldi magyarok* cím alatt gyűjti egy idő óta a külföldre származott magyar szavakat. Hazánk nyelvi viszonyai mellett azonban még ennél is fontosabb feladat azon magyar szavak összegyűjtése, melyek a velünk együtt élő nemzetiségek nyelvébe átmenve, azok egyikében vagy másikában meghonosodtak” (Mazuch 1896: 298). Csopey László már az 1800-as évek második felében több munkát is szentelt e témának. Ő a hazai rutén nyelv magyar elemeinek meghonosodását a magyar nyelv kedvező helyzetével indokolja (Csopey 1881: 270), ez volt ugyanis a hatalmi szervek, a mindennapi élet és az iskola hivatalos nyelve is (Sztankanin 1938: 333). Ugyanakkor „ahhoz, hogy egy másik nyelvből egy szót átvegyünk, és az az átvevő nyelvben meg is honosodjék, az átvevő nyelvi közösség tagjainak jól kell ismerniük az átadó nyelvet, vagyis legalább a részleges kétnyelvűség¹ fokán kell állniuk, különben nem értenék a szavak jelentését, tehát nem is kerülhetne sor azok átvételére, legalábbis nem pontos jelentésük megtartásával” (Sulán 1963: 261).

Kárpátalja területe tehát a nyelvi interferenciák kutatásának „természetes nyelvi laboratóriuma”, hiszen itt a nyelvi kapcsolatok és a kétnyelvűség minden fajtája² jól tanulmányozható (Ladcsenko 1993: 207). Udvari István elsőként figyelt fel az ukrán tudományos világ számára értéktelen népnyelvű irodalomra és a tudományos kutatások tárgyává tételét javasolta, elvégezve az első legfontosabb lépéseket³.

S bár a kontaktológiai szakirodalom szerint nyelvi univerzálénak számít, hogy nyelvi kontaktushelyzetben a főnevek, az igék és a melléknevek kölcsönözhetőek egyik nyelvből a másikba a legkönnyebben (Bartha 1993: 105), de a rutén nép szókölsönzésére jellemző, hogy a kölcsönvett magyar szók közt igen sok ige is található (Csopey 1881: 270). Az ilyen jövevényszavak a befogadó nyelvjárássok fonetikai, morfológiai törvényszerűségeihez idomulva honosodtak meg, s e folyamat eredményeképpen hangalakjuk is többé-kevésbé megváltozott (Udvari 1997: 424–425).

A legtöbb szláv nyelv lexikai hungarizmusainak számbavétele megtörtént, s így a sok évszázados magyar–szláv nyelvi érintkezés történetének gazdag irodalma van (Udvari 1997: 423). A Kárpát-medencei kárpátukránok (ruszinok)⁴ nyelvében meghonosodott magyar lexikai elemek vizsgálatában is jelentős eredmények születtek. Az Udvari István által kijelölt vonalon, a kárpátaljai irodalom nyelvezetének vizsgálatára összpontosítva végeztek kutatásokat (pl.: Bárány 2008, 2009,

¹ A kétnyelvűségről bővebben lásd: Skutnabb-Kangas 1997; Crystal 2003; Bartha 1999, 2000; Kiss 2002; Csernicskó szerk. 2003 vonatkozó fejezeteit.

² Leggyakoribb nyelvi kapcsolatok kárpátalján: ukrán–oros, magyar–oros, magyar–ukrán, ukrán–magyar, német–ukrán.

³ Udvari István néhány e témával kapcsolatos írása: uő. 1991; 1997; 2000; 2005. Teljes bibliográfiáját lásd: Zoltán szerk. 2010.

⁴ A ruszin népnév használatáról lásd: Csucska 1993; Panyko 1993; Móricz 2003; Szloboda 2003.

2010). Az író azonban a helyi színezet (*couleur locale*): megalkotásának eszközeként tudatosan használja a népnyelvi elemeket (vö. erről Lizanec 1965). A magyar elemeinek vizsgálatát a kutatók kiterjesztették a névtanra is. Pavlo Csucska (1965) például a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban meghonosodott magyar neveket, míg Olena Mészáros (1993) a kárpátaljai ukrán mesevilág magyar antroponímáinak vizsgálatát tűzte ki célul. Az utóbbi kapcsán megjegyzendő, hogy „rendkívül érdekes, de sajnos kevésbé tanulmányozott téma a népi próza kétnyelvűsége, melyet komplexen, más kérdésekkel együtt kellene vizsgálni: a mesemondó szociális és etnikai környezete, repertoárja formálódásának, hagyományainak forrásai, életútjának kulcspontjai, mesemondó stílusának jellegzetességei kérdéskörével (Musketik 1993: 72; 2010: 272–279; 2013).

E tényezők figyelembevételével mi is bővíteni szeretnénk a népnyelvben meghonosodott magyar lexikai elemek vizsgálatát. Munkánk további részében az 1981-ben napvilágot látott *Derevjane chudo* című kárpátaljai népmese-gyűjtemény anyagának hungarizmusait gyűjtjük ki, s adjuk közre szótárrá szerkesztett formában. A kötet szerkesztője Olekszandr Dej. A kiadvány anyagát Georgij Bodnar, Ivan Mihalok, Sztefan Marin és Ilyka Kalinyak tanítók által a XIX. század végén feljegyzett eddig publikálatlan mesék képezik. Feltételezhető, hogy a gyűjtés a kárpátaljai sajtóban közölt felhívásra jött létre, többek között a *Kelet* c. sajtóorgánium hasábjain is hasonló felhívás szerepelt. A megélénkült érdeklődés a néprajz iránt 1888 és 1895 között elsősorban Fincicky Mihály, az *Ung* c. újság szerkesztőjének köszönhető.

A négy kézirat anyaga a népmese több típusából tartalmaz példákat, ezek között megtalálható a csodamese, a fantasztikus kalandmese, az állatmese stb.

Olekszandr Dej megjegyzi, hogy a mesegyűjtemény kiadása előtt a kéziratos anyag nyelvezetén némi változtatásokat végzett el. Zavaró tényezőnek tekintette azt, hogy a feljegyző a lehető legpontosabban megőrizte a kárpátaljai keleti szláv nyelvjárás sajátosságait. A szerkesztő megjegyzi, hogy leginkább az ún. „jazicsije” elkerülése érdekében több lexikai elemet iradalmi megfelelőre cserélt. A morfológiai jelenségekben is előfordulnak változtatások, a mondattani szerkezeteket változatlanul hagyta a szerkesztő. A kiadvány végén (200–204 o.) ritkán használt szavak szótárát találhatjuk, anyagában számos magyar jövevényszó van. A szerkesztői változtatások ellenére is értékes anyagot kap a nyelvjáráskutató.

Az általunk elvégzett kutatás során az egyes szócikket a következő formában közöljük: a címszót a szófaj megjelölése és az átadó magyar nyelvi (nyelvjárási) alak követi, ezt pedig a címszó standard ukrán nyelvi megfelelője. Ezek után tüntetjük fel a *Derevjane chudo* népmese-gyűjteményből vett adato(ka)t. A szócikketeket Csopey László *Русько мадярський словарь*-ra (Csopey 1883) és *Magyar szók a rutén nyelvben* (Csopey 1881) c. tanulmányára való hivatkozások zárják. A szavak adatolása Csopey László két munkájában arra utal, hogy a legtöbb magyar jövevényszó rég meghonosodott eleme a kárpátaljai keleti szláv népnyelvnek.

бай *fn* < m. *baj* (vö. ukr. irod. *біда*): *Але ж тут один бай є.* [114]. *Та що ва бай.* [161]. *Який бай був.* [168]. *Бай і лихо мені буде.* [169]. *Но не бай.* [194]. *Не бай, не бай.* [194].

банда *fn* < m. *banda* (vö. ukr. irod. *оркестр, музика*): *Велика банда йграла.* [18]. *Банда за неї їде, граючи.* [28]. *За ними прийшла і банда.* [136]. – vö. Csorpey 1883: 7.

банувати *ige* < m. *bánja* (vö. ukr. irod. *журитися, сумувати*): *То я не баную.* [93]. *Уже не баную.* [99]. *Не бануй.* [103]. *Я не баную.* [105]. – vö. Csorpey 1881: 272.

баторно *hat* < m. *bátran* (vö. ukr. irod. *сміливо*): *Котрі баторно хоть які життя можуть почати.* [127].

бачі *fn* < m. *bácsi* (vö. ukr. irod. *дядько*): *Дайте мені лабду, дайте, бачіку.* [32]. – vö. Csorpey 1881: 272; 1883: 9.

бетегга *fn* < m. *betegség* (vö. ukr. irod. *хвороба*): *Буду смертними бетеггами морити.* [126]. *Не усі однакі й бетегги були.* [127]; **бетезний** *tn* < m. *beteg* (vö. ukr. irod. *хворий*): *Де прийде до бетіжника, я там буду.* [124]. *Ти помастии бетезного.* [126]. *Буду у ногах бетезного стояти.* [126]. *Просився кнегині до бетезног пана.* [126]. *Коло ніг бетезного сьоїть.* [126]. *Можна, що бетезна.* [182]. – vö. Csorpey 1883: 11.

бизовати *ige* < m. *megbízik* (vö. ukr. irod. *довіряти*): *Я б на тебе вівці бизовав.* [34]. *За тайстру уже пан уже бизував.* [137]. *Я бизую на тебе.* [157]. – vö. Csorpey 1881: 274; 1883:12.

бизувно, набизувно *hat* < m. *bizony* (vö. ukr. irod. *напевно*): *Тепер бизувно не буде їх.* [86]. *Бизувно там є і царська донька.* [111]. *Бизувно із двох би був чорт.* [128]. *Набизувно зарізала б тебе.* [130]. *Бизувно там останеться.* [136]. *Бизувно він украв.* [147]. *Бизувно буде їти на торг.* [157]. *Бизувно будеш попом.* [161]. *Бизувно, до багатого мельника сватачі.* [168]. *Набизувно, розбійники.* [170]. *Тут є бизувно.* [171]. *Набизувно довжна тут бути з обідом.* [178]. *Бизувно сіном їм передав.* [188]. – vö. Csorpey 1883: 12. – vö. Csorpey 1881: 274.

бирувати *ige* < m. *bír* (vö. ukr. irod. *могти, бути в силі*): *Не будеш бирувати нести.* [159]. *Як лиші біруєте.* [171]. *Не бировав їсти.* *Кладе кума левеш із лашками.* [181]. – vö. Csorpey 1881: 273; 1883: 12.

бігар, бігарь *fn* < m. *bíge* (vö. ukr. irod. *кий, кілок, палка*): *Я тобі дам сей бігарь.* [77]. *Сей бігарь такий, що йому не накажеш, та й учинить.* [77]. *Узяв той млинок, а той бігарь.* [78]. *Каже бігарю.* [78]. *Бігарю, іди за млинком.* [78]. *Бігарь покрутився і полетів.* [78]. *Ти бігарь дав за млинок.* [78]. *Іди ти, бігарю.* [78]. *І млинок мав, і бігарь.* [78]. *Каже бігарьові.* [79]. *Бігарю, іди за млинком.* [79]. *Бігарь позвивався.* [79]. *Каже бігарь.* [79]. *Каже бігарьові.* [79]. *Бігаріку, бігай лиші ти за млинком.* [80]. *Іскрутився бігарик.* [80]. *Каже бігарьові.* [80]. *Бігарю, розломи сі двері.* [80]. *Бігар ударив якись рази у двері і розломив.* [80]. *Каже тоді бігарьові.* [80]. *Бігарю, виведи мені жону.* [80].

Бігарик *ухопив*. [80]. *Каже тоді бігарьові*. [81]. *Бігарю, неси сей млинок назад*. [81]. *Узяв бігарь млинок*. [81]. *Узяв із собою все те – млинок, бігарик, шаблю і кипиняг*. [82]. *Наказав тоді він бігаркові*. [82]. *Почав бігарик скло кришити*. [82]. *Ухватила бігар*. [107]. *Катуна казав про бігарі*. [131]. *Узяв бігар*. [144]. *Другий бігар несе*. [144]. *Я ряндя на бігар обвила*. [170].

бірток *fn* < m. *birtok* (vö. ukr. іrod. *маєток*): *Подарував йому великий бірток*. [102].

бовт *fn* < m. *bolt*, N. *bóyt* (vö. ukr. іrod. *магазин, крамниця*): *Раз пішла вона в бовт*. [107]. *Зо мною пішли у мій бовт*. [172]. – vö. Csorey 1881: 274; 1883: 14.

бовташ *fn* < m. *boltoš*, N. *bóytoš* (vö. ukr. іrod. *власник крамниці, продавець*): *Прийшов один дуже багатий бовташ*. [172]. *Завидував багатство бовташа*. [173]. *Пан бовташ най своїй жоні не вірить*. [173]. *Каже йому бовташ*. [173]. *Поніс його бовташеві*. [174]. *Бовташ і борбільова дівка*. [176]. – vö. Csorey 1881: 274; 1883: 14.

борбіль *fn* < m. *borbély* (vö. ukr. іrod. *цирульник*): *Був в одному вароші один борбіль*. [172]. *Сей борбіль мав прекрасну білу дівку*. [172]. *До того борбіля прийшов*. [172]. *Коли не була борбіля дома*. [172]. *Лише того борбіля дівка*. [172]. *Просив борбільову дівку*. [172]. *Я хочу того художнього борбіля кішасонку за жону взяти*. [173]. *Я борбільову узяв*. [173]. *Є тут один новий і молодий борбіль*. [174]. *Пішов до того борбіля*. [174]. *Та буде наш борбіль*. [174]. *Іди, любий мій борбілю*. [174]. *Узяв одного дуже художнього борбіля дівку за жону взяти*. [175]. *Наш борбіль був жінкою*. [176]. *Бовташ і борбільова дівка*. [176].

босорка, босорканя *fn* < m. *boszorkány* (vö. ukr. іrod. *відьма*): *Стара босоркішо*. [62]. *Продовжує босорка*. [137]. *Каже босорка*. [137]. *Стара босорканя каже*. [170]. – vö. Csorey 1883: 17; **босоркун** *fn* *hn* < m. *boszorkány* (vö. ukr. іrod. *відьмак*): *Босоркун – одного великого пана син*. [73]. *Почав просити той босоркун того урфія*. [73]. *Дуже пошкодував той урфій того босоркуна*. [73]. *Босоркун дуже велику силу дістав*. [73]. *А сього босоркуна туди одна шаркань прив'язала*. [74]. *Той босоркун, який від нього ту кішасонку узяв*. [82]. *Босоркун аж наверху був*. [82]. *Бо се босоркун, як тебе тут увидить, то тебе загубить*. [82]. *Ось того босоркуна кінь – той татош – загиргонив*. [82]. – vö. Csorey 1883: 17.

бот *fn* < m. *bot* (vö. ukr. іrod. *кий, кілок*): *Вихватився із тайстри велика бота*. [139]. *Хапаючи боту*. [139]. *Бота не перестала молотити*. [139]. *Бото лізь у тайстру*. [139]. *Бота заховалася у тайстру*. [139]. *А ту з ботою панові задержав*. [140]. *Вичватитсья велика бота із тайстри*. [140].

бочкори *fn* < m. *bocskor* (vö. ukr. іrod. *постоли*): *Доки три залізні бочкори не порвеш*. [102]. *Дала справити відразу трое залізних бочкорів*. [102]. *І треті бочкори доривала*. [102]. *Уже треті бочкори дориваю*. [103]. *Трое золотих бочкорів не порву*. [104]. *Я вже і бочкори порвала*. [104]. *Сам*

ледве утік від боту. [140]. Котрого бота так попихала. [140]. Перед ботою усі скакали. [140]. – vö. Csoréy 1881: 274; 1883: 17.

бунда *fn* < m. *bunda* (vö. ukr. irod. *шуба*): А бунда із золотого медведя. [50]. Він і ту бунду дав. [50]. Не маю дорогої бунди. [136]. Приніс дівці красну бунду. [136]. – vö. vö. Csoréy 1881: 274; 1883: 21.

вадасити *ige* < m. *vadászik* (vö. ukr. irod. *полювати*): Цілий день вадасили. [38]. Його швагри уже вадасять. [38]. Вадасили його швагри. [38]. Вадасячи побіля тог оборога. [141]. – vö. Csoréy 1881: 289; 1883: 24.

вадаска *fn* < m. *vadászat* (vö. ukr. irod. *полювання*): Одного разу зайшов у той ліс її газда із фоштером на вадаску. [17]. Кожний день ішов собі на вадаску. [20]. А сам ходив на вадаску. [20]. На вечір пішов Адамик із вадаски. [22]. На другий день знову пішов на вадаску. [22.] Прийшов Адамик додому із вадаски. [22]. Пішла на вадаску. [26.] Цар пішов раз у ліс на вадаску. [31]. Кожний день ішов цар на вадаску. [31]. Пішли на вадаску. [36]. Знову зібралися на вадаску. [38]. Прийшов із вадаски із своїм іношом. [105]. Прийшов із вадаски із іношом. [105]. Пішов той граф на вадаску. [106]. Прийшли навечір із вадаску. [106]. Перчик пішов на вадаску. [109]. – vö. Csoréy 1883:24.

валушний *tn* < m. *való* (vö. ukr. irod. *здібний*): Не тобі валушна палиця. [155]. – vö. Csoréy 1881: 290; 1883: 25.

вандрівник *fn* < m. *vándor* (vö. ukr. irod. *мандрівник*): Удав себе вандрівником. [63]. – vö. Csoréy 1883: 25.

вареш, варош *fn* < m. *város* (vö. ukr. irod. *місто*): У тім таки вароші, один великий бал був. [18]. Цар розіслав куренти у свій варош. [19]. Ось приходить у один варош. [27]. Весь варош був довкола обтягнений чорним поставом. [27]. Зайшов до одної хижі близ вароша. [27]. А варош мусить одну дівку дати. [27]. Вода почала втекти всюди варошом. [29]. Вийшов із вароша. [39]. У близький варош купити мелаю. [50]. У вароші ярмарок буде. [58]. Прийдеш у один варош. [64]. Пішов у той варош. [64]. На його серенчу із одного вароша усі парні позвосили. [111]. Раз у тому вароші пограбували якійсь розбійники. [116]. Далеко за варошем. [116]. Виїхали за варош. [117]. Був у однім вароші мейсарош. [150]. У тім вароші було і одне депо катун. [150]. Катуні уночі корови крали. [150]. Я пішов на варош. [154]. Пішов на варош. [154]. У одним вароші торг буде. [156]. Пішов на ярмарок до найближчого вароша. [164]. З того і того вароша. [168]. Був в одному вароші один борбіль. [172]. Із того вароша. [172]. Не було у цілому вароші. [172]. В другий варош крам купувати. [173]. Чмуль, таки з того вароша, поїхав із ним. [173]. Доки в одна варош не прийшла. [174]. У тім вароші зараз дала знати. [174]. Катун послала назад у свій варош. [176]. – vö. Csoréy 1883: 25.

вашар *fn* < m. *vásár* (vö. ukr. irod. *базар, ярмарок*): Візьміть цю кулю на вашар. [58]. Понесла на вашар. [58]. На вашарі децо купити. [60]. Лемик не пішов на вашар. [60]. І пішов на вашар. [133]. Іде на вашар. [133]. Будуть

вести на ваиар. [146]. *Ведуть слуги телицю на ваиар.* [146]. – vö. Csorey 1881: 290; 1883: 26.

газда *fn* < m. *gazda* (vö. ukr. irod. *господар*): *Коли умирала жона сього пана, то так наказала своєму газді.* [12]. *Звідується од нього, того жебрака, її газда.* [17]. *Одного разу зайшов у той ліс її газда.* [17]. *Звідується у неї її газда.* [17] *Її газда у міху порубаний.* [27]. *Став просити свого газду.* [29]. *Не циганин уже її газда.* [30]. *Той нещасний газда де?* [39]. *Був за червоним морем один худобний газда.* [40]. *Став просити того газду.* [56]. *Її газди нема дома.* [60]. *Що накажеш, мій газдо?* [65]. *Що наказуєш, газдо мій?* [65]. *Що наказуєш, газдо мій?* [66]. *Газдо-, уставай.* [66]. *Що наказуєш, стародавній газдо мій?* [69]. *Твого газду так удар в каміння.* [69]. *Їх газда жалісно пискає.* [73]. *Де є наш газда?* [73]. *Наш газда на дереві.* [73]. *Передав його своєму газді.* [78]. *Приніс його своєму газді.* [79]. *Приніс своєму газді.* [80]. *Її газда погнав просити.* [81]. *Звідується од неї газда.* [81]. *Звідується од неї газда.* [81]. *Її газда не діждеться.* [81]. *Кажи своєму газді, що дораз там буду.* [81]. *Звідується газда її.* [81]. *Її газда, прийшов із війни.* [96]. *Мій газда іще цуравіший, ніж я.* [97]. *Не годна свого газду найти.* [103]. *Газду свого шукає.* [103]. *Її газда лишив.* [103]. *Нащо газдо шукати.* [103]. *Газду свого шукає.* [103]. *Газду свого шукає.* [103]. *Газду шукає.* [104]. *Шукаю свого газду.* [104]. *Одна жона газду шукає.* [104]. *З газдою одну ніч спати.* [105]. *Приходить до неї її газди посестра.* [105]. *Газду шукала.* [105]. *Пустите з вашою газдою цю ніч спати.* [105]. *Їхній газда.* [105]. *Прийшла її газди.* [105]. *Має із газдою спати.* [105]. *Аби з її газдою спала.* [106]. *Буде іскати газду.* [108]. *Який він газда.* [116]. *Найбільшим газдою учинився.* [124]. *Мій той газда.* [131]. *Газда пробудився.* [131]. *Звідується у нього газда.* [131]. *Вийшов газда.* [131]. *Газда мене уже геть довго гостить.* [131]. *А других газдів.* [132]. *Чи дома газда.* [133]. *Її газда пішов із дому.* [141]. *Її газда не годен був її піймати.* [142]. *Її газда вихопився із корча.* [142]. *Газда і газдиня ніколи йому їсти не давали.* [143]. *Раз копає газда.* [143]. *А газда з жоною почали бігти.* [143]. *Почув газда.* [143]. *Було жаль за своїм газдою.* [174]. *Де її газда.* [174]. *свого газду враз упізнала.* [175]. *Про той знак її газда знав.* [175]. *Звідується вона у свого газди.* [175]. *Свого газду не виділа.* [176]. *Найбагатшого газди дівку посватаю.* *Кладе кума левеш із лашками.* [182]. *Найбагатшого газди легінь убрався.* [182]. *Який він газда.* [182]. *Се ж читавий газда.* [183]. *Вибрав одну дуже багатого газди дівку.* [183]. *Який він газда.* [183]. *І другі газди.* [192]. *Одного багатого газду за кума покликав.* [192]. *Газда під деревом сміється.* [195]. – vö. Csorey 1881: 278; 1883: 63.

газдівство *fn* < m. *gazdaság* (vö. ukr. irod. *господарство*): *Дуже жалували за газдівством.* [20]. *Той овріаи мав глибоко в лісі газдівство.* [34]. *На кого газдівство останеться.* [125]. *Все моє газдівство.* [159]. *Дозірав панове газдівство.* [162]. *Досить газдівства маю.* [173]. *Все своє газдівство вам передаю.* [173]. *Все своє газдівство передав.* [174]. *Передав усе газдівство.*

[175]. *Все своє газдівство передаю.* [175]. *Своє газдівство мусив передати.* [175]. *Чи є у нього якесь газдівство.* [182]. *Тобто газдівство.* [184]. – vö. Csorey 1883: 63.

газдувати *ige* < m. *gazdálkodik* (vö. ukr. irod. *господарювати*): *Може і днесь газдують, коли не помер.* [17]. *Дуже довго газдували.* [40]. *Там вони обоє газдували.* [66]. *Може, і днесь газдують.* [69]. *Він пішов назад до свого вітця, і газдували.* [73]. *І днесь іще газдують.* [73]. *Так він тамі газдує.* [74]. *Газдують, коли не померли.* [122]. *Вони двоє і днесь газдують.* [143]. *І днесь може газдують.* [150]. *Дуже добре газдував.* [162]. *Як пану, газдує.* [162]. *Разом жили і газдували.* [176]. *Ще і днесь газдують.* [176]. *Тяжко буде газдувати.* [184]. *На кінець так вигаздував.* [185]. *Я так догаздувався.* [185]. *Так газдував.* [185]. *Так гаразд газдував.* [185]. *Файно газдував.* [185]. – vö. Csorey 1883: 63; **розгаздувати** *ige* < m. *eltékozol* ‘ua.’ (vö. ukr. irod. *розтринькати*): *Розгаздував все.* [185].

галасити *ige* < m. *halászik* (vö. ukr. irod. *ловити рибу*): *Я піду, ніби галасити.* [86]. *Почала галасити.* [86]. – vö. Csorey 1883: 50.

гаміство *fn* < m. *hamisság* (vö. ukr. irod. *хитрість, підступність*): *Лиш би легко з гаміства могли жити.* [191].

гараздувати *ige* < m. *garázdálkodik* (vö. ukr. irod. *самовільно розпоряджатись*): *Гараздується у хижі.* [62].

гаюв *fn* < m. *hajó* (vö. ukr. irod. *корабель*): *Сіли у гаюк.* [55]. *Сіли у гаюк.* [55]. *Там сідають у каюк.* [115]. – vö. Csorey 1881: 279.

геренда *fn* < m. *gerenda* (vö. ukr. irod. *балка*): *Увиділа що у пивниці за герендою іржаву колодицю.* [60]. *У сій геренді забитий.* [184]. *Чип витягся, а із геренди червоні стали сипатися.* [185]. *Червоних у геренду напрутав.* [185]. – vö. Csorey 1881: 278; 1883: 63.

гетеш *fn* < m. *heti fizetésű szolga* (vö. ukr. irod. *служник, наймит*): *Та й сам за гетеша у нього став.* [175]. *Той гетеш ішов їй usługувати.* [175]. *Гетеш мусив іти їй usługувати.* [175]. *Як ти дістав від жона твого гетеша перстень?* [176]. *Я сього гетеша жона.* [176]. – vö. Csorey 1883: 52.

гіяба *hat* < m. *hiába* (vö. ukr. irod. *даремно, що поробиш*): *Та гіяба.* [156]. – vö. Csorey 1881: 280; 1883: 52.

годнод *fn* < m. *hadnagy* (vö. ukr. irod. *поручик*): *Цілком за годноди аванжирувала.* [174]. *Ходить коло годнодя.* [175]. *Убралася в своє плаття – у годнодське.* [176].

гордів, гордув *fn* < m. *hordó* (vö. ukr. irod. *діжка*): *Один гордув вина, один гордув меду.* [31]. *Один гордув вина.* [31]. *Маю ще час випити один гордів вина.* [82]. *Випив один гордов вина.* [82]. *Маю час іще два гордови вина випити.* [84]. *Випив два гордови вина.* [84]. *Маю час іще випити три гордови вина.* [84]. *Випив три гордови вина.* [84]. *Маю час випити три гордови вина.* [87]. *Один гордів вина маю час випити.* [87]. *Випив гордув вина.* [87]. – vö. Csorey 1881: 280; 1883: 58.

гуліа, гулія *fn* < m. *gulya* (vö. ukr. irod. *череда*): *Дам тобі одну гулю волів.* [76]. – vö. Csorey 1881: 279.

гуня *fn* < m. *gúnya* (vö. ukr. irod. *верхня одежа з овечої вовни*): *Прив'язи йому нитку на гуню.* [120]. *Він усе у чорній великій гуні.* [120]. – vö. Csorey 1883: 62.

дейжа *fn* < m. *dézsá, N. déjzsa* (vö. ukr. irod. *чан, діжа*): *Дали зробити один дуже довгий ланцюг і одну дейжу.* [46]. *Пустили за ним униз дейжу.* [49]. *Усадив у дейжу одного великого каменя.* [49]. *Пустили дейжу із каменем.* [49]. *Упала на землю дейжа.* [49]. – vö. Csorey 1883: 67.

дараб(чик): *fn* < m. *darab* (vö. ukr. irod. *шматок, шматочок*): *Не дай мені цілу добу, лиш дарабчик хліба.* [20]. *Тоді на дарабчики порубав його.* [27]. *Дарабчики зав'язав у міх.* [27]. *Порубають його на дарабчики.* [48]. *Рубай мене на три дараби.* [72]. *Не маєте хоч дарабчик хліба?* [77]. *Винесла Перчикові дараб хліба.* [107]. *Просив би один дарабчик м'яса.* [110]. *Витяг дараб м'яса.* [110]. *Роздерли на дараби.* [115]. *Ті дарабки назад до вороха сходилися.* [115]. *Ще раз на дараби розірвали.* [115]. *Знову на дарабки розірвали.* [116]. – vö. Csorey 1883: 65.

дереш *fn* < m. *deres* (vö. ukr. irod. *лавка, на якій виконується тілесне покарання*): *Несли на двір дереш.* [155]. *Узяли дереш.* [155]. *Простерли на дереш.* [156]. – vö. Csorey 1883:68.

довган *fn* (*Nicotiana tabacum*): < m. *dohány* (vö. ukr. irod. *тютюн*): *Одну піпу довган викурити.* [83]. *Викурив одну піпу довгану.* [83]. *Дві піпи довгану викурити.* [84]. *Дві піпи довгану викурив.* [84]. *Три піпи довгану викурити.* [84]. *Три піпи довгану викурив.* [84]. *Три піпи довгану викурити.* [87]. *Одну піпу довгану викурити.* [87]. *Піпу довгану викурив.* [87]. – vö. Csorey 1881: 276; 1883: 72.

жеб *fn* < m. *zseb* (vö. ukr. irod. *кишеня*): *Вийняв із жеба кінці язиків.* [30]. *А ти із жеба матері вийми ключ.* [32]. *Ти заткни потиху ключ матері у жеб назад.* [32]. *Вийняв ключ із жеба матері.* [32]. *Забив ключ у своїй матері у жеб.* [32]. *Украв у мамі ключ із жеба.* [34]. *Вийняв ножик із жеба.* [38]. *Бо тут ремінь із хребта у жебі.* [38]. *У жеб положив.* [38]. *Вийняв із жеба передерту жебаловку.* [39]. *Вийняв він із жеба той ремінь.* [39]. *Кинув у жеб.* [49]. *Вийняв катуна один пістоль із жеба.* [130]. *У нього у жебі є гроші.* [133]. *Вийняв їх із жеба.* [133]. *У жебі нема грошей.* [133]. – vö. Csorey 1881: 290.

жебаловка *fn* < m. *zsebkendő* (vö. ukr. irod. *носова хустина*): *Вийняв із жеба передерту жебаловку.* [39]. *Сею жебаловкою завивали сей палець.* [39]. – vö. Csorey 1881: 290; 1883: 91.

жіван *fn* < m. *zsivány* (vö. ukr. irod. *зłodий*): *Жіване крадуть мене.* [66]. *Що наказуєш, жіване?* [66]. – vö. Csorey 1883: 92.

ізчаловити *ige* < m. *megcsal* (vö. ukr. irod. *обдурити, підманути*): *Шаркань аж тоді увиділа, що ізчаловали її.* [112]. – vö. Csorey 1881: 275.

інош *fn* < m. *inas* (vö. ukr. ірод. прислужник, джура): Припросився за іноша. [30]. Припросився там за іноша. [50]. І я був за іноша. [63]. Послали іношом. [94]. Зобрався інош і пішов. [94]. Інош все розказав. [94]. Дала іношові добрі вечерю. [94]. Інош враз заснув. [94]. Рано інош устав. [94]. Передав іношові лист. [94]. Інош взяв і пішов. [94]. Інош узяв ташку. [96]. Закликав того іноша. [97]. Інош усе оповів. [97]. Прийшов із вадаски із своїм іношом. [105]. Інош поніс вечерю. [105]. Прийшов із вадаски із іношом. [105]. Кажє своєму іношу. [106]. Кажє інош. [106]. Кажє він іношові. [106]. Кажє інош. [106]. Інош пообіцявся. [106]. Послала йому іношом вечерю. [106]. Інош не доніс йому. [106]. Інош дуже упрошував. [106]. Інош найшов усі тарілі порожні. [121]. Сказав інош царю. [122]. Пішов молодий цар із іношом вартувати. [122]. Інош лишив на царському столі. [122].

кельтовати *ige* < m. *költekezik* (vö. ukr. ірод. витрачати гроші): Зачав кельтовати на те діло. [125]. – vö. Csoréy 1881: 283; 1883: 147.

кальга *fn* < m. *kályha* (vö. ukr. ірод. піч): Коло кальги, де йому дали їсти. – vö. Csoréy 1881: 281; 1883: 142.

кантар *fn* < m. *kantár* (vö. ukr. ірод. вуздечка): На сей кантар. [35]. Дав йому овріяш кантар. [35]. Кантар ізняв із коня. [35]. Ну, то кінь той кантар. [35]. Кинув кантар на пня. [35]. Ну, кінь той кантар на пня. [36]. Кинув кантар на пня. [36]. Кантар із коня зняв. [36]. Винув кантар на коника. [36.] Зняв кантар із коня. [38]. Кинув кантар на коника. [38]. Ізняв кантар із того коня. [38]. Зняв із коня кантар. [39]. – vö. Csoréy 1883: 143.

канчов(ик): *fn* < m. *kancsó* (vö. ukr. ірод. глечик): Дівка взяла канчовик. [99]. Дівка вхопила канчовик. [99]. Узяла канчовик. [99]. – vö. Csoréy 1881: 281; 1883: 143.

картятися *ige* < m. *kártyázik* (vö. ukr. ірод. грати в карти): Почали картятися. [20]. – vö. Csoréy 1883: 145.

карфа *fn* < m. *karfa* (vö. ukr. ірод. перила): Золотий міст з діамантовими карфами. [59]. Золотий міст з діамантовими карфами справили. [59]. Сяв золотий міст з діамантовими карфами. [59]. – vö. Csoréy 1881: 281; 1883: 145.

касарня *fn* < m. *kaszárnya* (vö. ukr. ірод. казарма): Переспав там у касарні. [133]. Прийшов у касарню. [133]. Ліг собі під касарню. [134]. До касарні додому не йшов. [151]. Пішов у касарню. [151]. Раз катуна пішов додому в касарню. [154]. Ідуть за палицями у касарню. [155]. Там у касарні. [155]. Приходять близько до касарні. [155]. По всій касарні приказує. [156]. Пішов собі у касарню. [157]. – vö. Csoréy 1883: 145.

катуна *fn* < m. *katona* (vö. ukr. ірод. солдат): Прийшов до царя один катуна. [31]. Все положив у лісі, що йому катуна сказав. [31]. Даремно давав туди катун. [45]. Катуні отворили темницю. [61]. Багато катун звідти вилізе. [79]. Візьмуть сипатися звідти катуні. [79]. Усі катуні полізли назад у кипиняг. [79]. Та де твої катуні? [81]. А чи всі ваші катуні тут є? [82].

Наладили лінію, доки його катуни мають стояти. [83]. Почали сипатися катуни. [83]. Почали катуни битися. [83]. Його катуни всі попадали. [83]. А того катуни усі стояли. [83]. Його катуни всі в кипиняг бігли. [83]. Катуни так і учинили. [92]. Чингилинги катуна. [112]. Їй купив чингилинги катуна. [112]. Чингилинги катуну. [112]. Се є чингилинги катуна. [114]. Захожував один красний легінь – катунаський офіцер. [116]. Недалеко дванадцять легінів нагле ішли, як катуни. [116]. Прийшов дванадцять катунів. [116]. Чорт і катуна. [127]. Йшов тудою один дуже смілий катуна. [128]. Учув се катуна. [128]. Катуна умів плавати. [128]. Почав просити знову катуну. [128]. Катуна пішов. [128]. Дуже жалувався катуні. [129]. А катуна грітися. [129]. Запалив катуна піну. [129]. Полакомився катуна на ту піну. [129]. Хотів би катуна ту піну. [129]. Взяв катуна вугіль. [129]. Каже катуна. [129]. І подав катуни. [129]. І катуна напився. [129]. Катуна ліг собі. [129]. Заріж сього катуну. [129]. Підскочив да катуни. [130]. Катуна не хотів на це пристати. [130]. Війняв катуна один пістоль із жеба. [130]. Що із катуни виніс. [130]. Коли катуни стріляли. [130]. Я не був між катунами. [130]. Подав йому катуна пістоль. [130]. Каже йому катуна. [130]. Каже йому катуна. [130]. Каже катуна. [130]. Загойкав катуна на совгабірова. [130]. Каже чорт катуні. [130]. Виліз катуна. [131]. Вхопили катуни. [131]. А катуна доти собі думав. [131]. Каже катуні. [131]. Вийшов катуна. [131]. Катуна казав про бігарі. [131]. Зібрався чорт із катуною. [131]. Каже чорт катуні. [131]. Зайшов катуна. [132]. Каже катуні. [132]. Катуна скоренько зняв хреста. [132]. Звідується чорт у катуни. [132]. То катуни ідуть. [132]. Каже катуна. [132]. Катуни йдуть. [132]. Він у катунах. [133]. Набрал собі грошей той катуна. [133]. Іти назад у свій регімент у катуни. [133]. Мали іти всі катуни. [133]. Збіглися катуни. [134]. То той катуна був. [134]. Ішов із своїми катунами. [144]. Як корчмар научив катуну красти. [150]. У тім вароші бувло і одне депо катуна. [150]. Катуни уночі корови крали. [150]. М'ясо купувало на всіх катуна. [150]. Був один превеликий і міцний катуна. [150]. Катуна випив. [151]. Каже корчмар катуні. [151]. Катуна. [151]. Катуна думає. [151]. Каже катуна. [151]. Катуна пішов. [151]. Виплатив Дувид катуни. [152]. Катуна п'є. [152]. Катуна пішов. [152]. Не казав і катуна. [152]. Прийшов катуна. [152]. А катуна. [154]. Катуна. [154]. Раз катуна пішов додому в касарню. [154]. Порядний катуна був. [154]. Катуна. [154]. Взяв катуна палицю. [154]. Катуна. [155]. Катуна взяв. [155]. Катуна каже. [155]. Катуна лиш доти дав. [155]. Йому катуна продав. [155]. А катуна іззаду. [155]. Катуна веде корчмаря. [155]. Корчмар із катяною прийде. [155]. Приходить катуна. [155]. Катуна салютує. [155]. Катуна рапортує. [155]. Палиці, що той катуна має. [156]. А катуни скоро передають. [156]. Катуна іще й потвердив. [156]. Катуна геть довго не ходив до Дувид. [156]. Катуни всі завидують його. [156]. Не лиш катуни сміялися. [156]. Раз чує катуна. [156]. А катуна. [156]. Катуна видить. [157]. Катуна подякував.

[157]. Катунa приждав. [157]. Ото катунa. [157]. А катунa все доброї дяки звик бути. [157]. Звідує Дувидa катунa. [157]. Катунa став на коліна. [158]. Кажє йому катунa. [158]. Встав катунa. [158]. Катунa звідує. [158]. Катунa гадає собі. [158]. Кажє катунa. [158]. Кажє катунa. [158]. Як би катуни стрястися. [158]. Устав катунa. [158]. Ось кажє катунa. [158]. Катунa не слухав. [159]. Та катунa як крикнув. [159]. Катунa, сміючися. [159]. Та й берудесять катун. [175]. Заекзицирувала на своїх катун. [176]. Його обступили катуни. [176]. Враз заекзицирувалася своїм катунам. [176]. Катун послала назад у свій варош. [176]. – vö. Csorey 1881: 281; 1883: 145.

каштіль *fn* < m. *kastély* (vö. ukr. ірод. палац): Ось прийшов до одного каштілья. [20]. То заставили той каштіль (на карту):. [20]. Зараз і свою матір повив у той каштіль. [20]. Справиш од мого каштілья до твого золотий міст. [59]. До твого каштілья сам біг. [59]. На сих місцях – три каштелі. [59]. Прибіг до царського каштілья. [59]. Із царської палати перейшли до свого каштілья. [59]. Там іще більше гостина, ніж у царському каштелі найшлися. [60]. Прийшов у той каштіль. [60]. Каштіль понесли на город. [60]. Вхопили той каштіль. [60]. На його каштелі є одне чудо. [60]. Каштіль на курячій лапці. [60]. Ввійшли у той каштіль. [61]. Чоловіка у тому каштелі. [61]. Два каштелі та й жона. [61]. Що лиш є у двох каштільях. [61]. Уже видів свої каштелі. [62]. Дуже красний каштіль. [66]. Новий красний каштіль. [66]. Несли сей каштіль. [66]. Пішов шукати той красний каштіль. [66]. Маю шукати красний каштіль. [67]. Один чоловічок красний каштіль шукає. [67]. Красний каштіль. [67]. Шукає красний каштіль. [67]. Шукаю красний каштіль. [68]. Шукає красний каштіль. [68]. Де є той красний каштіль. [68]. Не виділи красний каштіль. [68]. Де є красний каштіль. [68]. Маси повести сього чоловіка до того каштілья. [69]. Там і є той каштіль. [69]. Каштіль назад поніс. [69]. Привели у царський каштіль. [94].

керт *fn* < m. *kert* (vö. ukr. ірод. город): Прийшов у той керт, де божя свиня поросята плекала. [24]. Мав трьох синів та такий керт, що в один день зійшла золота морква. [45]. Ту золоту моркву, що у його керті є. [45]. Іди ти у керт. [45]. Прийшов у керт. [45]. Усе ходить у один керт. [48]. Керт обгороджений. [65]. Там красний кертик. [93]. Зайшла у той кертик. [93]. Сміє у сей кертик зайти. [93]. Пішла із кертика. [93]. У наш керт одна дуже красна дівка ходить. [93]. Пішла у керт. [99]. – vö. Csorey 1881: 282; 1883: 147.

кертис *fn* < m. *kertész* (vö. ukr. ірод. садівник): Ось видить кертис. [93]. Кертис дав її спокій. [93]. Кертис пишов до царьового сина. [93]. Розповів кертис. [93]. Пішов принц із кертисом. [94]. Принц із кертисом вихопилися. [94]. – vö. Csorey 1881: 282; 1883: 147.

кетефік *fn* < m. *kötőfék* (vö. ukr. ірод. вуздечка): Веде за кетефік. [38]. Другий за кетефік тримав. [147]. За кетефік тримав. [147]. За кетефік

тримав. [147]. Прив'язав кетефик. [147]. Кобилу за кетефик мав тримати. [148]. Так держиш кобилу за кетефик? [148].

кефа *fn* < m. *kefe* (vö. ukr. irod. *цітка*): Узяла кефу. [105]. Візьмуть кефу та все чихають. [106]. – vö. Csorey 1881: 281; 1883: 147.

кефувати *ige* < m. *kefél* (vö. ukr. irod. *чистити ціткою*): Довго його зісподу ноги кефувала. [105]. Кефувала його ноги. [105].

кипиняг *fn* < m. *körönyeg* (vö. ukr. irod. *опанча*): Один кипиняг. [79]. Ізняв із себе кипиняг. [79]. Усі катуни полізли назад у кипиняг. [79]. За млинок кипиняг дав. [80]. Він ізняв кипиняг. [83]. Розширив кипиняг. [83]. Його катуни всі в кипиняг бігли. [83]. Узяв із собою все те – млинок, бігарик, шаблю і кипиняг. [83]. А той млинок, бігарь, шабля і кипиняг, не знаю де ділися. [87].

кішасонка *fn* < m. *kisasszony* (vö. ukr. irod. *панянка*): А ми такого одну кішасонку виділи. [14]. Така і така кішасонка була на балу. [14]. Ми сії ночі таку кішасонку виділи, що таке плаття мала, наче сонце. [16]. Кішасонка, що грала звами – дерев'яне чудо. [16]. Їде одна кішасонка. [48]. Просить та кішасонка його. [48]. Кішасонка за те дала йому одну лодку. [48]. Вернулася собі до тої кішасонки. [48]. Одна ще краща кішасонка сиділа. [48]. Просить його кішасонка. [48]. Кішасонка дала йому знову і ця таку ладу. [48]. Одна прекрасна кішасонка їсти варила. [48]. А ся кішасонка – тої бабки дівка була. [48]. Каже йому та кішасонка. [48]. Ся кішасонка шаркані за сокачку була. [48]. Кішасонку, що у шаркані була. [49]. Найшов і другі дві кішасонки. [49]. Він зібрався з кішасонками. [49]. Дав витягнути усі три кішасонки. [49]. Добра буде йому третя кішасонка. [49]. Браття за столом із кішасонками. [50]. Ось несе кішасонками їсти. [50]. Найкращою кішасонкою півнчався. [50]. Кішасонку сватати. [74]. Дістав ту кішасонку. [74]. Може ще й царську кішасонку. [74]. Не той, що його кішасонку поніс. [74]. Від нього ту кішасонку узяв. [83]. Та кішасонка, уже ж пані, іде. [83]. Із неї одна дуже прекрасна кішасонка зробилася. [122]. Така кішасонка із тої лелії стала. [122]. Стала прекрасна кішасонка. [122]. Прошу дуже красну кішасонку. [172]. Я хочу того худобного борбіля кішасонку за жону взяти. [173]. – vö. Csorey 1881: 282; 1883: 148.

ковдош *fn* < m. *koldus*, N. *kóidus* (vö. ukr. irod. *жебрак, прохач*): Ковдош і пан. [163]. Прийшов один ковдош. [163]. Дам тобі, ковдоше. [163]. Ковдош почав. [163]. Один ковдош там лишив. [163]. Уберуся я ковдушкою. [182]. Убралася як ковдошка. [182]. Як ковдошка, ночує. [182]. А ковдошка не спить. [183]. Як ковдошка, пішла собі. [183]. Ото за ковдошка була. [183]. Ковдошкою ночувала. [184]. Аж би його у ковди пустив. [186]. Діда у ковди пустили. [186]. Він у ковди пішов. [186]. – vö. Csorey 1883: 151.

кондаш *fn* < m. *kondás* (vö. ukr. irod. *свинопас*): Коло них один кондаш є. [76]. Пішов до кондаша. [76]. А його кондаш, видите – си свині всі його. [76]. Каже кондаш. [76]. Кондаш указав йому. [76]. Пішов назад до того

кондаша. [77]. Кондаш узяв млинок. [77]. Тоді кондаш каже. [77]. Відклонився кондашові. [77]. – vö. Csorey 1883:154.

копоршів *fn* < m. *koporsó* (vö. ukr. ірод. *гриб, труна*): Так просунули копоршів у теметів. [121]. – vö. Csorey 1881: 282; 1883: 156.

корбач *fn* < m. *korbács* (vö. ukr. ірод. *бати́з*): Коли ним обив'юся і корбачем вітну. [42]. І корбача повісили. [42]. А кекпеняк з корбачем під плече. [42]. Тоді бесяги з корбачем і з кепеняком завів на клинець. [43]. Витяв корбачем. [43]. Кепеняк з корбачем завісили. [44]. На кінці корбач лускає. [157]. На кінці корбач лускає. [159].

космачки *fn* *tsz* (*Ribes grossularia*): < m. *köszméte* (vö. ukr. ірод. *агросові ягоди*): Взяла об'їдати виннички, космачки. [93]. Почала об'їдати космачки. [93]. Об'їдає космачки. [93]. – vö. Csorey 1883: 158.

кочига, кочія *fn* < m. *kocsi* (vö. ukr. ірод. *каре́та, бричка*): Граф вибрався на парадний кочіг іти на бал. [18]. Так пішли собі на кочізи додому. [19]. Сів у золоту кочію. [54]. Дівка на няньової кочії проїжджалася. [116]. Їхав туди царів син на кочії. [121]. Зіскочів із кочії. [121]. А за дідом кочіги від великих панів приходили. [127]. Загнали коні з кочією. [168]. Посідали на кочію. [169]. – vö. Csorey 1881: 282; 1883: 158.

кочіш *fn* < m. *kocsis* (vö. ukr. ірод. *візник, погонич*): Се усе видів кочіш, та не показував що видіть. [13]. І тепер те все кочіш видів. [14]. Кочіш і тепер усе видів. [14]. І тепер кочіш це видів. [14]. І це кочіш видів. [14]. Кочіш і тепер те все спостерігав. [16]. Ось прийшов до нього кочіш. [16]. Кочіш видів тебе, коли убиралася. [16]. Став просити кочіша. [18]. Но кочіш боявся його брати, але воно просило дуже кочіша. [18]. Кочіш учинив те. [18]. Раз і кочіш присмотрів. [18]. Кочіш поклав її у сідак. [19]. Раз учув те і графів кочіш. [19]. Пізніше вийшов парадний кочіш. [44]. І не вірив й кочішові. [44]. Послав кочіша. [121]. Пішов кочіш. [121]. Не хотіла датися вирвати кочішу. [121]. Був один старий кочіш. [159]. Мене посвятив ваш кочіш. [161]. – vö. Csorey 1883: 158. – vö. Csorey 1881: 282.

куртий *tn* < m. *kurta* (vö. ukr. ірод. *короткий*): Мотуз іще все куртий. [163]. – vö. Csorey 1883: 164.

лабда *fn* < m. *labda* (vö. ukr. ірод. *м'яч*): Хлопець ходив... із золотою лабдою. [32]. Скочила хлопева золота лабда у овріяшову хижу. [32]. Дайте мені лабду. [32]. Тоді тобі дам лабду.... [32]. Узяв другу золоту лабду. [32]. Узяв і третю золоту лабду. [32]. Дайте мені уж лабду. [32].; **лабдатися** *ige* < m. *labdázik* (vö. ukr. ірод. *гратися м'ячем*): Із золотою лабдою, лабдаючися. [32]. Лабдався. [32].

лада *fn* < m. *láda* (vö. ukr. ірод. *ящик, скринька*): Кішасонка за те дала йому одну лодку. [48]. Сів у лодку. [48]. Лодка його сама перенесла. [48]. Виліз із тої лодки. [48]. Лодка знову сама вернулася собі. [48]. Як не проїдять ті лади. [55]. Почали гризти ладу. [55]. Вялися до склянчаної лади. [55].

ланц *fn* < m. *lanc* (vö. ukr. irod. ланцюг): Прикована до стола на двох золотих ланцях. [62]. І він ланці порозривав. [74]. Яким мене ланцем ударила. [134]. – vö. Csoréy 1883: 167.

ларма, лярма *fn* < m. *lárma* (vö. ukr. irod. лемент, гвалт): Як не стане крик і ларма. [140].

лашки *fn tsz* < m. *laskatészta* (vö. ukr. irod. домашня лакша): Великий горнець м'яса з лашками. [177]. Кладе кума левеш із лашками. [181]. – vö. Csoréy 1881: 283; 1883: 168.

левеш *fn* < m. *leves* (vö. ukr. irod. суп): Поклала йому жона голову і левеш. [114]. Кладе кума левеш із лашками. [181].

легінь *fn* < m. *legény* (vö. ukr. irod. парубок): Який красний легінь іде. [88]. Заклятий легінь. [98]. Стався із нього прекрасний легінь. [100]. Який прекрасний легінь. [100]. Вийде прекрасний легінь. [102]. Сього легіня скрізь повно. [104]. Цілий легінь був. [108]. Стався з нього великий легінь. [108]. Читаві легіні. [109]. Читавий легінь був. [109]. Приходять легіні із роботи. [109]. Каже легінь. [109]. Приходять голодні легіні додому. [110]. Ти ото легінь. [110]. Перчик же легінь. [110]. Захожував один красний легінь – катунський офіцер. [116]. Недалеко дванадцять легінів нагле їшли, як катуни. [116]. Прийшов і той легінь. [116]. А легінь одповів. [116]. Красний легінь був. [119]. До кожної приходів легінь. [120]. Прийшов до неї один красний легінь. [120]. Ста учених легінів. [127]. Був один легінь. [133]. Подала легіневі. [164]. Легінь весело вернувся. [164]. Молодий легінь. [172]. Багатий легінь кудись поспішав. [172]. Каже їй тоді той легінь. [172]. А легінь дав їй прекрасний крам. [173]. Ніколи так красного легіня не видів. [174]. Лиш тоді легіні читаві. [176]. Найбагатшого газди легінь убрався. [182]. Файний, красний легінь. [182]. Пішла у те село, звідки був легінь. [182]. Того і того легіня мати. [182]. Та легіня не було дома. [182]. Ні легінь, ні мати нічого не знали. [183]. Легінь знову убрався. [183]. Легіневі і в гадці нема. [183]. Легіні з дівками іграти. [183]. А легінь все лиш із тою дівкою грає. [183]. Далі співає легінь. [183]. Думає легінь. [183]. Каже легінь матері. [183]. Легінь. [184]. Один легінь махає. [191]. – vö. Csoréy 1881: 283; 1883: 168.

луйтра *fn* < m. *létra* (vö. ukr. irod. драбина): Ноги понад дві луйтри. [111]. Взяв луйтру. [189]. Воли вгору луйтрою на хижу гнав. [189].

мажа *fn* < m. *mázsa* (vö. ukr. irod. міра ваги): Буде мати сто маж первовічних грошей. [53]. Дай мені сто маж первовічних грошей. [53]. Учинилося сто маж давніх грошей. [53]. Там є сто маж грошей. [53].

марга *fn* < m. *marha* (vö. ukr. irod. худоба): Бо будеш ту маргу знати. [76]. Я тобі дам скільки хочеш землі, марги. [139]. Нащо мені землі і марги. [139]. Марги на заріз купує. [158]. – vö. Csoréy 1881: 284; 1883: 179.

мейсарош *fn* < m. *mészáros* (vö. ukr. irod. м'ясник): Був у однім вароші мейсарош. [150]. До того мейсароша вели. [150]. Від того мейсароша м'ясо купувало. [150]. Приходить він до того мейсароша. [150]. А того мейсароша, нащо привів. [156].

мейсарсік *fn* < m. *mészárszék* (vö. ukr. irod. бойня): *Поклали у мейсарсік.* [152].

мулотлувати *ige* < m. *mulatozik* (vö. ukr. irod. бавитися): *Стали там густі, іграти, мулотлувати.* [136]. – vö. Csorey 1881: 284; 1883: 191.

овріяш *fn* < m. *óriás* (vö. ukr. irod. великан, велетень): *Як би можна піймати – того овріяша.* [31]. *Прийшов овріяш.* [31]. *Овріяш п'яний спить.* [31]. *На неї уложили овріяша.* [31]. *Туди запер овріяша.* [31]. *Ходив там біля овріяшої хижі.* [32]. *Скочила хлопцева золота лабда у овріяшову хижу.* [32]. *Не хотів йому дати назад овріяш.* [32]. *І та упала до овріяша.* [32]. *Почав хлопчика просити овріяш.* [32]. *Каже овріяш.* [32]. *Випустив овріяша.* [32]. *Каже йому овріяш.* [32]. *Овріяша ніде нема.* [32]. *Пани прийшли оглядати овріяша, а овріяш ніде не було.* [32]. *Подивитись на овріяша, а овріяш ніде не було.* [32]. *Той випустив овріяша, у кого ключ був.* [32]. *Не мама випустила овріяша.* [34]. *І випустив овріяша.* [34]. *Коли ти випустив овріяша.* [34]. *Ходив там овріяш.* [34]. *Той овріяш мав глибоко в лісі газдівство.* [34]. *Зістався до дванадцяти років біля овріяша.* [34]. *Овріяш усе крав у нього вівці.* [34]. *Овріяш покрав у нього.* [34]. *Хлопчика до дванадцяти років годував овріяш.* [34]. *Овріяш прогав до того царя служити.* [34]. *Овріяш йому надавав.* [34]. *Знову йому овріяш іще більше овець дав.* [34]. *Дав він із того і овріяшеві.* [34]. *Прийшов до овріяша.* [35]. *Звідується у нього овріяш.* [35]. *Дав йому овріяш кантар.* [35]. *Пішов до овріяша.* [35]. *Овріяш звідується у нього* [35]. *Прийшов до нього овріяш.* [36]. *У тій коклодиці – дванадцять овріяшів.* [56]. *Сі овріяші таки, що лиш чоловік їм накаже, то вони зроблять.* [56]. *Вискочив один овріяш.* [58]. *Овріяш пропав назад.* [58]. *Вискочило звідти дванадцять овріяшів.* [58]. *Овріяші схопилися.* [58]. *Вискочило дванадцять овріяшів.* [58]. *Узяв од овріяші кулю.* [58]. *Вискочило дванадцять овріяшів.* [59]. *Вискочили овріяші.* [59]. *Овріяші за ніч все це зробили.* [59]. *Тим возом, що овріяші справили, прибіг до царського каштілья.* [59]. *Вискочило дванадцять овріяшів.* [60]. *Овріяші назад пропали.* [60]. *Вискочило звідти дванадцять овріяшів.* [60]. *Наказав тоді овріяшами.* [60]. *Овріяші вхопили той каштіль.* [60]. *Овріяші прислали.* [61]. *Овріяші двадцяти чотирьом чортам наказували.* [61]. *Овріяші прислали.* [61]. *Вискочило дванадцять овріяшів.* [63]. *Овріяші справили.* [63].

орсаг *fn* < m. *ország* (vö. ukr. irod. край, держава, маєток): *Своїм найстаршим паном, що були в його орсагу.* [64]. *Був в одному орсагу один цар.* [98]. *Пішла чутка по всьому округу і орсагу.* [167]. – vö. Csorey 1881: 285; 1883: 236.

парна *fn* < m. *parna* (vö. ukr. irod. подушка, перина): *А циганин за столом на парнах сидить.* [29]. *Під циганина усі парни улетіли.* [30]. *На його серенчу із одного вароша усі парні позвосили.* [111]. – vö. Csorey 1881: 285; 1883: 248.

піпа, піпосара *fn* < m. *pipa* (vö. ukr. irod. люлька): *Одну піпу довган викурити.* [83]. *Викурив одну піпу довгану.* [83]. *Дві піпи довгану викурити.*

[84]. *Дві піпи довгану викурив.* [84]. *Три піпи довгану викурити.* [84]. *Три піпи довгану викурив.* [84]. *Три піпи довгану викурити.* [87]. *Одну піпу довгану викурити.* [87] *Запалив катуна піпу.* [129]. *Довга піпосара.* [129]. *На піпосарі красні китиці.* [129]. *Полакомився катуна на ту піпу.* [129]. *Заміняймося із мною своєю піпою.* [129]. *Хотів би катуна ту піпу.* [129]. *Заміняли піпи.* [129]. *Положив у піпу.* [129]. *Ось бачить що піпи нема.* [129]. *Піпосара зосталася в роті.* [129]. *А та піпа якась така була.* [129]. *Яку ти мені піпу дав?* [129]. *Красну піпу.* [129]. *Я красну піпу видів.* [129]. *На назад свою піпу.* [129]. – vö. Csorpey 1881: 286; 1883: 259.

пістоль *fn* < m. *pisztoly* (vö. ukr. irod. *пістолет*): *Вийняв катуна один пістоль із жеба.* [130]. *Подав йому катуна пістоль.* [130]. *Пістоль вистрілив.* [130]. – vö. Csorpey 1883: 259.

(по)банувати *ige* < m. *tegbán* (vö. ukr. irod. *пожаліти, пожуритися*): *Побанував він тепер.* [43]. *Уже і побанував, що сюди прийшов.* [111]. – vö. Csorpey 1883: 262.

погар *fn* < m. *rohár* (vö. ukr. irod. *стакан*): *Той погар, що з нього воду п'є.* [72]. *Узяв хлопчик гребінь, рушник і погар.* [72]. *Кинь поверх голови погар.* [72]. *Кинув він погар.* [72]. *Положив її у погар.* [121]. *Сіла у погар.* [122]. – vö. Csorpey 1881: 286; 1883: 267.

поенгідувати *ige* < m. *megenged* (vö. ukr. irod. *дозволити, просити*): *Кумові хоть раз неонгедус.* [124]. – vö. Csorpey 1881: 277.

пробалувати *ige* < m. *próbál* (vö. ukr. irod. *пробувати*): *Пробалують, як туди зайти.* [119]. – vö. Csorpey 1881: 286; 1883: 316.

рібізлі (*Ribes*) *fn* < m. *ribizli* (vö. ukr. irod. *порічки*): *Об'їдає космачки, рібізлі.* [93].

(роз)бонтовати *ige* < m. *kibont, kinyít* (vö. ukr. irod. *відкрити*): *Розбонтовала ташку.* [96]. *Цариця розбонтовала ташку.* [96].

рокаш *fn* < m. *rakás* (vö. ukr. irod. *натовп, купа*): *Рокашем на нього йдуть.* [195]. – vö. Csorpey 1881: 286.

руд *fn* < m. *rúd* (vö. ukr. irod. *жердина*): *Ухопив возик за руд.* [48]. *Узяв за руд.* [48]. – vö. Csorpey 1881: 287.

сабля *fn* < m. *szablya* (vö. ukr. irod. *шабля*): *Одну саблю таку, що скільки хоч, аби рубала.* [50]. *Саблю до себе припасував.* [50]. – vö. Csorpey 1883: 354.

секереш *fn* < m. *szekeres* (vö. ukr. irod. *візник*): *Секереш взяв гроші.* [171].

серенча *fn* < m. *szerecsse* (vö. ukr. irod. *щастя*): *Серенчу маєш.* [47]. *Та й серенчу мав.* [49]. *На його серенчу із одного вароша усі парні позвосили.* [111]. *Бог хоче тобі серенчу дати.* [169]. – vö. Csorpey 1883: 361.

серсама *fn* < m. *szerszám* (vö. ukr. irod. *інструмент*): *Взяти у руки яку серсаму.* [119]. – vö. Csorpey 1881: 288; 1883: 361.

собоянка *fn* < m. *szobalány* (vö. ukr. irod. *покоївка*): *Придав до неї принц одну собоянку.* [94]. – vö. Csorpey 1881: 288; 1883: 369.

совгабіров *fn* < m. *szolgabíró* (vö. ukr. irod. *повітовий староста*): Підемо до совгабірова. [130]. Тут є совгабіров. [130]. Загойкав катуна на совгабірова. [130]. Совгабіров! [130]. Уже совгабіров. [130]. Кажє совгабіров. [130]. – vö. Csorey 1881: 288; 1883: 369.

сокачка *fn* < m. *szakács* (vö. ukr. irod. *кухарка*): Ся кішасонка шаркані за сокачку була. [48]. – vö. Csorey 1881: 287.

сокташ *fn* < m. *szokás* (vö. ukr. irod. *звичай*): Ти знаєш циганський сокаш. [176]. – vö. Csorey 1881: 288.

танір *fn* < m. *tányér* (vö. ukr. irod. *тарілка*): Мусила із ним із одного таніра їсти. [100]. На стіл положили один танір. [100]. – vö. Csorey 1881: 288.

татош *fn* < m. *táltos* (vö. ukr. irod. *казковий кінь з крилами*): Сей кінь — татош. [24]. Знову дам тобі татошика. [25]. Сів на татоша і пішов. [25]. Ворожильник із своїм татошом надлетів. [74]. Той татош – загиргонив. [83]. Кажє йому татош. [83]. Сів на татоша. [83]. Загиргонив той татош. [84]. Кажє йому татош. [84]. Сів на татоша. [84]. Кажє йому той татош. [84]. Сів на татоша. [84]. Ворожильника татош у маитальні. [87]. Сів на татоша. [87]. Мав уже два татоші. [87]. – vö. Csorey 1881: 288; 1883: 390.

теметів *fn* < m. *temető* (vö. ukr. irod. *цвинтар, кладовище*): Погребли його у теметів. [30]. І у теметів не несли. [121]. Так просунули копоршів у теметів. [121]. Побіг чорт у теметів. [121]. – vö. Csorey 1881: 289.

топанки *fn* < m. *torán* (vö. ukr. irod. *черевики*): Купив їй красні топанки. [112]. – vö. Csorey 1881: 289; 1883: 395.

трифалувати *ige* < m. *tréfál* (vö. ukr. irod. *жартувати*): Циган не трифалує. [181].

урфі, урфій *fn* < m. *úrfi* (vö. ukr. irod. *паніч*): Одпросилася од того молодого урфія, що лиш на час вийде. Урфій її пустив. [13]. Тільки її увидів той урфій, зараз її узяв у танок. [14]. Знову якось одфіглювалася од того урфія. [14]. Її ухопів у танок той урфій. [14]. Межи танком урфій стягнув із пальця золотий перстень і натягнув її на палець. [14]. Вірвалася од урфія. [14]. Тоді уже надармо її шукав той урфій. [14]. Та урфій дуже розхворівся. [16]. Заплатив йому той урфій. [16]. Молодій урфій поїв. [16]. Прийшла до урфія. [16]. Кажє їй урфій. [16]. Почав просити той босоркун того урфія. [73]. Дуже пошкодував той урфій того босоркуна. [73]. Сей урфій дав йому ті три шафлі вода. [74]. Сказав урфійові. [74]. Урфій схотів би оженитися. [74]. Урфій із вітцем і так не умили. [74]. Краще вмів говорити, ніж той урфій. [74]. Була свадьба із тим урфієм. [74]. Урфій не знав, що робити. [74]. На другій день пішов урфій туди. [85]. – vö. Csorey 1881: 289; 1883: 410.

фалат(чик): *fn* < m. *falat* (vö. ukr. irod. *шматочок*): Ти не маєш фалатчик хліба. [78]. – vö. Csorey 1883: 414.

фалка *fn* < m. *falka* (vö. ukr. irod. *череда, валка*): Буду тобі давати сю фалку свиней. [76].

фарадлований *mn* < *m. fāradt* (vö. ukr. irod. *стомлений*): Дуже фарадні були. [91]. – vö. Csorey 1883: 414; **фарадшаг** *fn* < *m. fāradság* (vö. ukr. irod. *втома*): Подякував за її фарадшаг. [27]. Подякував за фарадшаг. [31]. Подякував мішці за її фарадшаг. [69]. – vö. Csorey 1881: 277; 1883: 414.

фейса *fn* < *m. fejsze* (vö. ukr. irod. *сокира*): Тепер візьми фейсу. [72]. Він узяв фейсу. [72]. – vö. Csorey 1881: 277; 1883: 415.

фінджа *fn* < *m. findzsa* (vö. ukr. irod. *чашка*): Перстень поклала у фінджу. [174]. Вийняла перстень із фінджі. [174]. – vö. Csorey 1881: 278; 1883: 415.

фовт *fn* < *m. folt*, *N. fóut* (vö. ukr. irod. *стадо*): Там один фовт свиней пасеться. [76]. Дам тобі фовт свиней. [76].

фогаш *fn* < *m. fogas* (vö. ukr. irod. *клинець-вішалка*): А бунда із золотого медведя туди на фогаші запроваджена. [50]. На найзаднішим фогаші є одна коклодиця. [56]. Найдеши на фогаші одну колодицю. [56]. Узяв колодицю із фогаша. [56]. – vö. Csorey 1881: 278; 1883: 415.

хіснувати *ige* < *m. használ* (vö. ukr. irod. *використовувати*): Не дивіться на ліки, хоснуйте. [124]. Я ще мало хіснував сей божий дар. [139]. Тоді б можна хіснувати. [139]. Город ми будемо хісновати. [185].

хосен *fn* < *m. haszon* (vö. ukr. irod. *користь*): Вам із неї хісна там не буде. [32.] Із того хосен не буде. [77]. Не будуть мати хосен. [125]. Із мене хісна там ніякого не було. [130]. Хісна з них не буду мати. [133]. Який вам, пане, хосен. [151]. Який мене хосен з того. [176].

чижми *fn* < *m. csizma* (vö. ukr. irod. *чоботи, взуття*): Не маю до того чижем. [136]. Приносять дівці чижми. [136]. Позичив собі чижми. [182]. Чижми мої. [183]. – vö. Csorey 1881: 276; 1883: 430.

чікувча *fn* < *m. csikó* (vö. ukr. irod. *жеребчик, лоша*): Тут є се чікувча. [86]. Баба пустила чікувча ссати. [86]. Узяв те чікувча на руки. [86]. Каже йому чікувча. [86]. Він пустив чікувча. [87]. Чікувча побігло. [87]. Так чікувча тричі ходило ссати. [87]. Люди стали збігатися і чудуватися. [191]. – vö. Csorey 1881: 275; 1883: 430.

шаркантьови *fn* < *m. sarkantyú* (vö. ukr. irod. *шпори*): Із лится шаркантьови. [63]. Запнув шаркантьовом за міх. [63]. – vö. Csorey 1883: 431. – vö. Csorey 1881: 287.

шаркань *fn* < *m. sárkány* (vö. ukr. irod. *химера-змій*): Шаркань воду заперла. [27]. Шаркань пустить трохи води. [27]. Мусить свої найменшу дівку дати шаркані. [27]. Кажіть шаркані що один чоловік вас загнав. [28]. А шаркань каже. [28]. Шаркань знову дала їй води. [28]. Він шаркань загубить. [28]. Ось коло полудня пустила шаркань білу полемін. [28]. Шаркань уже тягнеться із колодязя. [28]. Почав із шарканю розцибатися. Двадцять голів одтяв шаркані. [29]. Він боровся із шарканю. [29]. Як бореться із шарканю. [29]. Шаркань була стята. [29]. Лиш шараканьські голови лежать. [29]. Циганин веде шарканьські голові. [29]. Не він загубив шаркань. [29]. То не той, що загубив шаркань. [29]. Як шаркань ізтяв, язикам кінці повідрізував. [30].

У тій хижі шаркань перебувала. [48]. Прийде шаркань та вас загубить. [48]. Ся кішасонка шаркані за сокачку була. [48]. Нараз прибігає шаркань. [48]. Взяла його шаркань просити. [48]. Кажє йому шаркань. [48]. Так шаркань помастила його братів. [49]. Увиділа його шаркань. [49]. Помогли йому шаркань забити. [49]. Забивши шаркань, взяв собі і ту кішасонку. [49]. Кішасонку, що у шаркані була. [49]. Найкращою кішасонкою півнчався, що у шаркані була. [50]. Виходить шаркань до берега моря. [52]. Кажє шаркань. [52]. То тобі мног буде, – кажє шаркань. [52]. Шаркань дала золотий перстень. [52]. Потім шаркань скочила. [52]. Шаркань купила хлопця. [69]. Прийшла до нього шаркань. [69]. Дав одного хлопця шаркані. [69]. Шаркань йому дуже багато грошей надавала. [69]. Понесла шаркань хлопця додому. [69]. Як шаркань думала. [69]. Мій няньо шаркані продав мені шість днів годувати. [69]. Прийшла додому шаркань. [70]. Привела його шаркань додому. [70]. Мій няньо шаркані продав мені на шість днів годувати. [70]. Ось прийшла шаркань. [70]. Мій няньо шаркані продав мені на шість днів годувати. [70]. Шаркань тобі не заріже. [70]. Шаркань мене здогонила. [70]. Де є той гребінь, що ним шаркань чешлється? [72]. Ось прийшла додому шаркань. [72]. Шаркань уже недалеко. [72]. Шаркань його перейшла. [72]. Шаркань перейшла. [72]. Шаркань не годна була перейти. [72]. Шаркань знову пішла до його вітця. [73]. Нарадила шаркань. [73]. Шаркань спряталася була. [73]. Увиділа шаркань. [73]. Кажє шаркань. [73]. Шаркань коло нього. [73]. Схопилися за шаркань. [73]. А сього босоркуна туди одна шаркань прив'язала. [74]. З котрої вийшла була шаркань. [110]. Звідти одна шаркань вилетіла. [111]. Шаркань туди винесла. [111]. Шаркань додому прийде. [111]. Шаркань прийшла додому. [111]. Шаркань аж тоді увиділа, що ізчоловали її. [112]. – vö. Csorey 1881: 287; 1883: 431.

шовгор *fn* < m. *sógor*, N. *sóigor* (vö. ukr. ірод. *швагер*): Нема дома, лиш його шовгориня. [69]. До його тестя двора, з ним і з шовгоринєю. [69]. – vö. Csorey 1881: 287; 1883: 433.

шор *fn* < m. *sor* (vö. ukr. ірод. *черга*): Тепер до царя пприйшов шор. [27]. – vö. Csorey 1881: 287; 1883: 433.

шором *hat* < m. *sorban* (vö. ukr. ірод. *по черзі*): Побачив у одному ярку жаб, що шором сиділи. [78].

шпарга *fn* < m. *spárga* (vö. ukr. ірод. *мотузок*): Дав іще шовкові шпарги. [111]. Я візьмуся за шпаргу. [111]. Взявся Перчик за шпаргу. [111]. До землі не стало шпарги. [111]. – vö. Csorey 1881: 287; 1883: 433.

югас *fn* < m. *juhász* (vö. ukr. ірод. *вівчар*): Туди ходив другого царя югас. [34]. То у малого югаса тайстрі найшла. [36]. – vö. Csorey 1883: 438.

FORRÁS

Дерев'яне чудо. Народні казки. Упорядк. О.І. Дей. Ужгород: видавництво «Карпати» 1981.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. BALOGH LAJOS (1991): Magyar nyelvi elemek a Kárpát régióban (A Kárpát nyelvátlasz I. kötetének alapján). – In Gadány Károly szerk. *Nemzetközi Szlavisztikai Napok 4*. Szombathely, 1991. 163–171.
2. BÁRÁNY (2008) = БАРАНЬ Е. Б. Отражение влияния венгерского языка на закарпатский диалект украинского языка в процессе межязыковых взаимодействий – In *Взаимодействие и взаимоприковение языков и культур: состояние и перспективы* Материалы Международной научной конференции г. Минск, 20–21 марта 2008 г. В двух частях. Част 2. Минск 2008. 7–9.
3. BÁRÁNY (2009) = БАРАНЬ ЄЛИЗАВЕТА Лексичні гунгаризми у творах українських письменників Закарпаття – In *Українська мова*, 2009, № 2. 56–69
4. BÁRÁNY (2010) = БАРАНЬ ЄЛИЗАВЕТА Українсько-угорські міжмовні контакти на помежів'ї їх етнічних територій (Вплив угорської мови на лексику творів Закарпатських письменників): – In *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych* Tom V. Lublin 2010, 24–31.
5. BARTHA CSILLA (1999): *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek* – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
6. BARTHA CSILLA (2000): A kétnyelvűség fogalma: tudománytörténeti vázlat. – In Borbély Anna szerk. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi osztályán, 25–34.
7. BARTHA CSILLA (1993): *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Budapest: kézirat.
8. CRYSTAL DAVID (2003): *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris, 451.
9. CSERNICKÓ ISTVÁN szerk. (2003): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 125–126. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
10. CSOPEY (1883) = ЧОПЕЙ Л. *Русько мадярський словарь*. Budapest, 1883.
11. CSOPEY LÁSZLÓ (1881): Magyar szók a rutén nyelvben. – In *Nyelvtudományi közlemények* XVI. 270–294.
12. CSUCSKA (1965) = ЧУЧКА П. П. Про угорські імена в українських говорах Закарпаття – In *Тези доповідей до XIX наукової конференції* серія мовознавча Ужгород – 1965. 33–36.
13. CSUCSKA (1993) = ЧУЧКА П. П. Питання літературної і державної мови в Карпатській Україні. – In *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогоодні Матеріали науково-практичної конференції* (Ужгород, 5–6 травня 1992 року): Ужгород 30–31.
14. KONTRA MIKLÓS (1981): A nyelvek közötti érintkezés néhány kérdéséről, különös tekintettel az elangolosodó orvosi nyelvünkre. *NytudÉrt.* 109. sz. Budapest Akadémiai kiadó.
15. LADCSENKO (1993) = ЛАДЧЕНКО М. М. Особливості просодії українського речення у реалізації закарпатських українців. – In *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогоодні Матеріали науково-практичної конференції* (Ужгород, 5–6 травня 1992 року): Ужгород 207–210.
16. LIZANEC (1965) = ЛИЗАНЕЦ П. М. Діалектизми-мадяризми та їх стилістичні функції в романі М. І. Томчання «Жменяки». – In: *Тези доповідей до XIX наукової конференції* серія мовознавча Ужгород – 1965. 71–75.
17. LIZANEC PETRO (1970): *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpáton túli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Uzshorod: Uzshorodi Állami Egyetem.
18. MAZUCH EDE (1896): Magyar szók a hazai rutén nyelvben – In *Magyar Nyelvőr* XXV. Kötet. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága megbízásából szerkeszti, s kiadja Simonyi Zsigmond. Budapest, Hornyánszky Viktor sajtója, 298-300.
19. MÉSZÁROS (1993) = МЕЙСАРОШ О. С. Мадяризми в українському казковому антропоніміконі

- карпатського ареалу. – In *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогогодні Матеріали науково-практичної конференції* (Ужгород, 5–6 травня 1992 року): Ужгород 230–232.
20. MÓRICZ KÁLMÁN (2003): Ruszin vagy kisorosz? – In *Édes Anyanyelvünk XXV. évfolyam 5. szám* (2003. december): 15.
 21. MUSKETIK (1993) = LESZJA MUSKETIK Magyar elemek a kárpátaljai ruszin népmesékben – In *Néprajzi Látóhatár* 1993/4. 70–76.
 22. MUSKETIK (1993) = МУШКЕТИК ЛЕСЯ Людина в народній казці Українських Карпат: на матеріалі оповідальної традиції українців та угорців. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України.
 23. MUSKETIK (2013) = МУШКЕТИК ЛЕСЯ *Фольклор українсько-угорського порубіжжя*. Київ: Український письменник.
 24. P. LAKATOS ILONA–T. KÁROLYI MARGIT (2002): Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a 80-as, 90-es években végzett nyelvjárási kutatások tapasztalatai. – In P. LAKATOS ILONA szerk. *Mutatványok a hármás határ menti nyelvhasználat kutatásából*, 27–33. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó
 25. PANYKO (1993) = ПАНЬКО С.С. Прикметник „русинський”: звідки таке слово? — In *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогогодні Матеріали науково-практичної конференції* (Ужгород, 5–6 травня 1992 року): Ужгород 263–267.
 26. SKUTNABB-KANGAS, TOVE (1997): *Nyelv, oktatás és kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
 27. SULÁN BÉLA (1963): A kétnyelvűség néhány kérdéséhez – In *Magyar Nyelv* (1963): 261.
 28. SZLOBODA JÁNOS (2003): Kárpátukrán, ruszin, kisorosz – In *Édes Anyanyelvünk XXV. évfolyam 2. szám* (2003. április): 11.
 29. SZTANKANINEC (1938) = СТАНКАНІНЕЦЬ А. Мадяризми в українській мові на Закарпатті. – In *Рідна Мова* Науково-популярний місячник Рік VI. Число 7–8 (67–68) Жовква, липень-серпень 1938 року. 333–338.
 30. ÜDVARI ISTVÁN (1991): A magyarsággal érintkező ruszin (kárpátukrán): csoportok nyelvi folyamatairól – In *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* 66–69. Kiadja a Széchenyi társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest 1991.
 31. ÜDVARI ISTVÁN (1997): A ruszin (kárpátukrán): – magyar együttélés tükröződése Dmitro Keselya: Hoszundragosi c. művében. — In *Szavak- nevek- szótárak Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára* KISS GÁBOR–ZÁICZ GÁBOR szerk. 423–435. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Budapest, 1997.
 32. ÜDVARI ISTVÁN (2000) Pavlo Csucska: Vicsurki po baraninszki című kárpátaljai ruszin verseskötet magyar lexikai elemei. – In Borbély Anna szerk. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi osztályán, 221–229.
 33. ÜDVARI ISTVÁN (2005): Az északkeleti nyelvjárástípus elemei kárpátaljai ruszin szótárakban. – In *Nyr* 129 (2005): 73–75.
 34. ZOLTÁN ANDRÁS szerk. (2010): *Udvári István élete és munkássága/ Иштван Удвари биобиблиографический указатель* Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 26. Nyíregyháza, 2010.

Regional and settlement marketing in Hungary

Abstract. Regional and settlement marketing (in the following: RSM) is a relatively young but dynamically developing branch of the science and marketing practice. Based on international experiences, RSM is used by several regions and cities reaching successful and impressive development. The task of RSM is to explore competitiveness and comparative advantages of the region or the settlement, their relation and communication concerning development, economics and lifestyle. Local authorities, administrative bodies and other local institutions of the state and the whole social and economic hierarchy have to face new tasks and projects.

Key words: regional and settlement marketing. Market segmentation, regional development.

Резюме. Регіональний та локальний маркетинг є відносно новою науковою галуззю, молодістю, але такою, що динамічно розвивається, територією маркетингу. Міжнародний досвід засвідчує, що успіх дисципліни залежить від пошуку відповідей на економічні проблеми, пов'язані з відмінностями у розвитку регіонів. Регіональний та локальний маркетинг означає індивідуальну ринкову орієнтацію у діяльності певного міста чи регіону. Це означає, що місцеві органи самоврядування можуть формувати свої послуги таким чином, щоб максимально задовольнити потреби користувачів.

Ключові слова: регіональний та локальний маркетинг, маркетингові послуги, відмінності між регіонами.

Rezümé. A régió- és településmarketing viszonylag új tudományág, a marketing fiatal de dinamikusan fejlődő területe. A nemzetközi tapasztalatok alapján a terület- és vidékfejlesztésben e diszciplína létét és sikerét elsősorban a régiók közötti fejlettségbeni eltérések és az ebből következő gazdasági problémákra adott válaszai határozzák meg. Az RTM egy sajátos piaci orientációt jelent egy város, település vagy régió működésében. Ez azt jelenti, hogy pl. az önkormányzatok úgy alakítják ki szolgáltatásaikat (közüzemi szolgáltatások, ügyintézés, helyi adók, szociális juttatások, oktatás stb.), hogy azok felhasználóinak (polgárok, vállalkozók, befektetők, turisták) igényeit kielégítsék.

Kulcsszavak: régió- és településmarketing, marketingszolgáltatás, régiók közötti eltérések.

The importance of different tools of regional development (e.g. R&D activities, innovation centres, educational tools) has been increasing in the member states of the EU, as it is a key factor of their economic competitiveness and growth. The introduction of Regional and Settlement Marketing (RSM) represents the market and consumers orientation in the government of regions, towns and other settlements. RSM means that local authorities, administrative bodies and other local

* Szent István University, Faculty of Economy and Social Science, Institut of Social Science. Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Kommunikációtudomány Tanszék, egyetemi adjunktus, Bellasz.Zsuzsa@gtk.szie.hu

** PhD, Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet, Pedagógia és Pályatervezés Tanszék, egyetemi docens. Szent István University, Faculty of Economy and Social science, Institut of Social Science and Teacher training, Department of Pedagogy and Career plan, assistant professor, gombos.norbert@gtk.szie.hu

*** PhD, Szent István Egyetem, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Társadalomtudományi és Tanárképző Intézet, Vezetéstudományi Tanszék, egyetemi adjunktus. Szent István University, Faculty of Economy and Social Science, Institut of Social Science kollár.csaba@gtk.szie.hu

institutions can develop their 'products' – education, public services, social allowances, investments etc. – in such way to meet the needs and expectations of their 'consumers', i.e. citizens, tourists, investors; it is not only a tool that improves the settlement functions, but a new, marketing focused conception that aligns to this special market and consumers.

Material and method

In our paper the methods of RSM and its possible use and future in Hungary's regional development are reviewed.

Results and discussion

RTM in Hungary

The role of RTM in regional development is emphasized in the CAP, and so after Hungary's accession the principles and methods of RTM came to the front. Crucial factors such as the issues of natural, economic and human resources as well as the husbandry with these factors came into prominence, in parallel with the issues of natural and recreation facilities (e.g. village tourism) and the image of the region or settlement in question. These problems emerged in disadvantaged regions which, having lost their former economic basis had to establish new economic formations or undergo economic transformation. On the other hand, in the 1990's central financial resources decreased dramatically, and so local authorities had to rely on their own resources. They had to realize that a more thorough analysis of market conditions is needed. In parallel with this, the central budget could not solve the 'non-standard' problems in most cases, and this led to research of new methods and alternatives in the field of regional planning. As a 'side-product' of this process, a strong decentralization started. The relationship between the public administration and the local authorities has changed: the role and the responsibility of the latter have increased. Nowadays, an interesting process can be noticed in Europe, the competition between countries is replaced by the rivalry of regions and settlements; therefore the local authorities have to react to the problems in fast and effective way. The former methods should be replaced by new principles and key concepts such as endogenous development, decentralization, initiatives of local communities and civil organisations.

Main characteristics of RSM

There are significant differences between traditional marketing and RSM:

- the region, city or settlement as **product** has got totally different criteria when compared to the traditional types of products or services,
- this product is aimed at very different types of potential customers at the same time: it means a potential area of investment for entrepreneurs or investors; space of living for residents and cultural-historical site for tourists,

- 'trading' the settlement in RSM does not mean the direct, traditional selling of it, since it is not connected with the transmission of ownership,
- the region, city or settlement as a product is not characterised by elasticity, contrary to other types of product, i.e. it is very difficult to modify, to redesign it on the basis of the wishes of potential buyers, since all sorts of modification are very costly and time-consuming.

One of the most important purposes of RSM is the preparation of market analysis and the choice of potential investors the local authority reckons on. Basically, three strategies can be distinguished:

- **Segmentation strategy**, which does not take into consideration the differences among the participants of the market. The local authority tries to attract as many investors to the settlement as possible. This strategy is characterised by low costs (e.g. detailed market analysis is not needed). Low effects of this strategy can be dangerous.
- **Differentiated segmentation strategy**, where the local authority selects on the basis of certain points of view and focuses on certain target groups. As a result, costs can be increased, because specific actions and special advertising activities have to be taken for the potential investors. However, the local authority can strengthen its position.
- **Concentrated segmentation strategy**, where the local authority focuses on one or two target groups of investors. This strategy is very effective if the target group is well-chosen; it can also bear risks if external conditions change to a great extent, (e.g. new rivals or competition turn up, new interests of investors, unexpected political changes which can even cause the end of the whole marketing strategic plan). In the course of the market segmentation it is essential to prognose the relationship of the given target group to the product (settlement, city). The target groups can be divided into:
 - 'users', who can either be 'heavy' or 'light' users, depending on the extent of their use of the product,
 - 'non-users', who do not use the product at all.
- The next stage is the comparison of the buyer and the income, i.e. the buyer-benefit analysis. Within this framework three main segments can be sharply distinguished: residents, investors and tourist. This is the basis for the distinction of the relationship of the given target group to the product (settlements, cities).

Marketing in the regional development in Hungary

In Hungary, the strategy of regional development and its operative programmes should be focused on supply and demand, especially in disadvantaged areas. The area or region in question should be considered as a unified project, the strategy

for development shall be built on the data of the examination of external and internal conditions.

In modern market economies the competitiveness of a region, city or settlement is determined by its function, the quality of these functions, and the share in national or international division of labour. The new RSM strategies are in total contrast to the former concepts; formerly it was typical to attach main elements of regional development to economic and technical performance, and to finance the projects from external sources.

In the contrary, new models consider internal, endogenous economic factors and human resources as key elements, and they are based on interregional cooperation.

Offshoring services can give good development possibilities mainly in two fields: IT services and Business Process Services. IT services can provide jobs for experts in software design, data processing, database services, IT support, maintenance, web-services, web-hosting. Business Process Services can be divided into three parts: customer services, back-office services and other business services (for example HR, accounting, taxation services, marketing services etc).

Summary

RSM which is widely used in Western Europe and in the USA challenges Hungarian and Eastern-European researchers. We have to cope with a dual task: on one hand, we have to adapt the rich practical experience of developed countries to the local conditions as well as establish the institutional framework of these activities; on the other hand, in the field of research, we have to harmonize the answering the theoretical questions with the challenges of practice.

REFERENCES

1. BACKHAUS, K. 1994. Investitionsgütermarketing. Verlag Franz Vahlen, München. 250 p.
2. BERG, L. DEN – KLAASSEN, L. H. – MEER, J. VAN DER. 1990. Marketing Metropolitan Regions Erasmus University, Rotterdam, 370 p.
3. ENYEDI, GY. 1992. Regionális fejlődés és környezetvédelem Magyarországon. INFO – Társadalomtudomány, vol. 21, 1992, no. 21. p. 35-43.
4. KOTLER, P. – HAIDER, H. D. – REIN, I. 1993. Marketing places. Maxwell Macmillan, 625 p.
5. LENGYEL, I. 2003. Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon. Jatepress, Szeged, 352 p.
6. PISKÓTI, I. et al. 1997. Régió- és településmarketing. ME Miskolc, 360 p.
7. PISKÓTI, I. et al. 2006. Marketing kaleidoszkóp. ME Miskolc, 420 p. VILÁGGAZDASÁG. 2007. 39. évf. 63. sz. p. 11.

Az információs gazdaság és az információbiztonság. Az információs társadalom egyik lehetséges megközelítése

Rezümé. Jelenkorunkat hagyományosan az információ, vagy az információs társadalom korának szokták hívni, míg újabban már a digitális kor fogalma is elterjedőben van. A materiális, vagy materializálódott dolgok mellett az adat, az információ, és az ezekből képzett tudás felértékelődik, kialakul az információs gazdaság. Számos elmélet született az információs társadalomról. Jelen tanulmány az információs társadalommal mint információs gazdasággal kíván foglalkozni, fókuszálva az információbiztonság kérdéseire is.

Abstract. Our age is traditionally and generally called the age of information or the age of information society, but recently the concept of the digital age has begun spreading. In addition to material and materialized things, the value of data, information and knowledge is evaluated. There are several theories on the Information Society. This study deals with the information economy of the information society, focusing on the information security question.

Резюме. Наше століття називають традиційно і в цілому вік інформації або вік інформаційного суспільства, але останнім часом поняття цифрового століття поширюється. Крім того матеріальних і матеріалізованих речей, значення даних, інформації і знань оцінюється. Є кілька теорій з питань інформаційного суспільства, дане дослідження має справу інформаційної економіки інформаційного суспільства, приділяючи особливу увагу питанню інформаційної безпеки.

Az információs gazdaság

Kynäslähti (2001) és Farkas J. (2000) rámutat arra, hogy már 1963-ban Todao Umeaso biológus/antropológus az elsők között megfogalmazza az információs társadalom alap gondolatát. Elképzelése szerint a modernizációs folyamatokban leginkább a tudásipar játszik majd szerepet. Azt állította, hogy az olyan „elektronikus iparok”, mint az információ, a kommunikáció és az oktatás ugyanolyan döntőek az ipari társadalom strukturális átalakítása számára, mint annak idején az ipari társadalommá fejlődésben a közvetítő iparágak (közlekedés, nehézipar).

Az információs gazdaság – műszaki megközelítésű – alapját a szoftverek (információ) és a hardverek (infrastruktúra) jelentik. Ezek egymás kiegészítő termékei, igazi értéküket az adja, hogy csak egymással közösen, rendszert alkotva képesek az információs társadalmat és az információs gazdaságot kiszolgálni.

* A SZIE GTK TTI Vezetéstudományi Tanszék egyetemi adjunktusa, az NKE Katonai Műszaki Doktori Iskola oktatója. Érdeklődési terület: a digitális kor társadalmi vetületei és gazdasági hatásai az információbiztonság fókuszában. Assistant professor of the Department of Management Science (SZIE GTK TTI), teacher of the Doctoral School of Military Engineering (NKE). Area of interest: the social aspects and economic impacts of the digital age, focusing on information security. E-mail: kollar.csaba@gtk.szie.hu

** A SZIE GTK TTI Pedagógia és Pályatervezés Tanszék egyetemi docense. Associate professor of the Education and Career Planning Department (SZIE GTK TTI). E-mail: gombos.norbert@gtk.szie.hu

*** A SZIE GTK TTI Kommunikációtudomány Tanszék egyetemi adjunktusa. Assistant professor of the Department of Communication Science (SZIE GTK TTI). E-mail: bellasz.zsuzsa@gtk.szie.hu

Információ – informatikai megközelítésben – minden olyan dolog, ami digitalizálható, illetve bitsorozatokkal kódolható. Elmondható, hogy – közgazdasági megközelítésben – az információs termékek előállítása magas állandó költséggel jár, ugyanakkor alacsony határköltséggel. Az információs költségek kiszámításánál nagyon gyakran az egy mesterpéldányra vetített kutatási-fejlesztési és egyéb költséget kell számításba venni, mert a mesterpéldány előállítása után annak megsokszorozása relatíve olcsó, esetleg ingyen van¹. A marketinges költségek és az árképzés tekintetében alapvetően kétféle hagyományos szemléletet lehet követni: (1) a digitális tartalom hozzáféréseknél az image-növelést helyezik előtérbe (pl.: ingyen letölthetőség az első változat piaci bevezetésekor annak érdekében, hogy a további változatokat már pénzért vegye meg a fogyasztó), (2) az eladható adathordozók, vagy a várható letöltések számát veszik alapul. A makroszemlélet alapján (Wind – Mahajan 2001) elmondható, hogy az információs tömegáru értékesítői közötti verseny az értékesítők számára azzal a veszéllyel járhat, hogy az információs tartalom ára a nullához közelít.

A hagyományos világhoz képest a fogyasztók/vásárlók gyakran sokkal szubjektívebb módon közelítik meg az információ értékének fogalmát. Ez azt is jelenti – marketinges szempontból –, hogy célravezető megoldás lehet (Shapiro – Varian 2000) a fenti nézettel szemben az információ árát értéke, és nem pedig költsége alapján megkülönböztetni.

Az internetet és eleve az infokommunikációs technológiákat nagyon gyakran az a vád éri, hogy egy óriási, irányíthatatlan másológéphez hasonlít, és ezzel a sokszorozó monstrummal nagyon könnyen sérülhet a jogszerű értékesítés, így megeshet, hogy az eredeti mesterpéldány előállítóinak nem térülnek meg az információ, illetve a digitális tartalom előállításával kapcsolatos kutatási, fejlesztési, tervezési, gyártási, termelési stb... költségei. Az interneten elérhető szellemi termékek vonatkozásában Shapiro–Varian (2000) azt tanácsolja, hogy a szellemi tulajdon értékének és nem a védelmének a maximalizálására célszerű törekedni². A lábjegyzetes megjegyzéssel van összefüggésben a klasszikus közgazdaságtanban használt tapasztalati termék fogalma: a fogyasztónak meg kell ismernie

¹ Ha a mesterpéldányból készített kereskedelmi forgalomba kerülő példányok adathordozója CD vagy DVD, akkor ezek nagyüzemi előállítása, sokszorosítása, borító gyártása stb... 100–300 Ft-ból is kijöhet önköltségi áron. Ha a mesterpéldány egy internetes oldalra kerül fel, és onnan különböző fizetős konstrukciók keretében letölthető, akkor ennek a cégre vetített költsége gyakorlatilag nulla.

² Pl.: Ha értéket jelent a fogyasztó számára az (különösen a fiatalok esetében), hogy mobiltelefonján a legmenőbb csengőhang szólal meg, a bálványozott sztár legújabb képe szolgál háttérképnek, akkor hajlandó ezért fizetni. Vagy: ha a digitális alkalmazás (pl.: egy szoftver) első változatát ingyen lehetett letölteni, de az összes felhasználó számának pontos ismerete miatt a szoftvert az első használatkor regisztrálni kellett, akkor a szoftverfejlesztő cég a további változatok megjelentetésénél a felhasználók száma alapján eldöntheti, hogy ez a változat is ingyenes marad-e vagy fizetőssé válik. Egy másik digitális marketinges megoldás az, amikor a szoftver alapverziója, vagy az alapjáték, illetve néhány pálya ugyan ingyen letölthető, de aki megtanulja a szoftver használatát, vagy beleszeret a játékba, annak már meg kell vennie az extraváltozatot, illetve a további játékpályákat. A fogyasztó/felhasználó pedig e tekintetben rendszerint fizetési hajlandóságot mutat.

a terméket, mert csak akkor tudja felismerni az értékét, illetve ha ezt felismeri, akkor nagyobb valószínűséggel (feltéve, hogy megfelelő vásárlói fedezettel rendelkezik) meg is veszi. A hagyományos marketing ezért kóstitat, küld termék-mintát, a digitális marketing pedig ezért engedi az ingyenes hozzáférést a digitális tartalom csak bizonyos alapváltozataihoz.

A digitális tartalom/információ értékformálásában számos tényező játszik közre, többek között a hagyományos (tömeg)médián keresztül kommunikált információk, az ismerősök, barátok mint felhasználók véleménye, a márkanév, az infokommunikációs eszközök által biztosított virtuális térben a termék/szolgáltatás formai megjelenése. Az információ esetében – főleg a fiatalok vonatkozásában – marketing szempontból elengedhetetlen, hogy az a formai kép, amelyet a márkáról kialakítanak, tudatosan és kódolt formában tartalmazza azokat a tartalmi elemeket is, melyek összességében a márka pozitív megítélését, a márkázott termékek/szolgáltatások megvétele, birtoklása használata révén a „menőbb, coolabb, trendibb vagyok” gondolatát, a kívánt csoporthoz való tartozást, vagy éppen az egyediséget, illetve valamely probléma sikeres megoldásának lehetőségét kommunikálják.

A Nobel-díjas Simon (1997) rámutatott arra, hogy az információgazdagság figyelmetlenséget szül. Véleménye szerint manapság már nem az információhoz való hozzájutás az elsődleges probléma³, hanem az, hogy a (digitális) tartalomgyártók által előállított és az infokommunikációs eszközökön keresztül közvetített (digitális) médiatartalmak közül egyre nehezebb kiválasztani a döntésekhez szükséges, kellően relevánsakat. Ezt felismerve egyes tartalomgyártók és szolgáltatók megpróbálják személyre szabottá tenni a tartalmakat (és ezzel összefüggésben az árakat) azzal, hogy a regisztráció alkalmával több kérdésben is a felhasználó érdeklődési körére és egyéb (geo)demográfiai adataira kíváncsiak. Ez egy újfajta szegmentációs eljárásához vezethet, amelyiknél nincsenek előre meghatározva a szegmensek, illetve – elvileg – akár egyénre szabott⁴ hírekkel (és természetesen a hírek témájába vágó, hirdetésekkel, PR-cikkekkkel) lehet a fogyasztó információéhségét kielégíteni.

A tartalom személyre szabhatósága mellett az információs tartalmaknál az is előnyt jelent a szervezet számára – a hagyományos világhoz hasonlóan – ha elsőként jelenik meg médiatartalmával a piacon. Ez különösen azért jár(hat) versenyelőnyvel, mert az információ egy része (a tv-hírekhez hasonlóan) hamar értékét veszíti, és a másod-, harmad-, sokad közlés (hírek átvétele időkésséssel egy oldalról) esetében nem biztos, hogy hajlandó érte fizetni a hírfogyasztó.

³ Legalábbis a világ fejlettebb országaiban.

⁴ A digitális marketing fogalomtárában ez a módszer gyakran one-to-one, illetve – bár ennek csak részint szinonimájaként – p2p néven is ismeretes. Látható, hogy a megfelelő marketing-, illetve gazdaságkommunikációs aktivitás kialakításakor egyaránt megtalálhatóak lesznek a tömegmédiá csakúgy, mint a személyre szóló alkalmazások.

Az árak személyre szabhatósága nem minden esetben célravezető, ezért Shapiro–Varian (2000) a lehetséges megoldások között a csoportokra szabott ár-képzést is fontosnak tartja. Abból indulnak ki, hogy nem minden információs jószágnál van arra lehetősége az értékesítő szervezetnek, hogy perszonális szinten megismerje a fogyasztó igényeit, elképzeléseit, majd ehhez igazítsa a terméket, illetve az árakat, hanem meghatároz néhány csoportot (szegmenset), és számukra alakítja ki az információ ellenértékét. Négy tényezőt neveznek meg, ami oka lehet a csoportképzésnek a perszonalizáció helyett:

- (1) Árzékenységek: különböző csoportok tagjainak árzékenysége markánsan eltérő (pl.: nyugdíjasok, diákok, különböző helyeken élők csoportjai). Ez utóbbi esetben az árdifferenciálás szoros összefüggést mutat(hat) a termékdifferenciálással. Ha a digitális termék előállítója képes a helyi viszonyokra/csoportokra alakítani az információs jószágot, akkor egyfelől nagyobb piacon értékesíthet, másfelől megakadályozhatja, hogy az olcsó külföldi értékesítés negatív hatást gyakoroljon a belföldi forgalomra⁵.
- (2) Hálózati hatások: az információs társadalom egyik lehetséges megközelítése a virtuális közösségekkel (csoportokkal) történő hasonítás. Ha az egyén – és így az egyébként individualizálódó, de közben a társas hovatartozást is fontosnak tartó fiatal – számára kívánatos, hogy egy olyan csoporthoz tartozzon, amelyik ugyanazt a terméket használja, mint ő, akkor az egyén számára a (digitális) terméknek megnövekedhet az értéke. De akkor is megnövekszik a termék értéke (gyakran nem az egyén szubjektív vágya miatt), ha a termék használata (kvázi) szabványon, információs társadalmi (rendszerint irányított) konszenzuson alapul⁶.
- (3) Lekötés: korábban említettem már, hogy egyes digitális tartalomfejlesztők és értékesítők nemcsak (1) az imageépítés, (2) a fizetős szoftverekkel szembeni ellenállás miatt tehetik ingyen elérhetővé szoftvereiket/alkalmazásaikat (vagy legalábbis annak „butított” változatát), hanem azért is (3),

⁵ Az egyes országokat egymástól számos dolog mellett a lakosság anyagi színvonala, illetve a beszélt nyelv is megkülönbözteti. Ha adva van egy digitális tartalom, pl. egy szoftver, egy e-könyv vagy egy filmet tartalmazó DVD, akkor létre lehet hozni olyan tartalommutációkat (vagy más szóval egymástól különböző termékváltozatokat), amelyek az alaptermékre épülnek, és attól fejlesztési szempontból nem, de a felhasználhatóság szempontjából lényegesen különböznek. A három felsorolt példánál az alaptermék előállítása emésztette fel a költségek jelentős részét, az adott ország nyelvére történő fordítás (nyelvi mutáció), illetve a példák helyi környezetbe adaptálása alapvetően nem igényel jelentős költségráfordítást. Ugyanakkor az ilyen termékváltozatok árukban már az adott lakosság (és azon belül a helyi célcsoportok) anyagi helyzetének ismeretében alakíthatóak ki.

⁶ A szoftvergyártó és kereskedő cégek árképzésénél bevett gyakorlat, hogy mennyiségi kedvezményt (licenct) adnak azoknak a (vállalati) felhasználóknak, akik az adott alkalmazást a szervezet minél több számítógépére feltelepítik, illetve azokon futtatják. De számos egyetemen is elvárás, hogy a diákok Microsoft word doc formátumban is leadják diplomadolgozatukat, pedig a wordhöz hasonló minőségű szövegszerkesztő modul megtalálható az ingyenes Open/Libre Office-ban is. Ezekben az esetekben a felhasználót (fiatalt) nem annyira szubjektív vágya, semmint az elvárásoknak/előírásoknak való megfelelés irányítja.

mert így termékükhöz „szoktathatják” a vevőt, aki később megtarthatja termékhűségét akkor is, amikor az alkalmazás, vagy annak továbbfejlesztett komponensei fizetőssé válnak⁷. A lekötés, a fogyasztói, vásárlói, felhasználói hűség kialakításának másik esete, amikor a szoftver teljes értékű, vagy csak néhány szolgáltatásában korlátozott, vagy időkorlátos változata ingyen letölthető (demo, shareware), ami lehetővé teszi a szoftver megismerését, az időintervallum letelte után azonban már fizetni kell (vagy meg lehet keresni a szükséges szériaszámot, vagy feltörő alkalmazást (crack), aminek a használata szintén tiltott).

- (4) Megosztás: az információk technikákat, technológiákat, alkalmazásokat, tartalmakat fejlesztő/értékesítő szervezeteknek el kell dönteniük mi a jobb megoldás a számukra: az értékesítés és/vagy a bérbeadás. Vannak olyan (digitális) javak, amelyeket a fogyasztók rendszerint néhány alkalommal vesznek igénybe, „fogyasztanak” (pl.: DVD-film), számukra a kölcsönzés, bérbe vétel előnyösebb lehet, mint a termék megvásárlása. Szegmentáció történhet ugyanazon termék piacán, ha a gyártó/értékesítő felkínálja a fogyasztónak a kölcsönzés, illetve a megvásárlás lehetőségét is⁸.

A fentiek alapján is látható, hogy az e-gazdaságban többféle, egymással gyakran ellentétes megközelítés is jól megfér egymás mellett. A digitális világ vállalatgazdasági aspektusból egyfelől (Wind–Mahajan 2001) még jobban erősíti a valós világban tapasztalható különbségeket, másfelől (Spector 2000) lehetőséget biztosít arra, hogy néhány lelkes fiatal garázból indulva nagyon hamar hozzon létre jól működő és profitáló netes vállalkozásokat (melyek egy része aztán ugyanilyen gyorsan meg is bukik). Meglátásom szerint egy profi weblap elkészítése az ingyenes és minőségi portálépítő alkalmazások segítségével elsősorban programozói és designeri feladat. De ennek az oldalnak a folyamatos működtetése, frissítése már emberi és gazdasági kérdés egyaránt. Azoknak a cégeknek, amelyek szeretnék

⁷ Egyebek mellett a Microsoft egyik árképzési elve az, hogy a diáknak, illetve a tanároknak a campus-megállapodás keretében ingyen, vagy jelképes összegért elérhetővé teszi számos fejlesztését. Azok a fiatalok, akik főiskolai/egyetemi tanulmányi idejük alatt (3–5 év) pl. a Microsoft Office programcsomag tagjaival készítik el feladataikat, azok később, amikor aktívan be kívánnak kapcsolódni a munka világába, akkor önéletrajzukban rendszerint ezeknek a szoftvereknek az ismeretét tüntetik fel olyan cégekhez történő jelentkezés esetén (és persze minden más esetben is), amely cégek is ezeket a programokat használják. A fiatalok körében népszerű ECDL-vizsga gerincét is a microsoftos alkalmazások teszik ki. Az Adobe számos hardver mellé saját – rendszerint nem teljes tudású – képszerkesztő szoftverét adja gratiszba, ami elég az egyszerűbb képretsárláshoz, képjavításhoz. De amikor valaki kedvet kap a digitális képzőművészethez, akkor az általa már ilyen módon megismert szoftver teljes tudású változatáért fizetnie kell (vagy letölti valamilyen illegális helyről, és ezzel elvileg bűncselekményt követ el).

⁸ A filmes példánál maradva: a kultúra iránt fogékony, azt értéknek tekintő emberek számára sokkal fontosabb a termék megvétele, mint kikölcsönzése. A vétel ugyanis nemcsak azt fejezheti ki, hogy a fogyasztó megengedheti magának a termék tulajdonlását, hanem azt is, hogy egy adott (kulturális) közösséghez tartozhat, és így filmgyűjteményével kivívhatja a számára fontos csoporttagok elismerését.

kihasználni akár az e-kereskedelem, akár a netes reklám (Zeff – Aronson 2000) lehetőségeit (és így profittermelésre fogni a vezetékes és a vezeték nélküli hálózatokat), folyamatos tartalomfejlesztésen kell munkálkodniuk, mert a statikus weblapok ugyan alkalmasak arra, hogy egy szervezet a neten jelen legyen, de arra nem, hogy abból komoly profitot is szerezzen. A tartalomfejlesztésnél pedig – miután kialakításra kerül a szerkesztői felület – számos szakembert kell alkalmazni, a programozók mellett hír-, illetve sztorigyártókat, szerkesztőket, marketingeseket, tartalom- és alkalmazásfejlesztőket, piackutatókat és piacelemzőket. Munkájukra azért is szükség van, mert a netes világ nagyobb sebességen forog, mint a valódi világ, így sokkal gyorsabban kell reagálni az eseményekre és a változásokra. Gyakran az elsőnek kell lenni (mert csak így lesz értékes a fogyasztó szemében a tartalom), azonnal ki kell találni a válaszreakciókat és a válaszlépéseket a konkurencia megmozdulásaira, folyamatosan figyelni kell az állandóan változó információs társadalom fogyasztójának igényeit (akár az egyén, akár a csoport szintjén), és ezeknek nagyon rövid időn belül meg kell felelni mind a termék(paletta) kialakításban, mind az árképzésben. Az igazán eredményes e-gazdaság szereplőinek ugyanakkor nemcsak a weben, hanem minden lehetséges vezetékes és vezeték nélküli kommunikációs platformon, egységes formai és tartalmi szerkesztési elvek alapján kell kialakítania aktív, lehetőleg kétirányú kapcsolatát jelenlegi és jövőbeni fogyasztóival, vásárlóival.

Az információbiztonság kérdése az információs társadalomban

A biztonságról számos meghatározás született (pl.: Haig, 2015, Schneier 2010), jelen tanulmány a Magyar Értelmező Kéziszótár definícióját veszi alapul, mely szerint a biztonság „1. veszélyektől vagy bántódástól mentes (zavartalan) állapot. 2. építmény, szerkezet szilárd volta. 3. bizonyosság, határozottság.”

Maslow piramisában a szükséglet-hierarchia első fokán a fiziológiai szükségletek (levegő-légzés, élelem, víz, alvás, menedék, szex), míg erre épülve a második fokán a biztonság jelenik meg.

Tanulmányomban csak az informatikához köthető biztonsággal foglalkozom. A biztonság fogalma nemcsak felértékelődik, de komplexebb jelentést is kap a digitális korban. Meg lehet különböztetni többek között:

- az adathalászatot,
- az interneten található személyes adatokkal történő visszaélést, a felhasználó eszközeinek feltörését és
- vírussal való megfertőzését és/vagy
- a rajta található adatok ellopását (személyiséglopás),
- a weboldalak feltörését,
- elérhetetlenné tételét,
- a rajta található tartalmak illetéktelen módosítását (adathamisítás),

- az adatbázisok feltörését és onnan az adatok ellopását,
- adatbázisok összekapcsolása a felhasználó tudtán kívül,
- a társadalomra veszélyes tartalmak megjelenítését (pedofília, terrorista üzenetek),
- bűnszervezetek és terrorakciók online irányítását és szervezését,
- a bizalmas adatok visszaélésével történő zsarolást,
- a szervereket és hálózati eszközöket ért fizikai támadást,
- pénzmosást, társadalomra veszélyes csoportok pénzügyi támogatását online fizetési megoldásokon keresztül.

Záró gondolatok

Az információ, valamint annak előállítására, tárolására, módosítására, védelmére szolgáló primer és szekunder infrastruktúra biztonsága nem csupán a humán oldalon jelenik meg, hanem elmulasztása komoly kihatással van az érintett szervezetek gazdasági életére, profitjára is. Tágabb és komplexebb megközelítésben: a (történeti) emlékezet része mindaz az információ, amelyet akár nyilvánosan, akár (időlegesen) zárolt állapotában jelenkorunkról tárolunk. Ezek objektív, valóságot tükröző tartalma (vagy a fiktív voltukról való ismeretünk) lesz az, ami multi- és intermediális korpuszként a jövő (gazdaság)történetészeinek a vizsgálódási terepe lehet. Ha most kellő figyelmet fordítunk az információbiztonságra, azzal jövőnk biztonsága érdekében is komoly lépéseket teszünk.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ERDŐSI P. M. (2013): *ECDL/ICDL IT Biztonság*. Budapest: Neumann János Számítógép-tudományi Társaság
2. FARKAS J. (2002): *Információs- vagy tudástársadalom?* Budapest: Infonia-Aula
3. HAIG ZS. (2015): *Információ Társadalom Biztonság*. Budapest: NKE Szolgáltató Kft.
4. KOLLÁR CS. (2015): *A média veszélyes fegyver, és van, aki fegyvertelen: A médiaeszközök használata a terrorizmusban, különös tekintettel a modern kommunikációs eszközökre és technikákra*. In.: JEL-KÉP: KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA 2015/3
5. KYNASLAHTI H. (2001): *Act Locally, Th/Link Translocally*. Helsinki: University of Helsinki
6. SCHNEIER B. (2010): *Schneier a biztonságról*. Budapest: HVG Kiadó
7. SHAPIRO C.–VARIAN H. R. (2000): *Az információ uralma – a digitális világ gazdaságtana*. Budapest: Geomédia
8. SIMON H. (1997): *Designing Organizations for an Information-Rich World*. In.: Lamberon D. M. (szerk.): *The Economics of Communication and Information*. Cheltenham: Edward Elgar.
9. SPECTOR R. (2000): *Amazon.com*. Pécs: Alexandra Kiadó
10. WIND J. – MAHAJAN V. (2001): *Digital marketing*. New York: John Wiley & Sons, Inc
11. ZEFF R. – ARONSON B. (2000): *Reklám az interneten*. Budapest: Geomédia

Наукове видання

ACTA ACADEMIAE BEREKSASIENSIS

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Історичні, філологічні та педагогічні науки

Том XV

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів

Матеріали подані мовою оригіналу

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головні редактори *І.Орос*
Заступники головних редакторів *І.Мандрик, М.Сюсько*
Відповідальний редактор *І.Пенцкофер*
Відповідальний секретар *І.Силадій*
КОРЕКТУРА *І.Варцаба, О.Кордонець, М.Левринц*
ВЕРСТКА *В. Товтін*

Видавництво
Ужгород,

Підписано до друку 13. 10. 2016 р.
Формат 70x100/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 18,85. Наклад 300.

Віддруковано з оригіналів

Адреса редакції:
90202 Берегове, пл. Кошута, 6,
Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II
Тел.: (03141) 4-24-35
E-mail: kiado@kmf.uz.ua